

Koltai Gábor

AKIK A „PÁRT” ELLEN VÉTKEZTEK

Pártfegyelmi eljárások Budapesten
az MDP időszakában, 1948–1956

KORALL TÁRSADALOMTÖRTÉNETI MONOGRÁFIÁK

9

A sorozatot szerkeszti:
Sasfi Csaba
és a

KORALL Társadalomtörténeti Folyóirat szerkesztősége

X 292.129

Koltai Gábor

AKIK A „PÁRT” ELLEN VÉTKEZTEK

Pártfegyelmi eljárások Budapesten
az MDP időszakában, 1948–1956

KORALL
Budapest, 2018

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001307937

A kötetet szerkesztette:
Somorjai Szabolcs

A kötetet nyelvileg gondozta:
Jung Eszter

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap

nka

Nemzeti Kulturális Alap
támogatása tette lehetővé.

A képek
a FORTEPAN online gyűjteményből származnak.

A borítóképen:
a Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusán
Farkas Mihály tartja megnyitó beszédét, 1951. február 21.
(FORTEPAN 126 949, Bauer Sándor felvétele)

Kiadja a KORALL Társadalomtörténeti Egyesület
Felelős kiadó: az Egyesület elnöke
Szerkesztőség: 1113 Budapest, Valkói u. 9.
korall@korall.org, www.korall.org

Nyomdai előkészítés: Flagrans
Nyomta és kötötte: OOK-Press Kft.

© Koltai Gábor, 2018
© KORALL Társadalomtörténeti Egyesület, 2018

ISSN 2062-4522
ISBN 978-615-81156-0-5

X 292129

Benda Gyula emlékének

TARTALOM

BEVEZETÉS.....	11
Adatvédelem.....	18
 I. A SZOCIALISTA RENDSZER TÁRSADALMI VIZSGÁLATÁNAK LEHETŐSÉGEI.....	 19
1. Historiográfia: totalitarizmus versus a mindennapok története.....	21
Politikatörténet-írás Magyarországon.....	24
Túl a politikatörténeten	29
A szocialista rendszer történeti kutatásának nemzetközi fejleményei.....	32
A történettudományon is túl.....	37
2. A pártfegyelem kutatása: szakirodalmi hiányok – feltáratlan források.....	40
A pártfegyelem megjelenése a hazai szakirodalomban.....	40
A nemzetközi helyzet	43
Források és feldolgozásuk	48
 II. NORMA ÉS FEGYELEM – ELVEK ÉS SZABÁLYOZÁS.....	 53
3. A pártfegyelem fogalmának formálódása	55
4. Fegyelem az elődpártok és a pártsajtó kommunikációjában.....	57
5. Az MDP szervezeti felépítése.....	72
Az MDP országos szervezetének felépítése.....	72
A Központi Ellenőrző Bizottság	74
Az MDP Budapesti Bizottsága szervezeti felépítése.....	77
6. A pártfegyelmi eljárásrend kialakulása és megszilárdulása	83
A párttagok köteleességei	83
A pártfegyelmi eljárásrend formálódása (1948–1950).....	85
A pártfegyelmi eljárásrend szabályozása (1950).....	94
A pártfegyelmi eljárásrend bürokratizálódása és korlátai (1950–1956).....	99

III. NORMA ÉS FEGYELEM – A GYAKORLAT115

7. A VIII. kerületi pártfegyelmi ügyek statisztikai vizsgálata	117
A pártfegyelem és a párttagság statisztikai vizsgálatának problémái	117
Az MDP országos, fővárosi és VIII. kerületi pártszervezetének létszámadatai	119
A VIII. kerületi pártfegyelmi ügyek éves statisztikája	123
A VIII. kerületi pártfegyelmi ügyek büntetéseinek megoszlása	129
A VIII. kerületi pártfegyelmi ügyek alapszervezetenkénti megoszlása	144
8. A VIII. kerületi pártszervezet egyes pártfegyelmi ügyeinek vizsgálata	164
Józsefváros az MDP időszakában.....	164
Józsefváros társadalma a VIII. kerületi pártszervezet törekvéseinek tükrében	172
A pártfegyelmi mintaadatbázis előállítása.....	180
A pártfegyelmi mintaadatbázis főbb jellemzői	183
A VIII. kerületi pártfegyelmi ügyek jellemző vétségtípusai	191
A pártfegyelmi vétségek részletes elemzése.....	201

ÖSSZEGZÉS.....239

FÜGGELÉK.....247

Rövidítésjegyzék.....	267
Felhasznált források.....	268
Hivatkozott irodalom.....	278
Képek jegyzéke.....	294

„A Magyar Dolgozók Pártja csak akkor teljesítheti feladatát, ha a Párt maga a fegyelmezettség és a szervezettség megtestesülése. A Pártban vasfegyelem van, amelynek minden egyes párttag, pártszervezet köteles magát alávetni. A vasfegyelem a Pártban nem zárja ki, hanem feltételezi az alárendelés tudatosságát és önkéntességét, mert csak tudatos fegyelem lehet igazi vasfegyelem.”

BEVEZETÉS

„A cigány a határon felmegy a fa tetejére. Arra megy egy határőr és megkérdezi:

- Cigány, mit csinálsz a fán?
- Olvasom a Szabad Népet.
- Hogyan olvasod? Hisz nincs a kezében újság!
- De, ott mennek a határon túl, 1-2-3-4...”¹

H. József rendőrőrmester, nem mellesleg VIII. kerületi párttag mesélte a fenti viccet 1953 elején kollégáinak. Az élc eljutott a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) helyi szervezetének vezetőihez is, akik azonban nem vették jó néven a tréfát és pártfegyelmi eljárást kezdeményeztek a rendőr ellen. Az őrmester fegyelmi tárgyalásán azzal védekezett, hogy azt nem mondta, melyik határról is van szó... Ez az érv nem hatotta meg az eljárás lefolytatóit, akik *kizárták* H. Józsefet az MDP-ből. Szerencséjére a fővárosi pártbizottság újravizsgálta ügyét és korábbi munkája, magaviselete miatt adott neki még egy lehetőséget, és *szigorú megrovással* visszavette a pártba.

1955–1956 fordulóján a kőbányai Növényolaj- és Szappangyár üzememérnöke, egyúttal a gyári fotószakkör vezetője, R. László több alkalommal aktfotót készített az üzemi fotóhelyiségben – és azon kívül is – egy kolléganőjéről, H. Máriáról. Bár a lány megbeszélte Lászlóval, hogy a fotózás ténye maradjon titokban, az elkészült képek közül néhány darab valamilyen úton-módon mégis az üzemi pártvezetőség birtokába került, amiből természetesen botrány lett. Vizsgálat indult, amelynek során kiderült, ki készítette a felvételeket, ki szerepel azokon, majd a fotós ellen pártfegyelmi eljárást indítottak. László ugyanis párttag volt, házas ember, emellett a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) helyi szervezetének titkára, ahol a vezetőségben Mária volt az egyik – nem párttag – munkatársa. Az üzemi pártszervezet 1956. március 28-án ülésező fegyelmi bizottságának tagjai László védekezésének meghallgatása, majd rövid vita után arra a következtetésre jutottak, hogy a DISZ-titkár fotós „pártszerűtlenül viselkedett”, és tevékenységével súlyosan megsértette a „kommunista erkölcsöt”, ezért *szigorú megrovás* pártbüntetésben részesítették. A verdiktet jóváhagyásra felküldték az MDP X. Kerületi Pártbizottságára, ahol

¹ H. József fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 1269/1953).

azonban nem tartották elég szigorúnak az ítéletet, és Lászlóra szigorú megrovás mint utolsó figyelmeztetés pártbüntetést szabtak ki 1956. május 12-én.²

Miért is érdekesek ezek az esetek? Nemcsak a különös, de ugyanakkor banális történetek vagy a – részint ismeretlen – végkifejletek miatt, hiszen a történeteket úgysem lehet pontosan rekonstruálni. A közösség mindennapjaiba nem illő, illetve normasértő eseményekben azok a részletek érdemelnek figyelmet, amelyek napjainkban már kevésbé magától értetődők. Manapság ugyanis már nem evidens, mit is jelentett az az 1950-es években még mindennapos fogalom, hogy „pártszerűtlen magatartás” vagy az, hogy „kommunista erkölcs”. Miért is volt az aktfotózás vagy a viccmesélés olyan komoly ügy? Miért indítottak vizsgálatot olyan esetekben, amelyek ma magánügynek számítanak?

A fenti kérdések talán kissé álnaivak a 20. század második fele történetének ismeretében. Az ugyan kétségtelen, hogy mai szemmel nézve furcsának tűnhet az ártalmatlannak tűnő élcéből vagy a fotózásból született pártfegyelmi ügy, de ez azért annyira mégsem meglepő. Ennek pedig többek között az az oka, hogy a szocialista rendszer időszaka még nincsen igazán történeti távolságban tőlünk, a korszakról még vannak közvetlen és közvetett emlékeink. Ezek és a közgondolkodásban gyökeret vert történeti, szociológiai megállapítások együttesen fontos támpontjai a ma élők történelemképeinek.³

Bár a 20. század második felének politika- és gazdaságtörténetével már sokan foglalkoztak érdemben, azonban sajnos kevés köztük az olyan alapkutatás, ami a rendszer belső működését és társadalommal való kapcsolatát elemzi. Jelen kötet elkészítése során egy ilyen kutatásra vállalkoztam. Írásomban az 1989/90-ig fennálló pártállami rendszer első, a Magyar Dolgozók Pártja által dominált korszakát vizsgálom. Ez egy rendkívül összetett – a kommunista párt hegemoniáját eredményező, az 1948. júniusi pártegyesüléssel kezdődő, az 1956-os forradalom és szabadságharcra lezáruló – időszak, amikor kialakult Magyarországon egy új államtípus, Kornai János megfogalmazásában a *klasszikus szocialista*,⁴ más néven a pártállami/állampárti rendszer, amely kifejezett céljának tekintette a magyar társadalom teljes átnevelését, a korábbi szokás- és kapcsolatrendszerek eltörlését, illetve átalakítását.

Munkámban a kialakuló rendszer *fegyelmi hatalmát*⁵ vizsgálom annak egy specifikus vonásán, az állampárt saját tagjaira irányuló, belső fegyelmezési mechanizmusain

² Lásd bővebben: R. László fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. X. kerületi fegyelmi ügyek, 117/1956). A történetet feldolgoztam egy korábbi írásomban: Koltai 2009a.

³ Az emlékezés, emlékezet és a történelem kapcsolatáról lásd többek között: K. Horváth 1999; Nora 1999, 2010; Gyáni 2000.

⁴ Kornai 1993.

⁵ Vö. Foucault 1990.

keresztül. Ellenőrizni kívánom továbbá azt az általánosan elfogadott történeti képet, miszerint a párttagok engedelmesen és fegyelmezetten, önálló akarat és döntési lehetőség nélkül hajtották végre a kommunista párt vezetőinek utasításait, illetve élték mindennapi életüket. Továbbá azt is elemezni kívánom, milyen viselkedésbeli és erkölcsi normarendszert várt el az MDP a tagjaitól, illetve milyen szeretett volna a társadalomra erőltetni. E kérdések megválaszolásához először bemutatom az állampárt fegyelmi eljárásrendszerét, majd egy konkrét pártszervezet saját gyakorlatát vázolom fel statisztikák, illetve egyedi pártfegyelmi ügyek áttekintésével. E kutatási téma teljesen újnak számít a magyar történettudományban, de a külföldi kutatások – az általam leginkább hozzáférhető angol és német nyelvű szakirodalom – áttanulmányozása során is mindössze két monográfiát találtam, ami kifejezetten ezzel a történeti problémával foglalkozik.⁶

Magyarország egész területére nézve természetesen nem lehet egyetlen ember feladata, hogy ilyen típusú vizsgálatokat elvégezzen. Ezért – és az ország szempontjából kitüntetett szerepe miatt – Budapesttel, és azon belül társadalmi sokszínűsége, a fővárosi pártszervezeten belüli fontossága, illetve a rendelkezésre álló gazdag forrásanyaga okán kiválasztott városrésszel, Józsefvárossal és az MDP VIII. Kerületi Pártbizottsága előtt 1948–1956 között lefolytatott pártfegyelmi ügyekkel foglalkozom. Az MDP pártstatisztikai adatai szerint a tagok mintegy harmada, 300–340 000 fő a fővárosi pártszervezethez tartozott, közülük a második legnagyobb párttagcsoport a Józsefvárosban lakott vagy dolgozott. Ez azt jelenti, hogy az MDP párttagságának 3–4%-a, a fővárosi párttagok 10%-a tartozott a VIII. kerületi pártszervezethez, ezáltal a kutatás során elvégzett elemzések érvényességi köre túlmutathat a kerület határain.⁷

Magyarország lakosságának körülbelül 10%-a volt párttag a korszakban, a főváros vonatkozásában ez az arány még magasabb, ezért e jelentős társadalmi csoport vizsgálata révén nemcsak az MDP-tagokra, hanem a társadalmi viszonyokra vonatkozóan is érvényes megállapítások tehetők, hiszen a párttagok egyik fő feladata volt, hogy minitát közvetítsenek a mindennapos – rokonsági, szomszédsági, munkahelyi – kapcsolataik felé.⁸ E kérdést inverz módon lehet a pártfegyelmi ügyeken keresztül bemutatni, vagyis azt tudom megvizsgálni, milyen viselkedés, vétség számított „nem kommunista”hoz méltó magatartásnak, olyannak, amit tehát nem volt szabad a pártonkívüliek

⁶ Klein 2002; Cohn 2015 (ismertetésüket lásd később).

⁷ A vizsgált időszakban az MDP V. Kerületi Bizottsága után a VIII. kerülethez tartozott a legtöbb párttag. Ezt az MDP Budapesti Bizottság Párt- és Tömegszervezetek Osztályának számos statisztikája is kimutatja, lásd például: BFL XXXV.95.b. 237. óe. A párttagok számának részletes statisztikáit lásd a 7. fejezetben.

⁸ Természetesen már a „magyar társadalom” terminus meghatározása és értelmezése sem egyszerű feladat, lásd például e kérdésről és a társadalomkutatásról Éber Márk Áron PhD-disszertációját (Éber 2012). A továbbiakban a „magyar társadalom” kifejezés alatt az 1945 utáni időszak Magyarországnak lakossága és társadalmi csoportjai értendők.

irányába közvetíteni. A mikrotörténelem „kivételesen normális” fogalmából⁹ kiindulva tehát azokon keresztül elemzem az MDP-tagok sokaságát, akiket megbélyegeztek vagy a pártból kivetettek, vagyis azok kerülnek vizsgálódásom középpontjába, akik ellen pártfegyelmi eljárást folytattak le. Munkámban támaszkodom továbbá a mikrotörténelem ama sajátosságára is, amely konkrét eset(ek)en keresztül vizsgál általános történeti problémát.

A kötet témája tehát a Magyar Dolgozók Pártja – eddig még tudományos munkában le nem írt – belső fegyelmezési rendszere. Ennek bemutatásához először magát a pártszervezetet kell megismerni, ezért írásom első elemző részében az MDP pártfegyelmezéssel foglalkozó apparátusát és annak eljárásrendjét mutatom be, illetve annak a párt által elvárt, „optimális” működésmódját vázolom fel. Ebben a részben közlöm továbbá a pártbüntetések hierarchiáját, illetve a rendszerben az évek során bekövetkezett változásokat. Az országos szint elemzésével párhuzamosan a fenti vizsgálatokat fővárosi szinten is elvégzem, és a Budapesti Bizottság iratanyagai segítségével mutatom be, hogy a felsőbb elvárások végrehajt(tat)ása korántsem ment olyan egyszerűen, mint ahogyan azt a pártvezetés szeretne volna. A pártfegyelmezési rendszer működését ezután még egy szinttel lejjebb lépve, a VIII. Kerületi Bizottság vonatkozó dokumentumai alapján vizsgálom, amelyek segítségével még élesebb képet kaphatunk arról, hogy a szigorú, szinte katonás fegyelmezettség látszatát magára öltő, szervezettnek tűnő párt valójában nem minden téren büszkélkedhetett e jellemzőkkel.

A következő részben a pártfegyelmi ügyeket immár az alsóbb pártszervezeti szinteken: először a VIII. Kerületi Pártbizottság, majd a hatáskörébe tartozó úgynevezett lakóterületi és munkahelyi alapszervezetek szintjén elemzem. Ezt az indokolja, hogy az alapszervezet volt – általában – az a mikrokörnyezet, ahol szabályos eljárás esetén elindult egy pártfegyelmi ügy. Az alapszervezetek részletes bemutatása révén pedig nemcsak az MDP alsóbb szintű működése elevenedik meg, de betekintést nyerhetünk Józsefváros II. világháború utáni gazdasági és társadalmi környezetébe is. Ezután kerül sor a VIII. Kerületi Pártbizottság pártfegyelmi eseteinek különböző statisztikai mutatók szerinti elemzésére. Lehetőség nyílik az egyes alapszervezeti fegyelmi ügyek büntetéstípusonkénti vizsgálatára, ami megmutathatja például, hogy voltak-e olyan pártszervezetek, amelyek a kerületi pártbizottság „célkeresztjében” szerepeltek. Az alapszervezetekkel szembeni pártfegyelmi eljárások – büntető vagy nevelő – jellegéről pedig a kizárással végződő fegyelmi ügyek aránya alapján vonhatunk le következtetést.

A kötet utolsó részének középpontjában a VIII. kerületi egyedi pártfegyelmi ügyek, illetve az eljárásokban érintett egyének állnak. Többek között azt elemzem egy mintavételi eljárással kiválasztott sokaságon, kiket büntetett a párt; milyen feltételezett okokból indítottak a tagok ellen pártfegyelmi eljárásokat; milyen tettek vagy vádak kellett ahhoz, hogy valakit kizárjanak a pártból. Másképpen fogalmazva azt mutatom be, milyen normasértés ment túl azon a határon, amit a kommunista párt

⁹ A módszer részletes leírását lásd többek között: Szijártó 2014: 53–54.

még tolerált tagjai esetében, illetve azt is vizsgálom, hogy megfigyelhető-e ebben a „normasértési küszöbben” változás az elemzett időszakban. Arra is keresem a választ, hogy a fegyelmi határozatok tekintetében volt-e különbség párttag és párttag között? A kérdés tisztázásához mankóul szolgálhat a pártfegyelmi eljárásokat elindító „vétkes” és az eljárások végén kapott büntetések összehasonlítása: vajon ugyanazért a „bűnért” mindenki ugyanazt a „büntetést” kapta?

A munka készítésekor nem támaszkodhattam e témában megelőző kutatásokra, ezért óhatatlanul nagyobb terjedelmet kell szánnom a szervezettörténeti alapok bemutatásának. Jelen kötetben nincs módom a pártfegyelmezés központi szerve, a Központi Ellenőrző Bizottság (KEB) működésének részletes bemutatására, a KEB-iratok aprólékos feltárásán alapuló elemzésre,¹⁰ ám az iratanyag feldolgozása, illetve a testület történetének megírása jelentős segítséget nyújtana a későbbiekben a pártfegyelmet kutatók számára.

A munka alapjául szolgáló VIII. kerületi pártfegyelmi ügyekből egy személyi szintű, több mint 6000 rekordból álló adatbázist készítettem. Ez tartalmazza a pártfegyelmi eljárás alá vont nevét, az alapszervezete nevét, a kerületi pártbizottság által kiszabott büntetést, illetve annak dátumát. A statisztikai elemzés alapját ez az adatbázis adja. A részletes elemzés érdekében ebből kialakítottam egy 10%-os mintát; a kutatás fő kérdéseit ezen keresztül vizsgálom. Ez tartalmazza többek között az érintettek születési és lakóhelyére, életkorára, származására, foglalkozására, valamint az elkövetett/feltételezett vétségére vonatkozó adatokat.

Jelen kötetben a *szabályos* pártfegyelmi eljárások során keletkezett iratokkal, illetve ügyekkel foglalkozom. Ezért a vizsgálatom körén kívül kerültek a Magyar Kommunista Párt (MKP) és a Szociáldemokrata Párt (SZDP) egyesülési folyamata során, az úgynevezett egységbizottságok által elbírált ügyek, továbbá – adatbázis szintjén legalábbis – nem foglalkoztam a tagfelülvizsgálat során kizártakkal sem. Ezek olyan rendkívüli események, kampányok voltak – akárcsak később például a tagkönyvcseré során történő kizárások –, amelyeket nem szabályos pártfegyelmi eljárás keretében hajtottak végre, részletes vizsgálatuk pedig szétfeszítette volna a kötet kereteit.

Munkám jellege miatt elsősorban természetesen a vonatkozó korabeli dokumentumokra, azaz a pártfegyelmi eljárások iratanyagára, valamint a különböző MDP vezető testületi jegyzőkönyvekre és pártapparátusi iratokra összpontosítottam. Ezt a képet igyekeztem – a szűkös lehetőségekhez mérten – tovább árnyalni a szubjektív források, vagyis a naplók, önéletrások, visszaemlékezések, interjúk és korabeli újságcikkek felhasználásával.

¹⁰ Ennek oka egyrészt a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára vonatkozó részlegének másfél éves zárva tartása, másrészt az, hogy az MDP-időszak KEB-anyaga főként egyedi, fellebbezési ügyekből áll, és az iratok a fellebbezők névrendjében és – Budapest vonatkozásában például – nem kerületi csoportosításban vannak letéve.

Vizsgálatom általános kérdéseket jár körül, ám e rövid, viszont annál fordulatosabb időszak cselekvőit és az egyéni élethelyzeteket is megjeleníti. Az általam célul kitűzött elemzés – reményeim szerint – az ismertetett komplex megközelítés révén a szocialista rendszer időszakát új szemszögből, új kutatásokat serkentő módon mutatja be.

* * *

A kötetben megjelenített témát az 1990-es években még nem lehetett volna megírni. Kellett hozzá ugyanis az, hogy elkészüljenek a szocialista rendszer kutatását elősegítő levéltári feldolgozások, illetve idehaza is megismerhetővé váljanak az új típusú, inspiratív történettudományi módszerek. Azonban az sem véletlen, hogy a pártfegyelmi ügyek szisztematikus feltárása manapság sem indult meg. Ezen iratok ugyanis döntő többségükben rendezetlen állapotban kerültek be a levéltárakba és feldolgozásuk nem számít kiemelt feladatnak manapság sem. Ezért szerencsésnek mondhatom magam és ezúton is köszönöm, hogy doktori tanulmányaim kezdetén Budapest Főváros Levéltára vezetői támogatták elképzeléseimet a pártfegyelmi iratanyag rendezését illetően. Dolgozatom nagyban épít e munka eredményeire. Itt köszönöm minden, a rendezésben résztvevő kollégám, főként Fehérné Bozsics Mária, Forrai Attila és Héjj Marcell munkáját – segítségük nélkül nem készülhetett volna el ez a mű.

Nem véletlenül említettem az inspiratív történettudományi módszereket, hiszen a történeti antropológia, a mikrotörténelem, az új kultúratörténet és számos más, Magyarországon még kevésbé bevett irányzat, illetve elmélet megismerését köszönhetem az ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti, valamint az Atelier Európai Társadalomtudományok és Historiográfia Tanszék oktatóinak. Hálás szívvel emlékszem Benda Gyulára, aki még történeti demográfiával foglalkozó szakdolgozatom témavezetője volt, és akitől rengeteg elméleti és módszertani ismeretet sajátíthattam el, amiket jelen kötethez végzett kutatásaim során is kamatoztatni tudtam. Szintén épülésemre szolgált, hogy járhattam Czoch Gábor, Kövér György és Szijártó István számos órájára, akik előadásaimhoz és írásaimhoz fűzött építő kritikájukkal nagy hatással voltak szemléletem alakulására. Az ELTE BTK Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Program kurzusain mindig lehetőség volt a színvonalas beszélgetésekre, olykor vitákra, amelyek rendkívül inspirálóak voltak: szerencsésnek mondhatom magam, hogy egy nagyon felkészült, vita-, ám egyben segítőkész doktori évfolyamba kerültem.

Disszertációmhoz és korábbi írásaimhoz nyújtott segítségét, hasznos tanácsait nagyon köszönöm témavezetőmnek, Standeisky Évának, aki alapos olvasással és az írásaimhoz fűzött megjegyzéseivel sokat segített munkám javításában. Ezúton is köszönöm opponenseimnek, Varga Zsuzsannának és Majtényi Györgynek értő bírálatukat, amelyek fontos segítséget nyújtottak disszertációm könyvvé átdolgozásában.

2008 óta vagyok tagja a Korall Társadalomtörténeti Folyóirat szerkesztőségének, ahol remek szakmai és baráti közösségbe kerültem, kollégáimtól sokat tanulhattam.

Köszönöm nekik a bizalmat, hogy munkám megjelenhet a Korall Társadalomtörténeti Monográfiák sorozatában. Külön köszönöm Czoch Gábor és Sasfi Csaba diszsertációs kéziratomhoz fűzött véleményeit, baráti tanácsait, illetve jelen munkához nyújtott lelkesítő ösztönzésüket.

Hálásan köszönöm a kötet szerkesztőjének, Somorjai Szabolcsnak az igen alapos, körültekintő munkáját, értékes megjegyzéseit, amelyek még az utolsó pillanatokban is segítettek abban, hogy a kézirat pontosabb és egyúttal emészthetőbb is legyen az olvasók számára. Szintén köszönettel tartozom Jung Eszternek a lelkiismeretes és precíz szöveggondozásért.

Kéziratom nem jelenhetett volna meg a Nemzeti Kulturális Alap támogatása nélkül, köszönet érte!

Végül, de nem utolsósorban, köszönettel tartozom édesanyámnak, családomnak és barátaimnak türelmükért, segítségükért, támogatásukért. Barátaim közül külön köszönöm Zámbo Istvánnak az általam véglegesnek vélt kéziratához nyújtott hasznos megjegyzéseit, illetve Gerhard Péternek és Rácz Attilának az elmúlt években adott tanácsait, kutatásaim elősegítését.

Óriszentpéter – Budapest, 2018 novembere

Adatvédelem

A kötetben szereplő nevek azonosítása kapcsán tekintettel voltam az 1995. évi LXVI. törvény a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről, illetve a 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról előírásaira. Ennek oka, hogy az 1948–1956 közötti időszak esetében még bőven érvényesek az e jogszabályok által megkívánt adatvédelmi korlátozások. A pártfegyelmi ügyekben érintett szereplők nevének közreadása esetében ezért azt az eljárást követtem, miszerint a vezetéknév a szókezdő betűnél rövidítve adtam meg, míg a keresztnév mindig kiírtam. Az országos vezető testületek tagjai, a kerületi és alapszervezeti párttitkárok, illetve az országos, a fővárosi és a kerületi pártszervezetekben magasabb párttiszséget betöltők (titkárok, [fő]osztályvezetők) esetében kiírtam az illetők teljes nevét, mivel ők a korszakban ismertek, azaz mai kifejezéssel élve, közszereplők voltak. Szintén ezt a megoldást alkalmaztam olyanok esetében, akiknek vonatkozó adatai már korábbi tudományos publikációkból, saját írásaikból vagy nyilvános szereplések, eljárások okán nyilvánosságra kerültek.

I.

A SZOCIALISTA RENDSZER TÁRSADALMI VIZSGÁLATÁNAK LEHETŐSÉGEI

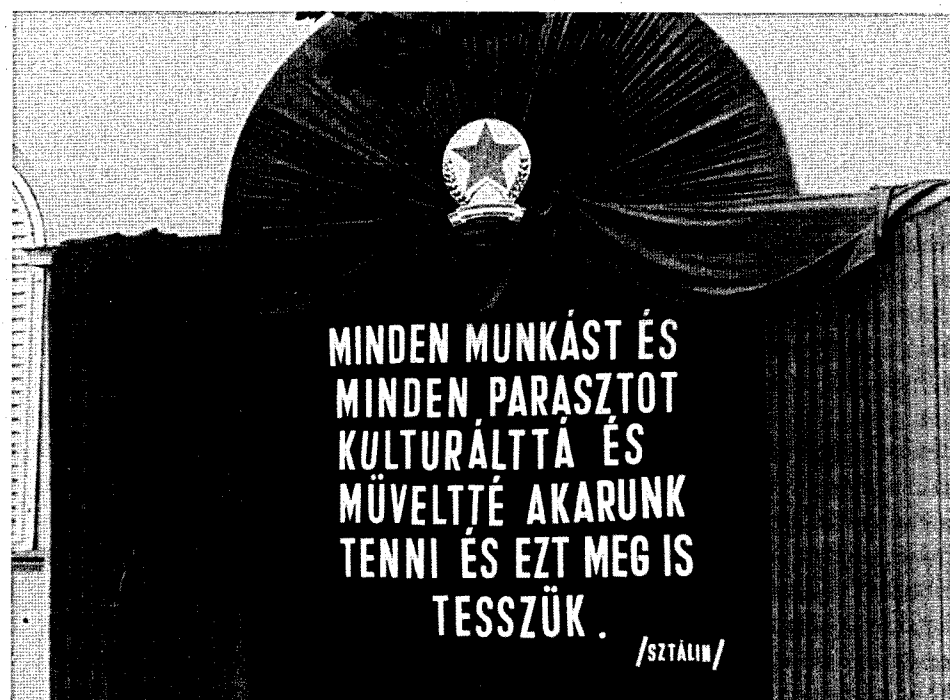
1. Historiográfia: totalitarizmus versus a mindennapok története

Manapság a szocialista rendszer kutatása divatban van,¹ sorra születnek a publikációk és szintézisek, de a médiában is gyakorta foglalkoznak a korszakkal. Napjaink szocialista rendszerről szerzett képére leginkább az úgynevezett *totalitarizmus elméletek* hatása nyomta rá bélyegét.² E sok igazságot tartalmazó, de egyúttal erősen általánosító felfogás képviselői szerint 1989/1990 előtt, főként az 1948–1956/1963 közötti időszakban olyan torz, embertelen diktatúra működött Magyarországon, amely az élet minden területére kiterjesztette befolyását, céljai eléréséhez, hatalma megtartásához pedig akár a legkegyetlenebb eszközöket, a teljes társadalmat megfélemlítő terrort is felhasználta. A hatalom birtokosai megpróbálták beférkőzni az emberek mindennapjaiba, minél teljesebb kontroll alá kívánták vonni a magánélet korábban rejtett szféráit. Az emberek véleményétől, sérelmeitől félő, az ellentétes véleményt elhallgattatni akaró hatalom képviselői ennek érdekében számos eszközt bevetettek a békésebb meggyőzéstől kezdve egészen az erőszakos megfélemlítésig, amely internálást, kínzást, sőt, koncepciós pert és gyilkosságot is jelenthetett. A rendszer legnagyobb ellensége tehát az individuum, az önállóan gondolkodó és cselekvő egyén volt. Ezt és a vele összefüggésbe hozható fogalmakat (mint amilyen a szabadság és a magánélet) üldözte a kollektívizmusban és az állampolgárok szigorú ellenőrzésében hívó kommunista rezsim. Ha ezt a nézőpontot fogadjuk el érvényesnek, akkor nem az a kérdés, miért lehetett egy vicceselésből vagy aktfotózásból pártfegyelmi ügy, hanem az, hogyan úszhatták meg egyáltalán a kiszabottnál súlyosabb büntetés nélkül az esetet a szereplők.

A szocialista rendszerrel 1990 után foglalkozó mérvadó hazai történészek abban manapság már egyetértenek, hogy a hatalmát a Szovjetunió segítségével 1944 végétől egyre növelő, Rákosi Mátyás vezette kommunista párt 1950-ig a teljes államhatalmat kisajátítva, a gazdaságot, társadalmat, kultúrát szovjetizálva, egypárti, diktatórikus rendszert épített ki Magyarországon, amely kisebb-nagyobb változtatásokkal, de egészen 1989/1990-ig fennállt.

¹ Ezt az észrevételt Bernard Lepetit-től parafrázáltam, akinek a léptékváltásra vonatkozó meglátásai nagy hatással voltak tanulmányaimra. Lepetit megjegyzését a mikrotörténelemre vonatkozóan tette: Lepetit 1995: 33.

² Ennek okairól bővebben lásd Horváth 2006. A legnagyobb hatású totalitarizmus-elmélet Hannah Arendt nevéhez fűződik: Arendt 1992. A totalitárius rendszer főbb kritériumait meghatározta: Friedrich-Brzezinski 1965. A totalitarizmus legfontosabb jellemzőiről magyarul lásd például: Bihari 2005: 91–93, a totalitarizmus-elméletekről: Fleck 2001.

1. kép. Sztálin-idézet egy Károlyi-kerti politikai rendezvényről, 1950

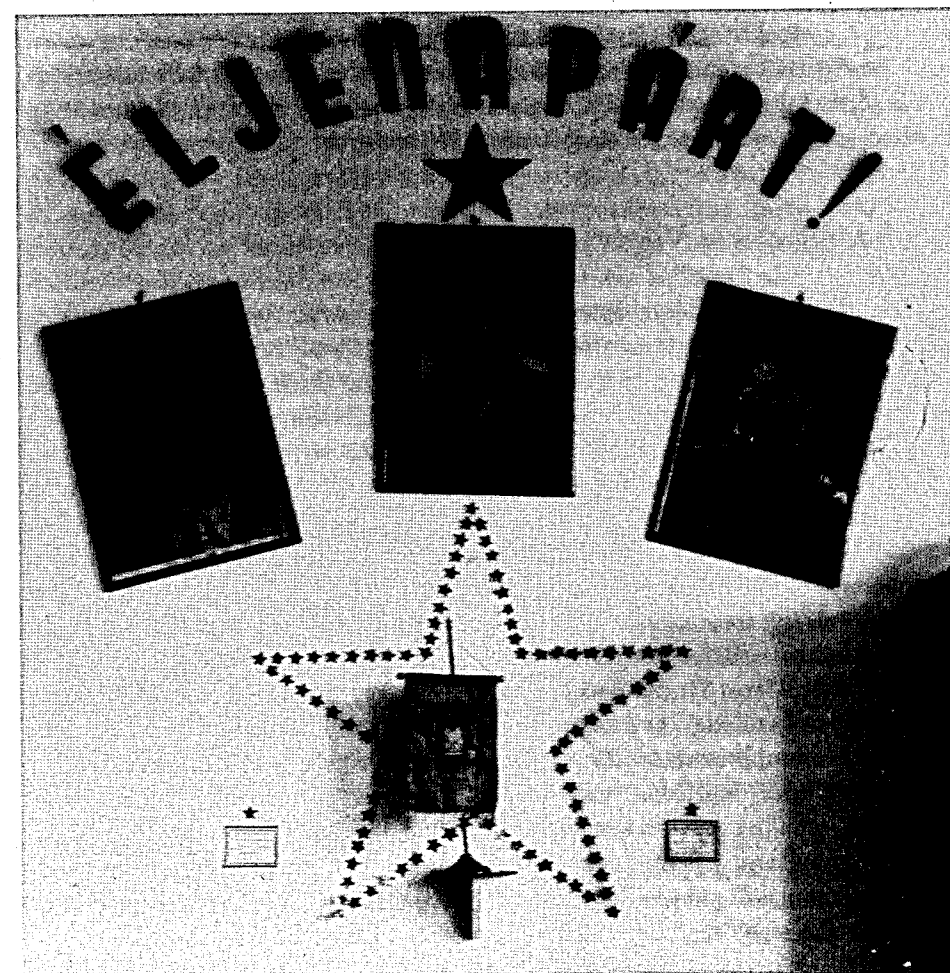
Bár a rezsim jellege többször változott, voltak olyan – legkönnyebben a totalitárius paradigmával leírható – jellemzői, amelyek a rendszer fennállásának végéig megmaradtak. Más kérdésekben azonban már komoly viták vannak a történészek között, ilyen például az, mikor is kezdődött ez a diktatúra, volt-e demokratikus átmenet a II. világháború után vagy sem, és még sorolhatnám.³ A kialakuló rendszer jelölése, megnevezése sem egységes, szinte egyforma gyakorisággal jelenik meg az államszocialista, szocialista, kommunista, pártállami/állampárti, totalitárius és a diktatórikus jelző.⁴ Jómagam elfogadom Kornai János fogalomalkotó leírását az 1948–1989/1990 közötti időszak *szocialista rendszeréről*,⁵ ám egyúttal szinonimaként használom a szintén bevett *pártállami rendszer* megnevezést is, ami nevében jelzi, mennyire egybeolvadt a kommunista párt az állammal a II. világháború utáni évtizedekben.⁶

³ E történeti kérdésekről és problémákról áttekintést nyújt például: Ständeisky 2012; Nagy 2013: 31–40.

⁴ A rendszer elnevezéséről szóló vitához lásd például: Krausz–Szigeti (szerk.) 2007; Gyarmati 2011.

⁵ Kornai János a témával foglalkozó munkájában – ugyan alapvetően közgazdasági alakra helyezve, de széles kontextusban – alaposan tárgyalja a (klasszikus) szocialista rendszer elemi sajátosságait, így azok külön tárgyalását nem tekintem feladatomnak (Kornai 1993).

⁶ A szocialista rendszer egyik meghatározó jellegzetessége, hogy a kommunista párt és az állam vezetése személyileg is összefonódott. A kommunista párt apparátusa felügyelte az állami

2. kép. Politikai dekoráció 1949-ből

A II. világháborút követő időszakról foglalkozó magyar történetírás „fejlődési útját” már több tanulmány is megrajzolta,⁷ ezért csak a kötet szempontjából mérvadó kutatási irányzatokat, illetve azok fontos munkáit ismertetem a magyar történetírás produktumai közül – ezen belül is a legfrissebb szakirodalomra, illetve a legújabb

szerveket, és a párt az úgynevezett nómenklátúra rendszer révén szoros ellenőrzést gyakorolt az állam minden egyes területén. A káderhatásköri listákról és a nómenklátúra rendszerről bővebben lásd Szakadát 1992; T. Varga–Szakadát 1992; T. Varga 1998.

⁷ Az 1945 utáni magyar történetírás eredményeiről, illetve az 1945 utáni magyar történelem megítéléséről lásd például: Gyáni 2002; Trencsényi–Apor 2007; Rainer 2011; Romsics 2011; illetve a *Tudomány és ideológia között* című kötet tanulmányait: Erős–Takács (szerk.) 2012.

levéltári kutatásokra koncentrálni. Ezt követően kitérek a kutatásaimat leginkább inspiráló történettudományi elméletekre, módszerekre és ezek fontosabb nemzetközi képviselőire. A historiográfiai fejezet végén pedig a pártfegyelemmel, illetve a fegyelméssel kapcsolatos történeti vizsgálatokkal foglalkozom.

Politikatörténet-írás Magyarországon

A szocialista rendszer időszakában a Szovjetunió által uralt „blokkban”, így Magyarországon is az úgynevezett párttörténészek kiváltsága volt, hogy a közelmúlt történetével foglalkozzanak.⁸ Az általuk készített párttörténeti írások általános jellemzői, hogy az állampárti ideológiát és előírásokat követték, és nem fogalmaz(hat)tak meg rendszerkritikus vagy a hatalmon levők által képviselt történelemszemlélettel nem egyező elméleteket. Számos írás kifejezetten dezorientáló, szándékosan félrevezető jellegű volt, elég csak például az egykori államvédelmi tiszt, Hollós Ervin 1956-tal foglalkozó könyvére vagy a különböző propagandakiadványokra utalni.⁹ Születtek azonban olyan munkák is, amelyek – megfelelő kritikával kezelve, a korabeli fogalomhasználatot dekonstruálva, azaz a pártzsargont „lefordítva” – manapság is használhatók a szocialista rendszer vizsgálatához.¹⁰ Közülük is kiemelendők a jelen értekezés szempontjából Rákosi Sándor ama tanulmányai, amelyek az MKP és az MDP szervezeti felépítéséről születtek, és e téren mindmáig megkerülhetetlen írásoknak számítanak.¹¹ A rendszer diktatórikus jellegéről, az 1956-os forradalomról azonban ekkoriban természetesen csak külföldön (vagy idehaza szamizdat formában) jelenhettek meg kiadványok, amelyek 1989-től kezdve váltak mindenki számára elérhetővé.¹²

A korszak állampárti ideológiától gúzsba nem kötött kutatása érdemben csak a rendszer „kimúlása” után indulhatott meg Magyarországon. A „levéltári forradalom”¹³ nyomán lehetőség nyílt az elmúlt rendszer titkait feltáró írások elkészítésére.

⁸ A kortárs társadalom vizsgálatát végző – a történetiséget esetenként érintő – szociológiai kutatások számítottak ebben az időszakban a legprogresszívebb kutatásoknak, lásd erről bővebben: Éber 2012.

⁹ Hollós 1976. Hollós kötetéről újabban lásd Máthé 2012.

¹⁰ Ilyen például a hazai kommunista mozgalom ötven éves évfordulójának apropójából készült *Legyőzhetetlen erő* című kötet néhány tanulmánya: Erényi–Rákosi (szerk.) 1968; illetve a kommunista mozgalom részletes kronológiáját nyújtó *A szocializmus útján* című kiadvány: Szabó (szerk.) 1982.

¹¹ Rákosi 1964, 1968.

¹² Lásd például: Aczél–Méray 1978; Borbándi 1985.

¹³ A kifejezést több külföldi és hazai történész is alkalmazta arra a jelenségre vonatkozóan, hogy a pártállami rendszer megszűnése után lehetőség nyílt a korábban elzárt levéltári iratok kutatására. A szovjetológiai kutatásokat lehetővé tevő „levéltári forradalommal” kapcsolatos ambivalenciákról, „az ígért földjének” illúziójáról és az eltelt évtizednyi tapasztalatról remek áttekintést nyújt: Plamper 2003; Fitzpatrick 2007; magyar nyelven például Apor P. 2008. A témával kapcsolatos magyar vonatkozásokra lásd például: Gyáni 2002, 2008; Rainer 2005.

Az 1990 utáni évek érthető okokból a „történelmi igazságtételről” szóltak, egyúttal a párttörténet által fogva tartott politikatörténet kibontakozásáról. Ezekben az években honosodott meg a hazai szakirodalomban a totalitárius narratíva az elmúlt rendszer jellemzésére, ugyanakkor megindult az alapkutatásokhoz nélkülözhetetlen források kiadása is az addig elhallgatott múlt feltárásának jegyében.¹⁴ A kiadványok sorából is látható, hogy a legfontosabb hatalmi tényezők jegyzőkönyveit az 1990-es évek végére feldolgozták, és ha forráskiadvány nem is készült mindről, de a kutatásukat segítő levéltári segédletek elkészültek.¹⁵ Ezekből egyértelműen bebizonyosodott az a korábban is sejtett tény, hogy párt és állam összefonódásában mindig a párté volt a döntő szó, azaz a legfontosabb döntések nem az állami szervek, hanem a párt vezető testületeinek ülésein születtek meg.¹⁶ Nagyon fontos írások készültek ebben az időszakban a pártállam–állampárt működéséről,¹⁷ a nomenklatura rendszerről és az úgynevezett káderforgóról, vagyis a szocialista rendszer hatalmi/uralmi viszonyainak megértését segítő alapvető témákról.¹⁸

A legkutatottabb és immár viszonylag jól feltárt¹⁹ témák közé tartozik az 1956-os forradalom és szabadságharc, valamint az azt követő megtorlás története, ami főképp az 1956-os Intézet egykori és jelenlegi munkatársainak köszönhető, akik monográfiákban, tanulmányokban, az intézet kiváló évkönyveiben, illetve különböző internetes tartalomszolgáltatások révén adták közre kutatásaikat.²⁰ Az állambiztonsági iratok

¹⁴ Témámhoz kapcsolódóan – a teljesség igénye nélkül – kiemelendő: Horváth et al. (szerk.) 1992–1996; Németh–Sipos (szerk.) 1993; Németh–Urbán (szerk.) 1993; Baráth–Feitl (szerk.) 1993; Baráth–Ripp (szerk.) 1994; Horváth–Ripp (szerk.) 1997; Baráth–Feitl (szerk.) 1998; Feitl–Horváth–Majtényi–Tóth (szerk.) 2000; Baráth–Feitl (szerk.) 2003; Horváth–Szabó–Szűcs–Zalai (szerk.) 2003. Az MDP és az MSZMP központi vezető testületeinek jegyzőkönyveit lásd <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/mdp-jegyzokonyvek>; <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/mszmp-jegyzokonyvek> – utolsó letöltés: 2018. július 24.

¹⁵ Lásd például: T. Varga (összeáll.) 2005, 2007, 2008.

¹⁶ Itt fontos megemlíteni, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában immár hosszú idő óta folyik nemcsak az állampárt, hanem az állami vezető szervek működésének feltárása is. A legfontosabb államhatalmi szerv, a Minisztertanács üléseinek napirendi pontjai 1965/67-ig már online is elérhetőek: <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacs-jegyzokonyvek-1944-1965> – utolsó letöltés: 2018. július 24.

¹⁷ T. Varga 1998.

¹⁸ Lásd például: Gyarmati 1991; T. Varga–Szakadát 1992; Szakadát 1992.

¹⁹ Szakolczai Attila doktori disszertációjában (Szakolczai 2014), illetve az abból készített monográfiájában (Szakolczai 2016) azonban azt hangsúlyozza, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc történetének feldolgozása során a szerzők többsége kritikátlanul átvette a megtorlás időszakának szándékosan torz, félrevezető forrásait, ami miatt mindmáig nem látunk tisztán a történetekkel kapcsolatban, elég csak a Tóth Ilona-ügy többértékű megítélésére gondolni.

²⁰ A sok kiváló munka közül most csak egyet emelek ki, 1956 három kötetes kézikönyvét, ami máig alpmunkának számít: Hegedűs (szerk.) 1996. Az 1956-os Intézet munkatársainak részletes publikációs listáját és az intézet kiadványsorát lásd a <http://www.rev.hu> oldalon. Jelen kötet témájához kapcsolódva meg kell említeni Kahler Frigyes, M. Kiss Sándor és Zinner Tibor

levéltári feldolgozásával párhuzamosan, az 1990-es évek közepétől indulhattak el a titkosszolgálati szervek tevékenységével (ügynökök, kitelepítések, kényszermunkatáborok, koncepciós perek) foglalkozó kutatások. Manapság ez a téma tekinthető a leginkább „felkapottnak”, a 2000-es években folyamatosan napvilágra kerülő ügynöklistának miatt a közbeszédben is sokat foglalkoztak a pártállami időszak megfigyelési, illetve információszerzési rendszerével. A téma kutatásában, illetve a korábban titkos iratok feldolgozásában és közreadásában kitüntetett szerepe van az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (korábbi nevén a Történeti Hivatal) munkatársainak.²¹ A kilencvenes évek végének, 2000-es évek elejének fontos politikatörténeti kutatási területe volt emellett a politikai életrajzok készítése,²² a korabeli diplomáciai viszonyok árnyalt bemutatása,²³ manapság pedig a különböző ügynökkutatásokkal is összefüggésben az egyház és állam korszakbeli viszonyaira irányul kitüntetett figyelem.²⁴

A kilencvenes évek – még viszonylag kevés levéltári forrásra támaszkodó – (pre) szintézisei után napjainkban egyre több átfogó kiadvány készül a szocialista rendszerről.²⁵ Ezek közül érdemes külön is szólni Gyarmati György és Kalmár Melinda – egymáséitól merőben eltérő megközelítésű – monográfiájáról. Gyarmati György vállalkozott először arra a rendszerváltás után,²⁶ hogy monografikus szinten vizsgálja a Rákosi-korszakot. A szerző a rendszer igen részletes politikatörténetét írta meg, a korszakot egy-két éves alperiódusokra bontva, s bár kötete kétségtelenül túllépett mind a modernizációs, mind a totalitárius paradigma megközelítésmódján,²⁷ azonban

munkásságát is, akik főként a rendszer ítélkezési gyakorlatával, koncepciós pereivel és az 1956 utáni megtorlással foglalkoznak, lényegében a totalitárius megközelítést képviselve, lásd például: Kahler 1993, 2008; Kahler–M. Kiss 1997; Szakács–Zinner 1997; Zinner 2001.

²¹ A teljesség igénye nélkül a Belügyminisztérium és az államvédelem működésével, szervezeti felépítésével kapcsolatban kiindulási alapul szolgálhatnak a következő munkák: Gyarmati (szerk.) 1999, 2000; Kajári (összeáll.) 2001–2005; Müller 2012; Cseh–Okváth (szerk.) 2013; Gyarmati–Palasik (szerk.) 2013; Krahulcsán 2013. Az ügynökök tudományos vizsgálata kapcsán fontos kiemelni Szőnyi Tamás, Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián munkásságát: Szőnyi 2005, 2012; Tabajdi–Ungváry 2008; Tabajdi 2013; Ungváry (szerk.) 2013. Legújabban lásd Horváth (szerk.) 2014; Horváth 2017a.

²² Kiemelendő e téren: Rainer 1996, 1999, 2008; Kövér 1998; Huszár 2001–2003. Napjainkban a Nemzeti Emlékezet Bizottsága az 1956-os forradalom és szabadságharc utáni megtorlást irányítók, illetve abban résztvevők beazonosítása kapcsán hirdetett meg több kutatási programot, amelyek a pártfunkcionáriusok, állami vezetők, bírók, ügyészek, rendőri vezetők stb. életrajzainak elkészítését célozta meg.

²³ Lásd például: Szereda–Rainer (szerk.) 1996; Borhi 2000, 2005; Békés 2004; Baráth 2014.

²⁴ Lásd többek között a Fehér Hollók munkacsoport tagjainak írásait, például: Soós–Szabó–Szigeti (szerk.) 2010.

²⁵ Érdemes kiemelni közülük is Romsics Ignác 20. századi Magyarországról szóló monográfiáját, amelyben részletesen foglalkozik a korszakkal (Romsics 2005).

²⁶ A Rákosi-korszakkal ezt megelőzően utoljára monografikus szinten Szabó Bálint foglalkozott, munkája még a „klasszikus párttörténet” alkotásai közé tartozik: Szabó B. 1986.

²⁷ A modernizációs, illetve a totalitárius megközelítések kritikájához lásd például: Bartha 2003.

sajnálatos módon megelégedett a társadalomtörténeti és a legújabb levéltári kutatásokról, ami miatt komoly hiányérzete támad a szakavatott olvasónak. Kalmár Melinda munkájában nagyobb léptéket választott, és az 1945–1990 közötti Magyarországot a Szovjetunió történetével, a szovjetrendszer változásaival párhuzamba állítva vizsgálta. Az elképzelés kétségtelenül eredeti monográfiát eredményezett, de a választott lépték miatt a bemutatandó témák óhatatlanul kevésbé lettek kibontva, ezért azok néhol elnagyoltnak tűnnek.²⁸

A legújabb szintézisek és monográfiák leginkább megközelítésmódjukban térnek el egymástól, ami talán azt jelzi, hogy országos szinten óriási történeti újdonságot jelentő – magyarországi – levéltári forrás felbukkanása már nemigen várható. A korszak iránti érdeklődés azonban egyre csak nő, ami azt is mutatja, hogy az eddigi elemzések még számos területet nem érintettek, vagy nem voltak teljesen kimerítőek, illetve e jelenség további oka az is lehet, hogy a kutatási eredmények sem jutottak el a célközönséghez.

E folyamathoz kapcsolódik immár az a kutatói igény is, amely mélyebben, helyi szinten vizsgálná a korszakot.²⁹ Erre irányulnak azok a 2000-es évek közepétől meginduló levéltári kutatások, amelyek megyei és fővárosi szinten vizsgálják az állampártot.³⁰ Az alsóbb szintű pártszervezetek működése kapcsán leginkább a fővárosi és a megyei levéltárak munkatársai végeztek feltáró kutatásokat.³¹ Szerencsére már nemcsak feltáró, hanem elemző szándékú írások is születtek a kommunista párt helyi szintű működéséről, amelyek közül témám szempontjából kiemelendők Kende Tamás írásai.³² Kende egyik fontos megállapítása, hogy ami „a párt tagságot (annak tartalmát), fegyelmezettségét és szervezettségét illeti [...] a szakirodalomból ismert és

²⁸ Gyarmati 2011; Kalmár 2014.

²⁹ Ezen igények első megvalósulásainak tekinthetők az 1956-os forradalom és szabadságharc helyi eseményeinek feltárását célul kitűző helytörténeti munkák, lásd például: Balázs et al. (szerk.) 2006.

³⁰ E munka jegyében egyrészt készülnek vezető testületi ülésekről napirendi jegyzékek, amelyek összekapcsolódva az elmúlt években megindult digitalizálási munkákkal, immár online módon elérhető tartalmakat kínálnak az érdeklődőknek. A kötet szempontjából releváns fővárosi párt vezető testületek napirendi jegyzékeit lásd Fehérné Bozsics–Rácz–Koltai (szerk.) 2007; Koltai–Rácz (szerk.) 2008; Gerhard–Koltai (szerk.) 2010, 2011; Rácz–V. László (szerk.) 2010; Forrai–Rácz–V. László 2011 (szerk.). Az MDP és az MSZMP Békés, Heves, Jász–Nagykun–Szolnok, Nógrád, Pest és Somogy Megyei, valamint Budapesti Bizottsága vezető testületeinek digitalizált jegyzőkönyveit lásd <https://library.hungaricana.hu/hu/collection/partiratok/>. Továbbá Budapest Főváros Levéltárában elindultak az első olyan archontológia-készítő munkák, amelyek az 1948–1990 közötti időszak tanácsi és állampárti vezetőinek felkutatását célozták meg fővárosi, illetve kerületi szinten, lásd <https://hungaricana.hu/hu/adatbazisok/archontologia/> – utolsó letöltés: 2018. július 24.

³¹ Ezek közül témámhoz, azaz Budapesthez kapcsolódik: Koltai 2007; Koltai–Rácz 2008; Gerhard–Koltai 2010, 2011; Rácz–V. László 2010; Rácz–V. László 2011; Gerhard–Koltai–V. László–Rácz 2012; de kiemelendő még: Czetz 2012b.

³² Kende–Somorjai 2000; Kende 2014.

a köztudatban máig létező: lenini-sztálini típusú bolsevik párt képe a valóságot nem fedi a koalíciós időkben.”³³ Jelen kötetben azt járom majd körbe, hogy az ezt követő években figyelhetők-e meg változások a fegyelmezettség terén az immár egyesült munkáspártban.

A fenti munkák ellenére még mindig keveset vagy szinte semmit nem tudunk az alsóbb szintű pártszervezetekről, a káderek áthelyezési rendszeréről,³⁴ a kommunista agitáció működésmódjáról, magyarán alig van ismeretünk a diktatúra napi szintű működéséről.³⁵

A szocialista rendszerrel foglalkozó politikatörténeti munkák jelentős többsége (a nem totalitárius megközelítést vallók is) a hatalom forrásai felől közelítenek tárgyukhoz, és nem törekednek arra, hogy megértsék, illetve az olvasókkal megértessék azt a problémát, hogy e források óhatatlanul csak a hatalmat képviselők szándékainak feltárására alkalmasak. E munkákban csupán a kommunista párt vezetői a cselekvők, a társadalom tagjai passzivitásra vannak ítélve. Ha egyének is szerepelnek a vizsgálatokban, akkor azok általában politikusok, neves gondolkodók, bírósági vagy titkosszolgálati eljárások elszenvedői, és az ő életük, illetve forrásokból feltárható viselkedésük a kommunista hatalom által készített források sajátosságaiból adódóan egyoldalú képet ad a korabeli társadalomról.³⁶

³³ Kende 2014: 61.

³⁴ E témát részben érinti az MSZMP fővárosi hatalmi elitjét vizsgáló Rácz Attila doktori disszertációja, illetve abból készült monográfiája (Rácz 2014, 2018).

³⁵ A Rákosi-korszak mindennapjait erősen átható propaganda átfogó bemutatását mindmáig senki nem végezte el. Halász Csilla vállalkozott az úgynevezett kultúragitáció, azaz a „népművelés” keretében végzett propaganda igen alapos, politikatörténeti megközelítésű bemutatására (Halász 2011, 2013). Hasonló jellegű témát, a parasztság megnyeréséért folytatott úgynevezett falusi agitációt mutatta be tanulmányában Ständeisky Éva (Ständeisky 1976), illetve a falujárásokat vizsgálta kötete egy fejezetében Kende Tamás (Kende 2014). Természetesen egyes, a szocialista rendszerhez kapcsolódó történeti témák kapcsán többen vizsgálták már a hatalmi propaganda szerepét, de ezek általában nem az agitáció mint társadalmi gyakorlat feltárására, hanem inkább a pártállami szándékok leleplezésére irányultak. Kivételek szerencsére az elmúlt években már akadnak, de nem a politikatörténet palettájáról: Farkas Gyöngyi társadalomtörténeti monográfiájában (Farkas 2016) többek között az 1950–1961 közötti kollektivizálási kampányok során végzett hatalmi agitációt és annak társadalmi hatásait vizsgálta. Egy korábbi írásában (Farkas 2003) pedig a női traktorosok szervezése érdekében kifejtett agitációt, illetve a propagandában megjelenő „traktorista lány”-kép kialakítását mutatta be. Újabban Huhák Heléna foglalkozik az agitáció és propaganda témájával, a mindennapokra fókuszáló tanulmányaiban (Huhák 2013, 2014, 2015, 2017) azok egy-egy konkrét példáját ábrázolva. Jómagam pedig az úgynevezett vasúti agitációt vizsgáltam az 1949-es országgyűlési választások kapcsán (Koltai 2012).

³⁶ Nagy Ágnes erős kritikai élel mutatja be a korszakra vonatkozó hazai (politika)történeti kutatásokat (Nagy 2013: 31–55).

Túl a politikatörténeten

A politika(történet) szigorúan vett területétől eltávolodva már a rendszerváltás előtt is volt lehetőség arra, hogy komoly szaktudományos eredményeket mutassanak fel a korszak kutatói. A klasszikus szocialista rendszer gazdaságpolitikájának vizsgálata már 1990 előtt fontos kutatási területnek számított.³⁷ Természetesen e téren úttörő szerepet játszottak a talán nemzetközileg is legelismertebb magyar kutató közgazdász, Kornai János elemzései.³⁸ A rendszerváltás után tovább színesedett a paletta, a gazdaságtörténeti kutatások immáron társadalomtörténeti elemzésekkel kiegészülve foglalkoztak az iparosítással és a területfejlesztéssel,³⁹ a mezőgazdaság átalakításával, a kollektivizálással,⁴⁰ illetve a gazdaság szovjetizálásával.⁴¹ A politikatörténeten túlmutató, hagyományosabb történetírói módszerekkel dolgozó munkák közül a II. világháború utáni magyar művészeti és irodalmi élet vizsgálata kapcsán Ständeisky Éva munkásságát, illetve Kalmár Melinda mentalitástörténeti monográfiáját érdemes kiemelni.⁴²

A társadalomtörténeti irányultságú munkák a rendszerváltás után jó ideig még a megelőző időszak (történeti) szociológiai, illetve demográfiai elemzéseinek eredményeire támaszkodtak. Az új kutatások megindulásához először is szükség volt arra, hogy a kutatók elszakadjanak a marxista terminológiától, ami – mint kiderült – nem is volt olyan egyszerű feladat. Például csak az ezredforduló idején indultak meg a napjainkban már egyre többeket foglalkoztató munkásságkutatások.⁴³ 2001-ben megszületett Valuch Tibor tollából az első és ez idáig egyetlen 1945–1990 közötti időszakkal

³⁷ Berend T. Iván és Ránki György munkássága mellett főként Pető Iván és Szakács Sándor a szocialista rendszer gazdaságpolitikájáról írott monumentális áttekintését kell megemlíteni, amit mindmáig alpműnek tekint a szakma (Pető–Szakács 1985).

³⁸ Lásd például: Kornai 1980, 1993.

³⁹ Lásd például: Belényi 1996.

⁴⁰ Lásd többek között: Varga 2001; Nagy 2009; Ö. Kovács 2012; Farkas 2016.

⁴¹ Pető I. 1998; Germuska 2004.

⁴² Lásd például: Ständeisky 1996, 1998, 2005; Ständeisky–Kozák–Pataki–Rainer (szerk.) 1998; Kalmár 1998.

⁴³ Itt külön is kiemelem egy angol történész, Mark Pittaway – a magyarországi ipari munkásságra fókuszáló – publikációit, például: Pittaway 2007, 2012. A tragikusan fiatalon elhunyt kutatónak állít tematikus tanulmánykötettel emléket: Bartha–Varga (szerk.) 2012; Bartha–Bezsenyi (szerk.) 2017. A munkásságkutatással foglalkozó kötetek közül Bartha Eszter, Belényi Gyula – eltérő megközelítésű – munkáit fontos megemlíteni: Bartha 2009, 2011; Belényi 2009. A témának külön blokkot szentelt a *Korall* 49-es száma, amelyben Valuch Tibor (Valuch 2012) áttekintette a munkásságkutatások történetét, ide kapcsolódik a Valuch vezette REWORK–OTKA kutatócsoport tevékenysége, ami az ideológiai kötöttségeket lerázva vizsgálja a munka és a munkásság témáját (<http://rework-otka.hu/> – utolsó letöltés: 2018. július 24.), illetve az 1956-os Intézet 2017. évi évkönyve is e témát járja körül 1956 vonatkozásában (Rainer–Valuch [szerk.] 2017). A téma kultúratörténeti, illetve antropológiai irányultságú kutatásához lásd még: Horváth–Pethő–Tóth (szerk.) 2003.

foglalkozó magyar⁴⁴ társadalomtörténeti összefoglaló, ami azonban számos területen nem támaszkodhatott alap kutatások eredményeire.⁴⁵

A 2000-es években a szocialista rendszer időszakának helyi szintű vizsgálata nemcsak a politika-, hanem a társadalomtörténészek között is egyre kutatottabb területté vált, markánsan kijelölve azt a tudományterületet, amit a *politika társadalomtörténete* nevezhetünk.⁴⁶

A 2000-es évek elején jelent meg az az új társadalomtörténész generáció, amelynek képviselői a nemzetközi történettudományos trendeket ismerve tették elemzésük tárgyává az 1945 utáni magyar társadalmat. E történészek írásai inkább már kultúratörténetinek tekinthetők.⁴⁷ A korszak kutatásának ilyen irányú, lassan, de növekvő jelentőségét mutatja, hogy immár több PhD-értekezés és monográfia is született a témában.⁴⁸ A korábban meghatározó, leginkább a foglalkozásra, népességre, származásra irányuló vizsgálatok helyett új témák kerültek a kutatások homlokterébe, ilyen például a kultusz kutatás,⁴⁹ a nyelvhasználat vizsgálata,⁵⁰ egyes társadalmi csoportok (nők,⁵¹ lázadó fiatalok,⁵² kamaszok⁵³) szocialista kori megjelenítése, a szociálpolitika korabeli alakulása,⁵⁴ az uralmi elit mindennapjai,⁵⁵ az emlékezés és emlékezet problematikája,⁵⁶ az öltözködés és viselet korabeli átalakulása,⁵⁷ a könnyűzene társadalmi vonatkozásai,⁵⁸ de újabban már a traumákat és tabusításokat,⁵⁹ illetve a bűnbakképzést

44 A korszak kapcsán azonban nem szabad megfeledkezni Tomka Béla kiváló, Európa 20. századi társadalomtörténetét áttekintő monográfiájáról sem (Tomka 2009).

45 Valuch 2001.

46 Ezek közül kiemelendők Varga Balázs, Rácz Attila és Rigó Róbert munkái: Varga 2009, 2010; Rácz 2013, 2014, 2018; Rigó 2014.

47 Egyetértek Horváth Sándor azon okfejtésével, amelyben az új, kulturális irányultságú történetírás kapcsán – a művelődéstörténet szinonimájaként használt kultúrtörténettel szemben – a *kultúratörténet* kifejezés használata mellett érvel (Horváth 2006: 11).

48 Gondolok itt elsősorban Germuska Pál (Germuska 2004), Horváth Sándor (Horváth 2004a, 2017b), Majtényi György (Majtényi 2005a), Tóth Eszter Zsófia (Tóth 2007), Nagy Ágnes (Nagy 2013), Farkas Gyöngyi (Farkas 2016) és Kunt Gergely (Kunt 2017) doktori disszertációjából készült könyvére.

49 Apór–Behrends–Jones–Rees (eds) 2004; Apór B. 2008.

50 Jobst 2007, 2010.

51 Pető A. 1998; Tóth 2007, 2010.

52 Horváth 2009.

53 Kunt 2012, 2017.

54 Horváth 2012.

55 Lásd például: Majtényi 2009; Péteri 2010.

56 Kovács (szerk.) 2008.

57 Valuch 2004, 2006.

58 Lásd például a *Korall* 39. számának tematikus blokkját: *Kontroll alatt – könnyűzene a szocializmusban*.

59 Lásd például: Bögre–Keszei–Ö. Kovács (szerk.) 2012.

elemző kutatások is népszerűek.⁶⁰ Tanulmányok szintjén még ennél is jóval színesebb a skála.⁶¹

Kutatásaim elméleti és módszertani megközelítésére mindazonáltal a korszak magyar társadalom- és kultúratörténeti kutatásai közül főként azok hatottak, amelyek a mindennapok történetére, a megéléstörténetre, a diktatúra határainak feltárására irányultak. A szocialista időszak hétköznapi életére fókuszáló első magyarországi írások még inkább ismeretterjesztő jellegűek voltak.⁶² E megközelítés első komoly hazai tudományos munkájának Horváth Sándor Sztálinvárosról szóló kötete tekinthető, amely Stephen Kotkin – a sztálinizmus mint civilizáció –, illetve az *Alltagsgeschichte* (később ismertetendő) megközelítéseit alkalmazva mutatja be a korszak emblemikus városát és ezen keresztül az 1950-es évek mindennapi történetének lehetséges olvasatait.⁶³ A *Mindennapok Rákosi és Kádár korában* című tanulmánykötet legtöbb írásában már szintén az új kultúratörténeti irányvonal tükröződött.⁶⁴ Bolgár Dániel tanulmánya, ami a külaküldözések kapcsán a hatalmi elvárásokat helyi szinten vizsgálja és bemutatja a helyi közösségnek a központtól eltérő, saját érdekeit érvényesíteni tudó erejét, jól mutatja az egyén és a közösség lehetőségét az aktív cselekvésre.⁶⁵ Szintén e kötetben jelent meg Bódy Zsombornak a „többpárti totalitarizmus” fogalmát bevezető írása, amely többek között arra is felhívja a figyelmet a mindennapi konfliktusok vizsgálatával, hogy nemcsak a kommunista párt élt a totalitárius eszköztárral az 1945–1948 közötti időszakban, hanem azt a többi parlamenti párt is eltanulta tőle. Fő kérdése, hogy „hol húzódnak a politikai szféra határai”?⁶⁶ E két írás újdonsága, hogy a mikroszintű taktikák érvényesítése kapcsán megmutatja, szó sincs arról, hogy a II. világháború utáni évek-évtizedek állampolgárai teljes tétlenségre lettek volna kárhoztatva, voltak lehetőségek – Michel de Certeau kifejezésével élve – az „egyéni praktikák” érvényesítésére. Mindez Bódy Zsombor megfogalmazásában: „A politikai hatalom csupán a potenciális áldozatokat jelölte ki egyes kategóriák stigmatizálásával, ám hogy ki vált ténylegesen áldozattá, az már a helyi konfliktusokban dőlt el.”⁶⁷ Szintén a mindennapi konfliktusokra koncentrált Nagy Ágnes *Harc a lakáshivatalban* című monográfiájában.⁶⁸ Nagy szerint a II. világháború utáni évek kapcsán nem azt kell bemutatni, hogy törvénytörő volt-e a kommunista hatalom kiépülése

60 Gyarmati–Lengvári–Pók–Vonyó (szerk.) 2013.

61 A kortárs társadalomtörténeti munkákat és kutatási irányokat részletesen ismerteti: Nagy 2013: 31–55.

62 Lásd például: Botos–Gyarmati–Korom–Zinner 1988; Szabó 1988.

63 Horváth 2004a, illetve angolul: Horváth 2017.

64 Horváth (szerk.) 2008. A kötetről bővebben lásd Koltai 2009b.

65 Bolgár 2008.

66 Bódy 2008. E kérdést veti fel az ötvenes évek kirekesztő viszonyait az emlékezés és emlékezet problémaköréből vizsgáló tanulmányában K. Horváth Zsolt is (K. Horváth 1998).

67 Bódy 2008: 128.

68 Nagy 2013.

Magyarországon, vagy volt-e reális esélye a demokratikus kibontakozásnak. Ehelyett Péter Lászlóval egyetértve úgy véli, hogy érdemesebb megvizsgálni az intézményeket és eljárásokat működtető konvenciókat, mert ezáltal sokkal mélyebb, reálisabb képet kaphatunk a korról. Charles S. Maierral (és Rainer M. Jánossal) együtt vallja, hogy az 1945 utáni időszak elemzésekor az állam és a társadalom interakcióira, oda-vissza történő, állandó egymásra hatására irányuló kutatásokat kellene folytatni.⁶⁹

A szocialista rendszer történeti kutatásának nemzetközi fejleményei

A szocialista rendszer hazai kutatásával ellentétben – ahol a munkák többsége a hatalmon levők és az állampolgárok közötti kapcsolatot mind a mai napig egyirányúnak, egyoldalúnak láttatja, amelyben az utóbbiak elszenvedik, eltűrik előbbieik önkényét – a nemzetközi történetírásban már évtizedek óta léteznek olyan irányzatok, amelyek képviselői tényleges interakciót feltételeznek a szereplők között.⁷⁰ E társadalom- és kultúratörténeti vizsgálatok kezdete a hatvanas évek végére, a hetvenes évek elejére tehető, amikor is több tényező együtt hatásának köszönhetően (például: új társadalomtudományi elméletek megjelenése, a korábban bevett megközelítésmódokkal szembeni mind több kritika) újabb paradigmaváltás kezdett kibontakozni a történetírásban, és egyre több – nem a szocialista blokkhoz tartozó – történész szakított az addig jellemző történeti irányzatokkal.⁷¹ Az új törekvések közös jellemzőjeként lehet elmondani azt az általános megközelítési szempontot, amely az egyént beemeli a vizsgálat fókuszába, ám nem a politikatörténet régi modellje nyomán (például egy híres személyiség életének bemutatásával), hanem olyan aktív cselekvőként láttatva,⁷² aki nem csak a névtelen sokaság egy tagja, hanem a társadalom aktív szereplője.⁷³ Az új kultúratörténet (*new cultural history*)⁷⁴ összefoglaló néven is emlegetett irányzatok érthető okokból nem a szocialista rendszer országaiban, hanem főként Európa nyugati felében, illetve az angolszász területeken alakultak ki. További közös vonásuk,

⁶⁹ Nagy 2013: 40; illetve Rainer 2011: 9–10.

⁷⁰ Erről bővebben lásd például: Horváth 2006; Apor P. 2008; Apor–Iordachi 2013.

⁷¹ Ezen irányzatok kialakulása mögött komoly paradigmaváltás állt, a megismerés korábbi bizonyosságaiba vetett hit megrendülése, ami összefüggésbe hozható a hatvanas évek diákmozgalmai nyomán felvetett társadalmi és politikai problémákkal. E váltás egyik jellemző „tünete” lett az úgynevezett posztmodern történetírás, amelynek alapvető írásai Hayden White-hoz köthetők (vö. White 1997). A posztmodern történetírásról és a megismerést érintő kételyekről, a történész lehetséges válaszairól szóló vitát Gyáni Gábor hozta be a magyar történettudományos diskurzusba, lásd például: Gyáni 2000, 2007. A történetírás új irányairól lásd például: Bódy–Czoch–Sonkoly 1995; Bódy–Ö. Kovács (szerk.) 2003; Szijártó 2014.

⁷² Az egyén mint aktív cselekvő történeti tudatba emelésében nagy szerepe volt Michel de Certeau *A cselekvés művészete* című munkájának (1980). De Certeau-ról és a kötetről lásd Berger 2008.

⁷³ Innen is az angol irányzat megnevezése: „history from below”.

⁷⁴ Erről bővebben lásd Majtényi 2005b; Horváth 2006.

hogy törekedtek az interdiszciplinaritásra, erősen hatott rájuk az antropológia, az irodalomtudomány és az úgynevezett nyelvi fordulat.⁷⁵ A továbbiakban – terjedelmi okokból – azokra a kutatási irányzatokra térek ki röviden, amelyek különösen nagy hatással voltak kutatásaimra.

Az Olaszországból világ körüli útjára induló – később Franciaországban és az USA-ban némileg módosult változatban tovább élő – *mikrotörténelem* egy viszonylag jól körülhatárolható egység intenzív vizsgálatát tűzi ki céljául – Szijártó M. István szavaival: egy fókuszpontba gyűjti „a múltból érkező történeti fénysugarakat”.⁷⁶ A múltbéli embereket aktív cselekvőkként állítja be; az események, cselekedetek mögött emberi döntéseket keres, egyéni stratégiákra gyanakszik. A mikroszint választása azonban korántsem azt jelenti, hogy e munkák lemondanának a nagyobb összefüggések vizsgálatáról, éppen ellenkezőleg, világosan megfogalmazott céljuk az általános viszonyokhoz, azaz a makroszinthez való kapcsolódás. Ennek jellegzetes eszköze a léptékváltás és a „kivételesen normális” fogalma.⁷⁷ A léptékváltás módszere kapcsán kell megemlíteni a Bernard Lepetit-hez köthető „multiszkopikus” megközelítést, amely nem valamelyik vizsgálati szint elsőbbségét hirdeti, hanem a szintek közötti irányított váltások sorára helyezi a hangsúlyt, és azt elemzi, hogy az elemzés alá vont társadalmi szereplő vagy történelmi jelenség miként jelenik meg a különböző léptékű megközelítésekben, a különböző történeti kontextusokban.⁷⁸ A másik eszköz Eduardo Grendi „kivételesen normális” fogalma, amely szerint amikor az iratokban a társadalom eltorzítottan jelenik meg, akkor az csak egy kivételes forrás, egy marginális eset révén tárható fel. Egy, a tömeges források által leírt képbe nem illeszkedő, normasértó eset vagy esemény ugyanis belépési pontként⁷⁹ szolgálhat az idegennek vélt társadalomba, s az eset intenzív feltárása segíthet hozzá az eltitkolt társadalomkép megismeréséhez. Bár a fogalmat leginkább a korábbi évszázadok forrásaiban meg nem jelenő

⁷⁵ A nemzetközi jelenkor-történeti kutatásokról átfogó képet ad: Horváth 2006; az új történeti irányzatokra ható elméletekről lásd például: Gyáni 2009; Szijártó 2014.

⁷⁶ Szijártó 2014: 16.

⁷⁷ A mikrotörténelem azon kevés – újnak tekinthető – történettudományi irányzat egyike, amelynek legfontosabb munkáit már lefordították magyarra, továbbá számos elméleti írása is megjelent magyar nyelven. E hazai recepció nagymértékben támaszkodik Szijártó M. István munkásságára, aki számos cikket írt az irányzatról, szerkeszti a L'Harmattan Kiadó *Mikrotörténelem* sorozatát, és 2014-ben összefoglaló kézikönyvet jelentetett meg, amely az elmélet részletesebb kifejtése mellett a legfontosabb mikrotörténeti írásokat is bemutatja: Szijártó 2014. A mikrotörténelem elméletéhez lásd továbbá: Revel 1996; Levi 2000; Medick 2000; Schlumbohm 2000. Gyakorlati megvalósulásaihoz lásd például: Ginzburg 1991; Levi 2001. A hazai recepcióhoz lásd például: Bódy 1999; Czoch 1999; Szekeres 1999; Papp–Szijártó (szerk.) 2010; Szijártó 2003, 2011.

⁷⁸ Bővebben: Lepetit 1995.

⁷⁹ A „belépési pont” fontos eleme a kultúrát szöveggént kezelő, s leginkább Clifford Geertz munkásságával fémjelvezhető, a kulturális irányultságú történetírásra komoly hatást kifejtő szimbolikus antropológia irányzatának (vö. Geertz 2001). Az elmélet történeti alkalmazásának nevezetes példája: Darnton 1987.

társadalmi csoportok eléréséhez dolgozták ki, jól alkalmazható a szocialista rendszer vizsgálatához is.⁸⁰ Munkám egyik fő koncepciója, hogy tetten érjem a szocialista rendszer – hivatalos iratokban meg nem jelenő – mindennapjait a kommunista normába nem illeszkedő, ezért pártfegyelmi vizsgálat alá vont eseteket bemutatva.

Hasonló célt tűzött ki a mindennapok történelmét, a hétköznapi emberek megéleltörténetét vizsgáló német *Alltagsgeschichte* irányzata, amely talán a legnagyobb hatással volt a szocialista múltat a 2000-es évek óta vizsgáló magyar társadalom- és kultúratörténeti munkákra. A két irányzat hasonlósága ellenére eltérés mutatkozik közöttük abban, hogy az *Alltagsgeschichte* képviselői kifejezetten a 20. századi diktatúrákat választják elemzésük helyszínéül, míg a mikrotörténeti kutatások inkább a korábbi évszázadok vizsgálatához köthetők. Az *Alltagsgeschichte* hősei szintén aktív cselekvők, az elemzések ezáltal leginkább a diktatúrák korlátaira, illetve az állampolgárok mozgásterére fókuszálnak. Jellemzően nem a hatalom által készített dokumentumokra, hanem a személyes forrásokra, interjúkra támaszkodnak vizsgálataikkor; a léptékváltások sora helyett kifejezetten esettanulmányok szintjén elemzik tárgyukat.⁸¹ Az *Alltagsgeschichte* azonban nemcsak személyes forrásokra épülő esettanulmányokat jelent; saját fogalmi terminusai vannak: az „ellenállás-elsajátítás”; a „diktatúra határai”; illetve az „Eigen-Sinn”, ami – Majtényi György fordítását elfogadva – leginkább „önfejűségként”⁸² adható vissza magyarul. Az uralmat e történészek társadalmi gyakorlatként, a „sokak gyakorlatként”⁸³ fogják fel, amelyek az informális viszonyokban is működtek. A kutatási irányzat képviselői az állampolgárok és az uralom képviselői közötti állandó interakciókat, a határok kölcsönös – nyílt konfliktusoktól mentes – feszegetéseit vizsgálják, amelyek mindkét felet alakították. Ezáltal pedig sikerül meghaladniuk azt a leegyszerűsítő képzetet, amely a hatalmat gyakorlók és az alávetettek ellentétpárjára építve mutatja be a szocialista rendszer társadalmát.⁸⁴

A kommunista diktatúrák vizsgálata az Egyesült Államokban és az angolszász nyelvterületeken egészen a hidegháború kezdetéig nyúlik vissza.⁸⁵ A hetvenes évek

⁸⁰ Oroszország, illetve a Szovjetunió történetének mikrotörténeti jellegű vizsgálataihoz lásd Szijártó 2011. Szijártó részletesen bemutatja Orlando Figes munkáját, aki a hétköznapi emberek írásos forrásaira, valamint interjúkra építve rajzolta meg a sztálinista diktatúra mindennapi borzalmait (Figes 2008).

⁸¹ Az *Alltagsgeschichte* programadó kötetét lásd Lüdtke (ed.) 1995 [1989]. Az irányzatról magyar nyelven lásd Lüdtke 2003. Emblematikus kiadványai: Bessel-Jessen (Hg.) 1996; Lindenberger (Hg.) 1999. Az irányzat elméletéről és megjelent munkáiról több magyar nyelvű ismertetés is született, lásd például: Gyáni 1997; Majtényi 2001, 2003; Bódy 2004; Horváth 2004b; Ö. Kovács 2003, 2004; Apór P. 2008; az *Alltagsgeschichte* megközelítését az ellenállás-kutatás felől vizsgálja: Polyák 2018.

⁸² Majtényi 2001: 245.

⁸³ Vö. Lüdtke 2003.

⁸⁴ Vö. Bódy 2004: 31.

⁸⁵ A szovjetológiai kutatásokról összefoglalást nyújt: Fitzpatrick 2007. A magyar nyelvű recepció kapcsán kiemelendők *A sztálinizmus hétköznapijai* című kötet tanulmányai (Krausz [szerk.] 2003), különösen Bartha 2003; lásd még: Horváth 2006; Apór P. 2008.

elejéig domináns totalitárius megközelítéshez képest komoly fordulatot jelentett a *revizionista szovjetológia*, azon belül is annak társadalomtörténeti vonulata, Sheila Fitzpatrick munkáival az élen.⁸⁶ Fitzpatrick korai írásaiban marxista alapon, egyes társadalmi csoportok bemutatása révén vizsgálta a Szovjetunió történetét.⁸⁷ A 90-es években ezt felváltotta a szovjet társadalom mindennapok felőli megközelítése. Ezen elemzéseiből kiderül, hogy a kommunista párt korántsem bírt totális hatalommal, gyakorta inkább kaotikus módon döntéseket hozó, illetve határozatait végrehajtani nem bíró szervezetnek tűnik.⁸⁸

Az 1990-es években a szovjetológiai kutatásokban is megjelent a kultúratörténeti megközelítés, a Stephen Kotkin, majd Jochen Hellbeck, James Heinzen, Igal Halfin nevével⁸⁹ fémjelzett úgynevezett *posztrevizionisták* írásaival. Az irányzat képviselői végleg elvetették a marxizmus osztálydefinícióihoz kötődő történeti gondolkodást, az ideológiát azonban visszahelyezték a vizsgálatok centrumába. Kotkin *Magnytogorszkról* szóló híres munkájában alulnézetből vizsgálja a szovjet társadalmat, de nem a mikrotörténelem és nem is az *Alltagsgeschichte* eszközeinek segítségével. A sztálinizmust civilizációként mutatja be, amelyben a vizsgált város a szovjet társadalom kicsinyített képe. Állítása szerint nemcsak a felülről jövő erőszak miatt terjedt el a sztálinizmus a Szovjetunióban, hanem egy új sztálinista értékrendszer is kialakult az évtizedes nevelés, fegyelmezés révén. Mindezek elemzéséhez az életmódot, a habitust, az emberek viselkedését veszi górcső alá a korabeli mindennapokban. Az irányzat egyik fő vizsgálati tárgya a „bolsevikul beszélés” elsajátítása, amihez a kutatók kevésbé a levéltári anyagokra, inkább a perszonális forrásokra támaszkodnak. Vagyis – ahogy Fitzpatrick írja, „ironikus módon” – a posztrevizionisták visszatértek a rendszertámogatók („social support”) vizsgálatához, igaz, ezen elemzések nyelve és tárgya már más, mint az 1970-es években.⁹⁰

A kultúratörténeti hatás manapság már a revizionista társadalomtörténeti irányzat képviselőinek munkáin is érződik. Ők Kotkinékkal szemben nem vetik el a pártállami/állampárti iratok használatát, azonban felhívják a figyelmet arra, hogy a történészek e források használatakor kifejezetten törekednie kell a dekonstrukcióra,

⁸⁶ Ilyen például a szovjet (párt)iskoláztatásról és a társadalmi mobilitásról szóló klasszikus társadalomtörténeti munkája (Fitzpatrick 1979), illetve az orosz forradalomról szóló, megjelenése idején úttörő jelentőségű írása (Fitzpatrick 1982). Fitzpatrick újabb munkáiban immár a kulturális irányultságú megközelítést (is) alkalmazza, lásd például: Fitzpatrick 1999, 2009; Fitzpatrick-Lüdtke 2009.

⁸⁷ Jellemző kérdésfelvetéseihez lásd például: Fitzpatrick 1984: 120–121.

⁸⁸ Bővebben erről: Fitzpatrick 2007: 57–59. A témához lásd még: Fitzpatrick 1994.

⁸⁹ Az iskola alapművének számít Kotkin *Magnytogorszkról* írt monumentális munkája: Kotkin 1995 (részleteit magyarul lásd Kotkin 2003). Számos tanulmánykötet készült a sztálinista hétköznapi kulturális irányultságú vizsgálata témájában, lásd például: Fitzpatrick-Gellately (eds) 1997; Fitzpatrick (ed.) 2000; Fitzpatrick-Geyer (eds) 2008; Corner (ed.) 2009.

⁹⁰ Vö. Fitzpatrick 2007: 61.

azaz annak a hatalmi szándéknak a felderítésére, milyen célból készült az adott dokumentum. A megállapítás továbbgondolása, hogy az állampárt forrásaiból nem azt tudjuk meg, ami történt, hanem ezek arra alkalmasak, hogy általuk a hatalmat képviselők vágyait, elvárásait, gondolkodásmódját érthessük tetten. Az irányzat kutatásának egyik fontos hozadéka a feljelentések és a hatalom képviselőinek címzett levelek elemzése. Ezek a források – az utóbbiak gyűjtőneve a magyar gyakorlatban „dolgozói levelek” vagy „munkáslevelezés” volt – a mindennapi élet kutatásának kincsesbányái. Sheila Fitzpatrick szerint, hiszen sokat elmondanak íróik előítéleteiről, életkörülményeiről, míg a válaszlevelek a hatalmat működtető bürokráciáról.⁹¹ A kutatások szintén az aktív, cselekvő egyéneket ábrázolják, de egyúttal megjelenítik a rendszeren belüli lehetőségeket, az egyéni túlélési stratégiákat, amelyek tömegességük okán jellemzőnek is mondhatók.⁹²

Végezetül a *politika társadalomtörténetével* foglalkozó francia irányzatot emelem ki, ami részint az Alltagsgeschichte francia recepciójának is tekinthető. Franciaországban az 1990-es évektől kezdve egyre fontosabb kutatási irányzattá vált a hivatali adminisztráció mindennapi működésének vizsgálata. E kutatások révén a hatalom – absztrakt fogalom helyett – megfogható, elemezhető tárggyá vált. A politika (vagy politikum) társadalomtörténete az állam és a társadalom interakciójára helyezi a hangsúlyt, amelynek során ezek egymással való kapcsolatuk révén együtt formálódnak. Az Alltagsgeschichte hatására később már a diktatúrákat is bevonták a vizsgálatok körébe. „A diktatórikus rendszerek társadalomtörténeti kutatásának tipikus kérdésfeltevésére – milyen mechanizmusokon keresztül hatol be a politikai hatalom a társadalomba és hatja azt át, illetve hogyan vesz részt a társadalom e mechanizmusok kialakításában és fenntartásában – ez a megközelítés válaszadási lehetőségként kínálta magát.”⁹³ Ellentétben azonban az egyén és a hatalom/uralom viszonyát bemutató német megközelítéssel, a francia irányzat a hatalmi intézmények és a társadalom kölcsönös egymásra hatását veszi górcső alá.⁹⁴

Míg a mikrotörténelem kapcsán komoly magyarországi recepcióról beszélhetünk, addig az Alltagsgeschichte, illetve a revizionista és a posztrevizionista szovjetológia kapcsán már nem ez a helyzet. Az elméleti alapvetések ugyan elérhetőek magyarul, de az irányzatok emblematisztikus kötetei mindmáig nincsenek magyar nyelvre lefordítva. A francia politikai társadalomtörténet kapcsán pedig nem véletlenül idéztem egyedül

⁹¹ Fitzpatrick 2007: 56.

⁹² A feljelentések vizsgálatáról lásd Fitzpatrick–Gellately (eds) 1997; a kötet alapjául szolgáló konferenciáról és a *The Journal of Modern History* kapcsolódó számáról közölt recenziót lásd Fodorné 1998. A témával kapcsolatban lásd még: Davies 1997; K. Horváth 1998; Sauerland 2001. A feljelentés mint a lakásszerzés mindennapi gyakorlata immár a magyar társadalomtörténeti irodalomban is megjelent (Nagy 2013). A kollaboráció kérdéséről lásd továbbá: Horváth (szerk.) 2014.

⁹³ Nagy 2013: 42.

⁹⁴ Az irányzatról összefoglalást ad: Nagy 2013: 41–43.

Nagy Ágnes leírását; hiszen az irányzat magyarországi recepciója más szerzők munkáiban, legalábbis az itt vizsgált korszakra vonatkozóan – ismereteim szerint – nem jelenik meg.

A történettudományon is túl

Természetesen külföldön sem csak a történettudomány képviselői foglalkoznak a szocialista rendszerrel vagy éppen a fegyelem és a hatalom problematikájával. A tengernyi szakirodalomból három szerzőt emelek most ki, akiknek munkássága erősen hatott kutatásaimra.

Egyetlen, a fegyelmezés területének bármilyen típusú vizsgálatát célul kitűző történeti munka sem kerülheti meg Michel Foucault ez irányú munkásságát. A francia filozófus számos munkájában foglalkozik a hatalommal. Témám kapcsán a *Felügyelet és büntetés* című kötete emelendő ki,⁹⁵ amelyben ugyan a fegyelmi hatalomra fókuszálva a modern társadalmak kialakulásának időszakát elemzi, de elméleti fejtegetései Foucault jelenére támaszkodnak. Kötetének az volt a célja, hogy bemutassa a normalizáló hatalom képződésének történelmi háttérét a modern társadalmakban.⁹⁶ Azt a folyamatot ábrázolja, ahogy átalakul a kora újkori büntető módszerek jellege: a test helyett a lélek lesz a „támadás középpontja”,⁹⁷ a büntetés mint látványosság háttérbe szorul, a büntetési módok enyhülnek. A büntetést komplex társadalmi funkcióként, egyúttal a politikai taktika részeként fogja fel, és ekként kell szerinte értelmezni a hatalom fegyelmezésre irányuló megnyilvánulásait is.⁹⁸

Kötetének jelen munka szempontjából leginspiratívabb része a fegyelmezésről szóló fejezet.⁹⁹ Ebben feltárja azokat a folyamatokat, amelyek révén az egyének testét engedelmességre kényszerítették (iskolai padba ültetés, katonás testtartás kialakítása, erkölcstelenségek elleni fellépés), vizsgálja miként érvényesültek a térbeli fegyelmezés eszközei (elzárás, csoportosulások megszüntetése, jutalmazhatók kiemelése), hogyan használták az idő(beosztás)t a tevékenységek ellenőrzésére (tanóra, munkaidő), miként vált az állandó gyakorlás¹⁰⁰ és a parancsolás a normarögzítés legfőbb eszközévé. Ez a korántsem teljes felsorolás is jelzi, a 18. század végétől kialakuló modern államhatalom számos, a hadseregtől átvett fegyelmező eszköz révén mennyi mindent megtett, hogy polgárait kontroll alatt bírja azáltal, hogy gyermekkoruktól kezdve

⁹⁵ Magyarul: Foucault 1990.

⁹⁶ Foucault 1990: 424.

⁹⁷ Foucault 1990: 25.

⁹⁸ Foucault 1990: 34–35.

⁹⁹ Foucault 1990: 183–311.

¹⁰⁰ „A gyakorlás az a technika, amellyel az ismétlődő, ugyanakkor egymástól eltérő, de mindig fokozatos feladatokat rákényszerítik a testre.” Foucault 1990: 217.

törekedett időbeosztásuk, cselekedeteik, sőt, testük megszervezésére és irányítására.¹⁰¹ A „fegyelmi hatalom valóban olyan formája a hatalomnak, amely fő funkciójának [...] az »idomítást« tekinti”, a szó szoros értelmében vett „gyakorlat”.¹⁰² A fegyelmi hatalom eszközei a „hierarchikus felügyelet” és a „normalizáló szankció”, illetve ezek kombinációja, amit Foucault „vizsgának” nevez, ami együtt jár az egyének dokumentálásával, nyilvántartásával, kategorizálásával.¹⁰³ A „hierarchikus felügyelet” akkor működhet, ha megfigyelik az egyéneket. A hatalom azért lesz erős, mert a megfigyelőket is megfigyelik, így alakul ki az „állandó felügyelet alatt álló felügyelők rendszere”. Foucault szerint „az állandó szem előtt lét, a bármikor megfigyelhetőség tartja alárendelt állapotban” a fegyelmezés alanyát. Konklúziója: „A »fegyelem« nem azonosítható egy intézménnyel, de egy apparátussal sem; a hatalom egyik típusa, gyakorlásának egyik módozata, amely eszközök, technika, eljárások, alkalmazási szintek, célpontok együttesét vonja maga után; a hatalom »fizikája« vagy »anatómiája«, egy technológia.”¹⁰⁴

Foucault munkáját többen is megpróbálták a sztálini rendszerre átültetni, de e próbálkozások inkább filozófiai dilemmákat rejtenek.¹⁰⁵ Egyetértek Edward D. Cohnnal, a szovjet pártfegyelmezés amerikai kutatójával, hogy Foucault koncepciójában a „láthatatlan” fegyelmi hatalom áll a középpontban, amely nem azonosítható egy megnevezett intézménnyel, míg a sztálinista rendszerek fegyelmezési törekvései korántsem csak a láthatatlanságra épültek, ráadásul sokkal „büntetőbb” jellegűek voltak.¹⁰⁶ Kétségtelen, hogy a pártállam is olyan fegyelmi hatalmat jelenített meg, amely saját normáját érvényesíttetni kívánta az „alattvalókkal”. Ezt olyan eszközökön, „technológiákon” keresztül tette, mint amilyen a *nevelés* (állami és pártoktatás, ifjúsági szövetségek működtetése, agitáció és propaganda), illetve az *államrend* (rendőrség, hadsereg, titkosszolgálat, jogszolgáltatás) és a *pártrend fenntartása* (pártfegyelmi eljárások). Az állampárt tagjainak – sok szempontból kiváltságos voltak ellenére – nem volt egyszerű a helyzetük, hiszen nemcsak az állami, hanem a kommunista pártfegyelemnek is meg kellett felelniük, sőt, ez utóbbi fontosabb is volt számukra. A hatalom a szocialista rendszer idején sem pusztán a vezetőktől

¹⁰¹ „[N]em szabad elfelejteni, hogy a »politikát« ha nem is a háború pontos és közvetlen folytatásaként fogták fel, de katonai modellként, a polgári zavargások megelőzését célzó fő eszköz gyanánt” (Foucault 1990: 226).

¹⁰² Foucault 1990: 233.

¹⁰³ „Végső soron a vizsga áll a középpontjában azoknak az eljárásoknak, amelyek az egyént a hatalom megvalósulásává és tárgyává, a megismerés megvalósulásává és tárgyává teszik.” Foucault 1990: 261–262.

¹⁰⁴ Az idézetek helyei: Foucault 1990: 242, 255, 293.

¹⁰⁵ Vö. Engelstein 1993. Foucault és a történelem kapcsolatát, hatalomfelfogását immár idehaza is számos kutató tette elemzés tárgyává. A történelmi szakma felőli interpretációk közül mindenekelőtt Takács Ádám írásait érdemes kiemelni: Takács 1998, 2005. A témára vonatkozóan fontos megállapításokkal szolgál: Szolláth 2008.

¹⁰⁶ Vö. Cohn 2007: 15–17.

vagy az ország területén „ideiglenesen állomásozó” szovjet hadsereg támogatásából eredt; Foucault hatása abban óriási, hogy rámutatott a hatalom mindent átható jellegére, az úgynevezett mikrohatalmak jelenlétére. A láthatatlan fegyelmi hatalom ugyanis megfigyelhető a munkahelyen, lakóhelyen, esetleg utazás közben állandósult agitáción, a mindennapi kapcsolatokat beárnyékoló besúgás veszélyén, az oktatás-nevelés átalakításán, és még lehetne sorolni.

Ha Foucault elmélete és a pártállami gyakorlat között ekkora a differencia, akkor mégis miként lehet azt felhasználni jelen kutatásban? Bár tanulságos lenne a kommunista fegyelmi hatalom alapos elméleti bemutatása és a foucault-i gondolatokkal való pontosabb összemérése, kutatásomnak nem ez az összevetés és nem az elméletalkotás a célja. Az elvont kategóriák helyett ugyanis a rendszer működését, illetve a mindennapok emberét szeretném megmutatni, aki bármilyen elnyomó fegyelmi hatalom fogságában is volt, mégiscsak aktív cselekvőként viselkedett, és ezáltal akár a fegyelmi hatalom intézményeinek alakítására is képes lehetett. Pontosabban fogalmazva, a cselekvési lehetőségekre, az egyéni mozgástér mértékére kíváncsi rákérdezni, illetve arra, hogy az egyéni hétköznapi gyakorlatok miként formálták a központi hatalmat. Erre pedig Foucault elméleti modellje nem alkalmas, nála ugyanis a hatalom hiába decentralizált, nincs kölcsönösségi kapcsolat az alávetettekkel.¹⁰⁷ Michel de Certeau elméleti alapvetései ezért – amelyekkel továbbgondolta Foucault hatalomfogalmát – közelebb állnak megközelítésemhez (együttal a korábban említett történelmi irányzatokéhoz is).¹⁰⁸

Michel de Certeau hatalomfelfogása a cselekvésre épít. Nála az egyének nem paszszívak, hanem saját akaratból bíró, önállóan cselekvő tényezők. A francia filozófus elismeri, hogy a modern társadalmakat egyre jobban áthatja az igazgatottság (léteznek a foucault-i mikrohatalmak), az emberek egyre több fegyelmező hatalommal találkoznak életük során, sőt, még saját nyelvük sincs, hiszen mások által rájuk kényszerített diskurzusokban kell, hogy megnyilvánuljanak. Az ellenállásnak így nincs más lehetősége, minthogy az egyének – nem feltétlenül tudatos döntés eredményeként, akár ösztönösen – felhasználják ezeket a rájuk oktrojált elemeket. Ennek a rendszeren belüli ellenállásnak a megragadásához a mindennapok praktikáit, az egyéni taktikákat kell megvizsgálni, amelyben az emberek megpróbálják kijátszani a hatalmat.¹⁰⁹ A foucault-i hatalom természetéhez hasonlóan ezek is láthatatlan, saját logikával bíró folyamatok, amelyek azonban nem érnek össze egymással, hanem különálló

¹⁰⁷ Ezt vitatja Szekeres András, aki szerint az ellenállás beépült a foucault-i fegyelmi hatalomba – éppen annak decentralitása okán (Szekeres 2006: 45).

¹⁰⁸ De Certeau munkásságáról áttekintést ad például: Gyáni 1997; Szekeres 2006; Berger 2008.

¹⁰⁹ Erre utal legnagyobb hatású munkájának angol nyelvű címváltozata: *The Practice of Everyday Life* (de Certeau 1984). De Certeau elméletében hangsúlyos a taktika és a stratégia elkülönítése, ez utóbbi alkalmazása esetében ugyanis valamiféle mögöttes hatalmat feltételez, a taktikák ellenben a hétköznapi emberek cselekvéseit jelzik (uo. 34–39), s mint írja Clausewitz nyomán: „a taktika a gyengék művészete” (uo. 37).

cselekedetekben öltének testet. Bár de Certeau sem a modern kori diktatúrákban élők mindennapjait vizsgálja, de elméletének alapelemei érvényesek e társadalmak-éra is. Munkássága Magyarországon Foucault-énál kevésbé ismert, talán emiatt nem hangsúlyozzák annyira a mikrotörténelemről és az Alltagsgeschichtéről szóló írások de Certeau alapvető hatását ezen irányzatokra.¹¹⁰

Végezetül egy orosz politológust, Oleg Kharkhordint kell megemlítenem, aki a *The Collective and the Individual in Russia* című kötetében a mindennapi praktikákat, a magán és a közszféra, az egyéni és a kollektív közötti határvonalakat vizsgálja, kifejezetten a sztálini rendszerre vonatkozóan.¹¹¹ Foucault munkájára támaszkodva elemzi az orosz/szovjet jellemzőket, összevetve azokat a nyugat-európai példákkal, és ennek középpontjába a bolsevik egyén cselekvéseit helyezi. Kötetének legeredetibb része az, amikor a különböző bolsevik gyakorlatokat az ortodox egyházi rituálékkal hozza összefüggésbe. Így megfeleltethető szerinte egymásnak a bolsevik önkritika és a gyónás, a pártfegyelmi büntetés és a penitencia kirovása, illetve végső soron a pártból való kizárás és az egyházi kiátkozás. Kharkhordin röviden foglalkozik a pártfegyelmi rendszerrel is, így a már említett Cohn is támaszkodik rá, s munkájának azt a részét hívja elemzése segítségül, amely a hruscsovi reformok korát akként mutatja be, amikor egyre növekedett a rendszer behatolása a mindennapi életbe.¹¹²

2. A pártfegyelem kutatása: szakirodalmi hiányok – feltáratlan források

A pártfegyelem megjelenése a hazai szakirodalomban

Amint azt a bevezetőben is jeleztem, a kommunista állampárt belső fegyelmezési gyakorlatáról Magyarországon még nem született részletes áttekintés.¹¹³ A szocialista rendszerrel foglalkozó kutatások szinte mindegyikében megjelenik ugyan a

¹¹⁰ E téren kivétel: Gyáni 1997.

¹¹¹ Kharkhordin 1999.

¹¹² Erről a következő fejezetben részletesebben is lesz szó, lásd Cohn 2007: 37–40; Cohn 2015: 143, 164.

¹¹³ Jelen munkában nincs lehetőségem a fegyelem és a fegyelmezés korszakokat felölelő történeti problematikájának – akár csak a magyar szakirodalmat érintő – mélyreható elemzésére, így a továbbiakban csak az állampárt belső fegyelmezési mechanizmusára vonatkozó szakirodalommal foglalkozom. A fegyelmezés és büntetés összetettebb jellegű vizsgálatára irányul a Korall 2018. évi 71-es száma, illetve a témához lásd még *A normán innen és túl* című kötet egyes tanulmányait (Kovács–Kökényessy–Lászlófi [szerk.] 2017). A fejezet egyes részei megjelentek itt: Koltai 2018.

fegyelmezett kommunista párttag, illetve a harcias, szervezett, katonás fegyelemmel működő kommunista párt képe, azonban e jellemzők felfejtésével, megértésével a hazai történészek mindezidáig kevésbé foglalkoztak. Maguk a pártfegyelmi ügyek főleg a politikatörténeti munkákban jelentek meg, mint a korszakra jellemző sajátosságok. Leginkább a „pártfegyelmit is indítottak ellene” típusú szófordulattal lehetne leírni e munkák hozzáállását, amelyek zöme a totalitárius diktatúra egyik sajátos kényszerítő eszközeként tekint a pártfegyelmi eljárásokra. Témánk szempontjából ezeknél megfoghatóbb típust jelentenek azok az egyedi életutat feldolgozó kutatások, amelyekben szó esik az illető pártfegyelmi ügyéről is – általában leírják a büntetését –, de a kontextusba helyezés és az eljárás árnyalt bemutatása jellemzően ezekben is elmarad.¹¹⁴

Ritkaságszámba mennek azok a történeti tanulmányok, amelyek témájuknak pártfegyelmi ügyek bemutatását választották. E munkák között találni forrásközléseket,¹¹⁵ de van, amelyik egy konkrét pártfegyelmi ügy folyamatát tárja elénk.¹¹⁶ Sipos Levente tanulmánya – amelyben Nagy Imre 1955. decemberi, MDP-ből történő kizárását vizsgálja forrásközléssel egybekötött – annyiban eltér ezektől, hogy írásában egy kivételes pártfegyelmi ügybe lehet betekintésünk. Bár a volt kormányfő kizárásának elemzéséből vajmi kevésbé következtethetünk a mindennapi pártfegyelmi gyakorlatra, azonban Nagy Imre fellebbezési beadványából ráláthatunk például a legfőbb pártfegyelmi testület, a Központi Ellenőrző Bizottság (KEB) működésére.¹¹⁷ Ständeisky Éva írásában Kassák Lajos pártfegyelmi ügyét és végül kizárását mutatja be, összekötve ezt az Írószövetség Rákosi-korszakbeli történetének ismertetésével.¹¹⁸ Korszakunkon ugyan túlnyúlik, de meg kell említeni Czetz Balázs, Tóth Eszter Zsófia és Rácz Attila írásait.¹¹⁹ Czetz a volt MDP-tagoknak a Magyar Szocialista Munkáspártba (MSZMP) történő átigazolási kérelmeit, illetve az ezek kapcsán indított pártfegyelmi eljárásokat vizsgálja. Rácz a budapesti hatalmi elitet elemző kutatásai során foglalkozik az elittagokat érintő pártfegyelmi ügyekkel.¹²⁰ Tóth pedig az MSZMP időszakából mutat be három – pártszervezetnek írt – levelet, amelyben a levélírók magánéleti problémáik

¹¹⁴ Konkrét hivatkozásoktól ez esetben eltekintenek, hiszen a pártfegyelmi ügyek említésének aprólékos datálása túlságosan nagy és felesleges munkát jelentene.

¹¹⁵ Müller Rolf egy ÁVO-s tiszt pártfegyelmi ügyét vizsgálja (Müller 2010), Keresztes Csaba pedig Krassó György 1955-ös, pártból és közgazdasági egyetemről való kizárását mutatja be eredeti dokumentumok közreadásával (Keresztes 2013).

¹¹⁶ Lásd Takács Tibor írását: Takács 2012.

¹¹⁷ Sipos 2006. Az ügy KEB-vonatkozásához lásd még: Ságvári 1989: 63–64.

¹¹⁸ Ständeisky 1988.

¹¹⁹ Czetz 2012a; Tóth 2013; Rácz 2018.

¹²⁰ Megemlíteném még, hogy Budapest Főváros Levéltára 2012. évi Levéltári Napján külön blokk foglalkozott a pártfegyelem kérdésével. László Zsófia *Érdemtelenek az érdemrendre? A Szocialista Hazáért Érdemrenddel kitüntetett párttagok fegyelmi ügyeiről*; Rácz Attila *a bírósági és a pártfegyelmi eljárások 1957–1989 közötti kölcsönhatásáról*; míg én *a pártfegyelmi eljárásrendszer szabályozásáról* tartottam előadást. A konferencia előadásai nem jelentek meg nyomtatott formában.

megoldása kapcsán kértek segítséget az állampárt képviselőitől; ezen ügyekből végül nem születtek pártfegyelmi eljárások.

A szocialista kori fegyelmezéssel foglalkozik Szűts István Gergely és több munkájában Polyák Petra is, ám ők főként a munkafegyelemre,¹²¹ illetve az egyetemisták és főiskolások fegyelmi vétségeire koncentrálnak.¹²² Kutatásaikat azért érdemes itt mégis kiemelni, mert – ugyan eltérő megközelítéssel, de – a korszak mindennapjaira is kitérnek a fegyelmezési gyakorlatok elemzésekor. Polyák Petra írásaiban főként a pécsi egyetem ilyen irányú gyakorlata jelenik meg sokféle szemszögből vizsgálva, Szűts István Gergely célkitűzése pedig az volt, hogy társadalomtörténeti elemzés tárgyává tegye a várpalotai bányászok munkafegyelmi eseteit. Rövidke írásában Szűts is jelzi a szocialista kori fegyelmezéssel kapcsolatos kutatások hiányát, amit én is meg tapasztaltam.¹²³ Érdemes még kiemelni Huhák Heléna kutatásait, aki az agitáció és a propaganda mindennapokra gyakorolt szerepét elemzi a Rákosi-korszakban, amelynek során pártfegyelmi ügyek is a látóterébe kerültek.¹²⁴

A fentiekén kívül azokat a munkákat érdemes még megemlíteni, amelyek a kommunista párt, illetve az állampárt szervezetével foglalkoznak. Ezek főként a Párttörténeti Intézet, a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár, illetve a Magyar Országos Levéltár munkatársaihoz köthető szervezettörténeti, illetve fondismertető munkák, amelyek az MKP, illetve utódpartjai szervezeti felépítéséről – köztük a legfelsőbb szintű pártfegyelmi testületekről – adnak rövid áttekintést.¹²⁵ Szintén fontos adalékokat nyújt az MDP történetéhez Hajdu Tibor tanulmánya, amelyben statisztikai adatok segítségével vizsgálja meg azt a folyamatot, amelynek során a „munkáspárt” átalakult a „bürokrácia pártjává”.¹²⁶ Témám hazai kutatástörténetéről többet sajnos nem is lehet elmondani.¹²⁷

2003 óta foglalkozom az MDP és az MSZMP fővárosi pártszervezeteivel, illetve a pártfegyelem problematikájával. Eddig e témában publikált írásaimban egy-egy „különleges” eset kapcsán törekedtem annak bemutatására, hogyan működött az állampárt belső fegyelmezési gyakorlata. Korábbi vizsgálataimban is arra voltam kíváncsi, mennyire nyúlt bele az állampárt az emberek magánéletébe, illetve arra, milyen cselekvési lehetőségei voltak az egyéneknek a diktatúrában. Ezeket olyan

¹²¹ Szűts 2012. Munkafegyelmi ügyek kapcsán lásd még: Gyekiczky 1989a, 1989b; Kocsis 2007.

¹²² Polyák 2013, 2016a, 2016b, 2016c, 2018.

¹²³ Itt azért meg kell jegyeznem, hogy a szocialista kori térhasználat mint fegyelmező hatalom több magyar szerzőt is megihletett már, lásd például: Horváth 2004a; Nagy-Csere 2010.

¹²⁴ Lásd például: Huhák 2016.

¹²⁵ Lásd például: Rákosi 1964; Zalai–Horváth–Szabó (szerk.) 2001; Némethné (összeáll.) 1995, 1998, 2000, 2001; T. Varga (összeáll.) 2005, 2007, 2008.

¹²⁶ Hajdu 2006.

¹²⁷ Érdemes végül Szolláth Dávid disszertációját ide idézni, amelyik ugyan nem a történelem, hanem az irodalomtörténet megközelítéséből vizsgálja a hazai munkásmozgalmat, de hangsúlyosan foglalkozik a pártfegyelem témakörével (Szolláth 2008).

pártfegyelmi ügyeken keresztül elemeztem, amelyek nem férnek bele a korszak mindennapjairól kialakított képbe: ilyen volt a már említett 1955–1956-os aktfotózási ügy,¹²⁸ vagy egy olyan elképzelhetetlennek tűnő formáció létezése, mint amilyen az ószeres pártcsoport volt 1948–1949-ben.¹²⁹ E tanulmányokban arra a következtetésre jutottam, hogy a szocialista rendszer vitathatatlanul represszív jellege mellett sem voltak tehetetlen bábok az emberek, továbbá sajátos egyéni taktikák figyelhetők meg az állampárttal való (egyéni) kapcsolatok alakításában.

A nemzetközi helyzet

Némileg meglepő módon nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi szakirodalomban sem elterjedt téma a kommunista állampártok belső fegyelmezési rendszerének, illetve a pártfegyelmi ügyeknek az elemzése. Részint érthető a témától való tartózkodás, hiszen a volt szocialista országok levéltáraiban még manapság sem egyszerű az olyan iratok kutatása, amelyek levéltári feltárása nem élvezett prioritást az 1989/90-es rendszerváltás után, és a pártfegyelmi iratok e téren kétségtelenül nem az élvonalban kaptak helyet.¹³⁰ Említés szintjén sokan foglalkoznak a pártfegyelem jelenségével valamely esettel, eseménnyel, személlyel kapcsolatban, illetve előfordulnak olyan kutatások is, amelyek elméleti szinten vizsgálják a „kommunista erkölcsöt”, fegyelmet, gyakran Lenin megnyilatkozásaival összevetve azt, de ezekben az írásokban a kérdés mélyebb, szisztematikus elemzésére nem kerül sor.¹³¹

Ismereteim szerint mindössze két történész vállalkozott egy-egy kommunista állampárt belső fegyelmezési rendszerének vizsgálatára. Az első közülük Thomas Klein volt, aki az állampárttá váló Németország Szocialista Egységpartja (NSZEP)¹³² fegyelmezési rendszerét vette górcső alá az 1946–1971 közötti időtartamban.¹³³ A Böhlau Verlag *Zeithistorische Studien* sorozatában megjelent kötet az NSZEP legfelsőbb pártfegyelmi testülete, a Zentralen Parteikontroll-Kommission működését,

¹²⁸ Koltai 2009a.

¹²⁹ Koltai 2010.

¹³⁰ Itt ismételtten hozzá kell tennem, hogy áttekintésem a nyelvi ismereteim okán hozzáférhető irodalomra koncentrálódik, azaz az angol, illetve német nyelvű munkákra. Az általam fellelt, a kelet-közép-európai, balkáni, illetve a volt Szovjetunió területén keletkezett történeti munkákról szóló angol, magyar, illetve német nyelvű áttekintések nem említenek pártfegyelmi eljárásokat módszeresen vizsgáló kutatásokat.

¹³¹ Lásd Ulla Plener több írását, például: Plener 2009.

¹³² Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (SED).

¹³³ Klein 2002. (Sajnos a könyv már nem beszerezhető a kiadótól, Magyarországon pedig nem került könyvtári állományba, így csak a róla szóló leírásokból tudtam tájékozódni.) A kötetről készült recenziók közül lásd például: Florath 2002; Otto 2002.

szervezetét, feladatait, illetve az ezekben történt változásokat mutatja be.¹³⁴ Klein a pártállami represszió egyik eszközeként ábrázolja a német kommunista párt belső fegyelmezési rendszerét, amelynek a konkrét fegyelmi feladatokon túl a tömegpárttá váló NSZEP tagságának nevelése és a káderek kiválasztása is a teendői közé tartozott. Az egyes fejezetek a politikai kronológiához igazodnak és a pártfegyelemmel kapcsolatos témákat a különböző „leszámolások”, tisztogatások kapcsán mutatja be a szerző. Klein tehát a párt megtisztulását célzó „kampányokat” elemzi, és a politikatörténet nézőpontja felől közelíti meg témáját. Szemléletét tehát nem az állampolgárok és a hatalom közötti interakciók vizsgálata határozza meg, hanem kifejezetten a represszió intézményeire fókuszál.

Kutatásom szempontjából sokkal inkább meghatározó az amerikai Edward D. Cohn munkássága, aki a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) belső fegyelmezési rendszerének feltárását tűzte ki céljául.¹³⁵ A Chicagói Egyetemen PhD-fokozatot szerzett történész az SZKP¹³⁶ 1945-től 1961-ig tartó korszakát elemzi. A kezdő időpontot a II. világháború vége határozza meg, míg a zárót az SZKP XXII. kongresszusa jelöli, amelyen – mint az közismert – szakítottak a sztálinizmussal, meghirdették a különböző társadalmi rendszerek békés egymás mellett élésének programját, illetve megindult a jogtalanul kizárt vagy elítélt párttagok rehabilitálása. A téma szempontjából ugyanilyen fontosságú, hogy ekkor fogadták el a *kommunizmus építőinek erkölcsi szabályzatát*, ami a következő időszak meghatározó dokumentuma lett a párttagok, illetve a pártfegyelmet betartató szervek számára.

Cohn főként moszkvai, illetve egyes orosz területi levéltárak irataira alapozza kutatásait. Elemzi a pártfegyelmi rendszer helyi szintű működését, illetve a fellebbezési iratokat; forrásai ehhez egyrészt a központi és területi pártfegyelmi jegyzőkönyvek, másrészt a legfőbb pártfegyelmi testülethez érkezett fellebbezési ügyiratok, harmadrészt az országos és helyi szintű pártszervezetek egyéb iratai. Felhasznál ezenkívül szekunder forrásokat is, mint például memoárokat vagy a Harvard Egyetem szovjet menekültekkel kapcsolatos interjúgyűjteményét.¹³⁷ Cohn a helyi ügyek vizs-

¹³⁴ A szervezetrendszerre továbbá lásd Schwabe 2009.

¹³⁵ Ezúton is hálásan köszönöm Edward D. Cohnnak (Grinnell College, USA), hogy kutatásaimhoz rendkívül nagyvonalúan rendelkezésemre bocsátotta megjelenés előtt álló PhD-disszertációját (Cohn 2007), ami azóta már monográfiává bővülve meg is jelent (Cohn 2015). A továbbiakban a két munkát együtt kezelve mutatom be.

¹³⁶ A párt neve csak 1952-től volt Szovjetunió Kommunista Pártja, de az egyszerűség kedvéért a teljes korszakra nézve ezt a névalakot használom.

¹³⁷ A *The Harvard Project on the Soviet Social System* gyűjteményt képző interjúkat 1951–1953 között készítették az USA-ba, illetve az NSZK-ba menekült volt szovjet állampolgárokkal (<https://library.harvard.edu/sites/default/files/static/collections/hpsss/index.html> – utolsó letöltés: 2018. július 24.).

gátatát Perm¹³⁸ és Tver¹³⁹ városának pártszervezetén keresztül mutatja be, azokon belül is egy-egy kerületre koncentrál. A Szovjetunió teljes területének vonatkozásában kimutatja, hogy 1945–1961 között 1 401 570 főt zártak ki, akik közül több mint 100 000-en fordultak a „szovjet KEB-hez” a tagköztársaságok pártbizottságainak ezen ítéletei miatt. Cohn 3000, független és véletlen minta alapján kiválasztott fellebbezést foglalt adatbázisba: saját bevallása szerint a Szovjetunió minden tagköztársaságából beérkező fellebbezések körülbelül 2%-ával foglalkozott.¹⁴⁰

Cohn mindkét munkájában először a szovjet pártfegyelmezési rendszer felépítését mutatja be, majd azt működésében is ábrázolja egy-egy pártfegyelmi vétség típus részletes meglevenítésével. Fontos kutatási eredménye, hogy a vizsgált időszakban a „saját előnyét előtérbe helyezte a köz rovására” típusú vétségért zárták ki a legtöbb szovjet kommunistát (Cohn ideveszi a korrupciót, a sikkasztást, az állami vagyon eltulajdonítását, a hivatali visszaélést).¹⁴¹ A kommunisták múltjának megítélésén alapuló fegyelmi esetek kapcsán amellet foglalt állást, hogy a társadalmi származás és a múltbeli politikai tevékenység jóval kevésbé számított 1945 után, mint annak előtte. Ha valakinek a felmenői között volt „kulák” vagy „trockista”, az természetesen nem minősült előnynek, de kevésbé járt automatikusan kizárással. Ha azonban ezt elhallgatták, de mégis kiderült, az nagyobb „bűnnek” számított, ilyenkor „karrierizmussal”, „csalással”, és „őszintétlenséggel” vádolták meg őket, amiért súlyos fegyelmi büntetés járt.

A II. világháború időszakával összekapcsolható pártfegyelmi ügyek szereplői a hadifoglyok és a náci fennhatóság alatt élt kommunisták voltak. Ők ekkoriban kirekesztett, árulónak titulált csoportnak voltak minősítve, s egyúttal ők voltak az utolsó nagy párttisztogatási hullám áldozatai (több mint 100 000 kizárás jelezte ezt az 1940-es évek második felében).

Cohn vizsgálja a családi életbe behatoló párterőfeszítéseket is, ami az 1950-es évek végétől válik jellemzővé.¹⁴² Ekkortól vették egyre szigorúbban, ha valaki elhagyta vagy nem támogatta családját, nem fizetett gyermektartást, vagy éppen megverte

¹³⁸ 1940–1958 között Molotovról elnevezve, manapság körülbelül 1 milliós lakosságú, Oroszország európai részének legkeletibb városa.

¹³⁹ 1931–1990 között Kalinyin a neve, manapság 400 000-es lakosságú város Oroszország európai részének közepén.

¹⁴⁰ Cohn 2007: 42–43.

¹⁴¹ A korrupciókutatás felkapott témának számít jelenleg az amerikai szovjetológusok között, James Heinzen több tanulmányában is foglalkozik például a szovjet jogszolgáltatási iratok alapján a kérdéssel. Heinzen szerint nagy eltérés van Moszkva és a Szovjetunió perifériális területeinek gyakorlata között, például az ajándékozás a nem-orosz területeken bevett kulturális gyakorlatnak számított, nem pedig üldözendő büntettnek, mint a központban: Heinzen 2007a, 2007b, 2013.

¹⁴² Cohn egy, a *The Russian Review*-ban megjelent írásában azokat a pártfegyelmi ügyeket elemzi, amelyek központi témája a családi élet, így főként a házastárs megcsalására, a félrelépésekre koncentrál, illetve arra, hogyan jelennek meg e témák a pártfegyelmi ügyekben (Cohn 2009). Hasonló témát vizsgál NDK-kontextusban Andrew I. Port egy tanulmányában (Port 2011).

hozzátartozóit. Mindez összefüggésbe hozható a háborús áldozatok sokaságával; az ország demográfiai gödörből való kikerülése okán különös figyelmet fordítottak a családdal és a gyermekekkel való helyes bánásmódra.

Cohn külön foglalkozik az alkoholizmussal. Az SZKP prominensei egyre inkább figyeltek a párttagok viselkedésére, aminek oka a társadalmi instabilitástól való félelem volt. Az 1950-es évek második felétől kezdve a pártszervek már kevésbé az egyéni fegyelmezetlenség jeleként értelmezték a kommunisták alkoholizmusát, inkább betegségként, illetve nem a gazdasági, hanem inkább a társadalmi rendre, a családra leselkedő veszélyként tekintettek arra. Hiába próbálták meg azonban e viselkedést megbélyegezni, a problémát nem sikerült megoldani, nyilvánvaló összefüggésben azzal, hogy az nagyon sok párttagot és párttisztviselőt érintett.

Cohn kutatásaiból kiderül, hogy a vizsgált időszak – főként Sztálin 1953-as halálát követően – kevésbé volt represszív, mint a II. világháborút közvetlenül megelőző évek. A pártfegyelmi büntetések statisztikai, illetve az ügyek kvalitatív elemzése alapján arra a következtetésre jut, hogy az 1950-es évek második felétől a pártfegyelmi eljárások egyre inkább a magánéletet szabályozó, abba „beleszóló” jellegűek lettek, miközben egyre kevesebb lett a politikai vétség miatti számonkérés. Egyik végkövetkeztetése az, hogy a pártfegyelmi büntetések egyrészt a párt megtisztítását, a bűnösnek vélt párttagok megbüntetését szolgálták, másrészt a tévelygők meggyőzését, valamint a szovjet társadalom nevelését. Cohn szerint az SZKP gyakorlata a megtisztítás szándékától (kizárások, koncepciók percek, erőszak) egyértelműen a meggyőzés (kizárásnál kevésbé súlyos büntetések alkalmazása) irányába mozdult el 1945 után.

A megközelítésmódját tekintve az új kultúratörténet által megújított revizionista szovjetológia irányzatához tartozó kutatás egyik jellegzetesen kultúratörténeti végkövetkeztetése szerint a szovjet állampolgárok egy nagy fegyelmezési projekt részesei voltak, amelynek voltak formális (látható) és nem formális (láthatatlan) összetevői. Mindezek pedig azt a célt szolgálták, hogy fenntartsák a kommunista párt hatalmát és ennek érdekében nemcsak arra törekedtek, hogy megbüntessék a vétkesnek ítélt párttagokat, hanem arra is, hogy neveljék és megváltoztassák őket, illetve rajtuk keresztül a többi szovjet állampolgárt.

Azt, hogy ekkora terjedelemben tárgyaltam az amerikai történész kutatását az indokolja, hogy jószerével csak az ő írásai szolgálnak vizsgálataim támpontjául. A téma közössége miatt óhatatlanul van hasonlóság munkáink felépítése, megközelítésmódja, bizonyos következtetései között, és be kell, hogy valljam, örömmel szembesültem a szövegek olvasása során azzal – ami egyúttal megerősítést is nyújtott –, hogy Cohn is ahhoz hasonló szerkezetben fejtette ki mondanivalóját, mint ahogy felépítettem disszertációm,¹⁴³ illetve jelen kötetet.¹⁴⁴ Mindketten fontosnak tartjuk a

¹⁴³ Koltai 2014.

¹⁴⁴ Amikor a levéltári forrásgyűjtést folytattam, illetve kialakítottam a forrásfeldolgozás módszertanát, majd a doktori értekezés szerkezetét, akkor még sajnos nem ismertem Cohn disszertációját,

pártfegyelmi ügyek statisztikai vizsgálatát, hiszen az egyes büntetések számszerűsítése, illetve azok évenkénti változása fontos jelzőszáma a korszakon belüli enyhülés, illetve represszió változásának. Mindketten vizsgáljuk az egyedi ügyeket, a jellemző vétségeket is, hiszen ezáltal a társadalom ábrázolása válik életszerűbbé. Cohn ugyanakkor kifejezetten az angolszász és az orosz szovjetológia eredményeire és megközelítésére támaszkodik, ezért nála a mindennapok cselekvő emberének tézise kevésbé jelenik meg. Bizonyos eltérések természetesen a vizsgált területek és a társadalmi csoportok közötti különbözőségekből is következnek, hiszen – és itt csak egy példát előlegezek meg – az alkoholizmus nem kapott Magyarországon akkora szerepet a pártfegyelmi ügyekben, mint a Szovjetunióban.

Bár a pártfegyelmi ügyek társadalomtörténeti megközelítésű elemzését Edward Cohnon kívül tudtommal mások nem végezték el,¹⁴⁵ azért vannak olyan kutatások, amelyek a pártfegyelmet is érintően vizsgálják a mindennapok történetét, vagy a pártszervezetek működését. Az Alltagsgeschichte irányzatának kutatási témáiról már korábban volt szó, ám Németország nemcsak emiatt lehet fontos viszonyítási pont. A témámat érintő levéltári forrásfeldolgozás terén Németország úttörőnek számít abból a szempontból, hogy nemcsak az országos, hanem egyes alsóbb szintű pártszervezetek is vizsgálat tárgyát képezik.¹⁴⁶

A levéltári segédletekből, illetve egyes feltáró munkákból kiderül, hogy az úgynevezett káderprobléma mennyire közel áll a pártfegyelem kérdéséhez, gyakorta ugyanaz a testület foglalkozott mindkét ügytípussal.¹⁴⁷ Brigitte Studer svájci történész több írásában is vizsgálja a kommunista pártok szervezetét a káder problémakörön keresztül. A Berthold Unfrieddel közösen jegyzett *A sztálinista pártkáder* című munka alapműnek tekinthető abból a szempontból, hogy a szerzőpáros a kötetben

mivel azt csak 2014 augusztusában sikerült a szerzőtől megszerezni, így arra már nem volt lehetőségem, hogy úgy alakítsam kutatásom tárgyát, hogy az több szempontból is alkalmas legyen a komparatív vizsgálatokra. Gondolok itt például a legfőbb pártfegyelmi testülethez küldött fellebbezési esetekre, amelyek Cohnnál azt a célt szolgálták, hogy az óriási területű Szovjetunió minden része valamelyest reprezentálva legyen kutatásában. Magyarország esetében – mint korábban már említettem – az MDP KEB-iratok jelenleg nem is teszik lehetővé a területi bontású vizsgálatokat.

¹⁴⁵ Sőt, a téma tudományos elhanyagoltságát jelzik a Cohn kötetéről megjelent ismertetések is, lásd például: Christofis 2017; Titov 2017.

¹⁴⁶ A Bundesarchiv adatgazdag nyilvántartása szerint az NSZEP több területi szintű pártbizottsági anyaga is kellőképpen rendezettnek tekinthető a pártfegyelmi kutatások megindításához. Például Klaus Schwabe adta közre a schwereini területi pártbizottság részletes levéltári segédletét, amelyben a pártfegyelemmel kapcsolatos jellemző témák is nyomon követhetők a helyi fegyelmi testület, a Landesparteikontrollkommission der SED anyagában (Schwabe 2009). E téren a németek megelőzik a volt szocialista államok levéltárait, ahol ilyen részletes segédletek nem állnak rendelkezésre. Fontos, a témával foglalkozó kutatásoknak ad teret továbbá a *Horch und Guck: Zeitschrift zur kritischen Aufarbeitung der SED-Diktatur* című periodika.

¹⁴⁷ Ez Magyarországon is így volt, erre később még visszatérek.

részletesen végigmegy a káderkérdéskör minden fontos elemén a kiválasztástól kezdve, a nevelésen át a kádermozgatásig, mindeközben megvizsgál minden olyan „káderjellemzőt”, amit az értelmezéshez szükségesnek vél (például: a kritika-önkritika rituáléját, a pártfegyelmet, a káderönéletrajzokat).¹⁴⁸ Kiemelendőek továbbá Klaus Schwabe munkái is, aki a levéltári források feldolgozása során az NDK állampártjának szervezeti felépítésével foglalkozik, a mecklenburg-vorpommerni területi pártszervezetek működésének feltárásán keresztül, s ezen írásaiban érinti a pártfegyelmzési rendszert is.¹⁴⁹

Források és feldolgozásuk

Munkám alapkutatás jellege miatt elsősorban levéltári iratok feltárására és feldolgozására vállalkozik. Kutatásaim alapját és legfontosabb forrását a Budapest Főváros Levéltárában (BFL) található *MDP Budapesti Pártbizottság Fegyelmi Csoportjának* iratanyaga jelenti,¹⁵⁰ amelyben kutatásaim kezdetén kerületenként, többé-kevésbé időrendben, ám lényegében rendezetlen állapotban voltak elhelyezve a pártfegyelmi ügyek. Az iratanyag összesen 192 dobozból áll, ebből 53 vonatkozott konkrét témámra, a VIII. Kerületi Pártbizottság ügyeire, ami előzetesen is jelezte, hogy ha nem is teljes körűen, de nagy százalékban fennmaradhattak a lefolytatott eljárások dokumentumai.¹⁵¹ Levéltárosi lehetőségeimet kihasználva az iratanyag feltárását 2003-ban egy érdekes eset nyomán még a X. kerületivel kezdtem,¹⁵² azonban más jellegű munkáim miatt csak 2007-ben tértem vissza az iratanyag rendezéséhez, de ekkor már – doktori tématervemhez is igazítva – a VIII. kerületi pártfegyelmi ügyeket kezdtem feldolgozni.

Kutatásom első időszaka egybeesett a levéltári feltáró munkával, ekkor ismertem meg az iratanyag jellegét, jellemző irattípusait.¹⁵³ A pártfegyelmi ügyiratok sajnos – legalábbis a VIII. kerületet tekintve – nem a vaskos jegyzőkönyvekkel, önéletrajzokkal és fellebbezésekkel, vagyis a személyes hangot valamelyest visszaadó iratokkal jellemezhetők, de azért vannak ilyenek is. Az iratanyag legjellemzőbb sajátossága, hogy az

¹⁴⁸ Studer-Unfried 2001, az SZKP pártfegyelmi rendszerének rövid áttekintéséhez különösen: 118–121.

¹⁴⁹ Schwabe 1995, 1998. Bár nem a pártfegyelem szorosan vett területéhez kapcsolódik, de a kádervizsgálatok kapcsán kiemelendő még Heinrich Best jénai szociológus munkája (Best 2008), aki türingiai példákon keresztül vizsgálta az NSZEP káderkiválasztási rendszerét, illetve a párt alsóbb szintű működését. Az ő vizsgálatai is azt a képet tükrözik, amelyek a magyar kutatásokban is megjelentek (vö. T. Varga–Szakadát 1992; Szakadát 1992; Rácz 2018).

¹⁵⁰ Az MDP Budapesti Pártbizottság Fegyelmi Csoportjának iratanyagát lásd a BFL XXXV.95.i. állag alatt. A továbbiakban a „pártfegyelmi” és a „fegyelmi” kifejezést szinonimaként használok.

¹⁵¹ Ezúton is köszönöm Szabó Klárának, hogy felhívta a figyelmemet erre a gazdag iratanyagra.

¹⁵² Ennek publikációvá érett változata: Koltai 2009a.

¹⁵³ A pártfegyelmi iratanyag rendezési munkájáról szóló szaktanulmány elkészítése folyamatban van, ezért jelen kötetben e munka részletezésétől eltekintek.

ügyiratok a fegyelmi alá vont illető nyilvántartó kartonját,¹⁵⁴ a kerületi pártbizottság féloldalas, indoklást is adó határozatát, illetve az alapszervezeti tárgyalás egy-két oldalas jegyzőkönyvét tartalmazzák; emellett gyakoriak a valamilyen okból hiányos adat-tartalmú ügyiratok is. Emiatt az előzetesen tervezett, az egyes beszélőkre koncentráló, szövegelemző vizsgálatok helyett amellett döntöttem, hogy inkább a büntetés- és vétségtípusok statisztikai elemzésére helyezem a kutatás fő hangsúlyát, amely révén képet kaphatunk a kerületi pártfegyelmi eljárásrendszer működéséről, szigorúságáról, illetve a párttagok által elkövetett leggyakoribb vétségtípusokról.

A VIII. kerületi pártfegyelmi ügyiratok levéltári rendezéskor felmért hiányosságai, illetve bizonytalanságai miatt az ügyekről készített, körülbelül 9000 nevet tartalmazó jegyzéket ellenőrizni kellett. Erre az összevetésre a VIII. Kerületi Pártbizottság¹⁵⁵ iratanyaga volt a legalkalmasabb, ugyanis ez a testület hagyta jóvá a korszak jó részében a pártfegyelmi ügyeket. Az ezen üléseken tárgyalt esetek kellő segítséget jelentettek ahhoz, hogy kontroll alá vegyük a korábban rögzített adatokat; az ellenőrzés után kapott 7331 eset jelenti a VIII. kerületi pártfegyelmi ügyek törzsadatbázisát.

Erre az állományra azonban nem támaszkodhattam teljes mértékben az iratanyag korábban említett sajátos jellege miatt; érvényes statisztikai elemzéseket és mintavételt ugyanis csak módszertanilag koherens adatállományon lehet elvégezni. Ennek pedig az lenne az alapja, hogy csak olyan ügyek kerüljenek a végső vizsgálati keretbe, ahol fennmaradt a kerületi pártbizottsági határozat, mint annak biztos jele, hogy a pártfegyelmi eljárás – legalábbis helyi szinten – lezárult. Ezért amellett döntöttem, hogy nem az összes, a levéltárban fennmaradt, a VIII. kerülethez köthető pártfegyelmi ügyet vizsgálom, hanem csak azokat, amelyekről határozatot hozott a kerületi pártbizottság. Miért fontos ezt rögzíteni? Azok a pártfegyelmi ügyiratok, amelyek nem tartalmazzák az érintett pártszervezet nevét, illetve az eljárás alá vont neve nem jelenik meg a kerületi pártbizottság által jóváhagyott fegyelmi határozatokban, kikerültek a vizsgálódás keretei közül, hiszen egyáltalán nem biztos, hogy a józsefvárosi pártszervezethez tartozott az ügyük (*bizonytalan hely*). Szintén kimaradtak azok a dátum nélküli nyilvántartó kartonok, amelyeket nem sikerült sem ügyekhez, sem pártbizottsági határozatokhoz kapcsolni (*bizonytalan idő*). A legnagyobb szűrést végezve tehát az a döntésem jelentette, miszerint kivettem az elemzendők közül azokat az eseteket, ahol ugyan biztos volt a VIII. kerületi jelleg, volt alapszervezeti határozat is, azonban nem

¹⁵⁴ E kartonok voltak az 1950-es évekbeli eredeti fegyelmi nyilvántartás alapjai, azonban ezek hiányosan kerültek a BFL őrzetébe. Ezek jellemzően a pártfegyelmi eljárás alá vont nevét, anyja nevét, születési idejét és helyét, a vétség igen rövid leírását, a pártfegyelmi büntetés megnevezését tartalmazzák, valamint annak az alapszervezetnek a nevét, ahova az illető tartozott. Sajnálatos módon igen gyakori eset, hogy csak a név, valamint a fegyelmi vétség és büntetés van a kartonra felírva, ami miatt szinte lehetetlen annak eldöntése, melyik alapszervezet, illetve kerületi pártbizottság érintett az adott ügyben.

¹⁵⁵ A testületet 1948-ban Végrehajtó Bizottságnak, 1949–1954. június között Pártbizottságnak, ezután ismét Végrehajtó Bizottságnak nevezték.

született vagy nem maradt fenn kerületi pártbizottsági döntés. Erre a szűkítésre azért volt szükség, mert ha a kerületi pártbizottság nem határozott az adott ügyben, akkor elképzelhető, hogy el sem jutott e fórumig az eljárás (*bizonytalan végkifejlet*).¹⁵⁶ Kikerültek az elemzés köréből azok a személyek is, akik ugyan a pártfegyelmi büntetés elleni fellebbezésük idején a VIII. kerületben laktak vagy dolgoztak, de a fegyelmit még másik kerületi pártbizottságtól kapták, hiszen az egykorú gyakorlat szerint ezekben az esetekben a büntetést adó pártszervezetnek kellett eljárnia.¹⁵⁷ Szintén módszertani okokból külön kezeltem 162 ügyet, ahol ugyan VIII. kerületi esetről van szó, született felsőbb szintű határozat is, azonban azt nem a VIII. Kerületi Pártbizottság hozta, hanem a Budapesti Pártbizottság vagy a Központi Ellenőrző Bizottság.

Mindezek után az – immár módszertanilag koherensnek tekinthető – adatbázis 6114 pártfegyelmi ügyre terjedt ki, ezen az állományon végeztem el a később ismertető statisztikai elemzéseket, illetve ebből jelöltem ki egy 10%-os, 611 főt tartalmazó mintát a további kvantitatív, illetve kvalitatív elemzésekhez. A fentiek ilyen terjedelmű leírása azért volt szükséges, mert egy olyan alapkutatás megalapozását jelentik, amelynek a tapasztalatait – reményeim szerint – hasonló témájú vizsgálatok is alkalmazhatják majd.

Az ismertetett iratanyag mellett az egyes pártfegyelmi ügyek jobb azonosíthatóságához áttekintettem az MDP VIII. kerületi vezető testületi és apparátusi iratanyagát, egyes példánál az alapszervezetek iratait is; ellenőrzés céljából használtam továbbá a Budapesti Bizottság hasonló típusú iratait. A pártfegyelmi eljárásrend rekonstruálásához az országos vezető testületek határozataira, illetve a fővárosi és kerületi vezető testületek iratanyagára támaszkodtam.

Kutatásaimat nagyban megkönnyítette volna, ha az MDP központi iratanyagában lettek volna olyan összefoglaló statisztikák, amelyek bemutatták volna az éves pártfegyelmi büntetések, kizárások számát, de sajnos ilyenek csak az MSZMP-korszakból állnak rendelkezésre.¹⁵⁸ Így leginkább csak a párttagság létszámváltozásait bemutató statisztikákból tudtam következtetéseket levonni. Ehhez a Központi Vezetőség, valamint a Budapesti Pártbizottság egyes osztályainak iratait használtam.

A levéltári anyag feldolgozatlansága mellett a szekunder források sem gyakoriak témámra vonatkozóan. Míg a koncepciók percek, kitelepítések kapcsán mára

¹⁵⁶ A „nem ismert” tartalmú vagy bizonytalan dátumú határozatok mellőzésére azért is volt szükség, mert csak így lehetett érdemi mintavételre alkalmas állományt létrehozni.

¹⁵⁷ Értelemszerűen kikerültek a vizsgálat keretei közül azok az ügyek, amelyek nem tartalmazták a pártfegyelmi eljárás alá vont személy nevét (még ha az alapszervezet neve szerepelt is), illetve azok az iratok is, amelyeket alapszervezetek, hatóságok, hivatalok vagy magánemberek írtak abból a célból, hogy valaki ellen pártfegyelmi eljárás megindítását kezdeményezzék, de az eljárásnak nincs nyoma az ügyiratban.

¹⁵⁸ Ezúton is köszönöm Simon István, Haász Réka és S. Kosztricz Anna (MNL OL), valamint Kaba Eszter (Politikortörténeti és Szakszervezeti Levéltár) ez irányú szíves tájékoztatását, illetve kutatásaim segítségét.

már gazdag forrásanyag áll rendelkezésre visszaemlékezések, önéletrajzok vagy oral history interjúk formájában, addig a pártfegyelmi eljárások kevésbé ragadtak meg a visszaemlékezőkben. Kutatásom során ezért kevésbé támaszkodtam e forrásokra, de néhány visszaemlékezés,¹⁵⁹ illetve életrajz segítséget jelentett az értelmezésben.¹⁶⁰ Ezen kívül a korszak napilapjaira, köztük is főként a *Szabad Népre*, a kommunista párt hivatalos újságjára támaszkodtam, amely több esetben foglalkozott a pártfegyellem elvi vagy gyakorlati kérdéseivel.

A fejezet zárásaként arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy a források – mint minden szöveg – konstrukciók, így tisztában kell lennünk azzal, milyen célt szolgálva születtek.¹⁶¹ A források torzító jellege különösen érvényes a pártállami/állampárti szervek irataira, amelyek általában a felsőbb elvárásokhoz igazodtak, és sajátos szűrőn keresztül mutatták be a világot.¹⁶² Ezzel együtt, ha nem azt az „igazságot” keressük, hogy pontosan mi és hogyan történt egy-egy pártfegyelmi büntetést eredményező esetben, hanem az adott történeti pillanatban lehetséges cselekvések megismerését, illetve a rendszer működésének megértését tűzzük ki célul, akkor véleményem szerint ezek az iratok nagyon is használhatónak bizonyulnak. Azt vizsgálhatjuk bennük, milyen vádakkal illette az adott pártszervezet az eljárás alá vont személyt, mit tekintett bűnnek, mi számított normaszegésnek, a „vádolt” hogyan védekezett, majd az eljárás végén milyen büntetést kapott vagy nem kapott e (feltételezett vagy valós) tettéért, illetve azt is elemezhetjük, hogy a vétkek és a kirótt büntetések miként változtak.

A pártfegyelmi ügyiratok kapcsán már jeleztem, hogy azok zömmel csak a határozatot tartalmazzák, illetve néhány kísérőiratot. Szerencsére azért nem minden ügyirat

¹⁵⁹ Földes 1984; Hegedüs 1988; Marosán 1988; Ságvári 1989; Farkas 1990; Háy 1990; Vas 1990; Földvári 2011.

¹⁶⁰ Rainer 1996, 1999; Kövér 1998; Bandy 2014.

¹⁶¹ A történeti megismerést érintő kételyről, a források konstruáltságáról már magyar nyelven is számos munka elérhető, lásd például: Gyáni 2000.

¹⁶² Az állampárti iratok és a titkosszolgálati jelentések forrásértékével kapcsolatban gyakori álláspont, hogy míg a pártszervezetek által készített dokumentumok általában pozitív hangvételűek, a hibákról tudomást nem vevők, addig a titkosszolgálatiak kifejezetten a negatívumokat keresik, és mindenkinben ellenséget látnak. Erről lásd például: Fitzpatrick 1999: 164–189. Farkas Gyöngyi a rendőrségi és bírósági eljárások dokumentumait összehasonlítva jutott arra a következtetésre, hogy a rendőrségi tanúvallomások is konstruáltak, de még mindig használhatóbbak a bíróságiaknál, mert a rendőrségi szakaszban még nem biztos, hogy elkészült az a végleges „forgatókönyv”, amit aztán a tárgyaláson a „szereplőknek” végig kellett játszaniuk. Az állambiztonsági iratok forrásértékéről lásd Farkas 2006, 2008. Sarah Davies szerint, ha a különféle pártiratokban előfordulnak negatívumok vagy személyes vélemények, akkor azok az emberek hatalommal szembeni ellenállásának a jeleiként értelmezhetőek (Davies 1997: 11–14). E nézet éles kritikáját adja Stephen Kotkin, aki szerint ezek a negatívumok csupán a jelentéseket írók féltelmeit tükrözik, a titkosszolgálati iratok problematikájáról már nem is beszélve (Kotkin 1998). A sztálini diktatúra embereinek véleménygyakorlásáról, a „public opinion” témáról alapos áttekintést nyújt: Corner (ed.) 2009, különösen: Fitzpatrick 2009; Plamper 2009; a téma historiográfiájáról magyarul lásd például: Bartha 2003; Horváth 2006; Apor P. 2008; Rainer 2011.

ennyire szegényes. Változó számban, de tartalmazhatnak még vizsgálati jelentéseket, különböző (alapszervezeti, kerületi, fővárosi szinten vagy a KEB-nél lefolytatott) pártfegyelmi tárgyalások jegyzőkönyveit, az érintettek önéletrajzeit, róluk szóló úgynevezett káderinformációkat, illetve a vizsgálat megindításához tartozó egyéb iratokat (feljelentést, bejelentést, önmaga ellen pártfegyelmi eljárás kérését, hatóság vagy pártszervezet által indított nyomozási anyagot stb.), amiket felhasználtam az értelmezés során. E téren azonban sokkal irigylésre méltóbb Edward D. Cohn helyzete, aki tanulmányozhatta a területi fegyelmi bizottságok iratanyagait, amelyekben az elejétől a végéig dokumentáltak a pártfegyelmi eljárások.¹⁶³ Nálunk ez sajnos nem így van.

II.

NORMA ÉS FEGYELEM – ELVEK ÉS SZABÁLYOZÁS

¹⁶³ Vö. Cohn 2007: 40–44; Cohn 2015: 10–11.

3. A pártfegyelem fogalmának formálódása

A következőkben azt vizsgálom meg, miként képzelte el a Magyar Dolgozók Pártjának vezetése a pártfegyelmet, mit várt el e téren a párttagoktól, illetve milyen szervezeti rendszert alakított ki ennek érvényesítéséhez. Az MDP pártfegyelmezési rendszerének bemutatása előtt azonban röviden tekintsünk vissza a pártfegyelem fogalom történetére.¹ A kifejezés – még ha használata akkoriban teljesedett is ki igazán – ugyanis nem a kommunista mozgalom terméke volt Magyarországon (sem).

A fegyelmezett párt eszméje már a kiegyezés előtti időszakban megjelent. A fogalom hazai előfordulásának kezdetét nem lehet ugyan pontosan meghatározni, annyi azonban bizonyos, hogy 1861-től már használták a kifejezést. Szabó Dániel dualizmus kori pártrendszeréről szóló kiváló írása szerint a magyar politikusok „hamar elfogadták, hogy a pártok léte összeegyeztethető elveikkel”, majd erre vonatkozólag idéz egy 1861-es *Pesti Napló*-cikket:

„[B]izonyos, hogy országgyűlés párt nélkül nem lehet, s a pártnak, mint olyannak, éppen itt kell a leghatározottabban, félreérthetetlen szabatossággal, illetőleg *fegyelemmel* is föllépni [...]. A párt, tudjuk, nem állhat fenn *fegyelem* nélkül. Többség határoz a párt előleges tanácskozmányában, s ha tagja akarsz maradni pártodnak, alárendeled véleményed.”²

1870-ben a pártfegyelem már bevett kifejezésnek számított, szerepel Czuczor Gergely és Fogarasi János híres szótárában is, ekképpen:

„Szigorú megtartása és tartatása a párt megállapított nézeteinek, elveinek, úgy hogy az egyesek azoknak gyakran a saját nézeteiket is alárendelni kötelesek.”³

¹ Jelen kötetben a téma kiterjedtsége és feldolgozatlansága miatt arra nem vállalkozhattam, hogy a pártfegyelem (illetve az állami fegyelem, munkafegyelem stb.) fogalmának és változásainak nemzetközi vagy akárcsak magyarországi történeti áttekintését adjam, hiszen ezek önmagukban külön kötetet érdemlő alap kutatások lennének.

² Z. A. 1861: Egyén és párt. *Pesti Napló*, 1861. június 21. 141, idézi: Szabó 1992: 203 (kiemelés – K. G.). A *Szépirodalmi Figyelő*ben szintén 1861-ben lefolytatott Gyulai Pál–Szász Károly-vitában ugyancsak megjelent a pártfegyelem kifejezés (Gyulai 1861; Szász 1861). A *Pesti Napló* 1865-ben közölt egy olyan képviselőjelölti beszédet, amelyben a jelölt olyan tulajdonságokat ígért megválasztása esetén, mint „lángoló hazaszeretetet, független és megállapodott politikai meggyőződést és önmegtagadást, ahol a haza érdeke és a pártfegyelem megkívánja”. *Pesti Napló*, 1865. november 11. 2.

³ Czuczor–Fogarasi 1870: 92.

A dualizmus korának kutatói szerint főként Tisza Kálmán miniszterelnökségétől kezdve beszélhetünk a kormánypárt – illetve később a függetlenségi ellenzék – esetében pártfegyelemről, ami valójában frakciófegyelmet jelentett, hiszen az a parlamentben érvényesült, a pártok maguk is leginkább csak az országgyűlésben tevékenykedtek. A korszak második felében ugyan megkezdődött a szervezett pártok kialakulása, de az ekkor létrejöttek még nem tekinthetők modern tömegpártnak. Bár a „mamelukok” oly sokszor megidézett képe, a fajsúlyos politikus tekintélyére visszavezethető fegyelem nevezhető pártfegyelemnek, de az csak megnevezésében egyezik vizsgálatunk tárgyával.⁴

Bár a Horthy-korszak kormánypártjaira ugyancsak jellemző volt a fegyelmezett-ség, de ez az 1920-as években még szintén a frakciófegyelmet jelentette. Ezzel szemben azok az ellenzéki pártok, amelyek nem kerülhettek be az országgyűlésbe, más módon szervezték meg magukat. Az 1890-ben alapított, először 1922-ben parlamentbe jutó, a szakszervezetekkel együttműködő Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) volt az első valóban szervezett tagsággal rendelkező párt. Róluk már a századforduló környékén is azt tartották, hogy a többi párthoz képest a legszervezettebbek és a legfegyelmezettebbek.⁵

A húszas évek végén, illetve a harmincas évek válságidőszakában új politikai formációk jöttek létre, illetve a régiók is nyitni kényszerültek a korábban parlamenti képviselő nélkül maradt társadalmi csoportok irányába. Ennek következményeként mind a kormány, mind az ellenzék oldalán úgynevezett tömegpártok kezdtek kialakulni, ami teljesen átalakította az addigi pártviszonyokat.⁶ Leegyszerűsítve ez azt jelentette, hogy a pártok immár nemcsak a parlamentben, hanem azon kívül is tevékenykedtek, ekkortól a tagoknak már nem (csak) a vezetőhöz, hanem magához a párthoz kellett „hűségnek” lenniük. Mindez megnyitotta az utat a pártfegyelem fogalmának megváltozott jelentése felé, amelyben immár nemcsak a parlamenti frakció-, hanem a párttagok is kötelezettségekkel bírtak pártjuk irányában (például tagdíjfizetéssel). Az effajta szervezés főként Gömbös Gyula és Szálasi Ferenc pártjaira volt jellemző. A Nyilaskeresztes Párt kapcsán a korszak visszaemlékezői, illetve a népbírósi perek ügyiratai számos alkalommal megemlékeztek annak katonai jellegű

4 A témáról lásd bővebben: Szabó 1992; a dualizmus kori pártfegyelemről lásd Pesti Sándor hiánypótló tanulmányát (Pesti 1999).

5 Más szerzők kutatásaira is hivatkozva írja ezt Püski Levente (Püski 2016: 24–25). A Horthy-korszak pártjairól és parlamentjéről bővebben lásd Püski 2015, 2016. Strassenreiter Erzsébet az igazi tömegpártiságot azonban csak 1944 végétől kezdve datálja az SZDP esetében, amely a szervezeti kereteinek kiépítésékor, például a munkahelyi alapszervezetek létrehozásakor, gyakorta átvette az MKP szervezési megoldásait (vö. Strassenreiter 2006: 92–93). 1904-ben az ekkor még az MSZDP-hez kötődő Szabó Ervin elméleti igénnyel foglalkozott a pártfegyelem kérdésével, igaz, az individualitás mellett törve lándzsát (Szabó 1934 [1904]).

6 Az 1867–1944 közti időszak pártjairól lásd például: Boros–Szabó 2014.

fegyelmezőről.⁷ A tendencia a II. világháború után tovább folytatódott az úgynevezett demokratikus pártok megalakulásával. Az 1945–1948 közötti időszak pártjai azonban nemcsak bázisuk nagyságát tekintve különböztek a korábbiaktól, hanem szervezettségüket tekintve is. Ez leginkább a szervezeti szabályzatok létén, illetve az ott megfogalmazott előírásokban érhető tetten.⁸

4. Fegyelem az elődpártok és a pártsajtó kommunikációjában

A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt (az MSZDP 1939-től működött ezen a néven) fegyelmezési rendszerének vizsgálata ugyan nem tárgya jelen kötetnek, de azt azért érdemes röviden megnézni, honnan is indultak a pártfegyelmezés terén az MDP elődpártjai, illetve a korszak hivatalos fórumai mit kommunikáltak e témáról. Ehhez a legalkalmasabb betekintést a pártvezetők szónoklatai, írásai, illetve a pártlapokban közölt cikkek kínálják.

Az MKP fejlődési útja és szervezeti rendszere eltért a többi pártétól, az ugyanis részben nem hazai fejlődés eredményeként alakult ki, hanem a szovjet mintát követte.⁹ Azért csak részben, mert a kommunista mozgalom, ha illegálisan is, de működött – sőt, időnként pártformában is – a Tanácsköztársaság utáni Magyarországon. Az üldözöttség és az illegalitás sajátos szervezőerőként funkcionált, ahogyan azt Szolláth Dávid megállapította: „Az illegalitás körülményei között a párthűség, a pártfegyelem szigorú éberségi és önfegyelmi technikák készletét jelentette.”¹⁰ A Horthy-korszakban betiltott, többször átalakult, illetve megszüntetett kommunista párt végül a „moszkoviták”¹¹ egy csoportjának hazatérte után, 1944. november 5-én alakult újjá. Az SZKP szervezeti felépítésének lemásolásán kívül a pártfegyelem ideologizálásakor is gyakorta hivatkoztak a szónokok, pamfletszerzők a szovjet politikusok, leginkább Lenin és Sztálin témába vágó kijelentéseire.¹² E beszédekből és cikkekből egy jól szervezett,

7 A témáról bővebben lásd például Karsai László és Paksy Zoltán (Karsai 2016; Paksy 2013) munkáit.

8 A koalíciós időszak pártjairól és azok szervezeti szabályzatairól lásd Vass–Vida (szerk.) 1992.

9 Az illegális kommunista párt szervezetére lásd például: Szabó Á. 1986; a pártszervezés kommunista aszketizmus felőli megközelítésére lásd Szolláth 2008.

10 Szolláth 2008: 30.

11 A „moszkoviták” elnevezés alatt a Tanácsköztársaság után közvetve vagy közvetlenül a Szovjetunióba emigrált, majd 1944 végén Magyarországra visszatért kommunista politikusokat értették.

12 Például: „Minden új társadalmi rendnek új viszonyokat kell létrehoznia az emberek között, új fegyelmet kell teremtenie.” Lenin 1979: 5. De a *Szabad Nép* bármelyik témával foglalkozó cikkét ide lehetne citálni.

katonás fegyellemmel bíró, erkölcsös,¹³ engedelmes párt (ön)képe jelenik meg, amely a „proletariátusra” és a szegényparasztságra támaszkodva gyakorol „diktatúrát” országában.¹⁴ Amint az több írásban is megfogalmazódott, a bolsevik párt nem is lehetett volna sikeres, ha nincs a pártban „vasfegyelem”.¹⁵ A szovjet vezetők ugyanezt az eredményt várták el a „testvérpártoktól”, köztük a magyarországi kommunista párttól is. Az engedelmisség és fegyelmezettség céljának – legalább deklaratív – eléréséhez azonban hosszú út vezetett.

3. kép. 1946. május 1-jei felvonulás, a József körút a Népszínház utca torkolata felől nézve

A *Szabad Nép*ben az MKP első országos pártértekezlete előtt pár nappal már szóba került a pártfegyelem kérdése, mégpedig a „legfegyelmezettebb” kerületi pártszervezetnek titulált kőbányai dicsérete apropóján. Az 1945. május 12-ei cikk érdekessége, hogy történeti távlatba helyezi a pártfegyelem kérdését:

¹³ A kommunista erkölcs fogalmához lásd újabban: Rácz 2014, 2018.

¹⁴ 1918 májusában írta Lenin: „Ma, amikor a hatalom megszilárdult a munkások kezében, ma minden a proletár fegyelemtől és proletár szervezettségtől függ. A proletariátus fegyelmeiről és diktatúrájáról, vaskezü hatalmáról van szó.” Lenin 1979: 109. Bár a korabeli külső szemlélőnek valóban hihető lehetett ez a kép, de Edward D. Cohn vizsgálatai óta tudjuk, hogy az SZKP-n belül is komoly problémák voltak a pártfegyelem területén (Cohn 2007, 2015).

¹⁵ Lásd például a *Szabad Nép* egyik kolumnáját: A pártfegyelemről. *Szabad Nép*, 1949. augusztus 25. 5.

„A párt munkájában igen nagy jelentősége van a fegyelemnek. De kétszeresen fontos szerepe van a pártfegyelemnek ma, amikor egyre új, politikailag iskolázatlan tömegek özönlének pártunk zászlói alá, melyek eddig nem ismerték pártunk politikáját. [...] A pártfegyelem súlyos követelmény, de nélküle nem tudnánk céltudatos, harcos pártot építeni, márpedig komoly harcok várnak még tagjainkra. [...] Nem vak fegyelmet követel a párt, de minden pártagnak át kell éreznie, hogy a párt utasításait el kell fogadni, a kiosztott munkát el kell végezni. Éppen ezért, ha valaki nem tartja teljesen helyesnek a párt egyik-másik utasítását, akkor is végre kell azt hajtania. A Szovjetunió kommunista pártjában sok esetben éppen azokra bízák a határozatok végrehajtását, akik nem helyeslik azokat. Azt tartják ugyanis, könnyű elvégezni, amit fenntartás nélkül magunkévá teszünk, viszont igazi kommunista magatartás kell olyan utasítások végrehajtására, melyekkel nem értünk teljesen egyet. Huszonöt év illegális munkája kemény fegyelemre tanított bennünket. Az illegálisban sokszor legjobb harcosaink élete múlt azon, hogy fegyelmeztettek-e tagjaink vagy sem. De ma nyíltan és legálisan dolgozva sem engedhetünk a fegyelemből.”¹⁶

Már az itt bemutatott részben megjelennek azok a frázisok és alaptételek, amelyek a későbbiekben is jellemzik az ilyen tematikájú, ezért hosszabban nem is ismertetendő írásokat. A szerzőt fel nem tűntető szöveg egyrészt jelzi az SZKP követendő példáját, másrészt kiemeli a megdicsérendő szereplőt (itt pártszervezetet), harmadrészt felhívja a figyelmet arra, hogy a pártfegyelem ugyan nehéz feladat, de nemcsak törekedni kell rá, hanem egyszerűen végre kell hajtani a felettes vezetők és szervezetek utasításait. Azaz meglehetősen ellentmondásos a képlet: vakfegyelmet ugyan nem vár el a párt, de hiába nem ért egyet valaki a direktívával, akkor is el kell azt fogadnia. A későbbiekben a fenti tematika még azzal egészült ki, hogy negatív példákat, a pártfegyelem ellen vétőket is megemlítték.

Rákosi Máttyás 1945-ös, már MKP-főtitkárként elmondott beszédei közül több is foglalkozott a pártfegyelem kérdésével. Ezek közül hosszabban idézem az MKP első országos pártértekezletén (1945. május 21.) elhangzottakat – amelyben visszaköszönnek a fenti *Szabad Nép*-cikk szövegei is –, mivel agitatív jellege ellenére hihetően tükrözi a kezdeti állapotokat:

„Mik a Kommunista Párt hibái? Már maga az a körülmény, hogy Pártunk ilyen gyorsan növekedett, hogy tagságunknak több mint nyolcvan százaléka tulajdonképpen az utolsó három hónapban lépett be, magában véve mutatja, hogy a Párt fiatal és távolról sem ment át azon a nevelésen, mint amelyet az ország vezetésében fontos helyet elfoglaló Kommunista Párt tagságától meg kell követelni. A legnagyobb hibája Pártunknak az, hogy az elvtársak eszmileg még nincsenek összeforrvá, nem ismerik az igazi fegyelmet,

¹⁶ Lásd például a *Szabad Nép* egyik kolumnáját: A pártfegyelemről. *Szabad Nép*, 1949. augusztus 25. 5.

az igazi pártfegyelmet. A fegyelmet, mint minden egyebet, tanulni kell. A tanulást és tanítást a pártmunka keretein belül, a pártélet keretein belül kell elvégezni. A mi párttag-ságunk fiatal, ezt a fegyelmező tanulást még nem tudta elvégezni. A feladatok azonban, elsősorban a felépítés feladatai nem várnak és ezért a Kommunista Párt minden tagja tartsa kötelességének, hogy a fegyelmet gyorsan magáévá tegye. Minden tekintetben fegyelmezetten és pontosan hajtsa végre azt, amit a Pártvezetőség elhatároz. Ez úgy a Pártnak, mint az ország felépítésének egyik legfontosabb kelléke. A fegyelem megszilárdítása az első követelmény, amit most a felépítés előtti seregszemlén a Kommunista Párt saját tagjaitól megkövetel. [...] A kommunista köztisztviselőnek és elsősorban annak a kommunistának, aki a rendőrségen dolgozik, ma fegyelmével, munkateljesítményével és a szakismeretek gyors elsajátításával kell kitűnnie. Neki kell elsősorban példát mutatnia arra, hogy hogyan kell kiépíteni a fiatal demokrácia rendjét és tekintélyét. Neki kell bebizonyítania, hogy a régi renddel szemben a mostani gyorsan dolgozik, és szem előtt tartja a széles népi rétegek érdekeit és megérti őket. Be kell bizonyítania, hogy ellensége a régi, túltengő, lassú, költséges bürokráciának és helyette szívvel-lélekkel a népért dolgozik. [...] Aki ezt nem érti, aki a rendőrségen vagy köztisztviselőként vagy egyszerű párttitkárként nem ehhez alkalmazkodik, hanem fegyelmezetlen, visszaél az állásával, tűri a korrupciót vagy maga is korrump lesz, az nemcsak Pártunknak árt ezzel, de árt az egész demokráciának és lovat ad a reakció alá, lehetővé teszi, hogy falun és városban is ezek miatt a dolgok miatt Pártunkat támadják, mint ahogy ez nem egy helyen meg is történt.”¹⁷

A pártfegyelem 1945 májusában tehát már hangsúlyos tartalomnak és fontos elvárásnak számított, ám ekkor még részint annak hiányáról szólt Rákosi. A hirtelen tömegpárttá alakuló MKP-ba ugyanis sok olyan tag érkezett, aki még nem sajátította el az elvárt normákat. A pártvezető beszédében külön kitért a rendőrökre és a közszolgálatban dolgozókra, ami már jelzi azt a hatalmi törekvést, hogy az itt dolgozóknak nemcsak a beszédben elhangzottak miatt kell fegyelmezettnek lenniük, hanem amiatt is, hogy végrehajtsák a hatalom teljes megszerzésére törekvő párt utasításait.

A pártfegyelem hiányát, illetve gyenge voltát tükrözi Bródy András visszaemlékezése is, aki 1945 után az MKP V. kerületi szervezetében végzett pártmunkát:

„Az V. kerületi pártszervezet könyvtárát rendezgettem. Még nem volt pártfegyelem, az ember elment néha tüntetni. Komolyabbá akkor vált a dolog, amikor '47-ben a választások előtt kineveztek az V. kerületi értelmiség szervezőjének és pártbizottsági tagnak [...]”¹⁸

¹⁷ Rákosi 1945a.

¹⁸ Kovács 1994: 9.

4. kép. Május 1-jei felvonulók az Andrássy úton a Kodály köröndnél, 1949

A pártfegyelem problémája nemcsak az MKP-hoz kötődött ekkoriban. Szakasits Árpád az SZDP lapjában, a *Népszavában* szentelt vezércikket a „felelősség” témájának, amelyben kiemelten foglalkozott a fegyelem kérdésével is.

„A másik követelmény: a pártfegyelem. Ezt sem veheti egyik párt sem könnyedén. Legkevésbé a munkáspártok. Önmagunkkal szemben is könyörteleneknek kell lennünk. A Szociáldemokrata Párt a legszigorúbb következetességgel viszi keresztül azt az akaratát, hogy a pártfegyelmet mindenáron és mindenkivel szemben, aki ennek a pártnak a tagja, biztosítja. A Szociáldemokrata Párt semmi esetre sem hajlandó fedezni semmiféle fegyelemsértést, bárkiről is legyen szó. Ha sikeresen akarunk szembeszállani a reakcióval, ha erőt és könyörtelenséget kell mutatnunk a rothasztó és bomlasztó fasiszta szeméttel szemben, akkor – ismételjük – könyörtelennek kell lennünk önmagunkkal szemben is.”¹⁹

A cikk az SZDP 1945. augusztusi, XXXIV. kongresszusa előtti programadásnak is tekinthető. A kongresszuson többek között átdolgozták a korábbi szervezeti szabályzatot, és abban a pártfegyelem vonatkozásában például kiemelték, hogy aki nem fizet tagdíjat, illetve, aki más pártnak is tagja vagy más párt „érdekében működik”, az kizártnak tekintendő.²⁰

¹⁹ Szakasits Árpád: A felelősségről. *Népszava*, 1945. július 1. 1–2.

²⁰ Vö. Lesti 2005: 11–12. Az SZDP és az MKP belső fegyelmezési rendszere még nincsen feltárva,

5. kép. Hősök tere, 1947. május 1-jei ünnepség. A tribünön elől balról Rákosi Mátyás, Szakasits Árpád, Rajk László, Marosán György

A fegyelem erősítésének a témája 1946–1948 között többször is visszatért a *Szabad Népben* és a *Népszavában*, ami azt jelzi, hogy e téren a munkáspártok vezetői nem voltak teljesen elégedettek a tagságukkal. A közvélekedés szerint az SZDP pártfegyelme azonban az évek múlásával sem közelítette meg az MKP gyakorlatát, amit jól tükröz az alábbi propagandacikk-részlet is a pártegyesítés előestéjéről:

„Volt szociáldemokrata elvtársaink lelkesedéssel beszélnek arról, hogy milyen bizalommal fogadták őket a kommunista elvtársak, hogyan segítették őket munkájukban és milyen fegyelmezetten fogadták az alsóbb szervek tagjai utasításait. A fegyelem, a pártfegyelem kérdése egyáltalán új megvilágításban mutatkozott volt szociáldemokrata elvtársaink előtt. Több ilyen elvtársunk elmondta, hogy bizony ők féltek ettől a Kommunista Pártban meghonosodott pártfegyelemtől. Úgy képzeltek, hogy ez valami kellemetlen, a régi katonai szellemre emlékeztető fegyelem, amelyet nehéz lesz elviselni. Most, új pártjukban ismerték meg ezt a fegyelmet, rájöttek, hogy ez legjobb segítő társuk munkájukban, rájöttek, hogy ez a párt belső demokratikus jellegének elengedhetetlen része.”²¹

így azt sem lehet jelenleg egyértelműen kijelenteni, hogy 1945 után az SZDP a kommunista párt mintáját követte, vagy a korábbi szervezeti rend határozta meg a pártfegyelem rendszerét.

²¹ Együtt a pártban. *Szabad Nép*, 1948. június 9. 7.

1. táblázat. A pártfegyelemmel foglalkozó írások száma a *Szabad Népben* és a *Népszavában* 1945–1956 között²²

Év	<i>Szabad Nép</i>	<i>Népszava</i>
1945	8	10
1946	10	23
1947	3	49
1948	20	32
1949	14	5
1950	23	9
1951	18	0
1952	31	7
1953	16	1
1954	27	4
1955	28	5
1956	41	11
Összesen	239	156

Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár (<https://adtplus.arcanum.hu/hu> – utolsó letöltés: 2018. augusztus 15.)²³

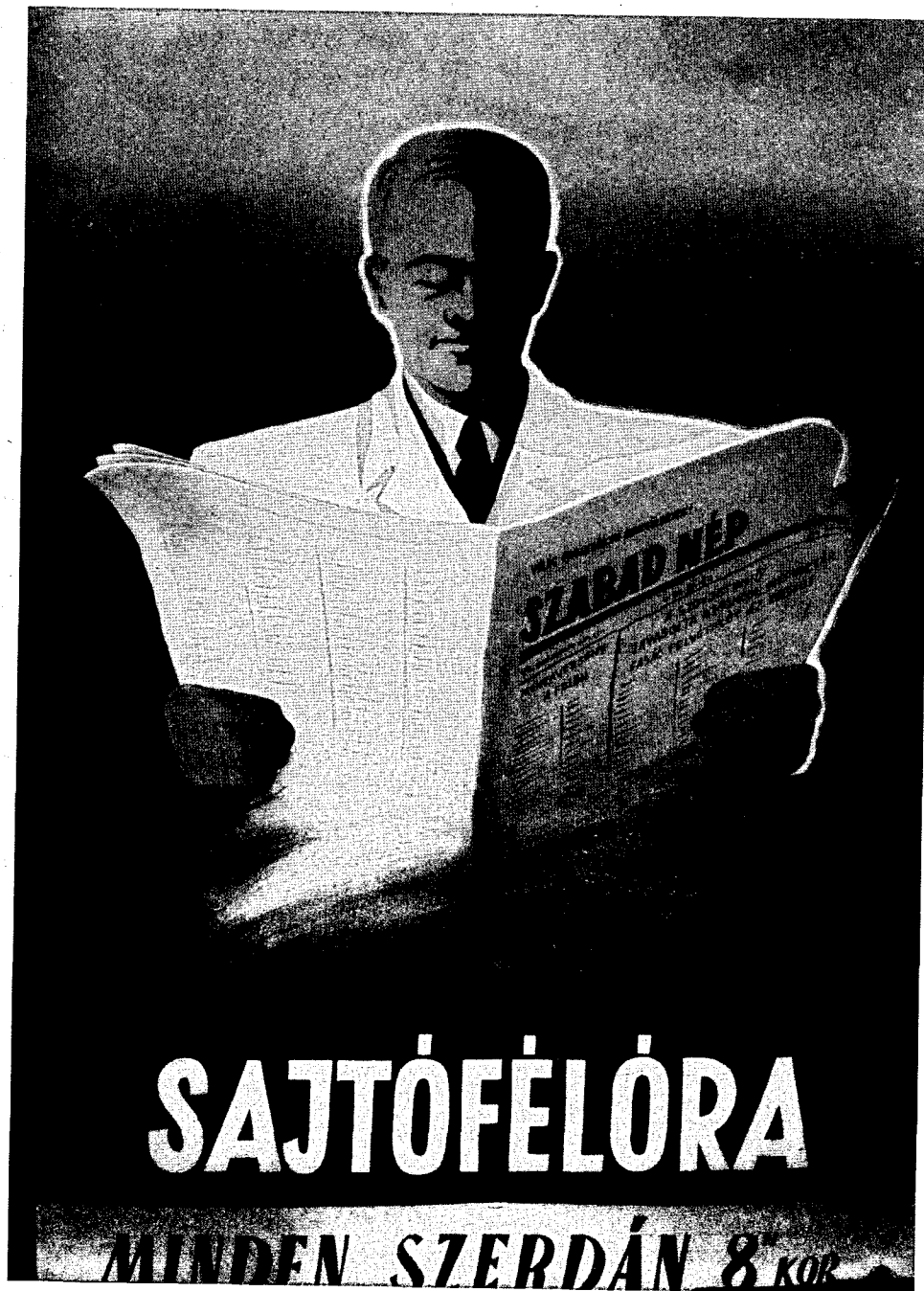
Az 1. táblázat azt mutatja, hogy az évek során az MKP (1948-tól MDP) és az SZDP (1948-tól szakszervezet) hivatalos lapjában hány cikk foglalkozott a pártfegyelem témájával. A számok azt jelzik, hogy 1945–1948 között a Szakasits Árpád főszerkesztő által vezetett *Népszava* sokkal nagyobb terjedelemben vizsgálta a kérdést. A pártegyesítés után a téma átkerült a *Szabad Népbe*, ami ekkor már az MDP hivatalos lapjaként funkcionált és ismerete a korszakban szinte kötelező volt, gondoljunk csak a munkahelyi „*Szabad Nép*-félórákra”.²⁴

A *Szabad Nép* működési időszakában az első kiugrás 1948-ban figyelhető meg, ami összefüggésbe hozható a közös pártba átkerült szociáldemokraták „nevelésével”. A Rajk-per kapcsán külön kolumnát is közölt a lap a pártfegyelemről, nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy az elbizonytalanodott párttagoknak jelezze, a pártvezetést

²² 1956. október 29-éig.

²³ Természetesen ennél több írás is érinthette a témát például konkrét ügyek kapcsán, jelen kimutatás kifejezetten a „pártfegyelem” és „pártfegyelmi” kifejezések cikkenkénti előfordulását mutatja. Jelen vizsgálatot az tette lehetővé, hogy immár elérhető interneten, az Arcanum Digitális Tudománytárban a két lap számainak digitalizált verziója, ezáltal lehetőség nyílt az OCR-ezett pdf-szövegekben való keresésekre.

²⁴ A *Szabad Nép* korszakbeli szerepéről és jelentőségéről, a *Szabad Nép*-félórák megéléséről már számos írás, visszaemlékezés született, lásd például: Horváth 2013.

6. kép. 1950-es plakát a Szabad Nép-félóráról. A felvétel az Állami Mélyépítéstudományi Tervező Intézet irodaházában (Rákóczi út 58.) készült

kötelesek követni, amennyiben párttagok kívánnak maradni.²⁵ Ezután hektikusan fordul elő a lapokban a pártfegyelem kérdése, az évi körülbelül 300 alkalommal megjelenő újságoknak korántsem ez volt a központi témája. A *Szabad Nép* esetében magasabb értéket 1952-ben láthatunk, majd az 1954–1956 közötti időszakban. Ezek a számok önmagukban természetesen nem bizonyítékok, nem is mindig magyarázhatók, hiszen a cikkek több alkalommal csak rutinszerűen említik meg a „pártfegyelem” kifejezést, de azért jelzésértékkel bírnak.

Mielőtt bárki azt gondolná, hogy a pártfegyelem csak sablonszöveggként, pártzsargonként jelent meg a pártsajtóban, egy konkrét eseten keresztül mutatom be a *Szabad Nép* pártfegyelmi ügyekben betöltött szerepét. Ezt ugyanis korántsem szabad lebecsülni: ha egy cikkben vagy olvasói levélben – jogosan vagy koholt indokok alapján – megvádoltak valakit, akkor biztosra vehetjük, hogy az illető ellen valamilyen szintű vizsgálat indult. Az esetek egy jó részében ilyenkor a lap a „leszámolás” szócsöve volt. Az sem volt azonban ritka, hogy az olvasók abból a célból írtak a szerkesztőségnek, hogy segítséget kérjenek ügyeikben, mivel főnökeik részéről – legalábbis állításuk szerint – jogtalan sérelem érte őket. Az újság 1952. február 15-ei számát olvasva elsőre egyértelműnek tűnhet, hogy a fentiek közül melyik típushoz áll közelebb Surmann János és Schnitter Károly esete.

Surmann János a *Tűrhetetlen eset* című cikk közreadása idején az Állami Műércön-töde²⁶ vezetője volt, akit azzal vádolt meg Schnitter Károly nevű beosztottja, hogy az igazgató egyéni bosszúja miatt rúgták ki őt az üzemből. A bosszú arra vezethető vissza, hogy Surmann ellen korábban a *Szabad Nép*nek – a vállalatnál uralkodó káoszról és az ott dolgozó „ellenséges elemekről” – írt Schnitter-levelek miatt pártvizsgálat indult, ami miatt az igazgatót figyelmeztetésben részesítették. Schnitter a kirúgása után újból megkereste a lapot, hogy az segítsen ügyét tisztázni. A *Szabad Nép* a XIII. Kerületi Pártbizottságnál kezdeményezte a kivizsgálást, amit a pártszervezet meg is indított. Az eljárás során az igazgató arra hivatkozott, hogy Schnittert „mint létszámfeletti” kellett elbocsátani, de időközben „kiderült”, hogy csak a cégvezetőt ért büntetés után lett hirtelen „létszámfeletti”. A vizsgálat lezárta az igazgató ugyan megígérte a pártszervezetnek Schnitter visszavételét, de ez mégsem történt meg. Az ügy tovább eszkalálódott, a XIII. Kerületi Pártbizottság a Kohó- és Gépipari Minisztériumhoz továbbította az esetet azzal, hogy Surmannnt le kell váltani. A minisztérium ügyet intéző referense is arra jutott, hogy Surmann hibázott, de szerinte „az az ember” – Schnitter elvtárs – „nem ér annyit, hogy egy vállalati igazgatót leváltssanak miatta [...] egy igazgatót nem tudnak úgy nélkülözni és nem tudnak helyette olyan könnyen mást

²⁵ Bárd András 1949: A pártfegyelemről. *Szabad Nép*, 1949. augusztus 25. 5. Szintén ebben a lapszámban közzölték a Nagybudapesti Pártbizottságnál tartott éberségi vizsgálatok kapcsán kiosztott pártbüntetéseket (uo.).

²⁶ De hívták ekkoriban Minőségi Bronzöntödének is. Az eset a vállalat XIII. kerület Jász utcai telephelyén történt, a korábbi Vignali-féle öntödében.

beállítani». Mondanom se kell, ezen a cikk – ismeretlen – szerzője nagyon felháborodott és követelte, hogy vonják felelősségre Surmant a bírálát elfojtása és üldözés, a minisztériumi munkatársat pedig a megalkuvó magatartása miatt. A cikk konklúziója: „Szigorú, kemény felelősségrevonást érdemelnek, akik a dolgozók igazságos bírálatát elfojtani merészelik!”²⁷

Ezt a kissé kusza és időrendiségét tekintve nehezen rekonstruálható történetet egyértelműen a *Szabad Nép* generálta. Egy olvasójuk levele nyomán pártvizsgálatot indítottak egy kerületi pártbizottságnál (!), majd egy újabbat a levélíró elbocsájtása után. Emellett követelték egy cégvezető leváltását, egy minisztériumi munkatárs megfeddését és persze a történet hőseinek, Schnitter Károlynak a Műércöntödébe való visszavételét. Azt már a cikk végén megtudjuk, hogy ez utóbbi sikerült is, a XIII. Kerületi Pártbizottság (!) intézkedett erről. Tehát nem a vállalat, hanem a pártszervezet döntött egy munkahelyre való visszahelyezésről. Azt is megtudjuk a lapból, hogy a XIII. Kerületi Pártbizottság átirta a VIII. kerületihez, hogy vizsgálja ki Surmann esetét, aki ekkor még a józsefvárosi pártszervezethez tartozott. Mindezt a XIII. Kerületi Pártbizottság ülésanyaga is bizonyítja, az 1952. január 5-ei ülésen ugyanis a következő döntés született:

„[Schnitter Károly] több ízben tett a Sz[abad] N[ép]-hez értékes bejelentést. Felhívta a Sz. N. figyelmét a vállalatnál lévő hibákra. Ilyen volt pl. az alapszerv alakításának problémája, amiről mikor tudomást szerzett a váll[alat] vez[etője,] elbocsájtotta a vállalatból Schnitter elvtársat, megsértve a Pol. Biz. szept. 20-i hat[ározatát].²⁸ Cselekedetét súlyosbította, hogy fel lett hívva figyelme hibájára.

PB-hat.: A MIN Bronzöntöde váll[alat] vez[etőjét] javasoljuk, hogy az illetékes PB szigorú megrovásban részesítse. Határozatban kimondja, hogy a vállalat részéről teljes anyagi és erkölcsi kártérítésben részesüljön Schnitter elvtárs, a váll[alathoz] azonnali hatállyal legyen visszahelyezve. Frey elvtársnő gondoskodjon az ügy sajtóvisszhangjáról.”²⁹

A történet első olvasatra egyértelműnek tűnik: a kommunista lap a tőle elvárható módon megvédte olvasóját, egyúttal állandó információforrását, igazságot szolgáltatott neki és visszahelyeztette állásába, azaz a segítségkérés célt ért.

A cikk nem ír a történet folytatásáról, ezért megnéztem a VIII. kerületi pártfegyelmi ügyeket tartalmazó adatbázisomat, illetve a kerületi pártbizottság jegyzőkönyveit, találni-e az 1951–1952-es pártfegyelmi ügyek között Surmann nevezetű párttag

²⁷ Türelmetlen eset. *Szabad Nép*, 1952. február 15. 6. (Kiemelés az eredetiben.)

²⁸ A Politikai Bizottság 1951. szeptember 20-ai ülésén tárgyalta a „munkás-paraszt levelezés” helyzetét tárgyaló jelentést, amelyben kötelezte a párt- és állami szerveket, hogy foglalkozzanak az újságokhoz, pártszervezetekhez érkezett levelekkel (MNL OL M-KS 276-53. 83. 6e.).

²⁹ BFL XXXV.108.a.3. 187. 6e.

elleni eljárást. Mindössze egy bizonyos Surmann János időelemző³⁰ esetét találtam meg, aki a Ganz Vagon- és Gépgyár Pártbizottságához volt bejelentve ekkoriban. Őt a pártszervezete 1951. november 10-én megrovásban részesítette, majd újravizsgálva az ügyét, 1951. december 23-án kizárta a pártból.³¹ Ezt a VIII. Kerületi Pártbizottság 1952. február 7-én megerősítette.³² Az indok: bércsalást követett el, továbbá nem volt őszinte a párthoz, mert elhallgatta, hogy a II. világháború után korábbi munkahelyén B-liszták, illetve azt is súlyos vétkének minősítették, hogy a világháború alatt feljelentett egy kommunistát, akit emiatt üldöztek a nyilasok. Sajnos a nagyon hiányos fegyelmi ügyiratok és ülésjegyzőkönyvek arról nem adnak számot, hogy ez a Surmann biztosan egyezik-e az öntödei igazgatóval.³³

Ha a két Surmann János nem ugyanazt a személyt takarja, akkor nincs nyoma a VIII. kerületi pártfegyelmi ügyekben a vállalatvezető elleni eljárásnak, ami meglehetősen furcsa és a nyilvántartás hiányosságait jelzi. Ha mégis ugyanarról a személyről lenne szó, akkor azt érdemes megfigyelni, hogy Surmant az ominózus cikk megjelenése előtt már nyolc nappal kizárta a kerületi pártbizottság! Történetünk ez esetben már más értelmet nyerne, hiszen így arról lenne szó, hogy a pártszervezet meghozott egy döntést, ami ugyan nem kapcsolódott a lapban megjelentekhez, de azt az újság aláíratotta egy olyan történettel, ami után senki sem vonhatta kétségbe a kizárás jogosságát.³⁴ E fejlemény azt is megkérdőjelezi, hogy valóban az történt-e, amit a *Szabad Nép* bemutatott, vagy egy olyan koncepciók ügyel van dolgunk, ahol a valamilyen okból eltávolítandónak ítélt vállalatvezetőt kellett az ország nyilvánossága előtt ellehetetleníteni.³⁵ Bármilyen is az „igazság”, Surmannék története szemléletes példája annak, hogy egymástól mennyire eltérő, de elképzelhető narratívákat lehet felvázolni egy pártfegyelmi eset kapcsán. A sztori egyúttal azt is jelzi, hogy a közelmúlt történetének feltárása a nagy számú fennmaradt forrás ellenére sem egyszerű feladat.

³⁰ Az időelemző bizalmi pozíciónak számított a korszakban, ő számította ki a munkavállalók által teljesítendő normákat, számolta el a különféle munkavégzéseket.

³¹ BFL XXXV.137. 1. kisdoboz, Ganz Vagon- és Gépgyár Pártválasztmányának ülései, 1951.

³² BFL XXXV.103.a.3. 194. 6e.

³³ Annyit tudunk a *Szabad Nép* cikkéből és a XIII. Kerületi PB határozatából, hogy az öntödenél 1951-ben még nem működött pártszervezet, ezért a vállalatvezető a korábbi munkahelyéhez volt bejelentve, ami VIII. kerületi székhelyű volt. Ez lehetett akár a Ganz Vagon- és Gépgyár is. Nem tudjuk Schnitter mikor írta első leveleit a lapnak, de kirúgása valószínűleg 1951 második felében történt. Surmann fegyelmi ügyénél nem írják forrásaink, hogy még a Ganznál dolgozott-e az eljárás idején. Az, hogy a VIII. kerületi eljárásban más vétségek szerepelnek, mint a *Szabad Nép*-ben, nem perdöntő, hiszen – mint azt a későbbiekben bemutatom – gyakorta előfordult, hogy a valamilyen okból megvádoltakat az eljárás során más vétségekkel is meggyanúsították.

³⁴ Surmann János pártfegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 459/1952). A Budapesti Pártbizottság 1952. április 28-ai ülésén elfogadta a VIII. Kerületi PB határozatát (BFL XXXV.95.a. 52/b. 6e.), de sajnos ebből sem tudunk meg az ügyről bővebb információkat.

³⁵ A jelző nem túlzás, a *Szabad Nép* cikkét országsszerte újraközltek a következő napokban, például: *Délmagyarország*, *Dunántúli Napló*, *Zala* (1952. február 17.), *Somogyi Néplap* (1952. február 19.).

Visszatérve a hivatalos kommunikáció alakulására, a pártfegyelem témája természetesen a pártegyesülés után is visszaköszönt az újságcikkekben, illetve a kommunista politikusok beszédeiben. Ekkor már leginkább a munkafegyelemmel együtt került szóba olyan tényezőként, amelynek léte feltétlenül szükséges a „reakció erőinek” szétzúzásához, a „kispolgári magatartás” felszámolásához, a kommunista példamutatáshoz. Rákosi Máttyás a Rajk-per utáni évek szónoklataiban a pártfegyelem kapcsán általában a munkafegyelemmel foglalkozott, jelesül annak hiányával, az „ellenség” tevékenységének, a nem megfelelő hozzáállásnak, a „lazaságnak” betudva például az elvártnak nem megfelelő termelési eredményeket, a lopásokat vagy éppen a selejtes áruk készítését.³⁶ Önmagában a pártfegyelem terén a pártvezető ekkoriban már a folyamatos fejlődésről, az egyre fegyelmezettebb párttagságról és az elért sikerekről számolt be,³⁷ de egyúttal óva intett az elégedettségtől:

„Összefoglalva: megismételhetem, hogy a Magyar Dolgozók Pártja egészségesen fejlődött. Szervezettsége, fegyelme, elméleti tudása és ennek megfelelően, befolyása nő. De most, amikor körülnézünk a házunk táján, rá kell mutatnunk egy sor hibára, mely pártmunkánkban mutatkozik.”³⁸

„Öt esztendővel ezelőtt [1946-ban] a Társadalmi Szemle egyik legfontosabb feladatául a kommunisták fegyelemre nevelését jelöltük meg. Pártunk akkor még fiatal volt, a kommunista fegyelem elsajátítása, a hozzánk áramló százezres új tömegek fegyelmezése olyan problémát jelentett, amellyel Pártunk minden szervének foglalkoznia kellett. A kommunista fegyelem, magatartás, jellem, példamutatás és egyéni bátorság ma újra előtérbe került Pártunkban. Ráirányítottuk a figyelmet azért, mert viszonylag békés fejlődésünk, viszonylag könnyű gazdasági és politikai sikereink negatív, káros oldalai kezdtek mutatkozni. Jelentkezett az a hangulat, hogy úgyis minden jól megy, nem kell ide a szigorú párt- és állampolgári fegyelem. Helyenként lazaság, hanyagság, megengedhetetlen anyagiasság, sőt korrupció ütötte fel a fejét.”³⁹

Rákosi utóbbi, 1951. januári írása abból a szempontból érdekes, hogy ekkor már a sikerek utóhatásaként, egyfajta elkényelmesedésként értékeli a fegyelmezetlenséget. De ez egyúttal azt is jelzi, hogy a pártfegyelem szerinte kialakult, immár az a feladat, hogy azt megőrizze a párttagok. A sikerek az MDP II. kongresszusának felszólalásaiból is visszaköszönnek:

„Az elmúlt két és fél esztendő alatt hatalmas sikert értünk el [...]. Ezeket az eredményeket dolgozó népünk nagy Pártunk és Rákosi elvtárs vezetése alatt érte el. Az elért ered-

³⁶ Lásd például: Rákosi 1951.

³⁷ Lásd például a *Fordulat éve* című kötetben összegyűjtött beszédeket (Rákosi 1948).

³⁸ Rákosi 1949.

³⁹ Rákosi 1951c. (Megjelent a *Szabad Nép* 1951. január 21-ei számában is.)

mények azonban nem égi mannaként hullottak az ölünkbe, azokért Pártunknak keményen meg kellett küzdenie. A Pártunkba befurakodott imperialista, titóista ügynökök, a volt csendőrök, horthysta katonatisztek, kulák terroristák segítségével meg akarták fojtani a fiatal magyar szabadságot. [...] Galád tervük nem sikerült. Pártunk Központi Vezetősége és Rákosi Máttyás elvtárs ébersége áthúzta aljas számításait. A hazánk függetlensége és szabadsága ellen irányuló Tito–Rajk-féle összeesküvés leleplezésével nagy Pártunk még jobban megerősödött, népi demokratikus államunk még jobban megszilárdult. Az elmúlt hét és fél esztendő munkája és harca megerősített, megedzett bennünket. Ezért ma büszkén jelenthetjük ki, hogy soha olyan egységes, erős és megingathatatlan nem volt Pártunk és népünk, mint jelenleg.”⁴⁰

Farkas Mihály – a kötet borítóján is visszaköszönő – kongresszusi nyitó beszéde a korabeli pártkommunikáció hű tükré. A szöveg számos ellenséget vonultat fel, akik ellen Rákosi, a „Párt” és végül „a nép” – ebben a sorrendben! – sikerrel vette fel a harcot. Hosszasan lehetne sorolni a hasonló tematikájú korabeli szónoklatokat, újságcikkeket és pamfleteket.⁴¹ Úgy gondolom azonban, hogy az eddigiekből is világosan kivehető, hogyan változott a pártfegyelem hivatalos kommunikációja 1945-től a személyi kultusz éveit: ez annak a folyamatnak a sikertörténete, amelynek révén – a narratíva szerint – a még képzetlen tagokkal teli fiatal párt átalakult egy vasfegyelmű alapuló erős és hatalmas szervezetté. Bár továbbra is voltak hibák és figyelni kellett arra, hogy ne legyenek a párttagok elbizakodottak, de a „dolgozók pártja” szilárd, erős és fegyelmezt!

A téma kommunikációjában első látásra Nagy Imre miniszterelnöki kinevezése sem hozott látványos változást, a hivatalos propaganda a sikerekről szólt. 1954-ben a *Propagandista* című folyóiratban Tóth Pál⁴² is dicséretözönnel indította írását:

„Felszabadulásunk, önálló nemzeti létünk tizedik évfordulójának küszöbén állami, társadalmi és gazdasági életünk bármely területét vizsgáljuk, mindenütt hatalmas eredményekről beszélhetünk. [...] Mindezek a változások szorosan összefüggnek dolgozó népünk fegyelmeinek jellegében és a fegyelmezettség fokában beállott változásokkal. Még azok számára is, akik ennek cselekvő részesei voltak, nehéz összefoglalóan átgondolni, milyen hatalmas erőfeszítés, nevelőmunka és kommunista példamutatás kellett ahhoz, míg az éhség és a korbács fegyelmét az önként vállalt, öntudatból fakadó fegyelem váltotta fel. Nagy munka, kemény harc kellett ahhoz, s pártunk vállalta ezt a nevelőmunkát, ezt a harcot, s hatalmas sikereket ért el ebben.

⁴⁰ MDP 1951: 10.

⁴¹ Az elért eredményekről szóló dicsőhimnuszok közül kiemelkedik még Gerő Ernő ünnepi beszéde, amit Rákosi 60. születésnapja tiszteletére mondott el (vö. Kocsis 2006). De az MDP II. kongresszusának további felszólalásai is bővelkednek a hasonló jellegű szövegekben (MDP 1951).

⁴² Tóth Pál ekkor az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának osztályvezetője volt.

7. kép. Ünnepség a MÁVAG-ban, 1949. április 25-én a gyár dolgozói által az Államvédelmi Hatóságnak adományozott csapatzászló átadása kapcsán. A civilek balról jobbra: Zöld Sándor, Donáth Ferenc, az asztal mellett Farkas Mihály, Kádár János, Hidas István szónok, Péter Gábor és a zászlóanya, Farkas Mihályne

Természetesen nem lehet összehasonlítani a tömegek fegyelmét azzal a minőségileg új, tartalmában és jellegében minden mástól különböző fegyellemmel, ami a kommunista pártfegyelem sajátos jellemvonása, az az összefüggés mégis világos, hogy az új-tartalmú fegyelmet dolgozó népünk a kommunistáktól, a párttól tanulta. [...] Pártunk [...] szilárd fegyelmének köszönheti sziklaszilárd egységét, s minden területen elért sikereit. [...] Ez az akarat és cselekvési egység, a tudatos, önként vállalt vasfegyelem a biztosíték arra, hogy a párt ne váljék kispolgári jellegű vitaklubba, vagy amolyan szociáldemokrata típusú »vitatkozó párttá«. A párton belüli demokrácia és a pártfegyelem mindenkor a demokratikus centralizmusból fakad, mégis a pártdemokrácia és fegyelem egy időben adott fokát nem lehet egyszer és mindenkorra érvényes, megváltoztathatatlan állapotnak tekinteni. [...] a párton belüli demokrácia az elmúlt 10 év alatt szélesedett, s azt jelentősen segítették az olyan határozatok, mint például [...] a Központi Vezetőség 1953. júniusi határozata, mely fellépett a személyi vezetés gyakorlata ellen a pártvezetés lenini elvének, a kollektív vezetésnek érvényesítéséért. [...] a]z új szakasz idején nemhogy nem

csökkent, ellenkezőleg, növekedett a fegyelem követelménye. Minél szélesebb tehát – a párttagok öntudatának és képzettségének növekedése következtében – a pártonbelüli demokrácia, annál nagyobb jelentősége van [...] a pártfegyelemnek.”⁴³

Ahogy látható, a szöveg későbbi részeiben már a személyi kultusz elleni fellépés, a határozathozatalok előtti vita fontossága is megjelenik, ami kétségtelenül új, 1953 nyara óta jelenlevő eleme a hivatalos kommunikációnak. Természetesen a szerző határozottan jelzi, hogy itt nem holmi liberalizmusról van szó, továbbra is szükség van a vasfegyelemre, de a pártdemokrácia már eljutott odáig, hogy nem kell félni a vitáktól.

Az eseményeket ismerve nem csodálkozhatunk azon, hogy Nagy Imre leváltása után ismét új, vagyis inkább régi hangnem figyelhető meg e téma kapcsán is. A Nagy Imre kormányzását elítélő 1955. márciusi KV-határozatot követő szónoklatok, *Szabad Nép*-cikkek a megelőző két esztendőt – többek között – a fegyelem lazulásaként értelmezték:

„A pártfegyelem a párt erejének egyik legfőbb forrása. Tömöríti a pártot, s fokozza harcképességét, mert száz- és százezer párttag cselekedetét egyetlen, célratörő cselekvéssé forrasztja össze. Párttagsága kötelez minden kommunistát – dolgozzék a szocialista építés bármely frontján, vezető helyen, vagy egyszerű beosztásban –, hogy egyetlen akaratot: a párt akaratát hajtsa végre. [...] A dolgozók napról napra figyelemmel kísérik a kommunisták munkáját, magatartását. Ha rendet, fegyelmet tapasztalnak a kommunisták soraiban, ez erősíti bennük a párt megbecsülését, szeretetét. Hogy milyen kárt okoz a pártfegyelem meglazulása, azt lemérhettük az elmúlt két évben. A párt helyes politikáját, amely kijavítva az előzőleg elkövetett hibákat, erősítette, elmélyítette a pártdemokráciát, egyesek úgy akarták értelmezni, hogy most már sutba lehet dobni a fegyelmet, figyelmen kívül lehet hagyni a határozatokat. [...] Ez aztán oda vezetett, hogy számos pártszervezetben ellanyhult a pártélet, csökkent a taggyűlések látogatottsága: sok párttag nem kért, s nem vállalt részt a pártszervezet napi feladataiból.”⁴⁴

A cikkben konkrét képet kapunk arról, hogy az amúgy meg nem nevezett Nagy Imre és köre a hibás abban, hogy visszaesett a pártszervezeti élet, csökkent a pártfegyelem, pedig a kommunistáknak példát kell mutatniuk, értéket kell közvetíteniük munkatársaik, a „dolgozók” felé.

Ha visszatekintünk a *Szabad Nép*-ben közölt pártfegyelmi témájú írások évenkénti megoszlására (1. táblázat), láthatjuk, hogy azok változásai korrelálnak a fentebbi idézetek tartalmával. Az 1951-es csökkenő cikkszám beleillik a megvalósult pártfegyelmet hirdető képbe, míg a következő évi megugrása azt jelzi, hogy a pártvezető 60. születésnapja idején nincs helye az elbizakodottságnak. Az 1953-as év politikai változásai

⁴³ Tóth 1954: 37, 39–40 (kiemelések az eredetiben).

⁴⁴ Szilárd pártfegyelmet. *Szabad Nép*, 1955. május 29. 1.

erőteljes csökkenést hoztak a pártfegyelemmel foglalkozó írások tekintetében, akkor ugyanis más volt a fontos, de 1954-től kezdve fokozatosan emelkedett az ilyen tematikájú cikkek száma, ami egyszerre jelzi az „új szakasz” nyitását és egyúttal félelmét a pártfegyelemmel kapcsolatban. Az 1955–1956-os írások pedig a „liberalizmus” korának titulálva bírálják a korábbi évek gyakorlatát.

A további idézetek felvonultatása helyett nézzük meg, hogyan történt mindez a gyakorlatban; a továbbiakban azt vizsgálom, mi rejlik a propagandaszövegek mögött, azaz miként működött a pártfegyelmezés a gyakorlatban.

5. Az MDP szervezeti felépítése

Az MDP Budapesti Bizottsága⁴⁵ pártfegyelmezési rendszerének vizsgálatához feltétlenül szükséges a párt szervezeti felépítésének ismertetése, hiszen csak ennek ismeretében térképezhetjük fel, milyen szervezetek, testületek vettek részt a pártfegyelmi eljárásokban, vagyis csak így deríthetjük ki, milyen módon kívánta az elvárt pártfegyelmet szervezeti szinten biztosítani a kommunista párt.⁴⁶

Az MDP országos szervezetének felépítése

A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt több hónapos előkészítő tárgyalássorozat után 1948. június 12-én egyesült hivatalosan.⁴⁷ Az újonnan megalakult Magyar Dolgozók Pártja 1948. június 12–14. között tartotta meg I. kongresszusát, amelyen elfogadták a „pártalkotmányt”, azaz a párt programnyilatkozatát és szervezeti szabályzatát, amely lényegében az MKP szervezeti felépítésének átvételét rögzítette.⁴⁸

⁴⁵ A vizsgálat alá vont pártszervezet pontos megnevezése a *Magyar Dolgozók Pártja Budapesti* (1950-ig *Nagy-Budapesti*) *Pártbizottsága* volt, azonban a választott vezető testületek egyikét is Pártbizottságnak nevezték, így a félreértések elkerülése végett a teljes – vagyis a budapesti vezető testületeket, a kerületi és nagyüzemi pártbizottságokat, valamint az alapszervezeteket is magában foglaló – pártszervezet megnevezésénél a *Budapesti Bizottság* formulánál maradok. A továbbiakban a Budapesti Bizottság alatt értendő a Nagy-Budapesti Bizottság összes alapszervezete, azaz az 1950-es főváros-egyesítés előtti peremkerületi pártszervezetek is.

⁴⁶ Az MDP országos szerveinek ismertetését T. Varga György (T. Varga 2005) és Rákosi Sándor (Rákosi 1964) tanulmányai alapján mutatom be, a továbbiakban ezeket külön nem hivatkozom.

⁴⁷ Ezzel fejeződött be a két párt egyesítése, ugyanis az alapszervezetektől a felsőbb szintek felé haladva már korábban, 1948 májusában egyesültek az alsóbb szintű MKP- és SZDP-szervezetek. Az egyesítés és az MDP-időszak kronológiájához lásd Szabó (szerk.) 1982. A pártegyesülés kapcsán már számos történeti munka bemutatta, miszerint ez lényegében azt jelentette, hogy az MKP magába olvasztotta az SZDP-t.

⁴⁸ Az MDP szervezeti szabályzatát lásd Izsák (főszerk.) 1998: 33–41.

A párt legfelsőbb szerve – elméletileg – a kongresszus volt, amely megszabta az MDP politikai irányvonalát, illetve megválasztotta a neki felelős Központi Vezetőség, a Központi Ellenőrző Bizottság, majd 1954-től a Központi Revíziós Bizottság tagjait. A „pártalkotmány” szerínt két kongresszus között a Központi Vezetőség vezette az MDP-t. Az elvileg háromhavonta, a gyakorlatban rendszertelenül ülésező KV választotta meg a többi országos vezető testület tagjait.⁴⁹ A szervezeti szabályzat szerint a legfontosabb kérdésekben ez a testület döntött. A gyakorlat azonban mást mutatott, a valós határolom és befolyás a Politikai Bizottság, illetve még inkább a Titkárság kezében volt.

A Politikai Bizottság kéthetente ülésezett, tagjai irányították a pártot és intézték az operatív ügyeket két KV-ülés között.⁵⁰ 1953-ig hat tagja (mindegyik titkársági tag is egyúttal) felügyelte a KV-osztályokat is, ami biztosította számukra az ellenőrzést a pártügyek intézése felett.⁵¹ A Politikai Bizottság készítette elő a KV-üléseket, a KV szerepe tulajdonképpen csak a határozatok jóváhagyására korlátozódott. 1953-ig azonban mégsem ez a testület, hanem a hetente ülésező, kezdetben nyolc főből álló⁵² Titkárság hozta meg a legfontosabb politikai határozatokat. Bár ezeket a Politikai Bizottság elé kellett terjeszteniük, mindez csak formalitás volt, a titkársági határozatokat ugyanis mindig elfogadták. A két testület hatásköre nem volt konkrétan meghatározva, működésük így nem is különült el egymástól egészen 1953 júniusáig.⁵³ Ekkor a KV nevezetes június 27–28-ai ülésén elfogadtak szerint a Titkárság addigi formájában megszűnt, helyette létrehozták a Központi Vezetőség Titkárságát, ami a Politikai Bizottság alárendeltségébe került.⁵⁴ Azonban az 1953-ig fennálló Titkárság tagjai sem voltak egyenrangú politikai felek, hiszen a KV tudta nélkül működött a Honvédelmi Bizottság,

⁴⁹ A KV 71 tagból állt, tehát magas létszáma miatt sem lehetett operatív irányító testület. Az üléseket az MDP korai időszakában havonta, később egyre ritkábban hívták össze; előfordult, hogy fél év is eltelt két KV-ülés között (vö. Romsics 2005: 341).

⁵⁰ A Politikai Bizottság kezdetben 14, majd 1951–1953 között 17 tagból állt, végül az MDP 1954. május 24–30. között megtartott III. kongresszusa után létszáma kilenc tagra csökkent. Az ülések időközét tekintve téved Romsics Ignác, mert a Politikai Bizottság nem hetente, hanem általában kéthetente ülésezett, mint az a testület napirendi jegyzékeiből kiderül: Romsics 2005: 341–342; vö. T. Varga (összeáll.) 2005: 24–51.

⁵¹ Ezt a feladatot a KV titkárai vették át a Politikai Bizottság 1953. július 15-ei határozata után. MNL OL M-KS 276-53. 126. őe.

⁵² Farkas Mihály, Gerő Ernő, Kádár János, Marosán György, Rajk László, Rákosi Mátyás, Révai József, Szakasits Árpád. 1948 novemberében Kovács István is bekerült a testületbe. A testület tagjairól: T. Varga 2005: 14.

⁵³ „A Titkárság elvileg a folyó ügyekkel és a szigorúan konspiratív jellegű kérdésekkel, míg a Politikai Bizottság a nagy elvi és politikai jellegű témákkal foglalkozott.” T. Varga 2005: 11.

⁵⁴ Ez az a KV-ülés, amelyen Rákosi Mátyás a szovjet vezetők nyomására önkritikát gyakorolt és az ülést követő másfél éves időszakban időlegesen csökkent befolyása az MDP élén. Az ülése határozatait lásd Izsák (főszerk.) 1998: 188–206.

amelynek három tagja jelentette az MDP igazi vezetését a Sztálin halálát követő változásokig. Ez a három tag Rákosi Mátyás, Gerő Ernő és Farkas Mihály volt.⁵⁵

Az MDP országos vezető testületei közé tartozott továbbá a Központi Vezetőség Szervező Bizottsága (SZB). A kezdetben tíz tagú testület főként pártépítési, szervezési feladatokkal foglalkozott egészen az 1953. júniusi megszűnéséig. Eleinte hetente kétszer, 1949-től hetente tartott ülésein a Politikai Bizottság és a Titkárság határozatainak konkretizálását végezték, illetve ezek végrehajtásának ellenőrzését felügyelték. A már említett 1953. júniusi KV-ülésen az SZB-t megszüntették, feladatait javarészt az újonnan alakult KV Titkársága vette át.

Az országos vezető szervek mellett fontos megemlíteni a KV osztályait is, amelyek hatásköre lefedte az állam- és pártélet teljes területét, irányításuk pedig a Politikai Bizottság hat tagja, illetve 1953-tól a KV-titkárok alá tartozott. Ezek az osztályok gyakoroltak ellenőrzést az alsóbb szervek apparátusa, így a Budapesti Bizottság megfelelő osztályai felett is.⁵⁶

A Központi Ellenőrző Bizottság

A pártfegyelmezési rendszer szempontjából legfontosabb országos szintű vezető testület a *Központi Ellenőrző Bizottság* volt.⁵⁷ A pártfegyelem kérdése – mint láthattuk – az MKP idején is hangsúlyos szerepet kapott; 1945. januárjában már egy ideiglenes bizottság foglalkozott a párttagok ellenőrzésével Budapesten. 1945. február végén pedig, az addig kétközpontú (Budapest, Debrecen)⁵⁸ MKP egyesülése után, a Titkárság létrehozta a párterkölsbe ütköző tettek, illetve az illegalitás időszakában történtek felülvizsgálati fórumaként a *Pártbírárságot*, amelynek Kiss Károly lett az elnöke. A pártfegyelem megszilárdítása, illetve a korrupció elleni harc jegyében a Politikai Bizottság 1946. január 1-jével létrehozott egy másik testületet is, a Központi Ellenőrző Bizottságot, amelyet elsőként Prieszol József elnökölt, tagjait a Politikai Bizottság választotta a KV jóváhagyásával. A két testület lényegében hasonló szerepet töltött be, ezért az MKP

⁵⁵ Erről bővebben: Germuska 2013.

⁵⁶ Az MDP KV osztályairól és az MDP további országos szerveiről részletesebben lásd T. Varga 2005; T. Varga (összeáll.) 2008; illetve Rákosi 1964.

⁵⁷ Sajnálatos módon ennek az országos testületnek a történetét még senki nem dolgozta fel, így csupán Rákosi Sándor pár soros leírása (Rákosi 1964: 11–12), illetve az MKP-ra vonatkozóan a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár fondismertetése szolgál a szervtörténet kiindulópontjául (http://www.polhist.hu/index.php?option=com_phlev&controller=fondism&fond_id=128&object=rokon&Itemid=68 – utolsó letöltés: 2014. augusztus 1.). Az igazsághoz az is hozzá tartozik, hogy az MDP KEB iratanyaga nincs módszeresen feldolgozva, jelenleg egyes nevekre lehet rákeresni mutatók segítségével; az iratanyag továbbá nem tartalmaz a működésre vonatkozó jegyzőkönyveket, statisztikákat – köszönöm Simon Istvánnak az információt.

⁵⁸ Erről bővebben: Rákosi 1964: 5–6.

III. kongresszusán (1946. szeptember 28–október 1.) a Pártbírárságot megszüntették, a KEB-tagok megválasztását a kongresszus hatáskörébe utalták, a párttagok kizárásához azonban előírták a KV jóváhagyását is. Ez így is maradt egészen a pártegyesülésig.

Az egyesítési kongresszuson elfogadott új szervezeti szabályzat meghagyta a Központi Vezetőség ellenőrzési jogát, továbbá megkapta a jogot a KEB-tagok megválasztásához is. A KEB hatásköre valamennyi párttagra kiterjedt, feladatát pedig így definiálta – elég röviden – az új szervezeti szabályzat:

„22) A Központi Ellenőrző Bizottság feladata:

- a) örködni a párttagok és tagjelöltek politikai magatartása és erkölcsi tisztasága és párt-hűsége felett;
- b) kíméletlen harcot folytatni a pártszerűtlen, fegyelmezetlen, pártellenes, frakciós tevékenység és a korrupció minden fajtája ellen;
- c) örködni azon, hogy a dolgozó nép érdekeit és erkölcsi felfogását sértő elemek vagy a nép ellenségei ne furakodhassanak a pártba.

23) A Központi Ellenőrző Bizottság párttagok és tagjelöltek ellen vizsgálatot indíthat, s velük szemben a szervezeti szabályzatban meghatározott büntetéseket alkalmazhat.

24) A Központi Ellenőrző Bizottságon kívül minden pártszerv és az alapszervezet vezetősége is folytathat fegyelmi vizsgálatot párttagokkal és tagjelöltekkel szemben, döntéseket is hozhat, ezeket azonban jóváhagyásra a felsőbb pártszerv elé kell terjeszteni.

25) Kizárásról vagy egyéb fegyelmi büntetésről szóló határozatokat a felsőbb pártszerv vagy a Központi Ellenőrző Bizottság jóváhagyása nélkül nyilvánosságra hozni nem szabad.

26) A Központi Ellenőrző Bizottság a Központi Vezetőségnek van alárendelve.”⁵⁹

Ezen túlmenően azonban semmilyen hivatalos szabályzat nem intézkedett arról, miként kellene a testületnek, illetve a pártfegyelmi eljárásrendszernek működni. De ez nem is annyira meglepő, ha hozzátesszük ehhez azt a tényt, hogy az SZKP szervezeti szabályzata sem foglalkozott a pártfegyelmi eljárásrenddel, illetve a szovjet fegyelmezési gyakorlat sem jelent meg a hazai pártsajtóban.⁶⁰

A KEB élén az elnök állt. Ez korszakunkban végig a már említett Kiss Károly volt, akit az MKP III. kongresszusán választottak meg, és pozícióját egészen 1956. októberig megtarthatta. A szervezet eddig még feltáratlan történetéhez kapcsolódik egy visszaemlékezés, ami némi betekintést ad a KEB működésébe. E tájékoztatást Ságvári Ágnesnek köszönhetjük, aki 1950–1956 márciusa között Kiss Károly személyi referense volt.⁶¹ Bár mint minden visszaemlékezést, így Ságváriét is kritikával kell kezelni,

⁵⁹ Izsak (főszerk.) 1998: 37–38.

⁶⁰ Akadtak azért kivételek, hiszen az SZKP szervezeti szabályzatának 1952-es módosításakor a *Szabad Nép* leközölte a módosított szöveget, ami kommentárt tartalmaz az SZKP ellenőrző bizottsága feladataiban történt változások kapcsán. *Szabad Nép*, 1952. augusztus 27. 3–4.

⁶¹ Ságvári 1989: 44–80. Káderjavaslatát lásd MNL OL M-KS 276-54. 395. óe. MDP KV Titkárság ülése, 1956. március 19.

de írásában életszerű képet fest a KEB működéséről, a testületben, illetve a pártköz-pontban dolgozó pártmunkások mindennapi életéről. Így például a magas rangú fegyelmész szerv és a hosszú hivatalviselés miatt okkal feltételezhetnénk, hogy Kiss Károly lényegi szerepet játszott a koncepciók perек előkészítésében, de ez közel sem volt így, amint azt jól jellemzi Ságvári Ágnes két leírása:

„Kiss Károly, a KEB elnöke is olyan légkörben élt, hogy amikor Bárd Andrást,⁶² a helyettesét letartóztatták, meg sem merte kérdezni, hogy miért.”⁶³

„Kiss Károly [...] például megtalálta az [ÁVH-tól 1953-ban visszakapott] iratok között a saját perét előkészítő följegyzéseket. Még azt a fáradságot sem vették az ÁVH-nál, hogy azokat, mielőtt odaadják, kiemeljék az anyagból. Mellesleg a Kiss Károly ellen tervezett koncepciók per lényege az lett volna – sztálini metódus alapján –, hogy aki az internálótáborban életben maradt, sőt meg is tudott onnan menekülni, az csak spicli lehetett.”⁶⁴

A KEB-ről gunyoros leírást adott közre visszaemlékezésében Háy Gyula, akit az úgynevezett írómemorandum elkészítésében játszott szerepe miatt szigorú megrovás pártbüntetésben részesített a testület 1955 végén.⁶⁵

„A Központi Ellenőrző Bizottság a párt bíróságfélsége. Minket, írókat – ezúttal minden formalitást betartva – berendelt és kihallgatott. De a hang most más volt, mint amihez itt szokva voltak. Senki sem mentegetődzött, senki sem gyakorolt önkritikát. A bőven osztogatott »kizárás«, »megrovás«, »utolsó figyelmeztetés« senkit sem ijesztett. A bizottság elnöke, Kis [sic!] elvtárs, aki izzón gyűlölte Rákosit, de mégis maradéktalanul kiszolgált, mert félt, hogy Rákosi az első ellenszegülésnél felakasztatja, már egyáltalán nem ismerte ki magát. A legfiatalabb írók egyike azt merte mondani a bírának: »Nem megrovást és utolsó figyelmeztetést érdemlünk, hanem köszönetet.«”⁶⁶

Ságvári Ágnes többször is utal a KEB működése kapcsán arra, hogy a testületnek nem volt érdemi döntéshozatali jogosultsága. A koncepciók pereket az ÁVO/ÁVH vagy maga Rákosi Mátyás készítette elő, a fontosabb pártfunkcionáriusok pártfegyelmi ügyeiben mindig Rákosi, Gerő vagy Farkas intézkedett; a napi ügymenetben pedig

⁶² Bárd András 1946–1953 között volt KEB-titkár, 1953-ban koholt vádakkal tartóztatták le, de 1954-ben rehabilitálták (vö. Szabó 1980). Ő volt az a korábban idézett szerző, aki a *Szabad Népben* értekezett a pártfegyelemről a Rajk-per apropójából.

⁶³ Ságvári 1989: 49.

⁶⁴ Ságvári 1989: 57.

⁶⁵ A memorandumot ötvenkilenc író, újságíró és művész írta alá. Ebben a párt kultúrpolitikai gyakorlatának bírálata mellett tételesen felsorolták az általuk rossznak vagy egyenesen károsnak tartott pártintézkedéseket. A témáról bővebben és az idekapcsolódó úgynevezett lincskivételről lásd Ständeisky Éva írását (Ständeisky 1997).

⁶⁶ Háy 1990: 383.

Rákosi, aktuális helyettese vagy a politikai bizottsági tagok jegyezték ellen a KEB-határozatokat. A KEB tehát maga soha nem kezdeményezett koncepciók eljárásokat, csak azok – pártszintű – végrehajtásában vett részt.⁶⁷ Ettől függetlenül a közvélemény a KEB-et is a represszió egyik eszközeként tartotta számon, és nem is jogtalanul – jegyzi meg Ságvári – hiszen a készen kapott listák végrehajtása, a koncepciók ügyekben megbélyegzett emberek pártból való eltávolítása valóban a testület nevéhez fűződött.⁶⁸

A KEB gyakorlati működése kapcsán Ságvári írásából tudjuk, hogy Kiss Károly megbízható, „manipulálható” és manipulálni tudó referenseket választott az ügyek intézésére. Ennek nyomán gyakorlatilag már a kisebb eseteknél is az előkészítő szakaszban eldőlt az ügyek, amelyekben csak névleg határoztak a KEB testületi tagjai, hiszen azokat az adott ügyek referensei előre eldöntötték, és úgy manipulálták a testülethez eljuttatott anyagokat, hogy a tagok véletlenül se juthassanak az övéktől eltérő döntésre.⁶⁹

A KEB működésének Ságvári-féle leírását alátámasztja a VIII. kerületi pártfegyelmi ügyek későbbiekben ismertető vizsgálat is. A KEB alapvetően három főbb feladatot látott el: a pártfegyelmi büntetést kapott párttagok fellebbezéseinek felülvizsgálatát (ezek a legkülönbözőbb esetek lehettek); a pártvezetés által nagyobb horderejűnek vélt esetek kivizsgálását; a kongresszus elé kerülő fellebbezések megítélését. Ezenkívül – és ez csak Ságvári Ágnestől tudható – ÁVH-ügyekkel is foglalkoztak. Ez azt jelentette, hogy az ÁVH-tól kapott kizárási listákon szereplőket tömegesen és automatikusan kellett eltávolítaniuk a pártból. Nagy Imre hatalomra kerülése után ez megszűnt, ekkor került a rehabilitáció is a KEB feladatai közé, amelynek intézése azonban már közel sem volt automatikus.⁷⁰

Az MDP Budapesti Bizottsága szervezeti felépítése

Amint azt már említettem, az MKP és az SZDP összeolvadása országszerte az alsóbb szinteken 1948 májusában megtörtént.⁷¹ Budapesten május elején került sor a helyi szervezetek, majd pedig a kerületi és nagyüzemi pártbizottságok egyesítésére.

⁶⁷ Ennek kapcsán például Csikós Nagy Béla esetét emeli ki Ságvári, akinek a KEB által kezdeményezett kizárását Gerő Ernő tiltotta meg, mivel Csikósra a pártnak „feltétlenül szüksége” volt. Ságvári szerint a Csikós-ügy után Kiss Károly végképp letett arról, hogy önállóan merjen intézkedni, és minden ügyben vezető pártpolitikus megerősítését kérte, hiába nyomozott, intézkedett azt megelőzően a KEB apparátusa (Ságvári 1989: 50). De említhetnénk itt példaként Nagy Imre kizárását is (erről bővebben: Sipos 2006).

⁶⁸ Lásd bővebben: Ságvári 1989: 44.

⁶⁹ Ságvári 1989: 51.

⁷⁰ Ságvári 1989: 56–57.

⁷¹ A két párt delegáltjaiból álló, az egyesítést előkészítő – 1948. március–május között működő – egységbizottságokról lásd Rákosi 1964: 53.

A folyamat a nagy-budapesti pártszervezetek május 29-ei egyesítő konferenciáján fejeződött be.⁷² A fővárosi pártszervezet felépítésével már a konferencia utáni első pártbizottsági ülés foglalkozott,⁷³ amelyen a testület megállapította, hogy „a hatalmasra duzzadt MDP szervezeteket az eddigi módszer szerint irányítani nem fogja tudni”.⁷⁴ Ez azonban mégsem jelentette azt, hogy az MKP-tól átvett struktúrán érdemben változtattak volna.

Bár a fővárosi és a megyei „bizottságok” a párt hierarchiában az országos szint alá tartoztak, de a helyi politikai élet irányításában megkerülhetetlen szereplők voltak. A Budapesti Bizottság vezető testületei saját területükön ugyanolyan jogosultságokkal bírtak, mint a központi országos vonatkozásban. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy hozzájuk tartozott a legfontosabb fővárosi intézmények, szervezetek, hivatalok vezetőinek kinevezése; a helyi pártapparátus felügyelte például a Fővárosi Tanács, a Budapesti Rendőr-főkapitányság, a fővárosi színházak, kórházak, vállalatok életét. De természetesen pártszervezeti feladataik is voltak, így többek között a pártfegyelmi ügyekben való döntéshozattal is foglalkoztak. A továbbiakban nézzük meg, melyek is voltak ezek a vezető testületek.

A Budapesti Bizottság, vagyis a fővárosi pártmozgalom elméletileg legfontosabb irányító szerve a *pártértekezlet* volt, amelyen többek között megválasztották a közvetlenül alá tartozó vezető testületek (Pártválasztmány és 1954-től a Revíziós Bizottság) tagjait. A pártértekezleteket általában az országos kongresszusok előtt hívták össze (kivéve 1950-ben), így ilyenkor választották meg a kongresszusi küldötteket is. Korszakunkban öt fővárosi pártértekezletet tartottak (1948, 1950, 1951-ben kétfő, 1954).⁷⁵ Az 1956 tavaszára tervezett, ám elmaradt pártértekezletet pótlandó tartották meg 1956. május 18-án azt a budapesti nagyaktív-értekezletet, amelyen Rákosi Mátyás önkritikát gyakorolva elismerte saját felelősségét is a személyi kultusz következményeiért és a különböző törvénysértésekért.⁷⁶ Azonban az 1956-os év budapesti vonatkozású párteseményeit nehéz rekonstruálni, ugyanis az 1956. október 30-ai, Köztársaság téri székházostrom során az 1956-ban keletkezett iratok jó része odaveszett.⁷⁷

A fővárosi párt hierarchia leképezte az országos szintet: míg két kongresszus között elméletileg a Központi Vezetőség vezette a pártot, addig két pártértekezlet között elvileg a *Pártválasztmány* elnevezésű testület irányította a Budapesti

⁷² Szabó (szerk.) 1982: 78.

⁷³ A fővárosi pártszervezet felépítésével általánosságban az 1948. június 12–14. közötti egyesületi kongresszuson elfogadott szervezeti szabályzat is foglalkozott, amely meghatározta a legfontosabb testületeket, illetve megállapította azok létszámát. Izsák (főszerk.) 1998: 38–39.

⁷⁴ BFL XXXV.95.a. 12. őe. Budapesti Pártbizottság ülése, 1948. június 4.

⁷⁵ A Politikai Bizottság ugyan 1956. március 3-án intézkedett egy összehívandó budapesti pártértekezlet kapcsán a küldöttválasztásról, de ez végül elmaradt (MNL OL M-KS 276-53. 274. őe. Politikai Bizottság ülése, 1956. március 3.).

⁷⁶ Szabó (szerk.) 1982: 159.

⁷⁷ Az MDP Budapesti Bizottság központja a VIII. Köztársaság tér 26. szám alatti épületben volt.

8. kép. A Köztársaság (ma: II. János Pál pápa) tér 26., az MDP Budapesti Pártbizottság székháza az 1956. október 30-ai ostrom után

Bizottságot, amelynek kéthavonta kellett volna üléseznie.⁷⁸ Ennél azonban jóval ritkábban gyűltek össze a tagjai: az utolsó fennmaradt jegyzőkönyvű, 1955. március 22-ei üléssel bezárólag ugyanis mindössze 34 választmányi ülést tartottak, ami éves szinten alig több mint négy ülést jelentett 1948–1955 között. Ez azt tükrözi, hogy a testület nem töltötte be azt a szerepet a budapesti pártélet irányításában, ami a szervezeti szabályzat szerint megillette volna. A fenti állítást a létszámadatok is alátámasztják. A testület létszámát az MDP „pártalkotmánya” 31–43 fő között határozta meg.⁷⁹ Budapesten az egyesítő konferencián 43 főt választottak meg választmányi tagnak.⁸⁰ 1950-ben 51, 1951-ben pedig már 61 főt, ugyanennyit 1954-ben is, a későbbi évekről sajnálatos módon nincsenek megbízható adataim. A létszámadatok szintén azt mutatják, hogy a testület nem láthatta el az operatív vezető szerv feladatát.

A Pártválasztmány saját tagjaiból választotta meg a két választmányi ülés közötti irányító szervet, a *Pártbizottságot*. (Országos szinten ugyanezt láthattuk a KV és a

⁷⁸ A szervezeti felépítésről szóló konkrét határozatokat lásd BFL XXXV.95.a. 12. őe. Budapesti Pártbizottság ülése, 1948. június 4.

⁷⁹ Izsák (főszerk.) 1998: 38.

⁸⁰ BFL XXXV.1.g. 56. őe. Adatgyűjtemény az MDP, illetve az MSZMP Budapesti Bizottsága szervtörténetének elkészítéséhez, 1969.

Politikai Bizottság esetében.) Az 1948. június 4-ei első ülés határozata szerint ennek a 15 főből álló testületnek két-háromhetente kellett üléseznie.⁸¹ Ez 1950-ig nem valósult meg, azonban a később bemutatandó Titkárság megszűnése után már gyakrabban ülésezett, így 1950–1956 között már ez számított a legfontosabb fővárosi vezető testületnek. A Pártbizottság a szervezeti szabályzat szerint egyrészt a (fővárosi) Pártválasztmánynak, másrészt a(z országos) Központi Vezetőségnek volt felelős. Ez a testület közvetítette a Politikai és a Szervező Bizottság Budapestet érintő határozatait a fővárosi pártszervezetek felé. Az 1954. május 24–30. között ülésező MDP III. kongresszusán új szervezeti szabályzatot fogadtak el. Ennek Budapestet is érintő hatása abban mutatkozott, hogy a Pártválasztmány nevét *Pártbizottságra*, míg az addig Pártbizottság néven működő testületét *Végrehajtó Bizottságra* változtatták.⁸²

2. táblázat. Az MDP budapesti első titkárai

<i>Az első titkár neve</i>	<i>A pozícióviselés időtartama</i>
Kádár János	1948.06.04.–1948.08.18.
Marosán György	1948.08.18.–1949.07.01.
Kovács István	1949.07.01.–1950.06.25.
Hidas István	1950.06.25.–1952.11.15.
Földvári Rudolf	1952.11.15.–1954.06.18.
Kovács István	1954.06.18.–1956.10.29.
Köböl József	1956.10.29.–1956.10.30.

Forrás: Koltai 2007: 14–16.

A Budapesti Pártbizottság (1954-től Végrehajtó Bizottság) mellett – illetve 1950-ig helyett – a héttagú *Titkárság* volt a legfontosabb fővárosi irányító testület; amely hetente legalább egyszer ülésezett. A titkárokból és osztályvezetőkből álló szerv feladata hasonló volt a központi Titkársáéhoz, vagyis operatív irányítóként a fővárosi pártszervezet előtt álló legfontosabb problémákban hozott döntést. A testületet 1950 februárjában megszüntették,⁸³ aminek következtében a Pártbizottság kezébe került a fővárosi pártszervezet vezetése.⁸⁴

81 1950-ig ez igaz is a Budapesti Pártbizottság működésére, 1950 februárjától viszont hetente ülésezett a testület.

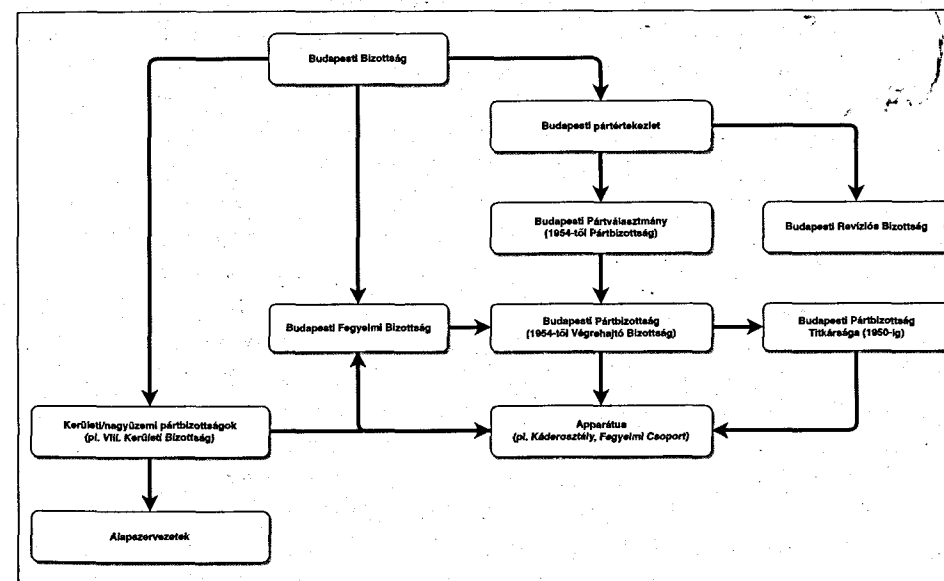
⁸² Rákosi 1964: 59. (A továbbiakban az adott időpontban érvényes megnevezést használom.)

83 Az indoklás szerint a Titkárság és a Pártbizottság feladatai annyira összemosódtak, hogy nem volt egyértelműen tisztázva, melyik szervnek mi a feladata, ezért döntöttek a Titkárság megszüntetése mellett (BFL XXXV.95.a. 5. őe. Budapesti Pártválasztmány ülése, 1950. július 25.). Az 1953 őszén újjáalakult Titkárság szerepe megegyezett a KV Titkárságével, vagyis szervező, pártépítési feladatot kapott a Budapesti Pártbizottság alárendelésében.

84 A Titkárság tagjainak tételes felsorolását, a titkárok tisztségviselésének pontos időtartamát lásd Koltai 2007: 14–16.

A Budapesti Bizottság tényleges vezetői az első titkárok voltak. Az ország legnagyobb pártszervezetéről lévén szó, ők a korszak befolyásos politikusai, egyúttal az országos vezető testületek tagjai is voltak. Azonban az is megfigyelhető, hogy egyikük sem töltött hosszú időt pozíciójában.

Akárcsak a Központi Vezetőség esetében, a budapesti vezető testületek (konkrétan a Pártválasztmány/Pártbizottság) alá is tartoztak – a fővárosi pártapparátust ténylegesen irányító – osztályok. Ennek struktúrája hasonló volt a központiéhoz, csak itt kevesebb osztályt alakítottak ki, amelyek egyrészt a Budapesti Pártválasztmánynak, másrészt a felettes KV-osztálynak voltak felelősek.

1. ábra. A Budapesti Bizottság szervezeti felépítésének szemantikus ábrája

Forrás: saját készítés

Megjegyzés: Az ábrát lásd nagyobb felbontásban az E-FÜGGELÉK-ben (korall.org/efg_).

A különféle vezető testületek bemutatása a pártfegyelemmel kapcsolatban hozott, később ismertetendő határozatok megértése, rendszerben való elhelyezése miatt volt szükséges. Ha ezt a bonyolult rendszert egyszerűbben kívánjuk visszaadni, akkor azt lehet mondani, hogy az MDP Budapesti Bizottsága irányítása alá – más szóval hatáskörébe – tartozott lényegében minden fővárosi székhellyel működő pártszervezet.⁸⁵

⁸⁵ Néhány kivétel azért akadt, így például az MDP szempontjából kulcsfontosságúként kezelt Párttörténeti Intézet vagy a Honvédelmi Minisztérium pártszervezete közvetlenül a Központi Vezetőség alá tartozott. Az alapszervezetek helye és fontossága leginkább az úgynevezett hatásköri listák segítségével jeleníthető meg, azonban e listák ilyen irányú szisztematikus feldolgozása még nem lett történeti vizsgálat tárgya.

A fővárosi vezető testületek közvetlen alárendeltségébe tartoztak a kerületi és az úgynevezett önálló nagyüzemi⁸⁶ (közös nevükön kerületi szintű) pártbizottságok. Ezek a fővárosihoz hasonló szervezeti felépítéssel, de kisebb apparátussal rendelkeztek. Ezek alá pedig a munkahelyi és az úgynevezett lakóterületi (körzeti) pártszervezetek, vagyis a *pártalapszervezetek* tartoztak.⁸⁷ A korábban ismertetett testületek a fővárosi pártszervezet három (vagyis az alapszervezeti – kerületi/nagyüzemi – fővárosi) szintjének irányítását végezték.⁸⁸

Alapszervezetek lényegében mindenhol alakultak.⁸⁹ Az MKP és aztán az MDP irányítói ugyanis kényesen ügyeltek arra, hogy a párt mindenhol eljusson, hierarchikusan felépülő szervezetei lefedjék az élet minden területét. Ennek megfelelően szinte minden munka-, illetve lakóhelyen létrejöttek – kisebb-nagyobb – pártszervezetek. Ezek a tagság létszámától függően különböző típusúak lehettek. Azok, amelyek 1948-ban 1000 (majd 500, illetve 300) fő⁹⁰ feletti taglétszámmal rendelkeztek, azok *pártbizottságot*, az ennél kisebbek *pártvezetőséget* alakíthattak, amelyeken belül pedig további, kisebb *alapszervezetek* működtek. Ez a megkülönböztetés egyúttal fontossági sorrendet, presztízt is jelentett, ezért a nagyobb üzemek, vállalatok, intézmények törekedtek arra, hogy biztosítsák a pártbizottság megalakításához szükséges taglétszámot.

Az alapszervezetek (legyenek azok tíz fő alatti pártcsoportok vagy nagyobb pártvezetőségek és pártbizottságok) mindig egy kerületi vagy nagyüzemi pártbizottság hatáskörébe tartoztak. Ez azt jelentette, hogy egy munkahelyi pártszervezet pártfunkcionáriusait a kerületi/nagyüzemi pártbizottság nevezte ki, illetve a káderek pártfegyelmi ügyei is ide kerültek végső döntésre. De ezek a pártbizottságok korántsem rendelkeztek korlátlan önállósággal, hiszen mindegyik a Budapesti Bizottság hatáskörébe volt rendelve. A Budapesti Bizottság pedig – a többi megyei szintű bizottsággal együtt – közvetlenül az MDP Központi Vezetősége alá tartozott. Így tehát össze is érték a szálak, megvalósult a munkahelyek és a települések behálózása, a KV élén álló

⁸⁶ Önálló nagyüzemi pártbizottságok alatt azokat a pártszervezeteket értették ekkoriban, amelyek közvetlenül a budapesti vezető testületek hatáskörében voltak. 1948-ban ezek a több mint 500 párttagot (is) foglalkoztató üzemek voltak, de számuk többször is változott, illetve idővel szinte mind bekerült valamelyik kerületi pártszervezet alárendeltségébe (Rákosi 1964: 49).

⁸⁷ A továbbiakban a közbeszédben is jobban használt, rövidebb alakot, az alapszervezetet használok. A körzeti alapszervezetek részletes kifejtését lásd *A VIII. kerületi pártfegyelmi ügyek alapszervezetekénti megoszlása* című fejezetben.

⁸⁸ Az MDP Budapesti Bizottság szervezeti felépítéséről bővebben lásd Koltai 2006, 2007.

⁸⁹ Csak olyan kisebb munkahelyek „úszták meg” ezt, ahol alig néhány párttag dolgozott, őket a lakóhelyük szerinti alapszervezet tartotta nyilván.

⁹⁰ Izsák (főszerk.) 1998: 39; illetve Rákosi 1964: 54. Az MDP II. kongresszusán módosított szervezeti szabályzat az 500 fő feletti, míg a III. kongresszuson módosított már minden 300 fő feletti létszámmal bíró pártszervezetnek megadta a pártbizottság-alakítási jogot (Rákosi 1964: 59; MDP 1951: 497; MDP 1954: 640, 643).

vezető politikusok (és szovjet tanácsadók) utasításai a pártszervezeti hierarchián (és a diktatórikus rendszer más eszközein) keresztül befolyásolták az egész ország életét.

6. A pártfegyelmi eljárásrend kialakulása és megszilárdulása

A párttagok kötelességei

A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt 1948. június 12–14-i egyesülési kongresszusán fogadták el az új munkáspárt programnyilatkozatát és szervezeti szabályzatát.⁹¹ A *programnyilatkozat* egy, a párt elméleti alapvetéseit és célkitűzéseit tartalmazó dokumentum volt,⁹² amely általánosságban határozta meg a párt előtt álló feladatokat, jelölte ki a *kommunizmus eléréséhez vezető út* irányát, nevezte meg a párt szövetségeseit, illetve ellenségeit.⁹³ A programnyilatkozatban ugyan csak közvetve jelent meg a pártfegyelem kérdése, de az utolsó bekezdésekben szerepel a párt öndefiníciója, ami témánk tárgyalásának szempontjából is igen fontos, hiszen a későbbi ügyek határozatainak indoklásában állandó hivatkozásként szerepelt. Érdemes e mondatokat pontosan idézni:

„A Magyar Dolgozók Pártja szervezeti téren a demokratikus centralizmus alapján áll. Politikai irányvonalát szabad megvitátás útján alakítja ki. A párt vezető szerveinek határozatait azonban az alsóbb szervek és a párttagság köteles végrehajtani, a kisebbség a többségnek aláveti magát. A párt: *harci párt, szigorú fegyvellemmel, egységes politikai irányvonalal, egységes ideológiával, egységes vezetéssel*. Nem tűr soraiban frakciózást, opportunisták megalkuvást a munkásosztály és a népi demokrácia ellenségeivel. Következésképpen küzd a marxizmus–leninizmus világnézetétől, elvi politikájától való bármely elhajlás, a reakciós-tőkés ideológia mindenfajta behatolása ellen a párt, a munkásosztály, a dolgozók soraiba. Megköveteli tagjaitól a példaadó erkölcsi magatartást, megtisztítja sorait a korrupciónérdekűket hajhászó, a néptől idegen elemektől. A párt a munkásosztály és a dolgozók legmagasabb szervezeti formája.”⁹⁴

⁹¹ Az elődpártok szervezeti szabályzatairól lásd Vass–Vida (szerk.) 1992; Lesti 2005.

⁹² Míg a szervezeti szabályzatot az MDP-időszak alatt többször is módosították, addig a programnyilatkozatot 1975-ig egyáltalán nem, tehát még a Kádár-korszak első húsz évében is érvényben maradt. Vö. Izsák (főszerk.) 1998: 32.

⁹³ Izsák (főszerk.) 1998: 15–32.

⁹⁴ Izsák (főszerk.) 1998: 32. (Kiemelés – K. G.)

Mint látható, az MDP – követve a bolsevik példát – szigorú, szinte katonai fegyelmet és az utasítások kérdés nélküli teljesítését várta el tagjaitól. Akik e követelményeknek nem tudtak vagy nem akartak eleget tenni, ugyanolyan elbírálásban részesültek, mint a párt ellenségei. A fenti iránymutatás önmagában természetesen nem volt elegendő, szükség volt gyakorlati útmutatóra is, amely a párttagságnak segítséget adott, de – egyidejűleg – át nem léphető határvonalat is kijelölt számukra. Ez volt a *szervezeti szabályzat*, amely – többek között – részletesen foglalkozott a párttagok kötelességeivel és jogaival, illetve röviden a pártfegyelem kérdésével.⁹⁵

„A párt tagja az, aki magáévá teszi a párt célkitűzéseit, elfogadja programnyilatkozatát és politikai irányvonalát, részt vesz valamely alapszervezetének munkájában, aláveti magát a pártfegyelemnek, és rendszeresen fizeti a tagsági járulékot. A párt tagja csak az lehet, aki 16. életévét betöltötte.”⁹⁶

A párttagság számos kötelezettséggel járt együtt. A párttag legfőbb feladata az volt, hogy „minden erejével harcoljon a párt, a dolgozó nép, a haza ügyéért, a Magyar Köztársaság felvirágoztatásáért.”⁹⁷ Érdemes figyelni a sorrendre: előbb a párt és csak utána a haza üdvel. De a párttagok kötelessége volt továbbá: a marxizmus-leninizmus tanításainak elsajátítása; az ellenséggel szembeni éberség; a pártszervezetek utasításainak fegyelmezett végrehajtása; a tömegek irányítása; a termelésben és a munkafegyelem terén való példamutatás stb.⁹⁸ A szervezeti szabályzat mindezek után ismerteti a párttagok jogait, az MDP szervezeti felépítését, majd legvégül rátér a témánk szempontjából legfontosabb területre: a pártfegyelem kérdésére.

„47.) A Magyar Dolgozók Pártja csak akkor teljesítheti feladatát, ha a Párt maga a fegyelmezettség és a szervezettség megtestesülése. A *Pártban vasfegyelem van*, amelynek

95 Izsák (főszerk.) 1998: 33–41. Az 1948-ban elfogadott szervezeti szabályzat nagyrészt az MKP III. kongresszusán elfogadott szabályzatra épült, de számos esetben lényeges különbségek figyelhetők meg, például a párttagok jogait és kötelességeit szabályozó részek sorrendje felcserélődött – az utóbbi javára (vö. Lesti 2005: 27).

96 Izsák (főszerk.) 1998: 33. 1951-ben az MDP II. kongresszusán a párttagsági életkörülszöböt 18 évre emelték, de hangsúlyozták azt is, hogy a 18–24 éves fiatalok inkább csak tagjelöltek lehetnek. Ennek oka az volt, hogy időközben, 1950-ben megalakult a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ), amelynek legfőbb feladata a fiatal kommunisták MDP-tagságra való felkészítése volt. A kongresszusi utasítást megerősítette a Politikai Bizottság határozata is, amely előírta a pártszervezeteknek, hogy „[f] okozatosan rá kell térni arra, hogy [...] 24 éven aluli fiatalokat csak kiváló teljesítmény, magas ideológiai képzettség vagy példamutató magatartás esetén lehet a pártba felvenni. 24 éves korukig a fiatalok a DISZ tagjai legyenek.” Minderről bővebben: MDP 1951: 495; MNL OL M-KS 276-53. 94. 6e. A Politikai Bizottság 1952. február 28-i határozata. A DISZ-tagok fegyelmi ügyeivel nem foglalkozom jelen munkában, csupán azok a fiatalok kerültek a vizsgálódás körébe, akik az MDP tagjai voltak.

97 Izsák (főszerk.) 1998: 33.

98 Izsák (főszerk.) 1998: 34.

minden egyes párttag, pártszervezet köteles magát alávetni. A vasfegyelem a Pártban nem zárja ki, hanem feltételezi az alárendelés tudatosságát és önkéntességét, mert csak tudatos fegyelem lehet igazi vasfegyelem. A fegyelem a Pártban az akarat egységével, a Párt összes tagjainak teljes és feltétlen cselekvési egységével valósítható meg. A Magyar Dolgozók Pártja csakis a megalkuvó, fegyelmezetlen elemek ellen vívott engesztelhetetlen harc útján őrizheti meg sorainak egységét és fegyelmezettségét.

48.) A *Pártban nincs helye semmiféle külön csoportosulásnak vagy frakciónak*, mert a csoportosulások és frakciók aláássák a Párt egységét és harckészségét. Aki a Párton belül frakciót szervez, vagy ilyenben részt vesz, aki lazítja vagy megbontja a Párt fegyelmit, azt mint ellenséget a Párt soraiból el kell távolítani.

49.) A fegyelmet és a Párt erkölcsi felfogását sértő, vagy a Párt politikai irányvonalával szembehelyezkedő tagok ellen a pártszervezetek, a helyi és felső vezetőségek és a Központi Ellenőrző Bizottság az általuk folytatott vizsgálat eredményeként pártbüntetést határozhatnak el és foganatosíthatnak. A *kiszabott pártbüntetés az eset súlyosságának megfelelően dorgálás, megrovás, szigorú megrovás, a Pártból való kizárás*.⁹⁹ A kiszabott pártbüntetés ellen a legfelsőbb pártszervekhez, egészen az Országos Pártkongresszusig lehet fellebbezni. A pártbüntetés mindaddig érvényben marad, amíg a felsőbb szerv azt meg nem változtatja.

50.) A Központi Vezetőség a Párt érdekeit, vagy a fegyelmet sértő bármely párttag ellen indíthat eljárást, foganatosíthat rendszabályokat. A Központi Vezetőség feloszthat olyan pártszervezeteket vagy helyi vezetőségeket, melyek a Párt célkitűzéseivel, irányvonalával vagy Szervezeti Szabályzatával ellentétes működést fejtenek ki.

51.) A Magyar Dolgozók Pártja Szervezeti Szabályzata a Párt alkotmánya: törvény minden párttag és pártszervezet számára.”¹⁰⁰

A szervezeti szabályzat a hangsúlyt tehát a rendre, a szervezettségre és a szigorú fegyelemre helyezte. A pártfegyelem terén külön felhívták a figyelmet az önkéntes alárendelésre, az erkölcsösségre, illetve a különböző csoportosulások szervezésének tiltására. Mindez – főként az utóbbi – egyértelmű jelzés lehetett azoknak, akik a regnáló vezetéstől eltérő politikai ambíciókkal vágtak neki a kommunizmus felépítésének.

A pártfegyelmi eljárásrend formálódása (1948–1950)

A továbbiakban a pártfegyelmi eljárásrend országos és fővárosi szintű szabályozását mutatom be. Az egyesített munkáspárt 1948 júniusában tehát elfogadta a „pártalkotmányt”, az elméleti keret immár adott volt, ezután a gyakorlatba kellett átültetni a

99 1954-ben ez kiegészült a „szigorú megrovás végső figyelmeztetéssel” elnevezésű büntetéssel (MDP 1954: 645). Érdekesség, hogy a pártbüntetések típusainak száma (négy-öt) jelentősen elmaradt az SZKP gyakorlatában alkalmazottakétól, Edward D. Cohn ugyanis tizenhárom típust talált vizsgálata során (Cohn 2015: 36).

100 Izsák (főszerk.) 1998: 41. (Kiemelések – K. G.)

magasröptű elképzeléseket. A pártfegyelem szabályozása területén ez nem járt gyors sikerrel. Az általam megtekintett országos, fővárosi és kerületi szintű vezető testületi jegyzőkönyvek, határozatok, illetve a konkrét pártfegyelmi ügyiratok alapján úgy tűnik, hogy a pártfegyelmezés bürokratikus mechanizmusa, a pártfegyelmi eljárás gyakorlata nemhogy 1948-ra, de egészen 1950-ig nem alakult ki.

A szervezeti szabályzat a pártfegyelmi eljárásra csupán a Központi Ellenőrző Bizottság – korábban már ismertetett – feladatai és jogai ismertetésekor tér ki. Pártfegyelmi eljárást ezek szerint egyfelől a KEB (és a KV) kezdeményezhetett, másfelől pedig azon alapszervezet, illetve felettes pártbizottság indíthatta, ahova a vizsgálandó párttag tartozott. Arról viszont nem található a szervezeti szabályzatban konkrét utasítás, mi legyen a formai megoldása a pártfegyelmi eljárás megindításának, a vétséggel meggyanúsított párttagok meghallgatásának, illetve az egyes ügyek befejezésének. Annyi derül ki csupán, hogy a pártfegyelmi döntésekben a felettes pártbizottság jóváhagyását kell kérni, illetve lehetőség van a döntés elleni fellebbezésre.

1948 júniusa és szeptembere között a (Nagy-)Budapesti Pártbizottság (Bp. PB) elé mindössze tíz pártfegyelmi ügy került,¹⁰¹ azonban Marosán György fővárosi első titkár egy 1948. októberi leveléből tudjuk, hogy ezek csak hatáskörben megindított eljárások voltak, ahol a testület köteles volt ülésén meghallgatni az érintett párttagokat.¹⁰² Ennél jóval több, hetente 20–30 fellebbezési eset került Marosán szerint a testülethez, amelyeknél az ügy már nem közvetlenül a pártbizottsághoz, hanem a fegyelmi ügyekkel foglalkozó referenshez jutott, aki meghallgatta a vizsgálat alá vont párttagot, majd tájékoztatta az eljárásról a Bp. PB-t. Mindez azonban nem felelt meg a KEB irányítóinak, akik egy konkrét fegyelmi eset kapcsán arra utasították a testületet 1948. szeptember 2-án, hogy „fegyelmi döntéseknél az érdekelteket döntés előtt [...] személyesen hallgassa meg, és határozatot csak ennek megtörténte után hozzon”.¹⁰³

Ez a szeptemberi utasítás azt mutatja, hogy a KEB vezetői nem álltak igazán a realitások talaján. Döntésük ugyanis azt jelentette, hogy a budapesti pártbizottsági tagoknak (1948-ban: 15 fő)¹⁰⁴ meg kellett volna hallgatniuk az összes, a testületig eljutó – főként fellebbezési – pártfegyelmi ügy szereplőjét. Marosán György ezt nem tartotta elfogadhatónak, mivel sem neki, sem a többieknek nem volt annyi ideje, hogy a hetenként beérkező 20–30 fellebbezési ügy szereplőivel foglalkozni tudjon. Ehhez ugyanis Marosán – meglehetősen alulbecsült számításai – szerint heti fél napot csak a meghallgatásokkal kellett volna tölteniük. Így alakult ki a fentebb már ismertetett

¹⁰¹ A Bp. PB mellett a Nagy-Budapesti Kádertanács is foglalkozott pártfegyelmi ügyekkel (értelem szerűen a káderek ügyeivel), azonban ennek az iratanyaga teljesen rendezetlen, így a testület pártfegyelmi eljárásokban történő részvételét jelen kötetben nincs lehetőségem bemutatni.

¹⁰² MNL OL M-KS 276-55. 33. öe. Marosán György levele a Szervező Bizottsághoz, 1948. október 1.

¹⁰³ MNL OL M-KS 276-55. 41. öe. A Központi Ellenőrző Bizottság javaslata a pártfegyelmi ügyek tárgyalásánál, 1948. november 8.

¹⁰⁴ Vö. Koltai 2007: 11–13.

eljárásrend, amikor csak a referens találkozott az érintettekkel. Ezt az eljárást opponálta a KEB szeptemberi utasítása, amit tehát Marosán nem fogadott el, és levélben kérte fel a Szervező Bizottságot döntőbíróul a kérdésben. A levelet láttamozó funkcionárius ugyan azt írta a papírra, hogy a KEB álláspontja a helyes, de végül a Szervező Bizottság október 15-i ülésén mégis felkérte a KEB-et, hogy dolgozzon ki javaslatokat a pártfegyelmi eljárásrend helyes menetére.¹⁰⁵

A szituáció annyira abszurd volt, hogy a KEB 1948. november 8-án kelt javaslatában – amelyben visszautalt a két hónappal korábbi határozatára – immár helyt adott a Bp. PB ama kérésének, hogy enyhítsenek a korábbi előírásokon. A Szervező Bizottság által elfogadott előterjesztésben a KEB arra kötelezte a fővárosi és a megyei pártszervezeteket, hogy a kizárási javaslatoknál, a fővárosi/megyei pártbizottságok által indított eljárásoknál, valamint a magasabb pozíciót betöltő pártfunkcionáriusok fellebbezési ügyeiben továbbra is személyesen hallgassák meg az érintetteket. A kizárásnál kisebb büntetéssel járó, a fentiekbe nem tartozó ügyeknél azonban immár elegendő volt, ha a fegyelmi eljárást előkészítő referens találkozik az eljárás alá vont személyekkel. Miként a javaslat előírta, törekedni kellett továbbá a fellebbezések számának csökkentésére, ezért a pártbizottságoknak szigorúan ellenőrizniük kellett a hatáskörükbe tartozó alapszervezeteket, és hatniuk kellett rájuk, hogy személyesen hallgassák meg a hozzájuk kerülő pártfegyelmi ügyek szereplőit.¹⁰⁶ Ezzel valamelyest csökkent a nyomás a Bp. PB-n, de mint láthattuk, a fegyelmi referenseken nem, hiszen nekik továbbra is minden ügyet át kellett nézniük. A fegyelmi eljárásrend nehézségei azonban csak később kerültek igazán előtérbe, mivel 1948 szeptemberétől a tagfelülvizsgálati eljárások ideiglenesen háttérbe szorították a pártfegyelmezés „hagyományos” módját.

Az első kihívás: a tagrevízió

Az új kommunista tömegpárt körülbelül 1 128 000 fős tagsága¹⁰⁷ azt jelezte, hogy az országban minden nyolcadik ember az MDP tagja volt.¹⁰⁸ Az egyre fokozódó ellenségkeresés azonban 1948 őszén már magát a kommunista pártot is elérte. Szeptember 2-án a Politikai Bizottság ugyanis úgy határozott, hogy 1949. március 1-jéig felfüggeszti a tagfelvételeket, és elrendeli a már felvett tagok átvizsgálását a „párt szociális összetételének megjavítása céljából”.¹⁰⁹ Ez lényegében azt jelentette, hogy

¹⁰⁵ MNL OL M-KS 276-55. 33. öe. A Szervező Bizottság 1948. október 15-ei határozata.

¹⁰⁶ MNL OL M-KS 276-55. 41. öe. A Központi Ellenőrző Bizottság javaslata a fegyelmi ügyek tárgyalásánál, 1948. november 8.

¹⁰⁷ Rákosi Sándor adatai szerint az egyesítéskor 888 472 MKP- és 240 658 SZDP-tag került át az új pártba, azaz számításai szerint ekkor 1 128 130 tagja volt az MDP-nek (Rákosi 1968: 193).

¹⁰⁸ Az 1949-es népszámlálás szerint 1948. december 31-én Magyarország lakossága 9 204 799 fő volt (KSH 1952: 3).

¹⁰⁹ A tagrevízióról, vagyis az úgynevezett tag- és tagjelölt-felvételi zárlatról: MNL OL M-KS 276-53. 8. öe. A Politikai Bizottság 1948. szeptember 2-ai határozata.

a „kispolgári” vagy „alkalmazotti” származásúként kategorizált párttagok létszámát kellett csökkenteni, ami egyúttal a „munkás” és „paraszt” származásúak arányának növelését jelentette. A ki nem mondott szándék pedig az volt, hogy megrostálják az SZDP-ből érkezett párttagokat.

A revízió lebonyolítására úgynevezett *felülvizsgáló bizottságokat* hoztak létre az ország egész területén, amelyek a párhierarchia rendjében – felülről lefelé haladva – fokozatosan ellenőrizték a teljes párttagságot.¹¹⁰ Ez azt jelentette, hogy először az úgynevezett 1. számú bizottságok vizsgálták felül a megyei/fővárosi vezető funkcionáriusokat. Ezután következtek a 2. számúak, amelyek a járási/városi/kerületi/nagyüzemi párttisztviselők tagságát bírálták el. 1948. november végén indult el az igazán tömeges felülvizsgálat a 3. és 4. számú bizottságokkal, amelyek a járási/városi/kerületi/nagyüzemi szint alatti pártszervezetek vezetőségi tagjait, pártmunkásait (3. sz.), illetve velük párhuzamosan az egyszerű párttagokat (4. sz.) vizsgálták felül.

A felülvizsgálatot megelőzően, illetve annak során minden egyes alapszervezetnek le kellett adnia a hozzá tartozó párttagok névjegyzékét, rendelkezésre kellett bocsátania a párttagok érvényes önéletrajzát, s ezek ismeretében hívták be a bizottságok elbeszélgetésre a párttagokat. A bizottságok úgynevezett felülvizsgálati íveket használtak; ezek a táblázatos formátumú iratok tartalmazták a vizsgálat alá vont alapszervezet tagnévsorát és legfontosabb adatait.¹¹¹ A táblázatban az egyes nevekhez tartozó rovatok végén külön jelölni kellett, hogy az illető megjelent-e a felülvizsgálaton, illetve milyen „eredménnyel” szerepelt.¹¹² A bizottságok előtt minden pártagnak meg kellett jelenni, aki ezt nem tette meg nyomós indok nélkül, azt rögtön kizárták. A „beszélgetések” során mindenki köteles volt feltárni múltját. Ezt gyakran úgy fogalmazták meg, hogy ez az utolsó esély, hogy valaki bevallja korábbi tévedéseit. Azt, hogy ezt mennyire komolyan gondolták, az is mutatja, hogy a pártfegyelmi ügyekben ezután állandó viszonyítási pontnak számítottak a felülvizsgálaton elhangzottak. Akit későbbi pártfegyelmi tárgyalásán szembesítettek azzal, hogy a felülvizsgálatkor elhallgatta múltját, az nem sok jóra számíthatott tárgyalása további részében.

A tagrevízió a fellebbezések és az újravizsgálások miatt egészen 1951-ig elhúzódott, de a tagság zömét érintően 1949. március elejére az ellenőrzés lezárult. Pontos

¹¹⁰ A tagrevízióról lásd például: Hajdu 2006; Koltai 2010; Csetz 2012b.

¹¹¹ A felülvizsgálati névjegyzék rovatai tartalmazták a párttag nevét, születési helyét és idejét, anyja nevét, 1948 előtti párttagságát, a felülvizsgálaton való megjelenés időpontját, a felülvizsgálat eredményét, a régi és az új tagkönyv számát, illetve egyéb megjegyzéseket. Lásd például: BFL XXXV.103.b. 392/3. 6e. Az MDP VIII. kerületi Összeres Pártcsoport felülvizsgálati névjegyzéke, 1949. [március 6-a után].

¹¹² A zsbárusok és az ószerekek felülvizsgálati ívén például pipával jelölték meg azok nevét, akik tagok maradhattak, üres körrel a távolmaradókét, x-szel pedig a kizárandók nevét. Sajnálatos módon a fővárosi pártiratok közé nagyon kevés tagrevíziós iratanyag került, azok is főleg jelentések, kimutatások, de néhány alapszervezetnél szerencsére megmaradtak a felülvizsgálati ívek is; feldolgozásukról lásd Koltai 2010.

adataink mindmáig nincsenek a kizárások mértékéről, azonban a különböző becslések szerint 240 000–400 000 embert távolítottak el ekkor az MDP-ből.¹¹³ Bár a tagrevízió során nem pártfegyelmi eljárás keretében került sor a kizárásokra, azonban szerepét mégsem hanyagolhatjuk el a pártfegyelem tanulmányozásakor. Márpedig azért nem, mivel a tagfelülvizsgáló bizottságok munkáját tulajdonképpen felfoghatjuk alternatív (vagy rendkívüli) pártfegyelmi eljárásnak, annál is inkább, mivel a tagrevízió alatt lényegében szünetelt a „pártfegyelmi munka”, hiszen a pártapparátus minden erejét lekötötte a felülvizsgáló kampány. A felülvizsgáló időszak lezárultával a párt megmaradt tagjainak vétkeit 1949 márciusától már ismét a „rendes” pártfegyelmi eljárások során vizsgálták.

A pártfegyelmi eljárásrend változása a tagrevízió után

Az 1948-as pártegyesítés előkészítése, majd a tagrevízió során egyfelől igen fontos szempont volt a pártba nem való elemek eltávolítása, másfelől ezen időszakban kapott kiemelt jelentőséget az is, hogy minden fontos (nemcsak párt)pozícióba megbízható *káder*, azaz eredeti foglalkozásából kiemelt, a párttól állandó fizetésben részesülő vagy a párt által állásba helyezett kommunista kerüljön. A káderelhelyezés gyakorta együtt járt az eltávolítani kívánt pártfunkcionárius elleni pártfegyelmi eljárással. Ennek következményeként a budapesti pártapparátusban 1948 és 1950 között a Nagy-Budapesti Pártbizottság Káderosztályához tartozott a pártfegyelmi ügyek intézése.¹¹⁴ Joggal merülhet fel a kérdés, miszerint jó elképzelés volt-e, hogy egy helyen intézzék ezt a két eléggé különböző ügytípust? Nézzük meg konkrét példákon keresztül, mit hozott a gyakorlat.

A Káderosztálynak 1948 őszéig nem volt olyan függetlenített, azaz fizetett, teljes munkaidejében a pártszervezetnél dolgozó munkatársa, aki csak a pártfegyelmi ügyekkel foglalkozott volna. Szintén problémát okozott, hogy nem volt olyan „választott szerv”, amely felügyelte volna a pártfegyelmi eljárásokat, és segített volna a döntéshozatalban. A „fegyelmi munka” azonban nemcsak emiatt működött nehézkesen, mint arra egy az 1948 ősze utáni helyzetet bemutató feljegyzés utal:

„A Nagybudapesti Káderosztály a mindinkább sokrétű feladatok mellett nem tud a fegyelmi ügyekkel is foglalkozni, és nem tudja az alsóbb szervek fegyelmi tevékenységét

¹¹³ A felülvizsgálat első és egyben legintenzívebb szakasza 1948. szeptember eleje és 1949. március eleje között zajlott, amelynek során – Rákosi Sándor adatai szerint – 1 128 130 főről 880 717 főre csökkent az MDP tagságának létszáma (Rákosi 1968: 193, 197). Más munkákban 300 000 (Balogh Sándor), illetve 400 000 fős kizárási számadat (Romsics Ignác, igaz 1951-ig bezárólag) is szerepel. Vö. Balogh 1978: 164; Romsics 2005: 340.

¹¹⁴ Erről lásd például az osztály munkatervét, jelentéseit (BFL XXXV.95.f.).

9. kép. Csepel, Szent Imre tér, Marosán György a Szikra kiadó pultjánál, 1949

kontrollálni, ami pedig szükséges ahhoz, hogy minél kevesebb ügy kerüljön a Nagybudapesti Pártbizottság elé.”¹¹⁵

¹¹⁵ BFL XXXV.95.a. 139. 6e. Javaslát a Nagy-Budapesti Pártbizottság mellett felállítandó Fegyelmi Tanácsra, 1949. szeptember 12. (A korabeli szövegeket az eredeti megfogalmazás megtartásával, ám az elütések és helyesírási hibák javításával adom közre.)

Mindeközben egy 1949. áprilisi előterjesztés szerint a Budapesti Bizottság hatáskörébe tartozó pártszervezeteknél kétféle, végletes fegyelmezési gyakorlat uralkodott el. Amíg egyes kerületi pártbizottságok tömegével gyártották a pártfegyelmi ügyeket, akár évente több száz döntést is meghozva, addig a kisebb pártszervezeteknél lényegében nem működött a „fegyelmi munka”. Ennek egyik oka a javaslat szerint az volt, hogy „egyáltalán nincsenek tisztában üzemi szervezeteink a fegyelmi munka szerepével”. Részint kapcsolódik ehhez egy másik ok: a nagyobb pártbizottságok ugyanis lényegében megvonták ezt a feladatot a hatáskörükbe tartozó szervektől, azzal az indokkal, hogy „nem rendelkeznek elég tapasztalattal és szervezeti önállósággal”¹¹⁶

Az előterjesztés szerint a tömegesen fegyelmi ügyeket gyártó pártszervezetek közé tartozott az erzsébetvárosi és a józsefvárosi. Ezekben 1948-ban együttesen körülbelül 500¹¹⁷ pártfegyelmi eljárást indítottak.¹¹⁸ A VIII. Kerületi Pártbizottság apparátusában ekkor mindössze egyetlen függetlenített fegyelmi referens dolgozott, akinek két társadalmi, azaz rendes állása mellett esténként bedolgozó munkatárs segített. Ez a három párttag foglalkozott a kerületi pártbizottság hatáskörébe tartozó összes pártszervezet fegyelmi ügyeivel. Képzeljük el, hogy a tagrevízió idején 140 alapszervezet¹¹⁹ és jóval több mint 30 000 párttagot¹²⁰ irányító kerületben mekkora és milyen minőségű munkát jelenthetett mindez. Ha az alapszervezeteknél

¹¹⁶ BFL XXXV.95.a. 136. 6e. Javaslát a Nagy-Budapesti Pártbizottság Titkárságához a fegyelmi ügyek intézésének átszervezéséről, 1949. április 29.

¹¹⁷ Ez valószínűleg inkább csak becslés volt és tartalmazhatta azokat a pártfegyelmi ügyeket is, amiket még nem az MDP, hanem valamelyik elődpárt indított. A kötet későbbi részében ismertetendő adatbázisomban 113 pártfegyelmi ügy szerepel 1948-ból, de ez a szám nem tartalmazza a korábban megindított, a befejezetlen, illetve az ismeretlen alapszervezetű ügyeket, amelyek száma körülbelül 200 lehetett. Azaz a 300–400 fős 1948. évi kerületi esetszám tűnik inkább reálisnak. A növekvő pártfegyelmi ügyszámról számolt be 1949. március 13-án Krizsán János káderes is a VIII. Kerületi Pártbizottság ülésén, egyúttal megszerezve a testület engedélyét ahhoz, hogy a továbbiakban a „személyeskedésből eredő fegyelmi ügyeket az alapszervek saját hatáskörükben” intézhessék el (BFL XXXV.103.a.3. 44. 6e.).

¹¹⁸ BFL XXXV.95.a. 136. 6e. Javaslát a Nagy-Budapesti Pártbizottság Titkárságához a fegyelmi ügyek intézésének átszervezéséről, 1949. április 29.

¹¹⁹ BFL XXXV.103.b. 385. 6e. A Párt: Élcspat. Az MDP VIII. kerületi szervezetének összesítése a tagrevízió során bekövetkezett változásokról. A VIII. kerületi alapszervezetek számát a teljes MDP-időszakra nézve nem lehet pontosan megállapítani, mivel például a munkahelyi pártszervezetek folyamatosan átalakultak, megszűntek vagy az államosítások során összevonásra kerültek. A VIII. kerületi pártfegyelmi ügyekben érintettekről készített táblázatomban tanúsága szerint 384 alapszervezet tagjai ellen indult eljárás a korszak folyamán (lásd a kötet E-FÜGGELÉK-ének 2. táblázatát).

¹²⁰ A tagfelülvizsgálatról szóló jelentésében Suhajda József szervezőtitkár 32 177 párttag felülvizsgálatáról számolt be. A pontos adatok meghatározása azonban szinte lehetetlen, ugyanis a felülvizsgálat során 30 000–37 200 fő közötti adatok is felbukkannak a VIII. kerületi párttagság létszámára vonatkozóan. Vö. BFL XXXV.103.b. 399/2., 399/3. 6e. A VIII. Kerületi Pártbizottsághoz beérkezett tagrevíziós jelentések. Az arányokat tekintve azonban ezt a számot elfogadhatjuk az 1949-es népszámlálás adatai szerint majd 140 000 lakosú Józsefvárosra nézve (KSH 1952: 3).

egyáltalán elindult az eljárás, akkor a kerületi pártbizottságnál biztosan megakadt, s akár hónapokat is várni kellett a „jogerős” döntésre. Ha viszont egy fegyelmi ügy mégsem tartott hónapokig, akkor felmerül a kérdés, vajon mennyire készíthetett elő megalapozott ítéleteket az a kerületi fegyelmi referens, akinek – hatnapos munkahéttel és a fenti eljárásszámmal számolva – naponta minimum egy-két ügyet kellett volna érdemben kivizsgálania más munkái mellett.

Mindezek okán 1949 áprilisában a Budapesti Pártbizottság Titkársága (a továbbiakban: Titkárság) javaslatot készítettett elő – valószínűleg a Káderosztállyal, bár az előterjesztésből ez nem derül ki – a pártfegyelmi eljárásrend átalakítására.¹²¹ A javaslat a fegyelmi ügyek decentralizálását próbálta elérni azzal, hogy kezdeményezte valamennyi alapszervezet fegyelmieljárás-indítási jogát. Az előterjesztés szerzőjének számításai szerint ezzel évi 4-5 fegyelmi ügy jutna a legkisebb alapszervezetekre, és jelentősen csökkenne a felettes pártszervek munkája, amely jórészt az ellenőrzésre, a fontosabb fegyelmi ügyek kivizsgálására, az alapszervezeti határozatok jóváhagyására, illetve a fellebbezések elbírálására korlátozódna. Bár a javaslat utalt arra a félelemre, hogy a kis pártcsoportokban a fegyelmi ügyek a „személyeskedés” vagy a „klikkharcok szolgálatába állhatnak”, az előterjesztő úgy vélte, hogy a márciusban lezárt tagfelülvizsgálat ezt a veszélyt lényegesen csökkentette.

Nem tekinthetjük azonban pusztá önkénynek, hogy a kerületi pártbizottságok nem bíztak a kisebb alapszervezetekben, hiszen ahogy haladunk a hierarchiában lefelé, úgy csökkent a függetlenített, illetve a (párt)képzettségére nézve megbízható párttagok létszáma. A kisebb pártszervezeteknél gyakorta nem is volt külön kádereferens, hanem az alapszervezeti vezetőség egyik tagja töltötte be ezt a funkciót. Az 1949. áprilisi előterjesztés azonban mégis az alapszervezeti vezetőségre bízta volna a pártfegyelmi eljárás során az elsőfokú döntés meghozatalát, amit aztán jóváhagyásra kellett felküldeni a felettes pártbizottságnak. További előírás volt, hogy az alapszervezetnél mindenképpen meg kell hallgatni a „vádoltat”, és ismertetni kell vele, miért indult ellene eljárás. A folyamatot gyorsító elképzelés volt továbbá, hogy az alapszervezet döntését követő pártbizottsági kontrollnak nyolc napon belül le kellett zárulnia, mivel a döntés ezután „jogerőre” emelkedik. Kivételt a kizárások képeztek, ahol az előterjesztés szerint a felettes pártbizottság írásos véleménye is szükséges.

A Titkárság 1949. május 3-án tárgyalta az előterjesztést, és elfogadta a benne javasoltakat,¹²² aminek „hatályba lépését” tükrözi a VIII. Kerületi Pártbizottság 1949. június 23-ai ülése, ahol a pártfegyelmi eljárásban bekövetkezett változásokról a jegyzőkönyv „Bejelentések” napirendje tudósít:

¹²¹ BFL XXXV.95.a. 136. öe. Javaslat a Nagy-Budapesti Pártbizottság Titkárságához a fegyelmi ügyek intézésének átszervezéséről, 1949. április 29. (A következőkben hivatkozás nélkül idézett adatok innen származnak.)

¹²² BFL XXXV.95.a. 136. öe. A Nagy-Budapesti Pártbizottság Titkársága ülése, 1949. május 3.

„A szervezeti szabályzat értelmében az alapszervek fegyelmi ügyben hozhatnak határozatot. Fegyelmi referens nincs, a káderek terjeszti teljes vezetőségeknek elő, a titkár jelenti, ha 8 napon belül nem kap értesítést, a határozat jogerős, abban az esetben, ha nem kizárás. [sic!] A fellebbezés első fóruma a Pártbizottság. A fegyelmi lebonyolításban pártszervek legyenek, személyeskedésnek nem szabad érvényesülni.”¹²³

A változtatások azonban biztosan nem váltották be teljes mértékben a hozzájuk fűzött elképzeléseket. Ezt tükrözi az a már korábban idézett – a Titkársághoz 1949 szeptemberében benyújtott – előterjesztés, amely a fővárosi káderosztály nem megfelelő fegyelmi irányú működéséről szól. A javaslat egy választott, kilenc fős „fegyelmi tanács” felállítását szorgalmazza, amely ellenőrizné a fővárosi pártfegyelmi munkát, a fegyelmi referens működését, és a Bp. PB helyett meghozná a döntéseket. E „fegyelmi tanács” mellett működne a javaslat szerint két fegyelmi referens és néhány „esti aktív” (azaz rendes munkája után, társadalmi munkában besegítő pártmunkás), akik az ügyeket előkészítenék a tanács számára.¹²⁴ A Titkárság 1949. szeptember 20-án tárgyalta az előterjesztést, és annak célkitűzéseit elfogadva határozott egy öttagú Fegyelmi Bizottság (!) felállításáról.¹²⁵

Mindent összevetve azt láthatjuk, hogy 1948 után a káderosztályok, illetve a kádereferensek intézték a pártfegyelmi ügyeket. Ez a kommunista párt szempontjából praktikusnak tűnő megoldás azonban lényegében már 1949-ben káoszt eredményezett a pártfegyelmi eljárások tekintetében. Amíg ugyanis a megbízható káderek kiválasztása érthető prioritást élvezett, addig a pártfegyelmi ügyek elintézése emiatt háttérbe szorult.

A VIII. Kerületi Pártbizottság 1950. május 19-én egy bejelentés erejéig foglalkozott a pártfegyelmi ügyek kezelésével, amikor is Krizsán János káderek közölte, hogy a fővárosi káderosztály utasítására ekkortól az alapszervezeti fegyelmi ügyek jóváhagyását a kerületi káderosztály fogja végezni, kivéve a kizárásos ügyeket, ahol továbbra is szükséges a kerületi pártbizottság jóváhagyása.¹²⁶ Az intézkedés azonban nem sokáig maradt érvényben, ugyanis belátva a helyzet kaotikusságát, a Politikai Bizottság kénytelen volt napirendjére tűzni a pártfegyelmi eljárás szabályozását.

¹²³ BFL XXXV.103.a.3. 59. öe.

¹²⁴ BFL XXXV.95.a. 139. öe. Javaslat a Nagy-Budapesti Pártbizottság mellett felállítandó Fegyelmi Tanácsra, 1949. szeptember 12.

¹²⁵ BFL XXXV.95.a. 139. öe. A Nagy-Budapesti Pártbizottság Titkárság ülése, 1949. szeptember 20.

¹²⁶ BFL XXXV.103.a.3. 106. öe.

A pártfegyelmi eljárásrend szabályozása (1950)

A Politikai Bizottság 1950. június 29-ei ülésén foglalkozott a pártfegyelmezés eljárásrendjének szabályozásával. A helyzet súlyosságát az is jelzi, hogy az előterjesztést három szerv: a KV Szervezési és Káderosztálya, illetve a KEB együtt jegyezte. Az előkészítő javaslat röviden összefoglalta a megelőző két esztendő pártfegyelmi gyakorlatát, öt pontban megjelölve az elégtelen „fegyelmi munka” okait:

„A) Pártfunkcionáriusaink nem ismerik [...] eléggé a Szervezeti Szabályzatot, és nem helyeznek súlyt arra, hogy a tagság azt megismerje.

B) Pártszervezeteinkben a fegyelmi ügyeknek a gyakorlatban *nincs gazdájuk*. Jelenleg a káderosztályok feladata a fegyelmi ügyek intézése, azonban a káderosztályok eddig sem voltak képesek és ma ez fokozottabban áll, – a sokrétű és állandóan növekvő kádérigények miatti sok munkájuk következtében – a fegyelmi ügyekkel megfelelően foglalkozni. Ennek következménye, hogy:

C) a káderosztályok, mint tizedrangú kérdést – teljesen mellékmunkának kezelik, időt alig szentelnek neki, vagy ha káderekről van szó, igen gyakran azt a helytelen opportunistá gyakorlatot követik, hogy inkább elkenik az ügyeket.

D) A fegyelmi referensek – miután a fegyelmi ügyek előkészítését társadalmi munkában végzik, amikor éppen egyéb elfoglaltságuk megengedi, – igen gyakran változnak. Emiatt nem tudják elsajátítani a megfelelő módszereket és a szerzett tapasztalatokat nem adják tovább utódaiknak. [...]

E) Amiatt, hogy az alapszervezeteknek nem adják meg az önállóságot a fegyelmi ügyek intézésében, hogy a pártbizottságok nem tudják alaposan kivizsgálni, előkészíteni az ügyeket, hogy igen sok esetben helytelen határozatokat hoznak, mindez maga után vonja, hogy a megyei, kerületi pártbizottságok elé nagy mennyiségű ügy kerül. A pártbizottságok ülésén sok egyéb és sürgős pont mellett mint utolsó pont szerepelnek a fegyelmi ügyek, amelyeken igyekeznek gyorsan túlesni.”¹²⁷

Az előterjesztés javára írható, hogy reális helyzetértékelést mutat a pártfegyelmi ügyek országos intézéséről. A helyzet Budapesten is hasonló volt, mint azt korábban láthattuk. Új szempontot mutat a „D” pont, ami nem csak a terület elhanyagoltságát jelzi, hanem azt is, hogy hiányzott az e munka során különösen fontos állandóság biztosítása. Az „E” pontban leírtak pedig arra utalnak, hogy a fővárosi Titkársághoz 1949 áprilisában, illetve szeptemberében benyújtott javaslatok a gyakorlatban nem valósultak meg. Az előterjesztés ezután további alpontokba szedve felsorolja azokat a tevékenységeket, amelyekkel a pártfegyelmi eljárások addig szokásos gyakorlata megsértette a szervezeti szabályzatot. Csak szemezgetve ezek közül: hangsúlyozza

¹²⁷ MNL OL M-KS 276-53. 56. őe. A KV Szervezési Osztálya, Káderosztálya és a Központi Ellenőrző Bizottság közös jelentése a pártszervezetek fegyelmi munkájának hibáiról, és javaslatai azok megszüntetésére. (Kiemelés az eredetiben, a következőkben hivatkozás nélkül idézett szövegek innen származnak.)

az alapszervezeti „fegyelmi munka” háttérbe szorítását; gyakori volt, hogy a fellebbezéseknél a felettes pártszerv vizsgálat nélkül elfogadta az alapszervezet határozatát; sok esetben nem hallgatták meg az eljárás alá vont párttagot, csak „papírokból határoznak”; előfordult, hogy a kizárt párttagtól nem vették el a tagkönyvét; túl súlyosak vagy túl „liberálisak” voltak az ítéletek; gyakran összerosódott a munka és a pártfegyelem; sokszor nem vitték taggyűlés elé a fegyelmi döntéseket, így elvesztett a „nevelő hatás”; és végezetül, ami a kutató számára is szomorú realitás, hogy a pártfegyelmi ügyekről gyakorta nem készült nyilvántartás, vagy ha mégis, akkor az általában áttekinthetetlen volt.

De milyen megoldást kínált a javaslat a helyzet orvoslására? Az előterjesztők a *pártválasztmányi tagok közül alakítandó pártfegyelmi bizottságok* létrehozását javasolták,¹²⁸ amelyek kivizsgálják, megtárgyalják az eléjük kerülő pártfegyelmi ügyeket, és azokban határozatot hoznak.¹²⁹ Ez azonban csak az érintett (azaz a fővárosi/megyei, illetve a kerületi/járási) *pártbizottság jóváhagyása* után léphet érvénybe. A fegyelmi bizottságoknak meg kell hallgatniuk a vizsgálatban érintett személyeket, illetve tájékoztatniuk kell őket a jóváhagyott határozatról. A fegyelmi bizottságok közvetlenül a pártbizottságok alatt működnének; számukra az ügyeket egy – Budapesten szükség szerint több – függetlenített fegyelmi referens készítené elő, társadalmi munkában dolgozó aktívák segítségével. A kisebb, pártválasztmánnyal nem rendelkező szervezetekben továbbra is az alapszervezet vezetősége hozna döntést az ügyekben, amit viszont köteles jóváhagyásra a taggyűlés, kizárás esetén pedig a felettes pártbizottság elé terjeszteni.

Láthatjuk tehát, hogy a fővárosi Titkárság elé beterjesztett 1949-es javaslatok több elemét átvették az előterjesztés készítői, annyi változtatással, hogy a pártválasztmányi tagokból felállított testület önállóan nem dönthetett, határozatával csak a pártbizottsági döntést készíthette elő. A javaslatot szinte teljes egészében elfogadta a Politikai Bizottság, így az kötelező utasítássá vált a pártszervezetek számára.¹³⁰ A határozat legfontosabb változtatása a korábbi állapotokhoz képest az volt, hogy saját felügyelő testületet hozott létre a pártfegyelmi ügyek ellenőrzésére, és ezzel kivette a terület irányítását a káderosztályok kezéből. A pártfegyelmi ügyek legfőbb kontrollját természetesen továbbra is a KEB jelentette, de a konkrét esetekben nyújtott közvetlen szerepe a helyzet rendezésével valamelyest csökkent. A Politikai Bizottság továbbá egy „brosúra” elkészítését írta elő a KEB számára, amely iránymutatásul szolgál majd a pártfegyelmi ügyek intézéséhez. Ezt a KEB nemsokára el

¹²⁸ Pártválasztmányt csak 1000 fő feletti párttaggal bíró szervezetek alakíthattak az 1948-as szervezeti szabályzat szerint. Izsák (főszerk.) 1998: 39.

¹²⁹ A határozat szerint a kerületi és a nagyzemmi fegyelmi bizottságok öt tagból állnak, a budapesti pedig hétből (MNL OL M-KS 276-53. 56. őe. A Politikai Bizottság 1950. június 29-ei határozata).

¹³⁰ A határozatot a *Pártmunkás* című újság 1950. évi 13. száma is közölte.

is készítette.¹³¹ A továbbiakban bővebben ismertetem e kiadvány tartalmát, ugyanis a korszak pártfegyelmi eljárásrendjét ez szabályozta.

Az útmutató részletesen foglalkozik azokkal az utasításokkal, amelyeket a pártfegyelmi ügyekben eljáróknak ismerniük kellett. Így először szó szerint idézi az 1948-as szervezeti szabályzat vonatkozó részeit, azokhoz értelmezéseket és magyarázatokat fűzve, mindehhez Lenin gondolatait is segítségül hívva. Ezután a pártfegyelmi ügyek intézésének elvi szempontjait ismerteti a kiadvány. A legfontosabb cél a *Párt* erősítése, a fegyelmi határozatnak erre mindig tekintettel kell lennie, felül kell tehát emelkedni az egyéni szempontokon. Ezenkívül arra is ügyelni kell, hogy ne megtorlás legyen a fegyelmi ítélet, hanem annak legyen nevelő hatása, hiszen ez példát szolgáltat mind a fegyelmi alá vont illető, mind a többi párttag számára. Az útmutató újdonsága, hogy szól a pártba való visszakерülés módjáról is:

„Ha egy párttagot pártfegyelmi úton távolítanak el a Pártból, egy idő múlva jó munkáján keresztül, és ha munkahelyén a pártszervezet is ajánlja, visszakерülhet a Pártba. Ennek előfeltétele azonban az, hogy mind a termelésben, mind a társadalmi munkában bebizonyítsa, hogy kiküszöbölte magából mindazokat a hibákat, amelyek következtében szembekerült a Párttal, a Párt Szervezeti Szabályzatával. Ha nem követett el a Párttal, a munkásosztállyal szemben valami rendkívül súlyos bűncselekményt, úgy módot adunk neki arra, hogy hibáját jóvátegye. Az ilyenek előtt nincsenek a Párt kapui örökre zárva. Amikor tehát a fegyelmi testület előtt megkapja cselekedetének bírálatát, meg kell neki mutatni az utat ahhoz, ahogyan hibáját jóváteheti.”

Az útmutató ezután bemutatja a minta-fegyelmi eljárás menetét, amikor is – elvárt módon – egy alapszervezet indít a hozzá tartozó párttag ellen pártfegyelmi vizsgálatot. Ezt bejelentés után lehet megindítani (először vizsgálva annak komolyságát), de az alapszervezet (vagy felettes pártszerv) is kezdeményezheti azt. Először azonban az alapszervezet fegyelmi illetékesének kell mérlegelnie, hogy a beérkező esetek közül melyik számít fontos, vagyis a párt aktuális feladataira vagy az alapszervezet életére nézve kritikus ügynek, majd választása után ellenőriznie kell, hogy az ő pártszervezete az illetékes-e az ügyben.

„Az elv az, hogy minden párttag ott felelős pártfegyelmi szempontból, ahova pártszervezetileg tartozik. Ez alól kivétel, ha magasabb funkcionáriusról van szó, vagy olyan

¹³¹ Útmutató [1950]. A kiadvány elkészítésének pontos időpontja ismeretlen, de a benne ismertetett szervezeti szabályzat az 1951-es pártkongresszuson eszközölt változtatásoknál korábbi szövegváltozatot tartalmaz, azaz az útmutató biztosan a kongresszus előtt, valószínűleg még 1950-ben keletkezett. (A következőkben hivatkozás nélkül idézett szövegek innen származnak.) Az *Útmutató* teljes szövegét – nehéz hozzáférhetősége okán – közreadom a *Függelékben*.

párttagról, akinek ügye egy magasabb funkcionáriussal vagy egy más pártszervezethez tartozó ügygel van szoros összefüggésben.”

A kivizsgálásra kerülő pártfegyelmi ügy megállapítása után az első feladat az eset ismeretéhez szükséges információk összeszedése.

„A pártfegyelmi eljárás alá vont párttagról be kell szerezni információkat (káderanyag, felülvizsgálati anyag, jellemzések stb.) minden olyan területről, illetve pártszervezettől, ahol az illető lakott, vagy dolgozott. Ha ilyen módon a pártfegyelmi eljárás alá vont párttagról beszereztük mindezeket az adatokat, megállapítjuk a bejelentésből, melyek azok a tények, amelyeknek a kivizsgálása döntő a pártfegyelmi ügy elbírálásánál.”

Ezután az alapszervezet fegyelmi ügyekkel foglalkozó munkatársa hivatalosan is megindítja az eljárást. Ennek során meghallgatják a bejelentőt, a tanúkat, majd végül a „vádлотtát” is, aki ekkor tisztázhatja szerepét.

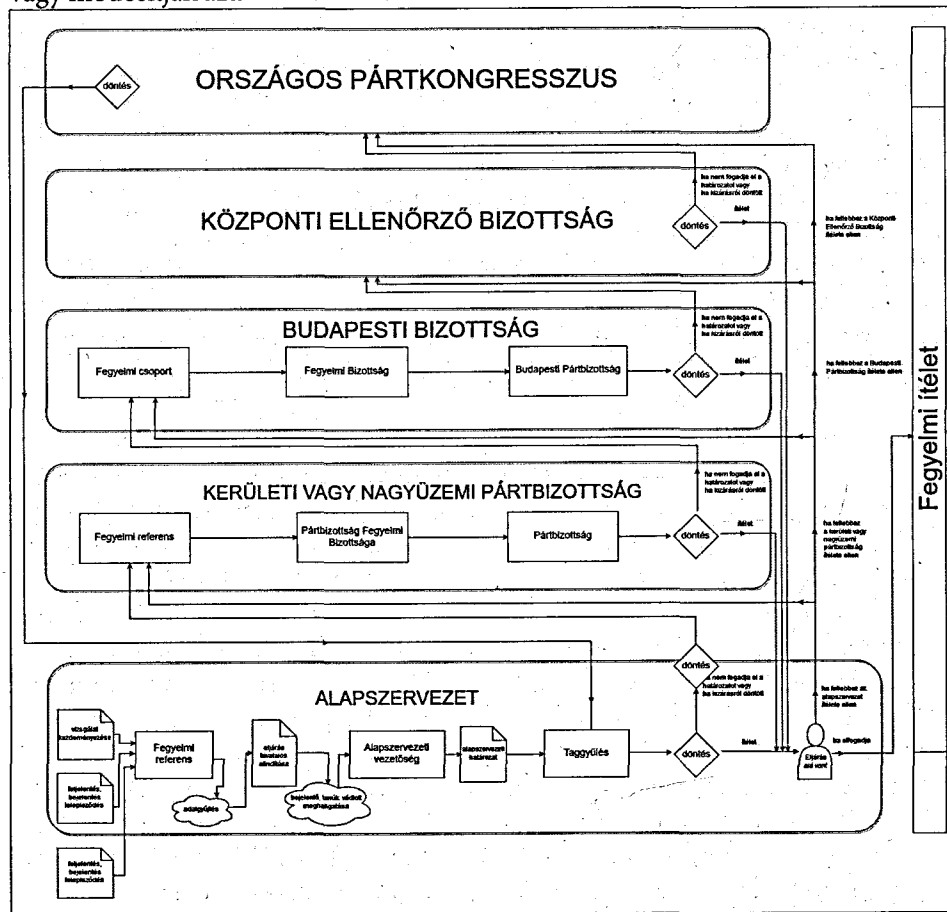
„A vizsgálat helyes módszere az, ha először a bejelentőt, majd az esetleges tanúkat, s végül a pártfegyelmi eljárás alá vont párttagot hallgatjuk meg. Ez a sorrend azért helyes, mert így módon minden adat, ami a pártfegyelmi ügy tisztázásához szükséges, mielőtt a pártfegyelmi eljárás alá vont párttagot meghallgatjuk, birtokunkban van.”

Az alapszervezet illetékes-e ezután összefoglalót készít az ügyről, amit javaslattal ellátva az alapszervezeti vezetőség elé terjeszt. A vezetőség – ekkor fegyelmi bizottsági minőségében – megtárgyalja az esetet, ismételt meghallgatva az eljárás alá vont párttagot, majd határozatot hoz. Ezt azután taggyűlésen kell ismertetni, mivel döntés csak akkor születik, ha a párttagok helyi közössége elfogadja a határozatot. Ha nem fogadja azt el, akkor felsőbb fórum elé kerül az ügy. Szintén ez a helyzet, ha kizárásos döntést hoz a bizottság – akár van fellebbezés, akár nincs. A párt hierarchia magasabb szintjén is hasonló mechanizmus érvényes, amikor például egy járási/kerületi pártbizottság indít fegyelmi eljárást. A bizonyítási eljárás után a fegyelmi bizottság határozatát a pártbizottságnak kell jóváhagynia. Fellebbezés, illetve kizárás esetén pedig a felettes pártszervhez, azaz a megyei/fővárosi pártbizottsághoz kell továbbítani az ügyet.

De térjünk vissza az alapszervezeti eljárásra, és alkalmazzuk azt a fővárosi környezetre. Az alapszervezeti taggyűlési döntést követően az eljárásról készült rövid jegyzőkönyvet megkapja a vizsgálat alá vont párttag,¹³² kizárás esetén pedig elveszik tőle a tagkönyvét. Az érintett ezután dönthet arról, hogy elfogadja-e az ítéletet, vagy

¹³² A történész szomorúságára az útmutató szigorúan előírja, hogy csak rövid jegyzőkönyvek készüljenek, amelyek az ügy lényegét és a határozatot tartalmazzák. „Le kell szokni arról a helytelen módszerről, amely hosszú párbeszédű jegyzőkönyvek gyártásával megnehezíti a pártfegyelmi ügy lényegének kihámozását.”

fellebbezéssel él. Amennyiben elfogadja az ítéletet, akkor az eljárás lezárul. Ellenkező esetben (illetve kizárásoknál mindig) az adott alapszervezet – hatásköri lista alapján – felettes kerületi vagy nagyüzemi pártbizottságához, illetve annak fegyelmi referenséhez jut ekkor az ügy, aki áttanulmányozza az alapszervezeti eljárást. Ha azzal egyetért, akkor a pártbizottság fegyelmi bizottságához utalja az ügyet; ha viszont nem tartja azt megfelelőnek, akkor újraindíthatja az eljárást, de ekkor már ő hallgatja meg az érintetteket. A fegyelmi bizottság ennek nyomán hoz határozatot, amelyet betervezt a pártbizottság elé, amelynek tagjai a testületi ülésen fogadják el, vagy módosítják azt.

2. ábra. A pártfegyelmi eljárásrend algoritmus

Forrás: Útmutató (Somorjai András és Somorjai Szabolcs rajza)

Megjegyzés: Az ábrát lásd nagyobb felbontásban az E-FÜGGELÉK-ben (korall.org/efg.).

Amennyiben az eljárás alá vont párttag ismét él fellebbezési jogával, akkor a Budapesti Fegyelmi Csoporthoz kerül az ügy, ahol hasonló vizsgálat után terjeszti a

referens javaslatát a Budapesti Fegyelmi Bizottsághoz. A Fegyelmi Bizottság határozatát pedig a Budapesti Pártbizottság vitatja meg ülésén. Ha még az itt hozott döntés ellen is fellebbezni kíván az illető, akkor a KEB-hez, illetve ezután az országos pártkongresszushoz fordulhat panaszával.¹³³ Ha az eljárás alá vont párttag bármelyik korábbi szinten elfogadja a döntést, akkor az visszakerül az „első fokon” eljáró alapszervezethez, amely taggyűlésén hirdeti ki a döntést. Ezt a taggyűlés már csupán tudomásul veheti, mivel a „demokratikus centralizmus” elve miatt a felettes pártszerv döntését az alsóbb nem bírálhatja.

Az eddig elmondottak alapján talán nem túlzás kijelenteni, hogy a pártfegyelmi eljárás rendszere logikusnak, de ezzel együtt meglehetősen bonyolultnak tűnik, az alapos vizsgálat – elméletben legalábbis – rendkívül sok energiát és odafigyelést igényelhetett a fegyelmi szervezetet működtetők részéről. A Politikai Bizottság 1950. júniusi határozata és annak „végrehajtási utasítása” azonban a pártfegyelmi eljárásrend szabályozása szempontjából mindenképp mérföldkőnek, a bürokratizálódás kezdetének tekinthető. Az addig csak mellékesen kezelt „fegyelmi munka” ekkortól már saját apparátussal és eljárásrenddel működő, szabályozó tényezővé vált.

Az MDP központi vezetése ezután már nem foglalkozott többet a pártfegyelmi eljárás átfogó szabályozásával, azaz összességében – úgy tűnik – elégedettek voltak a megoldással. De a szabályok lefektetése a gyakorlatban még nem oldotta meg a problémákat, hiszen az előző évek nagy mennyiségű elintézetlen ügyet, és kezelhetetlen fegyelmi nyilvántartásokat hagytak örökül.

A pártfegyelmi eljárásrend bürokratizálódása és korlátai (1950–1956)

Az 1950. június 29-ei határozatot a fővárosban hamarjában végre is hajtották. A Budapesti Pártválasztmány már a határozatot megelőzően intézkedett a Budapesti Fegyelmi Bizottság létrehozásáról. Erre az teremtett lehetőséget, hogy 1950. június 24–25-én pártértekezletet tartottak a fővárosban, ahol a küldöttek új pártválasztmányt választottak meg. Másnap közülük jelöltek ki öt főt a Fegyelmi Bizottság tagjává.¹³⁴ A Budapesti Pártbizottság ezután 1950. július 21-én intézkedett arról, melyik kerületi és nagyüzemi pártbizottságoknál helyez el függetlenített fegyelmi referenst,¹³⁵ illetve

¹³³ Ez a fellebbezési eljárási rend kötelező volt, azaz a párttag nem fordulhatott egyből ügyével a KEB-hez. A KEB-hez azonban panaszt vagy bejelentést lehetett tenni a felsőbb szervek megkerülésével is.

¹³⁴ BFL XXXV.95.a. 5. 6e. A Budapesti Pártválasztmány ülése, 1950. június 25. Úgy tűnik, nem okozott tehát meglepetést a Politikai Bizottság határozata, hiszen már a határozat előtt megalakult a Budapesti Fegyelmi Bizottság. Azonban az öt fős tagság nem felelt meg a felsőbb szerv előírásának, ezért novemberben két fővel megemelték a testület létszámát. Vö. uo. A Budapesti Pártválasztmány ülése, 1950. november 11.

¹³⁵ Ez a III., a IV., az V. (itt 2 referens is!), a VI., a VII., a VIII., a IX., a X., a XI., a XIII., a XIV. Kerületi Pártbizottság, illetve a Rákosi Mátyás Művek Pártbizottsága volt. A többi kerületi vagy

határozott arról, hogy a soron következő kerületi és nagyüzemi pártválasztmányi üléseken meg kell választani a helyi fegyelmi bizottságok tagjait.¹³⁶ A mintakerületünknek választott Józsefvárosban például 1950 szeptemberében állt fel a fegyelmi bizottság.¹³⁷

Az MDP 1951. február 24.–március 2. között tartotta II. kongresszusát, ahol többek között módosították a szervezeti szabályzatot,¹³⁸ illetve témánk szempontjából fontosabb, hogy a KEB elnöke, Kiss Károly is beszámolót tartott a plénum előtt a testület működéséről.¹³⁹ Kiss hangsúlyozta a „pártfegyelmi munka” 1948 óta tartó folyamatos javulását, külön kiemelve ebben az 1950. június 29-ei politikai bizottsági határozat fontosságát. Ez a KEB felügyeletére bízta az újonnan létrehozott fegyelmi bizottságokat, ezért Kiss néhány gondolat erejéig kitért azok alig nyolchónapnyi működésének tapasztalataira. Itt csak a megemlített hibákra térek ki röviden:

„Milyen hibák tapasztalhatók a megyei fegyelmi bizottságok munkájában?

1. A fegyelmi ügyeket nem vizsgálják meg [a] tárgyalás előtt alaposan [...], leginkább azért, mert a megyei pártbizottság az előkészítési munkával megbízott referens elvtársakat más feladattal halmozza el.
2. A fegyelmi bizottságokhoz nem tartozó ügyeket intéznek [...], vagy heteken át nem tartanak ülést, az ügyek elintézetlenül halmozódnak fel.
3. Előfordul, hogy a fegyelmi bizottságok elmerülnek az apró részletekben, ami miatt a bizottság ülése a végtelenségig húzódik. Például Borsod megyében egy reggel 7-től este 7-ig tartó ülésen három fegyelmi ügyet tárgyaltak meg.”¹⁴⁰

Kiss Károly tehát arról az időszokról beszélt előadásában, amikor már a fegyelmi bizottságok intézték a pártfegyelmi ügyeket. Mint látható, akadtak problémák, leginkább azzal, hogy a kifejezetten a fegyelmi esetek intézésére létrehozott apparátust más feladatokra is használták. A KEB működéséről szólva Kiss elmondta, hogy a testület 1948 júniusa óta 1134 esetben folytatott vizsgálatot, ebből 376 fellebbezést bíráltak el. Miután – ezt később látni fogjuk – ennyi pártfegyelmi ügy a VIII. Kerületi Pártbizottság előtt is megfordult ebben az időszakban, ezért kijelenthető, hogy a párttagok az MDP kezdeti időszakában kevésbé éltek a KEB-hez való fellebbezés lehetőségével. Kiss ezután hosszasan sorolja a hibákat és az eredményeket, de ezek ismertetésétől

nagyüzemi pártbizottságnál nem találták szükségesnek a függetlenített fegyelmi referensi státus létrehozását. Ennek okát az előterjesztés nem magyarázta meg, valószínűleg az a kerületek – MDP szempontjából nézett – fontosságában keresendő (BFL XXXV.95.a. 21. öe. Javaslat a kerületi fegyelmi bizottságok felállítására, 1950. július 18.).

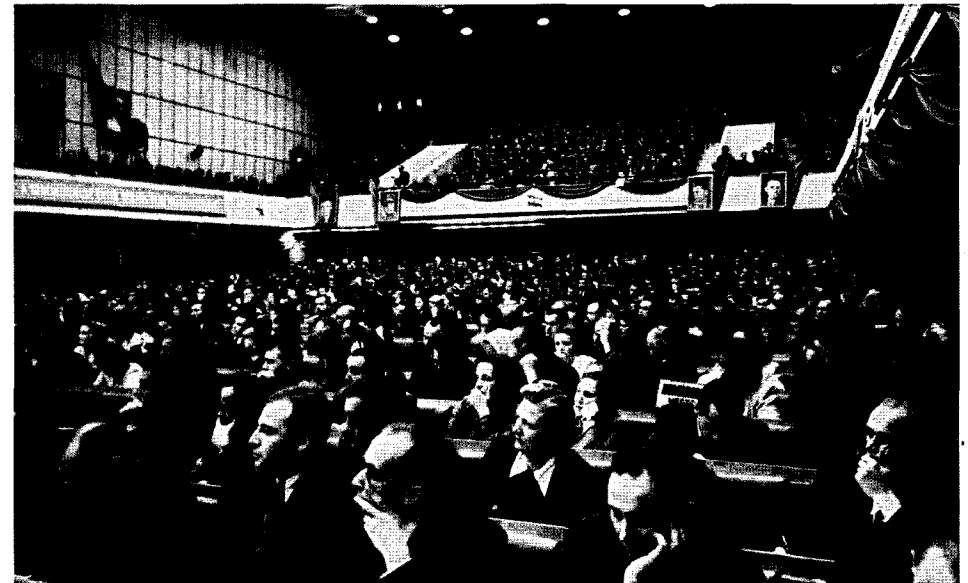
¹³⁶ BFL XXXV.95.a. 21. öe. A Budapesti Pártbizottság határozata, 1950. július 21.

¹³⁷ BFL XXXV.103.a.2. 7. öe. A VIII. Kerületi Pártválasztmány ülése, 1950. szeptember 1.

¹³⁸ MDP 1951: 495–500.

¹³⁹ MDP 1951: 480–492.

¹⁴⁰ MDP 1951: 484.

10. kép. Ülészék az MDP II. kongresszusa, 1951 (Dózsa György út 84., a MÉMOSZ-székház nagyterme)

eltekintek, mivel a korabeli pártzsargon miatt lényegében semmi érdemlegeset nem mond el a pártfegyelmi helyzetről.

A szervezeti szabályzat módosítása a fővárosi pártfegyelmi ügyek tekintetében egyetlen jelentős változást eredményezett: ekkor rögzítették azt a szabályzatban, hogy a pártból való kizárás minden esetben a megyei, illetve a fővárosi pártbizottságnak kell jóváhagynia:

„Erre azért van szükség, mert a tapasztalat azt mutatja, hogy egyes alsóbb pártszerveink számos esetben kellő indok nélkül zártak ki párttagokat. A párttagság – erre tanít bennünket Sztálin elvtárs – szent dolog [sic!] és a Pártból való kizárás a legnagyobb büntetés, ami párttagot érhet, ezért igen alaposan meg kell fontolni, hogy mikor, milyen esetben éljünk a pártbüntetésnek ezzel a legsúlyosabb mértékével.”¹⁴¹

A módosítás jelentős visszalépést jelentett az 1950-ben meghirdetett decentralizálási elképzelésekhez képest, mivel kivette a kizárási jogkört a kerületi és a pártválasztmánnyal rendelkező nagyüzemi pártbizottságok kezéből. Ezzel egyúttal jelentős túlmunkát rakott a fővárosi pártbizottság fegyelmi apparátusára, illetve magára a Budapesti Pártbizottság testületére is, amelynek ülésein ezután irdatlan mennyiségű

¹⁴¹ MDP 1951: 497.

pártfegyelmi ügy jelent meg. Ez már az 1951. májusi Bp. PB-üléseken észrevehető, 1951. június 26-ától pedig külön napirendi pontként, a „sima” pártfegyelmi ügyek után szerepeltek a jóváhagyandó kizárások. Az első ülésen mindjárt 76 érintettel, de ez a szám csak növekedett a későbbiekben.¹⁴² Különösebb illúzióink nem lehetnek azzal kapcsolatban, vajon mennyire alaposan előkészített ügyek kerülhettek ekkoriban a testület elé, illetve mennyit tépelődhettek annak tagjai egy-egy jóváhagyás vizsgálatkor. Megkockáztatható a kijelentés, hogy csak akkor végezhettek – egyéb napirendi témák után – az ülésenként akár száznál is több fegyelmi ügy megtárgyalásával, ha automatikusan elfogadták az alsóbb szintű pártbizottságok korábbi javaslatait.¹⁴³ Az intézkedés azonban azt is jelzi, hogy az alsóbb szintű pártbizottságok indokolatlanul sok kizárást alkalmaztak a politikai bizottsági határozat és a kongresszus közötti időszakban, amelyek így tisztogatás jellegűnek tűnhettek a helyi párttagok, illetve az országos vezető testületek irányítói számára is. Ezt az önkényes hozzáállást próbálták tehát korlátozni a felsőbb pártszervezet engedélyéhez kötött kizárási határozatokkal.

Ugyan témánkhoz csak közvetve kapcsolódik, de a Kiss Károlytól idézett szöveg még egy sajátos vonatkozásában is érdekességet hordoz, mégpedig a párttagság „szent dolog”-ként említése okán. Az, hogy a mindennapi beszélgetésekben az egyszerű párttagok vallásos jelzőket, illetve fogalmakat használtak, nem meglepő, részint az illetők vagy családjuk (korábbi) vallásossága, részint e kifejezéseknek a közbeszédben elterjedt volta miatt. Az azonban, hogy az ateista állampárt országos kongresszusán egy magas rangú funkcionárius használja ezt a szóösszetételt, egyszerre meglepő és disszonáns. Az MDP Budapesti Pártbizottsága például pár hónappal korábban éppen a következőkről tervezett intézkedni: „A Népművelési Osztály a közeljövőben megváltoztatni javasolja [...] a szentekről elnevezett utcák neveit, vagy legalább a »szent« jelző elhagyását.”¹⁴⁴ A szituáció – furcsasága ellenére – azonban korántsem egyedi, gondoljunk csak vissza a korábban említett Oleg Kharkhordin munkájára, amelyben a bolsevik gyakorlatokat az ortodox egyházi rituálékkal összefüggésben vizsgálta.¹⁴⁵ Bár jelen kötetben erre nincs mód, de mindenképp érdemes lenne ilyen jellegű kutatásokat a magyarországi állampárt esetében is elvégezni.¹⁴⁶

Visszatérve témánkhoz, a Politikai Bizottság határozatához igazodott a szervezeti szabályzat azon kongresszusi módosítása, amelynek során bekerült a szövegbe a fegyelmi bizottságok létesítésének módjáról szóló passzus. Annyi változtatás azonban történt az 1950-es állapotokhoz képest, hogy 1000 fő helyett immár az 500

¹⁴² BFL XXXV.95.a. 36. őe. A Budapesti Pártbizottság ülése, 1951. június 26.

¹⁴³ A pártfegyelmi ügyek, illetve a kizárások jóváhagyásainak név szerinti listájához lásd a pártbizottsági ülések napirendjeit: Fehérné Bozsics–Rácz–Koltai (szerk.) 2007.

¹⁴⁴ BFL XXXV.95.a. 26. őe. Az MDP Budapesti Pártbizottság ülése, 1950. november 10.

¹⁴⁵ Kharkhordin 1999.

¹⁴⁶ Kiss Károly fogalmazása ugyanis nem volt egyedi; Bata István az 1950. júniusi fővárosi pártértekezleten „szent kötelesség”-ről, illetve „szent meggyőződés”-ről beszélt felszólalásában (BFL XXXV.95.a. 1. őe.) és a példákat még sorolhatnám.

főnél több párttaggal bíró pártszervezetek is megkapták a jogot, hogy pártválasztmányt és pártbizottságot hozhassanak létre, azaz ezekben is lehetett ezután fegyelmi bizottságokat alakítani.¹⁴⁷

Az 1951-es változtatások sikerességét lemérhetjük a VIII. Kerületi Pártbizottság elé 1952. május 15-én kerülő, a „fegyelmi munkáról” szóló első kerületi jelentésből, illetve annak megtárgyalásából.¹⁴⁸ A Blatniczky Gyula fegyelmi referens által egy nappal korábban keltezett előterjesztés szerint ugyanis a kerületi fegyelmi bizottság jól működik, az ügyeket néhány hét alatt lezárják, a kizárási ügyeket azonban a Budapesti Pártbizottságra kell felküldeni jóváhagyásra, ahol megállnak az ügyek:

„A fegyelmi munka lassúsága nem áll fenn, ellenben figyelembe kell venni, hogy amikor kizárási határozatot hozunk, azt át kell küldeni a Budapesti Pártbizottsághoz. Itt történnek a késések. Lényegében azok az ügyek maradnak el, amelyek a Budapesti Pártbizottsághoz jóváhagyás végett mennek fel.”

A jelentés a politikai bizottsági határozat végrehajtását sikeresnek ítéli meg a kerületben. Eredményként könyveli el a fegyelmi bizottságok felállítását, illetve azt a törekvést, hogy a döntésekkor már nem kétszoros határozatokat hoznak, hanem indoklást is mellékelnek hozzájuk. Ellenben Blatniczky komoly problémákra is felhívja a figyelmet:

„Az üzemi, intézményi Pártbizottságoknál azt tapasztaljuk, hogy nem az alapszervek folytatják le a fegyelmi kivizsgálását, hanem a Pártbizottság mellett működő Fegyelmi Bizottság, ezzel elveszik az alapszervek önállóságát. Megfosztják a taggyűlést a szervezeti szabályzatban biztosított jogától, de nem utolsó sorban elveszíti a fegyelmi azt a nevelő hatását, amelyet a fegyelmi ügyek lefolytatásával el akarunk érni [...]”

Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a nagyobb pártszervezetek nem hagyták, hogy az alájuk tartozó kisebb alapszervezetek helyi szinten tárják fel az ügyeket, hanem maguk végeztették vizsgálatot a mellettük működő fegyelmi bizottságokkal, majd az ennek nyomán született döntéseket oktrojálták az alapszervekre. Blatniczky jelentése itt lényegi problémát érint:

„Az ilyen módon való fegyelmi ügyek kivizsgálása *diktatórikus* módszernek is tűnik fel a tagság előtt és a nevelő hatás helyett megfélemlítő hatást vált ki a tagságból.”

¹⁴⁷ MDP 1951: 497.

¹⁴⁸ BFL XXXV.103.a.3. 208. őe. (A következőkben hivatkozás nélkül idézett szövegek erről az ülésről, a kiemelések pedig tőlem származnak.)

Szintén komoly problémát tárt fel Blatniczky Gyula, amikor arról számolt be, hogy egyes pártszervezetekben a politikai bizottsági határozat óta eltelt idő alatt nem álltak fel fegyelmi bizottságok, azaz a fegyelmi ügyeknek nem volt „gazdája”. Ez például a jelentésben nevesített Vasöntöde és Gépgyár esetében azt jelentette, hogy 1951-ben egyetlen pártfegyelmi ügy sem érkezett be tőlük jóváhagyásra. Nem arról volt szó, hogy nem születtek a gyári pártszervezetnél pártfegyelmi határozatok, hanem azt, hogy azok nem jutottak el a VIII. Kerületi Pártbizottsághoz. Mint kiderült, az említett pártszervezetnél fegyelmi nyilvántartást sem vezettek. Szintén helytelenítette a fegyelmi referens azt a vasöntödei gyakorlatot, hogy a fegyelmi vétséggel meggyanúsított párttagoktól eljárás lebonyolítása nélkül, egyszerűen elvették a tagkönyvüket, és gyakorta egyúttal el is bocsátották őket a vállalatától. A jelentésben ugyan egy konkrét esetet hoz fel erre Blatniczky, de ha egy vezető testületi ülésre készített előterjesztésben ilyen jellegű információt találunk, okkal gyaníthatjuk, hogy az nem egyedi előfordulást, hanem a – más alapszervezeteket is érintő – gyakorlat egy kiemelt példáját jelenti. Erre utal az 1950–1954 között a kerületi pártszervezetet vezető párttitkár, Visontai Ilona¹⁴⁹ hozzászólása is:

„Mióta függetlenített fegyelmi referens van, azóta a fegyelmi ügyekbe többé-kevésbé rendet tudtunk teremteni. Ellenben még mindig nincs eléggé rend abból a szempontból, hogy politikailag jól megértsék a mi alapszerveink a fegyelmi kérdéseket. Itt van a mi legnagyobb gyengeségünk. Van ezen a területen már javulás, de még mindig van olyan terület, hogy a fegyelmi ügy a mi ügyünk és a lényeg az, hogy aki elkövette a hibát, meg legyen büntetve. Ami a Vasöntöde és Gépgyárban van, az is egy bizonyos fokig ennek tudható be, hogy az elvtársak úgy látják a dolgot, ha valaki hibát követ el, elveszik a tagsági könyvét és a fegyelmi ügy le van zárva.”

Visontai továbbá felhívta a figyelmet arra a helytelen gyakorlatra, hogy az üzemi és hivatali alapszervezetek közül az előbbieken jóval kevesebb fegyelmi ügy fordul elő, kevesebb a felelősségre vonás.¹⁵⁰ A párttitkár hozzászólása után végül elfogadták a referens jelentését, amelynek megállapításai alapján a „fegyelmi munka” határozott javulását tapasztalhatták az ülés résztvevői és ezt megnyugvással tudomásul vették.

Négy hónappal később, 1952 októberében ismét pártbizottsági ülésen foglalkoztak a VIII. kerületi „fegyelmi munkával”. A júniusi megállapításokhoz képest

¹⁴⁹ Visontai Ilona régi kádernek számított, 1945-ben az MKP Nagy-Budapesti PB káderese, 1946–1948 között a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének budapesti titkára, majd 1948–1949-ben a Magyar Szabadságharcos Szövetség budapesti titkára volt. A VIII. kerületi pártszervezet élére egy éves pártiskola után, 1950. szeptember 1-jével került, mivel az addigi párttitkár, Hidas (Háder) István a fővárosi pártszervezet első titkára lett az 1950. júniusi pártértekezletet követően. Visontai 1954 augusztusában távozott a kerület éléről, amikor is pártfőiskolára küldte őt a fővárosi pártvezetés. Vö. BFL XXXV.103.a.2. 7. őe.; BFL XXXV.95.a. 1. őe.; uo. 111. őe.

¹⁵⁰ E kijelentésre még visszatértek az alapszervezetek fegyelmi ügyeinek statisztikai vizsgálatakor.

gyökeres újdonságot nem tapasztalhattak a résztvevők; az új referens, Kniezsatzky György javulásról és problémákról egyaránt beszámolt kétoldalas jelentésében. A legkomolyabb hibaként azt jelölte meg, hogy a kerületi fegyelmi bizottság tagjai nem kapcsolódnak be a fegyelmi ügyek kivizsgálásába, hanem lényegében elfogadják a referens vizsgálatait. Ugyanez érvényes az alsóbb szintű pártszervezetekre is. Ebből is adódik, hogy a referensek állandó időzavarral küzdenek, de Kniezsatzky kérései ellenére plusz státusokat továbbra sem kapnak.¹⁵¹

A pártfegyelmi eljárásrendszerben a következő változást a központi Titkárság 1952. októberi határozata jelentette, ami reflektált a kerületeknél tapasztalt problémákra. A határozat feljogosította a kerületi pártbizottságokat, hogy a „tagdíj nemfizetése” miatti kizárásokat saját hatáskörükben intézzék el, kontroll gyanánt csak annyit írtak elő, hogy a Budapesti Pártbizottság egy tagja ellenőrizze a döntéseket.¹⁵² Ezen intézkedés meghozatala azt a célt szolgálta, hogy meggyorsítsák ebben a legegyszerűbben meghatározható, ám annál komolyabb pártfegyelmi vétségben érintettek kizárását.¹⁵³

Szintén erősítette az alsóbb pártszervezetek fegyelmezési jogait a Titkárság 1953. márciusi határozata, amely arról intézkedett, hogy az „egy évnél hosszabb idő óta tagjelöltek ügyének rendezéséről” szóló KV-határozat¹⁵⁴ után kizárt párttagok fellebbezéseit a kerületi fegyelmi bizottságok bonyolítsák le.¹⁵⁵ Ezt erősítette meg a Politikai Bizottság 1954. áprilisi határozata is.¹⁵⁶ A rendelkezés lényege abban foglalható össze, hogy a tagjelöltek esetében az egyéves „jelölti” állapot után már megállapítható, hogy az illető érdemes-e a párttagságra vagy sem. 1953-ig azonban gyakorlat volt, hogy a tagjelöltek akár évekig is ebben a státusukban maradtak. Ennek a helyzetnek a felszámolása végett vizsgálták felül a tagjelölteket, illetve alakították ki az új gyakorlatot. Ezeket az eseteket azonban – legalábbis a VIII. kerületben – nem a szokásos pártfegyelmi eljárás keretében bonyolították le, hanem külön kezelve, kvázi gyorsított eljárás keretében, amit nem is a fegyelmi referens, hanem a kerületi Párt- és Tömegszervezetek Osztálya (PTO) munkatársai bonyolítottak le.¹⁵⁷ A lebonyolítás korántsem zökkenőmentességéről tanúskodik a Budapesti Pártbizottság 1953. május 19-ei ülése, amelyen az V. kerületi pártszervezet beszámoltatása kapcsán Ács Ferenc PTO-vezető

¹⁵¹ BFL XXXV.103.a.3. 229. őe.

¹⁵² MNL OL M-KS 276-54. 216. őe. A Titkárság határozata, 1952. október 31.

¹⁵³ A VIII. kerületi ilyen típusú pártfegyelmi ügyekről bővebben lásd a 8. fejezetet.

¹⁵⁴ A KV a határozatot 1953. január 21-én küldte ki a pártszervezeteknek (MNL OL M-KS 276-54. 224. őe.).

¹⁵⁵ MNL OL M-KS 276-54. 236. őe. A Titkárság határozata, 1953. március 25.

¹⁵⁶ MNL OL M-KS 276-53. 171. őe. A Politikai Bizottság határozata, 1954. április 21.

¹⁵⁷ Ennélfogva az ilyen típusú kizárásoknak nem is maradt nyomuk a pártfegyelmi eljárások iratai között. A VIII. kerület esetében csupán a VIII. Kerületi Pártbizottság/Végrehajtó Bizottság ülésjegyzőkönyveinek kizárt tagjelöltek neveit tartalmazó adatsorai tanúskodnak a nagyszámú kizárásról. Ezen okokból a VIII. kerületi pártfegyelmi esetek között a tagjelöltek ilyen típusú, 1953 utáni kizárásait nem tüntettem fel.

azt javasolta, hogy a „VIII. kerületi Pártbizottságot részesítse figyelmeztetésben a Budapesti Pártbizottság, mert ezt a munkát nem tudják megfelelően kézben tartani és a statisztikát nem küldik be időre”.¹⁵⁸ A rendelkezés nyomán végül az 1953. márciusi, 35 000 fő feletti fővárosi tagjelöltszám 1954 végére 9000 fő alá csökkent.¹⁵⁹

Hasonló rendkívüli fegyelmi eljárásról fogható fel az 1952/53-ban lebonyolított tagkönyvcseré is, amelynek nemcsak az új könyvek kiadása volt a célja, hanem a tagság ismételt megrostálása, „szociális összetételének javítása” is.¹⁶⁰ Ezt szintén a kerületi PTO-munkatársak bonyolították le, így hagyományos pártfegyelmi eljárásról itt sem beszélhetünk, még ha ekkor is sokakat zártak ki a pártból.

Időközben – 1953 februárjában – a Budapesti Pártbizottság is napirendjére tűzte a pártfegyelmi ügyek helyzetét. A testület határozatában rögzítette a tényt, hogy az 1950 előtti állapotokhoz képest nagy fejlődés tapasztalható a fővárosi „fegyelmi munkában”. Majd kitért a hibákra is, leginkább azt emelve ki, hogy a pártfegyelmi ügyeket nem használják nevelő célzattal, azaz önmagában kezelik azokat, gyakran igencsak eltérő ítéleteket hozva azonos típusú ügyekben. Továbbra is túl kevesen intézik az eseteket a Bp. PB apparátusában, így túl sok feladat hárul rájuk. A legnagyobb probléma azonban a testület szerint az alapszervezeti fegyelmi ügyintézésben rejlik, ami főleg az ezzel foglalkozó párttagok ideológiai felkészületlenségével, illetve a nem megfelelő pártbizottsági felügyelettel magyarázható a – sok konkrétumot egyébként nem tartalmazó – határozat szerint. A Budapesti Pártbizottság a „fegyelmi munka” javítása céljából előírta, hogy a főváros területén fegyelmi referenst csak a Bp. PB engedélyével lehet a továbbiakban kinevezni, illetve ügyelni kell arra, hogy kerüljék a referensek körében eddig jellemző nagyarányú fluktuációt.¹⁶¹ A Budapesti Pártbizottság tehát főként a fegyelmi apparátus minőségének javításában és szigorúbb ellenőrzésében látta a „fegyelmi munka” javulásának feltételét. Ennek érdekében a testület 1953. május 29-ei határozata előírta, hogy a függetlenített fegyelmi referenseknek el kell végezniük a Bp. PB öt hónapos pártiskoláját.¹⁶²

A fegyelmi referensek fluktuációjára, illetve ügyintézésükre tett megjegyzés jól tetten érhető a VIII. kerület esetében. 1948. november 11-én Varga Antalt nevezte ki a kerületi pártbizottság a káderosztály fegyelmi ügyekkel foglalkozó referensévé.¹⁶³ Ennek ellenére 1948–1949-ben a kerületi káderosztály több tagjának a neve is előfordult a pártfegyelmi ügyek láttamozásakor. Állandósulást 1949 második felétől

¹⁵⁸ BFL XXXV.95.a. 76. őe. Az MDP Budapesti Pártbizottság ülése, 1953. május 19.

¹⁵⁹ A statisztikák akár ugyanarra a hónapra vonatkozóan is gyakorta közölnek egészen más adatokat, de a tendencia egyértelmű. Vö. MNL OL M-KS 276-88. 845. őe. Az MDP Budapesti Bizottság 1953–1954. évi változásjelentései.

¹⁶⁰ Az 1952 szeptemberétől 1953 februárjáig lebonyolítandó tagkönyvcseréről a Titkárság 1952. május 14-ei határozata intézkedett (MNL OL M-KS 276-54. 193. őe.).

¹⁶¹ BFL XXXV.95.a. 69. őe. A Budapesti Pártbizottság határozata, 1953. február 10.

¹⁶² BFL XXXV.95.a. 77. őe. A Budapesti Pártbizottság határozata, 1953. május 29.

¹⁶³ BFL XXXV.103.a.3. 25. őe.

az jelentett, hogy Berczeli Béláné vette kezelésbe az adminisztrációt.¹⁶⁴ A Berczeliné által készített ügyiratok alapos kivizsgálást és értő, olykor együttérző, döntés-előkészítő hozzáállást tükröznek. A megelőző egy év kaotikus ügyintézése egyértelműen feljavult működése alatt. 1950 decemberében mégsem ő lett az első függetlenített fegyelmi referens,¹⁶⁵ hanem az addigi kerületi fegyelmi bizottsági elnök, Blatniczky Gyula vette át az ügyek intézését.¹⁶⁶ Blatniczky személyében azonban nem kívülálló, hanem a területet jól ismerő személy lett tehát a referens. 1952 szeptemberében aztán ő is elkerült a pozícióból, Kniezsatzky György váltotta.¹⁶⁷ Vele sem szakadt meg azonban a körülbelül másfél év hosszúságú pozícióbetöltések sora, mivel 1954 májusában már nem ő, hanem egy bizonyos Perczel „elvtárs” vitte pár hónapig az ügyeket. 1954. szeptember elejétől végül Kardos Sándorné lett a referens, aki egészen az MDP megszűnéséig ellátta ezt a tisztséget.

Áttételesen a pártfegyelmi ügyekhez kapcsolódott a Központi Vezetőség „ama tervezete, amely a párt „ellenséges elemektől való megtisztítását” tűzte ki céljául. Az előkészítés még Sztálin halála előtt indult meg; a pártvezetés a KV Párt- és Tömegszervezetek Osztályát bízta meg azzal, hogy dolgozza ki a „megtisztítás” menetrendjét. Az elképzelés eredetileg csak a „cionistákra” vonatkozott, kapcsolódva ezzel a Szovjetunióbeli perekhez, illetve Péter Gáborék letartóztatásához. Két-három hónapos változtatgatás után 1953 júniusára azonban már bővebb kizárandó kört jelöltek ki. Eszerint a következőket kell 1953. október 15.–1954. március 31. között a pártból kizárni, ha ez esetleg nem történt volna meg korábban.”¹⁶⁸

- *Osztályidegenek* – volt kapitalista gyártulajdonosok, földbirtokosok, kulákok, mások munkáinak kizsákmányolói (például: traktor- és cséplőgép-tulajdonosok, kocsmárosok, önálló kereskedők, kupecsek, üzérek).
- *A Horthy-rendszer kiszolgálói* – katonatisztek, továbbbiszolgáló altisztek (kivéve, akik ma is a Néphadseregben szolgálnak), rendőrök, csendőrök, korábbi hivatalnokok, köztisztviselők (ezek közül azok, akik kitüntetést kaptak korábban).

¹⁶⁴ 1949. június 4-én már biztosan ő a fegyelmi referens (BFL XXXV.103.a.3. 56. őe.). A konkrét kinevezés nyomát, illetve bővebb életrajzi adatokat nem találtam sem az ő, sem a későbbi referensek esetében.

¹⁶⁵ Az 1950. december 22-ei pártbizottsági ülésen már az ő neve szerepel a fegyelmi ügyek előterjesztőjeként (BFL XXXV.103.a.3. 140. őe.).

¹⁶⁶ Az 1950. szeptember 1-jén felálló kerületi fegyelmi bizottság tagjai: Blatniczky Gyula (elnök), Janka Gyula, Bojtár Zsigmondné, Fritz József, Kovács Józsefné (BFL XXXV.103.a.2. 7. őe.).

¹⁶⁷ Róla annyit tudni, hogy eredetileg cipőfelsőrész-készítő volt, három polgári iskolai osztályt végzett el, illetve a Bp. PB előírását teljesítve, kinevezésekor túl volt az öt hónapos pártiskolán. Érdekesség, hogy már 1950. szeptember 1-jén őt javasolták fegyelmi referensnek, de végül a kerületi káderosztály helyettes vezetője lett. Az indoklás szerint ugyanis a káderügyek a legfontosabbak, azaz prioritást élveznek a fegyelmi ügyekhez képest, oda kell az erősítés (BFL XXXV.103.a.3. 121. őe.).

¹⁶⁸ MNL OL M-KS 276-88. 776. őe. A felsorolás ugyan nem szó szerinti idézet, de a korhűség kedvéért megőriztem az eredeti megnevezéseket és magyarázatokat.

- *Jobboldali, fasiszta pártok, 1945 utáni reakciós pártok tagjai* (Slachta,¹⁶⁹ Pfeiffer,¹⁷⁰ jobboldali szocdemek, jobboldali kisgazdák, Barankovicsisták¹⁷¹), illetve *a pártellenes frakciók hívei* (Weishaus, Demény, Horhstein [sic!] stb.).¹⁷²
- *A cionista mozgalomban tevékenyen részt vevők*, akik elhallgatták ebbéli múltjukat; akik mint párttagok léptek a Magyar Cionista Szövetségbe; továbbá mindenki, akinek Nyugatra vagy Izraelbe kivándorolt rokona van, és azokkal tartja is a kapcsolatot; továbbá a Joint-tagok is,¹⁷³ illetve akik a Jointtól hosszabb ideig, nagyobb juttatásban részesültek.
- *Büntetett előéletűek és hozzátartozóik*; rémhírterjesztők; korruptak; erkölcstelenek; tolvajok, saját előnyüket lesők, a társadalmi tulajdont megkárosítók.
- *A vallásosságot a párttagsággal összeegyeztethetőnek vélők.*
- *Mindazok, akik elfogadható ok nélkül nem dolgoznak*, a társadalmi munka alól kihúzzák magukat; *nem azonosulnak a párt céljaival.*¹⁷⁴

A tervezet végrehajtására ebben a formájában végül nem került sor. Az itt megfogalmazott gondolatok azonban visszaköszönnek a KV 1953. augusztus 31-ei keltezésű, az ipari városok körzeti pártszervezeteinek átszervezését megcélzó határozatában, amely a területi alapon szervezett pártcsoportok „szociális összetételének javítását” tűzte ki feladatául. A határozat a kispolgári származásának minősített párttagok elleni – alig burkolt – támadásnak, egyúttal ismét egy rendkívüli pártfegyelmi eljárásnak tekinthető.¹⁷⁵ A határozat nyomán a VIII. Kerületi Pártbizottság – mint e kérdésben különösen érintett szervezet – rögvést nekiállt a lakóterületi alapszervezetek megtisztításának: az addig 28 körzethez tartozó, lakóhelyük szerint szervezett párttagokat először 9, végül 11 körzetbe vonták össze. Az átcsoportosítás során ismételten előírták a tagok felülvizsgálatát, a pártba nem valók kizárását, a dolgozó párttagok munkahelyük alapszervezetébe történő átjelentését. A kerületi PTO 1953 novemberére készítette elő a körzetek összevonási tervezetét,¹⁷⁶ ami a „kispolgárok” pártból való további kizárását célozta meg. Készítői ugyanis úgy vélték, hogy a körzetekben még mindig igen sok a kisiparos és a kiskereskedő (körzeti arányszámuk 13,6%), akik nagy befolyással rendelkeznek a főként idős párttagokat tömörítő lakóterületi alapszervezetekben.

¹⁶⁹ A Keresztény Női Tábor elnevezésű pártra és vezetőjére, Slachta Margitra való utalás.

¹⁷⁰ Pfeiffer Zoltánról és a Magyar Függetlenségi Pártról van szó.

¹⁷¹ A Demokrata Néppártra és emblemikus vezetőjére, Barankovics Istvánra való utalás.

¹⁷² Weissshaus Aladár, Demény Pál, Hartstein Iván csoportjairól van szó, akik a kommunista illegális időszakában nem a hivatalos mozgalom mentén szerveződtek, vagy legalábbis ezzel vádolták meg őket később.

¹⁷³ American Jewish Joint Distribution Committee, röviden Joint, 1914-ben New Yorkban alapított nemzetközi zsidó segélyszervezet.

¹⁷⁴ MNL OL M-KS 276-88. 776. őe.

¹⁷⁵ Jellemző módon a KV Titkársága fogadta el a döntést 1953. július 20-án, de a KV nevében ment ki a határozat (MNL OL M-KS 276-54. 253. őe.).

¹⁷⁶ BFL XXXV.103.a.3. 281. őe. 1953. június 1-jén 3254 tag tartozott a körzeti alapszervezetekhez. Mivel ekkor 37 275 fős kerületi tagsággal számoltak, ez azt jelenti, hogy az átszervezés megkezdése előtt a tagok 8,7%-a tartozott a lakóhely alapján elkülönített alapszervezetekhez.

A KV-határozatot azonban időlegesen felfüggesztették, mivel az érintett pártszervezetek túlságosan sok párttagot zártak ki az átszervezésre hivatkozva, így nemcsak a „kispolgárok”, hanem nagyon sok idős vagy/és beteg, pártmunkát nem végző tag is kikerült a pártból. A pártvezetésnek ez a tendencia már nem tetszett, ezért december közepén a KV Titkársága módosította az eredeti határozatot.¹⁷⁷

1954. február 11-én az összevonások előkészítésének aktuális állását tárgyalta a kerületi pártbizottság.¹⁷⁸ Ennek során körülbelül 500 fő kizárását javasolták a körzeti alapszervezeti titkárok, illetve 675 fő (elhunytak, betegek, kilépettek) pártból való törlését. Így a körzeti alapszervezetekben a „megtisztítás” után 1745 fős tagsággal számoltak, azaz körülbelül 50%-os körzeti kizárási arányt eszközöltek pár hónap leforgása alatt. E kizárásokat nem a pártfegyelmi apparátus, hanem ismét a PTO munkatársai bonyolították le.

1954. január 6-án foglalkozott ismét a Politikai Bizottság a pártfegyelemmel, értékelve a megyei pártfegyelmi bizottságok munkáját. Bár az előterjesztés és az elfogadott határozat főleg a megyei viszonyokról szól, bizonyos területeken kitér a fővárosi esetekre is. A határozatot előkészítő jelentés a fegyelmi bizottságok komoly hibájául rója fel, hogy „ugyanolyan módszerekkel” intézik az ügyeket, mint az 1953. júniusi KV-határozat előtt.¹⁷⁹ Ahol nincs függetlenített fegyelmi referens, ott továbbra sem készítik elő megfelelően az eljárásokat.¹⁸⁰ Lassítja továbbá a munkafolyamatot, hogy a Bp. PB hetente akár 100-200 alapszervezeti kizárást is jóváhagy, amit előtte a fegyelmi referensek és a fegyelmi bizottság tagjai is átolvasnak, egyes eseteket néha újraellenőrizve. A sok ügy miatt a Bp. PB általában automatikusan elfogadja az alapszervi kizárási határozatot, ami súlyosan pártszerűtlen eljárás – ezt a problémát már 1951-ben is láthattuk. Számos korábban bírált hiba még mindig továbbél: így a lassú ügyintézés; a fegyelmi bizottságok más feladatokkal is le vannak terhelve; gyenge az ellenőrzés az alapszervezetek felett, illetve gyakori és súlyos hiba, hogy a kizártakat egyúttal állásukból is elbocsátják.¹⁸¹ A Politikai Bizottság ezért felszólította a megyei pártbizottságokat

¹⁷⁷ A KV Titkárság 1953. november 23-ai határozata függesztette fel a rendelkezés végrehajtását (MNL OL M-KS 276-54. 280. őe.), majd némi módosítással (párttagokat csak a koruk miatt nem lehet törölni vagy kizárni; pártmunka nem végzése önmagában nem elegendő kizárási ok) december közepétől folytatódhatott a határozat végrehajtása (MNL OL M-KS 276-54. 283. őe.).

¹⁷⁸ BFL XXXV.103.a.3. 295. őe.; 1954. március 4-én hasonló adatokról számoltak be (BFL XXXV.103.a.3. 298. őe.).

¹⁷⁹ A Központi Vezetőség 1953. június 27-28-ai határozatait lásd Izsák (főszerk.) 1998: 188–206.

¹⁸⁰ A testületi határozatot előkészítő jelentés idején az országban 46 (Budapest 1953 júliusában 13) függetlenített fegyelmi referens működött (MNL OL M-KS 276-53. 155. őe. A KEB és a KV PTO jelentése a megyei fegyelmi bizottságok munkájáról, 1953. december 19.).

¹⁸¹ A Budapesti Fegyelmi Csoport szintén az ügyek lassú intézése kapcsán rendelkezett arról 1953. augusztus 4-én, hogy a Pártválasztmányból delegál külsős tagokat a csoport kisegítése céljára (BFL XXXV.95.a. 82. őe. 1953. augusztus 4.).

a „fegyelmi munka” hatékonyabb ellenőrzésére, a KV-határozatok pontosabb követésére, illetve előírta, hogy az 1953-ban megkezdett fegyelmi eljárásokat a III. kongresszus kezdetéig, azaz legkésőbb 1954. április végéig fejezzék be. A testület kötelezte a KEB-et, hogy a politikai bizottsági tagok tájékoztatása céljából készítsen kimutatásokat az aktuális kizárásokról. Budapestet érintően pedig a határozat kimondta, hogy az alapszervezetekben történő kizárásokat ezután a kerületi pártbizottságok hagyják jóvá, ne pedig a Bp. PB.¹⁸²

A Politikai Bizottság határozata fontos változást eredményezett, hiszen nemcsak visszaállította a kerületi pártbizottságok kizárási jogát, hanem fel is mentette őket a fővárosi kontroll alól, ami egyúttal a Bp. PB tehermentesítésére is szolgált. Természetesen ez csupán az „egyszerűbb” pártfegyelmi esetekre volt érvényes, azaz a fellebbezések és a magasabb pártfunkciót betöltők esetében, illetve a kerületi pártbizottságok által indított fegyelmi ügyekben továbbra is megmaradt a Bp. PB jóváhagyási jogköre. A decentralizáló folyamat betetőzéséként 1955 szeptemberében a Budapesti Végrehajtó Bizottság kérte, hogy az 500 párttag feletti létszámú budapesti üzemi-intézményi pártbizottságok is megkapják a kizárási fegyelmi ügyek jóváhagyási jogát. Ezt a kérést a KV Titkársága 1956. január 9-én fogadta el.¹⁸³

De térjünk vissza 1954. május végéhez, amikor is az MDP III. kongresszusán Kiss Károly ismét beszámolót tartott a KEB eltelt időszakbeli munkájáról.¹⁸⁴ Beszédét alapvetően meghatározták a KV 1953. júniusi és októberi ülésének határozatai,¹⁸⁵ amelyekben többek között a párt által követendő új útról, a személyi kultusz elleni küzdelemtől döntöttek. Kiss a fegyelmi bizottságok munkájának elemzésekor hasonló hibákat említett, mint 1951-es beszédében. Kiemelte azonban beszédében a fővárosi helyzetet:

„A megyei fegyelmi bizottságok munkája lassú, a vizsgálatok nem elég alaposak, sokszor szem elől tévesztik a legfontosabb alapelvet: az egyéni elbírálást. [...] A vizsgálatokban, a párttagok ügyeinek intézésében az utóbbi időben jó munkát végzett a budapesti pártbizottság fegyelmi bizottsága. A budapesti kerületek fegyelmi bizottságaira azonban még sok a panasz. Voltak ügyek, melyeket éveken át húztak és nem fejeztek be. Rosszul szervezik munkájukat.”¹⁸⁶

¹⁸² MNL OL M-KS 276-53. 155. őe. A Politikai Bizottság határozata, 1954. január 6.

¹⁸³ BFL XXXV.95.a 128. őe. Javaslat az üzemi, hivatali pártbizottságok önálló tag- és tagjelölt-felvételi és a kizárási fegyelmi ügyek jóváhagyási jogának kiterjesztésére, 1955. szeptember 17. Ezt a kérést erősítette meg a KV Titkársága 1956. január 9-ei határozata (MNL OL M-KS 276-54. 389. őe.).

¹⁸⁴ MDP 1954: 540–556.

¹⁸⁵ A KV 1953. október 31-ei határozatát lásd Izsák (főszerk.) 1998: 216–225.

¹⁸⁶ MDP 1954: 544–545.

Ezután azonban általánosságban megdicsérte a „fegyelmi munkát”, értékelve a fejlődést. Természetesen nem is a konkrét szövegtartalom az érdekes Kiss beszédéből, hanem az, hogy a folyamatos szabályozás ellenére sem sikerült megoldani a fegyelmi ügyintézkést.

A szervezeti szabályzat ismételt megváltoztatása a pártfegyelmi ügyek terén új típusú büntetést hozott a gyakorlatba: a „szigorú megrovás végső figyelmeztetése”-t, amivel a kizárások számát igyekeztek csökkenteni. További változtatás volt, hogy a tagkönyvcseré során jogtalanul kizártak magas száma, illetve az elhúzódo fellebbezési eljárások miatt előírták a fellebbezések két hónapon belüli elbírálási határidejét. A párttagsági könyvet pedig csak akkor lehetett ezután elvenni a párttagtól, ha kizárását felsőbb szerv is megerősítette.¹⁸⁷

A VIII. Kerületi Végrehajtó Bizottság 1954. november 11-én foglalkozott ismét a „fegyelmi munkával”.¹⁸⁸ A szokásos megállapításon túl, miszerint „javulás figyelhető meg”, továbbra is számos problémát említ az üléshez készített előterjesztés. A legsúlyosabbnak a fegyelmi büntetések megtorló jellegét tartja az anyagot előkészítő Kardos Sándorné referens, vagyis azt, hogy az alapszervezetek nem ismerik a fegyelmi büntetések fokozatait, hanem automatikusan kizárási határozatot hoznak. Gyakori, hogy az eseteket nem viszik taggyűlés elé; a fegyelmi bizottságok az érintettek nélkül hoznak határozatot; nem alaposak az alapszervezeti vizsgálatok. Az ülésen a résztvevők megállapították, hogy a „fegyelmi munka” összességében még mindig kevésbé megbecsült a többi pártmunkához képest, amit az is mutat, hogy 1952 után csak ekkor került újra a kérdés a kerületi VB elé. Az egyik fegyelmi bizottsági tag szerint:

„Ez a lebecsülés nemcsak a mi kerületünkben van. Nem értik meg, hogy mennyire fontos – nevelés szempontjából – a fegyelmi munka. Egyszerűen úgy néz ki, hogy büntetnek, de nem nevelnek, amit mutat az, hogy a [büntetési] fokozatokat nem is alkalmazzák.”

Barabás Bertalanné¹⁸⁹ kerületi tanácselnök egy másik fontos szempontra is felhívta a figyelmet:

„A VB szerintem nem kellő alaposággal tárgyalja a fegyelmi ügyeket, ami azért van, mert a végére hagyja azok letárgyalását és akkorra már fáradtak az elvtársak és az idő előrehaladottsága végett pedig gyakran sietnek is.”

¹⁸⁷ MDP 1954: 568.

¹⁸⁸ BFL XXXV.103.a.3. 330. őe. (A következőkben hivatkozás nélkül idézett szövegek innen származnak.)

¹⁸⁹ Barabás Bertalanné a tanácsrendszer kezdetétől vezette Józsefvárost, 1950 augusztusától 1957 februárjáig töltötte be a VIII. kerületi tanácselnöki pozíciót.

A VIII. Kerületi Fegyelmi Bizottság elnöke pedig egy jellemző gyakorlatra világított rá hozzászólásában:

„Az alapszervezetek munkájában komoly fogyatékoság van, a titkár elvtársak szívesen alkalmazzák a kaptár rendszert, vagyis összegyűjtik a sorozatos cselekményeket és úgy öntik oda a tag elé, természetesen ez vonja maga után azt, hogy szigorú pártbüntetést kell hozni.”

Ha visszanézzük az 1952-es kerületi beszámolókat, a helyzet – úgy tűnik – mégsem „javult” olyan sokat. Érdekesség, hogy a jelentés szerint a nagyobb alapszervezetek megkapták a kizárások jóváhagyásának jogát, pedig erről – mint láthattuk – 1955 szeptemberéig nem született fővárosi intézkedés.

Az MDP központi vezetése 1955-ben már csak két ízben foglalkozott a pártfegyelmi ügyekkel. Először a KEB munkáját tárgyalta a Politikai Bizottság 1955 júniusában,¹⁹⁰ majd decemberben a KV Titkárság tűzte napirendjére a IV. Kerületi Pártbizottság „fegyelmi munkáját”.¹⁹¹ Mindkét esetben komoly bírálat érte a fegyelmi területet amiatt, hogy sem a KEB, sem a IV. Kerületi PB nem alkalmazta munkájában az 1955. március 4-ei KV-határozat előírásait;¹⁹² munkájukon „eluralkodott a liberalizmus, csökkent az éberség”.¹⁹³ A fentiekben személy szerint Kiss Károly KEB-elnököt is bírálat érte.¹⁹⁴ Ez a „liberalizmus” különösen 1953. június óta jellemezte a Politikai Bizottság határozata szerint a testületet; különösebb oknyomozás nem szükséges annak észrevételéhez, hogy ez a határozat is beleillett az MDP legújabb politikai irányváltásába, amely fellépett Nagy Imre és követői ellen.

A KEB, illetve a IV. Kerületi Pártbizottság előterjesztéséből több érdekes adatot is megtudhatunk az 1953–1955 közötti időszak pártfegyelmi ügyeire vonatkozóan. Ezek felhívják a figyelmet a korrupció, az alkoholizmus miatti, illetve a kommunista erkölcsöt sértő ügyek növekvő számára. A Politikai Bizottság és a KV Titkársága is a szigorúbb fegyelmi eljárásrendre hívja fel a figyelmet határozatában, mivel e téren megengedhetetlen lazaságok mutatkoztak a megelőző egy-két évben. A határozatokban felsorolt fegyelmi vétkesek közül a „jobboldali elhajlásban” vétkesek növekvő számára utalás egyértelmű jelzésértékkel bírt. A KV Titkársága a IV. kerületi tapasztalatok okán körlevéllel fordult a fegyelmi bizottsággal bíró pártszervezetekhez, amelyben szigorúan előírta számukra, hogy határozathozataluknál a KV

¹⁹⁰ MNL OL M-KS 276-53. 237. őe. A Politikai Bizottság 1955. június 16-ai határozata.

¹⁹¹ MNL OL M-KS 276-54. 388. őe. A KV Titkárság 1955. december 19-ei határozata.

¹⁹² A KV 1955. március 2–4-ei ülésének határozatát lásd Izsák (főszerk.) 1998: 331–343.

¹⁹³ MNL OL M-KS 276-53. 237. őe. A Politikai Bizottság 1955. június 16-ai határozata.

¹⁹⁴ „A KEB nem kielégítő munkájáért elsősorban Kiss Károly elvtárs felelős.” MNL OL M-KS 276-53. 237. őe. A Politikai Bizottság 1955. június 16-ai határozata.

1955. márciusi határozata szellemében járjanak el. Azaz lépjenek fel a párton belüli „jobboldali opportunisták és baloldali szekták nézetekkel szemben”.¹⁹⁵

Az MDP VIII. Kerületi Végrehajtó Bizottsága 1956. január 26-án foglalkozott utoljára a „fegyelmi munkával”.¹⁹⁶ Ennek során lényegében megismételték az 1954. novemberi ülésen elhangzottakat: javult a munka, de sok a hiányosság. Annyiban változott csak a megfogalmazás, hogy az 1953 júniusa után tapasztalt „liberalizmus” vezetett ahhoz, hogy a fegyelmi bizottságok sokszor kénytelenek a legsúlyosabb pártfegyelmi büntetéssel sújtani a pártéletet elhanyagoló, nemtörődöm párttagokat, ezért magas továbbra is a kizárások aránya. Ez, illetve az 1955-ös központi vezető testületi határozatok szigorúbb fogalmazása jelzi a párt politikai irányvonalának – a Szovjetunió által meghatározott – fordulatát, hiszen az ominózus márciusi KV-ülés idején ismét az ortodox sztálinisták kezébe került vissza az MDP irányítása. A „liberalizmus”, az „éberség csökkenése”, és a fellépés a „jobboldali opportunisták” ellen mind-mind a Nagy Imre-csoportot érő bírálatként értékelhető, és jelzi Rákosi Mátyás és hívei újraerősödését.¹⁹⁷ De ez már egy más időszak volt, mint az 1948–1953 közötti periódus, 1955–1956-ban – bár sokkal jobban szabályozott keretek között működött a pártfegyelmi eljárásrendszer – nem érvényesült már annyira a párt kikezdehetetlen tekintélye, mint az 50-es évek elején.¹⁹⁸ Ezt jól tükrözi az 1956. október 21-ei – a forradalmat mindössze két nappal megelőző – *Szabad Nép* vezércikke is. A *Pozitív programot!* című írásban már komoly kritika éri a – korábbi időszakra oly jellemző – véleménynyilvánítás korlátozását. A pártfegyelem kapcsán pedig ezt írja a nevét nem közlő szerző:

„A pártegység jelszava soha többé nem lehet egy elvtelen személyi politika fegyvere. A pártfegyelem követelménye soha többé nem lehet a kommunista bírálat és a becsületes különvélemény elfojtásának eszköze. A párthűség és az elvi szilárdság szent követelményét soha többé nem lehet szolgai személyi hűséggé és szajkózássá aljasítani. A pártegység és a pártfegyelem szilárd elvi alapja a párt helyes fővonala: a szocializmus építése, az életszínvonal emelése, és ettől elválaszthatatlanul a szocialista demokrácia fejlesztése hazánkban.”¹⁹⁹

¹⁹⁵ MNL OL M-KS 276-54. 388. őe. A KV Titkárságának levele a pártbizottságokhoz és pártszervezetekhez, 1956. január 16.

¹⁹⁶ BFL XXXV.103.a.3. 384. őe.

¹⁹⁷ A témáról lásd például: Rainer 1999.

¹⁹⁸ Vö. Koltai 2009a.

¹⁹⁹ Pozitív programot! *Szabad Nép*, 1956. október 21. 1.

III.
NORMA ÉS FEGYELEM –
A GYAKORLAT

A pártvezetés elvárásai, illetve szabályozási törekvései – mint részben már láthattuk – nem automatikusan jelentették a pártfegyelem javulását. A továbbiakban azt járom körbe, hogy az elméleti és szervezeti alapok mentén a gyakorlatban miként működött a fegyelem az állampártban. Először a VIII. kerületi pártszervezet fegyelmi ügyeinek különböző szempontok szerinti statisztikai elemzésén, majd pedig mintavétel segítségével, az egyedi pártfegyelmi ügyek vizsgálatán keresztül mutatom be a kommunista pártfegyelmezés gyakorlati megvalósulását. Reményeim szerint a fenti megközelítés révén a tipikus fegyelmi vétkek és az értük járó büntetések megismerése mellett betekintést nyerhetünk a kerületi pártszervezet és ezáltal az állampárt fegyelmezési stratégiájába.

7. A VIII. kerületi pártfegyelmi ügyek statisztikai vizsgálata

A pártfegyelem és a párttagság statisztikai vizsgálatának problémái

A pártfegyelem statisztikai elemzésekor érvényes összevetések gyakorta csak az országos, a fővárosi, illetve a józsefvárosi pártszervezet létszámaival kapcsolódva tehetők. A párttagság létszámára vonatkozó korabeli adatok¹ azonban erős kritikával kezelendők, egyrészt a nyilvántartás hiányosságai, másrészt a létszámra és összetételre vonatkozó, ám sokszor eltérő szempontok szerint készített pártstatisztikák problémái,² harmadrészt a pártvezetés aktuális elvárásainak való megfelelési kényszer miatt.³

¹ Az MKP III. kongresszusának előkészítése során várták el először a pártra vonatkozó országos statisztikák elkészítését, amelyek szerint 1946 szeptemberében 653 000 fős tagsággal számoltak (vö. Szabó 1968). 1947 végére az MKP létszáma már elérte a 850 ezret (Kende 2014: 29), az SZDP-é pedig meghaladta a 700 ezret (Strassenreiter 2006: 94; Hajdu 2006: 316–317). 1948-tól már többé-kevésbé folyamatosnak mondható a létszámtatisztikák készítése, de korántsem beszélhetünk havi szinten naprakész nyilvántartásokról, illetve létszámadatokról. Az MKP-adatok problémáihoz: Kende 2014: 28–63.

² A korabeli párt dokumentumokban gyakorta jelent meg az a panasz, hogy az egyes alapszervezetek nem megfelelően rögzítették a párttagok létszámával kapcsolatos (a tag- és tagjelölt-felvételi, valamint a változási) adatokat, ami miatt a felettes szintek adatai is torzultak. Lásd például a Budapesti Pártbizottság 1950. december 15-ei ülésére készített, a *PTO javaslata a Szervező Bizottság 1950. november 24-i – a párttagság nyilvántartásáról és a pártstatisztikáról szóló – határozata végrehajtására* című jelentést (BFL XXXV.95.a. 28. öe.), illetve a kapcsolódó szervező bizottsági határozatot (MNL OL M-KS 276-55. 145. öe.).

³ Az MDP általános tagfelvételi stratégiájának számított, hogy növeljék a „munkás” származásúak

A párt vezetői folyamatosan törekedtek a „hibák” kiküszöbölésére, ezt a célt is szolgálta például az 1948/1949-es tagrevízió, az 1952 végi tagkönyvcseré, valamint számos, a nyilvántartások vezetésével kapcsolatos országos és fővárosi vezető testületi határozat. Korábban már említettem, hogy a tagrevízió idejére minden alapszervezetnek pontos taglétszám-kimutatással kellett (volna) rendelkeznie; emellett havi szintű, úgynevezett változásjelentésekben kellett a felettes pártszervezetüknek jelezni a tagfelvételek és csökkenések (lehetséges okai: kizárás, kilépés, elhalálozás, „disszidálás”, internálás, átjelentkezés másik pártszervezetbe, elköltözés) adatait. Az elképzelés ugyan érthető, de a megvalósítás korántsem volt problémamentes. A nehézségek gyakorta abból adódtak, hogy például az átjelentkezések esetében – amelyek leginkább a munkahelyváltozásokhoz, költözésekhez kapcsolódtak – a párttagok egyaránt felbukkantak a küldő és a fogadó pártszervezetnél, vagy éppen egyiknél sem. A tagok sok esetben nem vették át tagkönyveiket, vagy adminisztratív okok (éppen a rossz nyilvántartás) miatt nem kapták meg azokat. Igen gyakori esetnek számított, hogy a párttagok elfelejtették átjelenteni magukat költözésük után az új alapszervezetükbe, emiatt a régi helyükön hiába keresték őket, az új helyen pedig még nem lettek összeírva. Sok esetben azonban az is előfordult, hogy a munka- és a lakóhelyén is regisztráltak valakit.⁴

Mindezt csak tetézte, hogy az 1950-es évek első felében óriási mértékű átjelentkezési hullámot tapasztalhattak a Budapesti Bizottság pártszervezéssel foglalkozó munkatársai. Amint azt egy 1955-ös jelentés elemezte, egy év alatt a fővárosi párttagok 37,8%-a változtatott alapszervezetet.⁵ Ezt összefüggésbe hozták az 1954-ben meginduló, úgynevezett racionalizálásokkal,⁶ a gyakori munkahely-változtatásokkal (legfőbb okai: kevés fizetés, rossz munkakörülmények), illetve a munkahelyek és (ezáltal) az alapszervezetek gyakori átalakulásával. Ez utóbbi persze azt is jelzi, hogy nemcsak az emberek „mozogtak”, hanem a pártszervezetek is. Az átjelentkezéseket, vagyis a párttagok mozgását ezért egyre szigorúbb szabályokkal, illetve komoly pártfegyelmi büntetésekkel igyekeztek szabályozni, de ez az erőfeszítés sem oldotta meg azt a

arányát, illetve csökkenték az „alkalmazotti” vagy „kispolgári” származásának minősített párttagok számát. Amikor ezt már meggyőzéssel, tényleges tagfelvétellel, illetve kizárásokkal nem tudták orvosolni, akkor kezdték el a statisztikák ilyen irányú manipulálását. Erről bővebben: Hajdu 2006.

4 E problémák számos jelentésben megjelennek, lásd MNL OL M-KS 276-88. 843-845. őe.

5 BFL XXXV.95.a. 125. őe. A PTO jelentése a párttagság mozgásáról és a Központi Vezetőség 1952. decemberi – a párttagság átjelentkezésének rendjére hozott – határozata végrehajtásáról, 1955. június 24.

6 1954 őszétől került sor az államigazgatás és a gazdasági szféra főként adminisztratív jellegű munkaköreiben dolgozók nagyarányú elbocsátására, illetve más munkakörben való elhelyezésére. Erről *Az államigazgatás és racionalizálás irányelveiről* szóló 2025/1954. MT sz. hat. intézkedett. A racionalizáló bizottságok 1955-ig működtek; például a fővárosi tanácsot érintő racionalizálásról lásd Ságvári 1988.

problémát, hogy bizony sokan – ideiglenesen – eltűntek a párt vigyázó szemei elől.⁷ 1955. június 28-án a Budapesti Végrehajtó Bizottság végül arról határozott, hogy aki az illetékes pártszervezet figyelmeztetése után sem intézi el haladéktalanul az átjelentkezését, azt azonnal ki kell zárni a pártból.⁸

A fenti okok miatt úgy vélem felesleges abba a kérdésbe belebonyolódni, hogy pontosan hány tagja volt az MDP-nek egy adott időpontban, ugyanis ezt képtelenség meghatározni. A statisztikákban ugyanarra a hónapra vonatkozóan is találtam jelentős eltéréseket a létszámadatokban; ezek fővárosi viszonylatban akár tízezres, a VIII. kerületi adatokban többeszer eltérést is jelenthetnek. A továbbiakban ismerttetett létszámadatok és az azokon alapuló statisztikák ezért elsősorban a tájékoztató és a létszamarányok megismertetésének célját szolgálják. Emellett még arra alkalmasak, hogy megfigyeljük, egy adott pártszervezet adott időpontban milyen létszámadatot fogadott el magáról hitelesnek.⁹

Az MDP országos, fővárosi és VIII. kerületi pártszervezetének létszámadatai

Az MDP-korszakban a megyei szintű bizottságok közül a Budapesti Bizottsághoz tartozott számszerűleg a legtöbb párttag.¹⁰ Ez arányait tekintve is igen jelentős volt, ugyanis az 1948–1956 közötti periódusra nézve végig elmondható, hogy a párttagok közül minden harmadik a fővárosi pártszervezethez tartozott. A tagrevíziót megelőzően, 1948 szeptemberében készített statisztikai kimutatások szerint az 1 128 000 fős országos párttagság 35%-a, körülbelül 400 000 tag élt vagy dolgozott Budapesten.¹¹ Ez az arány némileg emelkedett – 38%-ra – a felülvizsgálat után, amikor is a 880 000 fős országos létszámhoz képest 335 000-es fővárosi párttagsággal kalkulálhatunk.¹² Az országos párttaglétszám ezután 850–950 ezer fő között mozgott: 1950

7 A fővárosi pártbizottság emiatt bírálta is a kerületieket, mondván – néhány kivételtől eltekintve – nem büntetik meg a késve vagy magukat egyáltalán át nem jelentő párttagokat. BFL XXXV.95.a. 122. őe. A PTO jelentése a párttagság számának, összetételének alakulásáról, az 1954. évi tagjelöltfelvétel és az 1955. januári pártstatisztika adatairól.

8 BFL XXXV.95.a. 125. őe.

9 Az MDP létszámadataihoz, illetve a statisztikai problémákhoz lásd még: Rákosi 1968; Hajdu 2006; Kende 2014.

10 A tagok és a tagjelöltek számát együtt kezeltem a statisztikákban.

11 1948. októberi adatok szerint az 1 128 130 fős (Rákosi 1968: 193, 197) országos párttagság mellett a fővárosi pártbizottsághoz 390 000–420 000 fő, a kapcsolatos jelentésekben leggyakrabban említett adat szerint 396 644 fő tartozott a tagfelülvizsgálatot megelőzően (BFL XXXV.95.b. 259. őe.).

12 A 880 717 fő (Rákosi 1968: 193, 197) mellett 335 702 főt említenek a fővárosi pártstatisztikák (BFL XXXV.95.b. 258. őe.).

elejétől lassan, 1951 folyamán intenzíven növekedett a párttagok száma, ami 1952 közepére megközelítette a 950 000 főt. Ekkortól viszont csökkenésnek indult. 1954-re stabilizálódott a helyzet, a párttaglétszám 850–860 000 fős értékre állt be. 1956 szeptemberében némi létszámemelkedés tapasztalható, ami az ekkoriban felgyorsuló rehabilitációs eljárásoknak volt köszönhető.¹³

A fővárosi pártszervezet létszámváltozásai követték az országosét, némi eltéréssel. A tagrevízió utáni 335 000 fő egy ideig állandónak bizonyult, de az ugrásszerű növekedés már 1950-ben beköszönt, májusban elérve a legmagasabb értéket, a 344 000 főt. Egy gyors visszaesés után a létszám 1951-ben azután együtt emelkedett az országoséval, és itt is 1952 júniusától kezdve figyelhető meg számottevő csökkenés, amely 1956-ban 292 000 fő körüli létszámnál állt meg.

Ha a teljes népességgel vetjük össze a fenti adatokat, akkor azt mondhatjuk, hogy az 1949-es népszámlálás idején mérhető 9,56%-os országos párttagarányhoz¹⁴ képest Budapesten sokkal erősebb volt az MDP, mivel a közel 1 600 000 fős¹⁵ lakosság valamivel több mint 21%-a volt párttag.¹⁶ E statisztikai adat inkább csak az arányok bemutatására alkalmas, már csak amiatt is, mivel a fővárosi pártszervezethez tartozás nem volt egyenlő a fővárosi lakhellyel való rendelkezéssel. A fővárosi párttagok számába ugyanis beletartoztak azok a bejáró munkások is, akiknek munkahelye Budapesten volt és az saját alapszervezettel is rendelkezett. Ez esetben ugyanis a munkahelyi párttagokat nem a lakó-, hanem a munkahelyük pártszervezetéhez sorolták be. Mivel a fővárosi lakosság kevésbé volt mobilis a vidék felé, mint fordítva,¹⁷ ezért a fenti 21%-os arányhoz képest valószínűleg pár százalékkal kevesebb volt a ténylegesen a fővárosban élő párttagok száma.

¹³ Minderről bővebben lásd Rákosi 1968; Szenes 1976; Hajdu 2006.

¹⁴ 1949. január 1-jén Magyarország lakossága 9 204 799 fő volt (KSH 1952: 3). E számot a tagrevízió utáni, 1949. márciusi adatokkal, vagyis a Rákosi Sándor által megadott 880 717 fővel érdemes összemérni.

¹⁵ Az 1949-es népszámlálás adatai szerint 1 590 316 fő élt Budapesten, ami az ország lakosságának 17,3%-át jelentette (KSH 1949).

¹⁶ 1950. június 24–25-én Kovács István fővárosi első titkár is ezeket az arányokat tolmácsolta az MDP II. fővárosi párttervezete hallgatóságának (BFL XXXV.95.a.1. öe.).

¹⁷ Az ingázásról, illetve annak bőséges hazai irodalmáról lásd például: Bőhm–Pál 1985; Tóth 2008.

3. táblázat. Az MDP országos, fővárosi és VIII. kerületi pártszervezetének létszámadatai (fő)¹⁸

<i>Időpont</i>	<i>Országos taglétszám</i>	<i>Fővárosi taglétszám</i>	<i>VIII. kerületi taglétszám</i>
1948. szeptember	1 128 130	396 644	64 823
1949. március	880 717	335 702	36 425
1950. január	850 256	332 985	35 434 ¹⁹ /35 000 ²⁰
1950. május	n. a.	344 028	39 342
1951. január	862 114	322 760	35 000 ²¹
1951. október	n. a.	333 439	36 010
1952. január	945 606	336 316	37 637
1952. június	953 254	337 395	38 854
1953. január	906 087	327 399	37 307
1953. július	885 197	318 443	34 576
1954. január	864 607	308 851	32 263
1954. szeptember	n. a.	297 501	30 009 ²²
1955. január	866 838	297 690	30 286
1955. május	n. a.	294 735	29 406
1956. január	858 113	292 806	28 877 ²³
1956. szeptember	871 494	291 633	28 686 ²⁴

¹⁸ A táblázat az országos, a fővárosi és a VIII. kerületi vezető testületi ülések jegyzőkönyvei, valamint a pártszervezetek apparátusának nyilvántartásra vonatkozó dokumentumai segítségével készült. Sajnos ugyanarra a hónapra vonatkozóan nem mindig sikerült mindhárom szervezetre érvényes adatot összegyűjteni, ezért a VIII. Kerületi Bizottság adatainál az adott időponthoz legközelebbi elérhető adatokat használtam fel.

¹⁹ 1949. októberi adat.

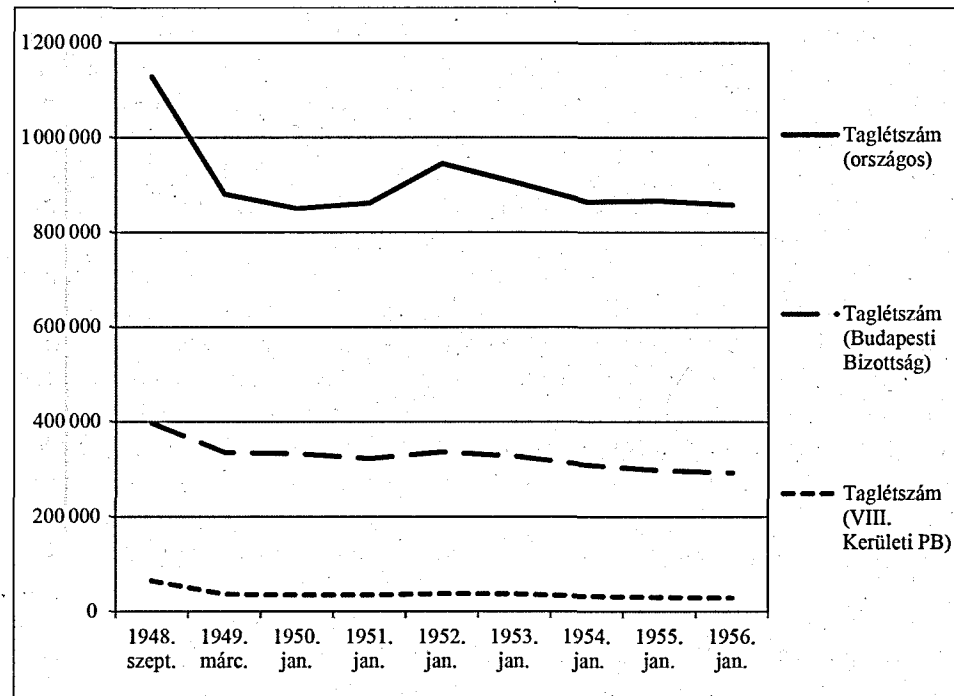
²⁰ Becsült adat: 1950. januárjában 25 052 főt számoltak a nagyüzemek nélkül a kerületi párttagok közé. Ezen időpont környékén körülbelül 10 ezer főre tehető a MÁVAG, a Ganz Vagon- és Gépgyár, illetve a Ruggyaárugyár taglétszáma.

²¹ Becsült adat: 1951. januárjában 25 523 főt számoltak a nagyüzemek nélkül a kerületi párttagok közé. Ezen időpont környékén körülbelül 10 ezer főre tehető a MÁVAG, a Ganz Vagon- és Gépgyár, illetve a Ruggyaárugyár taglétszáma.

²² 1954. decemberi adat.

²³ 1955. decemberi adat.

²⁴ 1956. áprilisi adat.

3. ábra. Az MDP országos, budapesti és VIII. kerületi taglétszámváltozásai (1948–1956)

Forrás: a 3. táblázat adatai alapján

A kerületi pártszervezetek létszámstatisztikái szerint a legtöbb fővárosi párttag a Belvárosban (1950-től V. kerületben) élt, a második legtöbb párttag – végig az MDP-korszakban – a VIII. Kerületi Pártbizottsághoz tartozott.²⁵ E létszámba azonban nem mindig tartoztak bele a statisztikákban külön kezelt önálló nagyüzemek párttagjai; ha ezekkel együtt számoljuk a kerületi párttagságot, akkor a MÁVAG-nak, a Ganz Vagon- és Gépgyárnak, illetve a Ruggyaántárugyárnak 1950-től helyet adó VIII. kerület több időpontban is az első helyezett lett volna, de az biztosan állítható, hogy mindvégig az élmegőny tagjának számított. Ez persze nem is olyan meglepő, ha megnézzük a kerület népességi adatait, hiszen Józsefváros 1949-ben a legnépesebb fővárosi kerület volt a maga 139 673 fős lakosságával.²⁶ Ez azt jelentette, hogy ekkoriban a fővárosi lakosok 8,78%-a élt itt.

²⁵ Az adatokra vonatkozóan lásd a Budapesti Pártbizottság Szervezési Osztálya, 1950-től Párt- és Tömegszervezetek Osztálya létszámstatisztikáit (BFL XXXV.95.b.).

²⁶ Józsefváros már az 1910-es népszámlálás idejétől kezdve a legnépesebb fővárosi kerületnek számított, ekkor vette át a „vezetést” Erzsébetvárostól. E pozícióját egészen az 1960-as évekig meg is tartotta (KSH 1949).

A VIII. kerületi párttagstatisztikákat²⁷ böngészve azt láthatjuk, hogy 1948 szeptemberében 64 823 fő, vagyis a nagyüzemi párttagokat is ideszámító jelentés szerint a fővárosi párttagok 16,34%-a lakott vagy dolgozott a VIII. kerületben. Az 1949. márciusi 36 425 fős létszám azonban már csak 10,85%-os arányt jelent, ami azt mutatja, hogy a kerületben igen „jól” sikerült a párttagság – a tagrevízió során célul kitűzött, szociális jellegű – megtisztítása. A kerületi pártszervezet nagyüzemekkel együtt számított taglétszáma ezután 35–39 000 fő között mozgott, szinte pontosan lekövetve a fővárosi változásokat. A folyamatos létszámcsökkenés itt is 1952 júniusa után indult meg. Erre nyilvánvaló hatással volt az 1952/53-as tagkönyvcseré, az egy évnél régebb óta tagjelöltek kizárási hulláma, majd 1954-ben a körzetek átszervezésekor végrehajtott kizárások. Mindennek eredményeként a források szerint 1956 áprilisára már csak 28 686 párttag tartozott a VIII. kerületi pártszervezethez.²⁸ Mindez arányok szintjén azt jelenti, hogy a kerület taglétszáma a fővárosi párttagok lényegében 10–11%-a között mozgott a korszakban. A kerületi párttagoknak a városrész lakosságához mért aránya pedig 21–28% között volt, ami a fővárosi arányokkal nagyjából egyezik, de itt is figyelembe kell vennünk, hogy jelentős lehetett a nem a Józsefvárosban élő, ámde ott dolgozók száma.

A VIII. kerületi pártfegyelmi ügyek éves statisztikája

Kutatásaim szempontjából nagyon érdekes lett volna megvizsgálni, hogy országosan, illetve a fővárosban hány pártfegyelmi ügy volt a korszakban, illetve az esetszámok miként változtak évenként. Sajnálatos módon azonban – mint azt már a bevezetőben is jeleztem – nem állnak rendelkezésemre ilyen jellegű statisztikai kimutatások; leginkább csak a havi létszám- és változásjelentések, valamint a tag- és tagjelöltfelvételek kapcsán emlékeztek meg ugyanis a kizártak létszámáról²⁹ a különböző összeírók, azaz ezekben sem a teljes pártfegyelmi ügyszám jelenik meg. Azokon az országos és fővárosi vezető testületi üléseken, amelyeken a „pártfegyelmi munkát” vizsgálták, vagy nem adtak meg konkrét esetszámokat, vagy a kutatás során merültek fel kételyek azok

²⁷ Erre vonatkozóan lásd például: BFL XXXV.95.b. 263., 267. öe., illetve MNL OL M-KS 276-88. 845. öe.

²⁸ Azt a létszámadatok pontosítása végett hozzá kell tennem, hogy egyes alapszervezetek átszervezése, más kerületekhez vagy szervezetekhez csoportosítása – mint például a vasutas pártszervezetek átalakítása, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának (ELTE BTK) vagy a Magyar Távirati Irodának (MTI) az átköltöztetése – nyomán nagyszámú párttag került el a VIII. kerületből 1953–1954 folyamán.

²⁹ Csak példaként: a Politikai Bizottság 1952. február 28-ai ülésének tagfelvételtől szóló napirendje országosan 11 355 kizárást említ 1951. február 1.–1951. december 31. között (MNL OL M-KS 276-53. 94. öe.). De például a testület 1954. január 6-ai ülése már csak 11 174 kizárást említ 1951-re vonatkozóan. Szintén ezen az ülésen 1952-re vonatkozóan 30 831, 1953. január-október között pedig 39 151 kizárást említene (uo. 155. öe.). Az 1955. március 31-ei ülés 1954 kapcsán pedig 16 803 fő kizárásról emlékezik meg (uo. 223. öe.).

hitelességével kapcsolatban. A KEB és a fővárosi pártfegyelmi csoport iratanyagából pedig nem bukkantak elő ilyen statisztikák.³⁰ Ez számomra meglepő kutatási tapasztalat volt, hiszen az MDP minden más területen szenvedélyesen gyártotta a különféle nyilvántartásokat és kimutatásokat. A pártfegyelmi eljárásrenddel kapcsolatos problémák sokaságának feltárása után azonban már korántsem lehet csodálkozni az összegző adatok hiányán, illetve pontatlanságán.

Mint jeleztem, ha találtam is pártfegyelmi vonatkozású statisztikai adatokat, azok kapcsán is komoly kétségek merültek fel. Az 1952. évi fővárosi „pártfegyelmi munka” tárgyalását a Budapesti Pártbizottság 1953. február 10-ei ülésén tűzte napirendjére. Ezt előkészítendő a Fegyelmi Csoport munkatársai készítettek egy jelentést, amelyben 1952-re vonatkozóan 4596 fővárosi pártfegyelmi ügygel számoltak. Ez jelentősen alulbecsült mennyiség volt, ugyanis csak a VIII. Kerületi Pártbizottság legalább 962 pártfegyelmi ügyet tárgyalt ebben az évben (lásd a 4. táblázatot). Bár a jelentés 1050 ügy elmaradását is említi, de még így is aránytalanul kevésnek tűnik a VIII. kerületi esetekhez viszonyított ügyszám.³¹

Mivel pártfegyelmi statisztikákat nem találtam, megpróbáltam a változásjelentésekben szereplő adatokból összeállítani az éves kizárási adatokat. Ez ugyan korántsem adja vissza a teljes pártfegyelmi ügyszámot, de viszonyítási adatnak mindenképp hasznosnak tűnt a felderítésük. A vonatkozó több tucatnyi apparátusi iratanyag átnézése után mindössze 1955-ből sikerült olyan havi létszámjelentéseket összegyűjteni, amelyekből a fővárosi pártszervezet azévi kizárási arányszáma többé-kevésbé rekonstruálható.³² Eszerint 1955-ben körülbelül 5450 főt zártak ki a fővárosi pártszervezetből.³³ Ebben az évben a VIII. Kerületi Végrehajtó Bizottság által megtárgyalt 795 pártfegyelmi ügy során 478 főt távolítottak el a pártból, azaz a fővárosi kizárások körülbelül 9%-át tették ki a józsefvárosiak. Ha összevetjük ezt az adatot az 1955. évi taglétszámokkal, akkor azt láthatjuk, hogy ekkoriban a 292 800–297 700 fős fővárosi párttagságra 28 900–30 300 VIII. kerületi párttag jutott. Ez alapján a VIII. kerület 1955. évi részesedése körülbelül 10%-os volt a főváros párttagságából, ami azt jelenti, hogy az elsőre – a huszonkét kerületet tekintve – aránytalanul soknak tűnő 9%-os

³⁰ A fővárosi adatok pontosításában a Budapesti Fegyelmi Csoport iratanyagának teljes feldolgozása, illetve a fővárosi és a kerületi pártbizottsági üléseken tárgyalt pártfegyelmi döntések tételes összegyűjtése segíthet. Ezt a hatalmas munkát jelen kiadvány keretében nem vállalhattam. Az országos pártszervezet szórványos kizárási adataira vonatkozóan lásd még: MNL OL M-KS 276-88. 843–845. öe.; a fővárosiéra pedig: BFL XXXV.95.b. 258–261. öe.

³¹ BFL XXXV.95.a. 69. öe. Az MDP Budapesti Pártbizottság 1953. február 10-ei ülése.

³² Más évekből is maradtak meg – főként 1953-ból – szórványos kizárási adatok, de ezek közel sem olyan teljesek, mint az 1955. évi.

³³ Az 1955. évi budapesti kizárási adatok a következők: 536 (január), 292 (február), 350 (március), 399 (április), 471 (május), 457 (június), 549 (július), 573 (augusztus), 510 (október), 491 (november), 374 (december), a szeptemberi adat nem áll rendelkezésre, de a havi arányok alapján 455 főre becsültem. A forrásokat lásd MNL OL M-KS 276-88. 845. öe.

józsefvárosi kizárási arány immár reálisnak mondható. Mindebből messzemenő következtetéseket természetesen nem vonhatunk le, de az adatok arra alkalmasak, hogy megállapíthassuk, az 1955-ös év vonatkozásában korrelál a kizárási statisztika az általam számított adatokkal. Pusztán hipotetikusán a fenti számítás alapján azt is mondhatjuk, hogy a korszak józsefvárosi kizárásainak körülbelül a tizenegyszerese lehetett a fővárosiak száma, amit ha az összes büntetéssel kapcsolatban is érvényesnek fogadunk el, akkor a 4. táblázatban szereplő értékek tizenegyszeresével számolhatjuk a fővárosi pártfegyelmi ügyek számát.

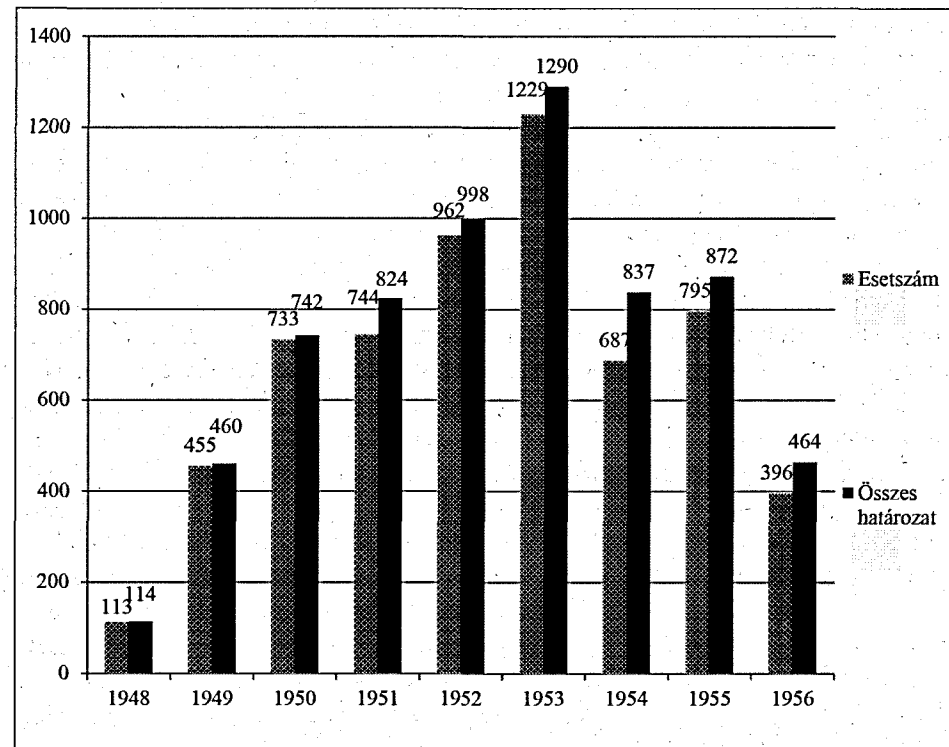
Az országos és a fővárosi pártfegyelmi ügyszám alakulását tehát a teljes korszakra vonatkozóan nem lehet bemutatni, ezért a kerületi statisztikai adatokat sem lehet azokkal összemérni. Úgy vélem azonban, hogy a bevezetőben leírtak szerint összeállított – tehát nem az összes kerületi pártfegyelmi ügyet tartalmazó – statisztikám, ha számszerűleg nem is, de arányaiban hiteles képet ad az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság ülésein tárgyalt, illetve pártbizottsági határozattal zárult fegyelmi ügyek éves megoszlásáról.³⁴

4. táblázat. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottsága határozatával záruló pártfegyelmi ügyek száma, 1948–1956³⁵

Eset/Év	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	Összesen
Első határozatok száma	113	455	734	743	962	1229	687	795	396	6114
Összes határozat száma	114	460	742	824	998	1290	837	872	464	6601

³⁴ A VIII. kerületi pártfegyelmi ügyek feldolgozásával kapcsolatos módszertanról lásd a *Források és feldolgozások* alfejezet vonatkozó részét.

³⁵ Az 1948-as adatok a májusi – VIII. kerületi – pártegyesítéstől, az 1956-osak pedig október 31-éig értendők. A számok nem az adott évben indított pártfegyelmi ügyekre vonatkoznak, hanem arra az évre, amikor a VIII. Kerületi Pártbizottság határozott róluk. A táblázat nem tartalmazza a tagrevízió, a tagkönyvcseré, a körzetek átszervezése során a pártból eltávolítottak, illetve az egy évnél régebb óta tagjelöltek kizárási adatait.

4. ábra. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság által 1948–1956 között megtárgyalt pártfegyelmi ügyek időbeni eloszlása (N=6114)

Forrás: a 4. táblázat adatai alapján

A 6114 eset azt jelöli, hogy ennyi eljárás zárult – legalább egy – VIII. kerületi vezető testületi határozattal a korszakban. Egy párttag az évek során több pártfegyelmit is kaphatott, az ő számuk e mintában 129 fő, ezért összességében 5984 főt érintettek az eljárások.³⁶ A 6601 összegű adatsor pedig azt mutatja, hogy a 6114 pártfegyelmi ügyben összesen hány határozat született a vizsgált időszakban. A 6114 és a 6601 közötti különbség, azaz 487 eset jelzi a fellebbezések, illetve az ismételt ügykivizsgálások számát.³⁷

A 4. táblázatban szereplő adatok első ránézésre egyértelműnek tűnnek. 1948-tól 1953-ig folyamatosan, 1950-ben, illetve 1952–1953-ban pedig a megelőző évhez képest

³⁶ 128 fő ellen kettő, V. Balázs ellen pedig három eljárás is indult a korszakban.

³⁷ Ez nem egészen egyezik az összes fellebbezés adatával, hiszen a VIII. kerületi határozat után a Budapesti Pártbizottsághoz, illetve a KEB-hez is lehetett fellebbezéssel fordulni. Ezek pontos számát a fővárosi adatok tételes ellenőrzése után lehetne megmondani, aminek meghatározása azonban meghaladja jelen kötet célkitűzéseit, illetve lehetőségeit.

ugrásszerűen emelkedik a pártfegyelmi esetek száma. 1954-től jelentős visszaesés figyelhető meg, és bár 1955-ben valamelyest újra növekszik az ügyek száma, de a csökkenő tendencia immár egyértelmű, amit jól mutat az 1956-os esetszám.

Az összes határozatot tekintve azt láthatjuk, hogy az adatok alapvetően együtt mozognak az első határozatok számaival. 1951-ben növekszik először a különbség a két adatsor között, azután 1954-ben figyelhető meg a következő, még nagyobb kiugrás, és innentől a korszak végéig jelentősebb eltérést láthatunk.

A helyzet e sommás összefoglalásnál némileg bonyolultabb. A táblázatban szereplő 1948-as pártfegyelmi ügyek száma valójában jóval több volt, hiszen az MDP továbbítte az elődpártok idején elkezdett ügyeket is, ezek azonban a statisztikámban nem szerepelnek.³⁸ Az 1948–1949. évi adatoknál továbbá nem szabad elfeledkeznünk arról a tényről, hogy 1949. március elejéig tartott a tagfelülvizsgálat, ami alatt lényegében szüneteltek a pártfegyelmi eljárások. Az 1949-es és 1950. I. félévi adatok kapcsán meg kell jegyeznem azt a kutatási tapasztalatot, hogy ekkoriban nagyon kevés pártfegyelmi ügy szerepelt a kerületi pártbizottság rendes ülésein. A Budapesti Fegyelmi Csoport által megőrzött 455 esetenél azonban feltételezhetően több fegyelmi eljárást bonyolítottak le, ugyanis néhány ügyben egy bizonyos „VIII. Kerületi Kádertanács” hozott határozatot.³⁹ Az 1950-es eljárásrendi szabályozást követően nagyságrendileg emelkedett a kerületi pártfegyelmi ügyek száma a kimutatásban. 1951-ben stagnált a fegyelmi eljárások száma, ami aztán a következő két évben dinamikusan emelkedett, és 1953-ban 1229 eljárásban csúcson állt ki. Ez azt jelenti, hogy az 1949-es adathoz képest ekkor majdnem háromszor annyi fegyelmi ügyben hozott határozatot a VIII. Kerületi Pártbizottság. Ez a szám ráadásul jóval magasabb értéket mutatna, ha belevennénk a tagkönyvcseresorán, valamint a hosszú idejű tagjelöltség okán kizártak adatait is. Ez utóbbi, illetve a körzetek átszervezéskor kizártak száma az 1954-es adatot is torzítja, míg az 1955–1956-os esztendőik ügyszámait a pártfegyelmi jogkörök alsóbb szintű pártbizottságokra kiterjesztése csökkenti. Ettől függetlenül a táblázatból látható, 1953-tól alapvetően csökkenő fegyelmi esetszámot mutató tendencia tekinthető érvényesnek a hagyományos pártfegyelmi eljárásokra nézve. Ez azt jelzi, hogy a politikatörténeti fordulópontnak tekintett 1953-as év a pártfegyelmi eljárásokat tekintve is változásokat hozott.

Ha megnézzük az összes határozatra vonatkozó adatokat, akkor az előzőekben bemutatott tendenciát láthatjuk itt is, ezért csak a két adatsor közötti nagyobb különbségeket kell elsősorban magyaráznunk. Az 1951-es kiugrás annak köszönhető, hogy ekkor viszonylag sok ügyet „újra megnézték” (lásd az 5. táblázatot), vagyis az alapszervezeti vizsgálatot annulálva új eljárást indított a kerületi pártbizottság. Ez 1955–1956-ban is megfigyelhető. Az 1954-es év – két adatsor közötti – 150 esetenyi különbsége viszont egyértelműen a megszorodó fellebbezésekre utal. Ezzel a

³⁸ Ezek főként a VIII. kerületi apparátus iratanyagából kerültek elő, viszonylag jól elkülöníthetően az MDP időszakában kezdett pártfegyelmi ügyektől.

³⁹ Ennek iratanyagát azonban még nem sikerült fellelnem a fővárosi és a kerületi pártiratok között.

11. kép. Az enyhülés szele? Szemközt az Astoriával, a Rákóczi út – Múzeum körút sarka 1953-ban

lehetőséggel korábban alig éltek a párttagok. Azaz itt is találunk politikatörténeti kapcsolódási pontot az ekkoriban meginduló rehabilitálások kapcsán. Erre még a későbbiekben visszatérek.

A VIII. Kerületi Pártbizottság (1954 nyarától Végrehajtó Bizottság néven) korszakunkban négy ülésén foglalkozott a kerületi „fegyelmi munka” helyzetével. Ezek eloszlása korántsem volt egyenletes: 1952-ben kétszer, 1954-ben és 1956-ban egyszer-ször került a téma a testület elé. Az 1954-es és 1956-os ülések tartalmazznak pártfegyelmi statisztikai adatokat is, amelyek valamelyest árnyalják a korábban bemutatott számokat. Az 1954. november 11-ei ülésre⁴⁰ készített jelentés 1040 kerületi pártfegyelmi ügyről számol be 1954. január–szeptember között, de csak 641 fegyelmi vétséget említ, feltételezhetően a maradék a nem rendes fegyelmi eljárásban kizártak számát takarja. Az 1956. január 26-ai VB-ülésre⁴¹ készített jelentés szerint pedig 1954-ben 1050 fegyelmi ügyben hozott határozatot a VB. E két adat alapján a – nem rendes fegyelmi eljárásban kizártak számát nem tartalmazó – statisztikám helytállónak tűnik.⁴² Az 1955. évre

⁴⁰ BFL XXXV.103.a.3. 330. őe.

⁴¹ BFL XXXV.103.a.3. 384. őe.

⁴² Az 1955. július 14-ei, tagcsökkenést bemutató statisztika 926 kizárásról számol be 1954-re vonatkozóan

vonatkozóan az 1956. januári statisztika 817 fegyelmi ügyről számol be január 1.–december 1. között, ami lényegében megfelel az általam feldolgozott ügyszámnak.⁴³ Ha a korszak legmagasabb és legalacsonyabb VIII. kerületi párttagszámaiból képzett átlagot az éves pártfegyelmi ügyek átlagával (34 014 párttag/679 ügy) vetjük össze, akkor azt láthatjuk, hogy minden ötvenedik párttagra jutott évente egy pártfegyelmi eljárás. Ha a párttagok átlagszámához a korszak összes pártfegyelmi ügyét mérjük hozzá, akkor viszont már azt vehetjük észre, hogy a VIII. kerületi pártszervezetben minden ötödik párttag ellen pártfegyelmi eljárást kezdeményeztek korszakunkban. Ezek az arányok egyáltalán nem tükrözik vissza a szervezeti szabályzatban, illetve a pártvezetők beszédeiben megjelenő – és a történeti kutatások döntő többsége által kritikátlanul elfogadott – fegyelmezett párttagság képét.

A VIII. kerületi pártfegyelmi ügyek büntetéseinek megoszlása

Az ügyszámok változásához képest árnyaltabb betekintést nyerhetünk a VIII. kerületi pártfegyelmi eljárásokba, ha a kiszabott büntetéseket, illetve azok évenkénti változásait tesszük elemzés tárgyává. Az 5. táblázat adatain az egyes – a következőkben részletesen kifejtésre kerülő – ítéletek⁴⁴ teljes korszakra megfigyelhető, évenkénti változása követhető nyomon.

A 6114 eset kapcsán azt már említettem, hogy ez a határozattal záruló VIII. kerületi pártfegyelmi ügyek számát mutatja. Azonban ez az állítás némi kiegészítésre szorul, ugyanis ez valójában a kerületi döntéshozó testület adott pártfegyelmi ügyben *először hozott határozatának* a számát jelenti; ez szolgál az év szerinti kategorizálás alapjául, valamint a később bemutatandó mintavétel is erre épül. Ennek a kitételnek azért van jelentősége, mert ha az egyes fegyelmi ügyek vizsgálata során csupán azok legutolsó határozatait adtam volna meg, akkor sok esetben az évekkel későbbi fellebbezések alkalmával hozott döntések – gyakorta a pártba való visszavétel vagy a pártbüntetés törlése – zárták volna az adott ügyet. Ez megnehezítette volna az esetek adott évhez való besorolását, illetve félrevezető információkat közölt volna a fegyelmezési gyakorlat változásait illetően. A 6. táblázat adatai ezért egyrészt tartalmazzák az adott ügyben *először hozott határozatokat*, másrészt a 6114 eljárás során hozott összes kerületi határozatot (6601) is. A kétféle határozatszámot tekintve az egyes pártfegyelmi ítéletek arányaiban nincsen lényegi eltérés, de a fellebbezések miatt az összes határozatot tekintve erősödés figyelhető meg a „pártbüntetés törlése”, illetve a „visszavétel” típusok esetében.

– szintén a kizárt tagjelölteket is beleszámítva a kimutatásba (BFL XXXV.103.a.3. 366. őe.).

⁴³ BFL XXXV.103.a.3. 384. őe.

⁴⁴ Mivel nem minden esetben beszélhetünk büntetésről, ezért azoknál az eseteknél, ahol nemcsak büntető jellegű intézkedést elemzek, ott az „ítélet” vagy „ítélettípus” megnevezést használom.

5. táblázat. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottsága által kirótt pártfegyelmi ítéletek évenkénti megoszlása, 1948–1956 (N=6114)

Év	Dorgálás	Megrovás	Szigorú megrovás	Szigorú megrovás utolsó figyelmeztetéssel	Kizárás	Napirendre térés	Újra megnézni	Tagjelöltség megszüntetése	Visszavétel	Pártbüntetés törlése	Figyelmeztetés	Leváltás	Visszaminősítés	Törlés	Esetszám
1948	4	0	1	0	94	3	1	0	0	0	3	4	3	0	113
1949	56	18	19	0	161	145	0	6	1	0	35	13	1	0	455
1950	93	57	28	0	297	129	16	39	6	0	61	5	1	1	733
1951	93	107	50	0	370	37	23	36	3	3	19	3	0	0	744
1952	77	150	77	0	576	15	5	44	3	0	4	0	1	10	962
1953	79	189	132	0	789	14	2	1	2	4	6	0	1	10	1229
1954	42	115	63	4	367	16	7	0	32	8	7	0	8	18	687
1955	48	73	69	1	478	27	25	1	12	2	2	0	27	30	795
1956	26	61	30	3	175	9	12	1	33	6	1	0	1	38	396
Össz.	518	770	469	8	3307	395	91	128	92	23	138	25	43	107	6114

A 6. táblázatban előfordulásuk gyakoriságának sorrendjében szerepelnek az egyes pártfegyelmi ítéletek. A számok már első ránézésre is két fontos tanulsággal szolgálnak. Egyrészt kimagaslik a kizárások száma: több született belőlük (54,08%), mint más döntésből összesen. Másrészt az is jól látszik, hogy a szervezeti szabályzat rendelkezéseihez képest a megengedettnél jóval több büntetési tétellel, ítéletípussal dolgoztak a VIII. kerületi pártszervezetnél. Az előírás szerint ugyanis csak *dorgálás*, *megrovás*, *szigorú megrovás*, *kizárás*, valamint 1954-től *szigorú megrovás utolsó figyelmeztetéssel* büntetést lehetett volna kiszabni a pártfegyelmi eljárások során. A kimutatás mindenestre visszaigazolja az előző részben bemutatott aggályokat, amit a felettes testületek jeleztek a kerületi eljárások kapcsán a kizárások magas számát, illetve a büntetéstípusok nem kielégítő ismeretét illetően.

6. táblázat. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottsága által hozott pártfegyelmi ítéletek megoszlása, 1948–1956⁴⁵

Sorrend	Pártfegyelmi ítélet	Első határozat	Összes határozat
1. (1.)	Kizárás	3307	3571
2. (2.)	Megrovás	770	802
3. (3.)	Dorgálás	518	540
4. (4.)	Szigorú megrovás	469	525
5. (5.)	Napirendre térés	395	405
6. (6.)	Figyelmeztetés	138	143
7. (8.)	Tagjelöltség megszüntetése	128	132
8. (9.)	Törlés	107	112
9. (7.)	Visszavétel	92	137
10. (10.)	Újra megnézni	91	99
11. (12.)	Visszaminősítés	43	46
12. (13.)	Leváltás	25	25
13. (11.)	Pártbüntetés törlése	23	54
14. (14.)	Szigorú megrovás utolsó figyelmeztetéssel	8	10
Összesen		6114	6601

A pártfegyelmi ítélettipusok ismertetése előtt előzetesen érdemes azt leszögezni, hogy a pártbüntetések *elméletileg* az MDP-hez való viszony szabályozására szolgáltak. Ez azt jelenti, hogy a hivatalos propaganda és elképzelés szerint a pártfegyelmi büntetés nem kellett volna, hogy egyéb következménnyel járjon az érintett életére nézve, értve ezalatt a munkahelyről történő elbocsátást, leváltást, lefokozást vagy éppen bírósági eljárás indítását. De természetesen nem is zárták ki azt, hogy indokolt esetben a pártbüntetés kiszabása mellett más eljárás is induljon a vétkes ellen.

„Nem szabad megengedni, hogy a Pártból való kizárást automatikusan kövesse a munkahelyről való elbocsátás is. Egyes esetekben ez elkerülhetetlen, de ilyen esetekben gondoskodni kell arról, hogy a munkahelyről eltávolított, Pártból kizárt dolgozó megfelelő munkalehetőséget kapjon. Az, hogy a Pártból való eltávolítást összekapcsolják igen sok esetben

⁴⁵ A táblázat a VIII. Kerületi PB/VB által 6114 ügyben hozott első, illetve összes határozatot tartalmazza. A „sorrend” oszlopban a zárójelzett számok az összes határozat nyomán kialakult sorrendre utalnak.

a munkahelyről való elbocsátással, idézi elő sokakban és erősíti meg azt a hitet, hogy az élcspathoz, a kommunista párthoz való tartozás ad csupán megélhetési lehetőséget. Ez a helyzet káros a Pártra nézve.”⁴⁶

Az már más kérdés, hogy a gyakorlat ebben a tekintetben mit hozott... A pártfegyelmi büntetésnek a hivatalos elképzelések szerint nem csupán megtorló jellegűnek kellett lennie, hanem nevelő hatásának is. A büntetést maga az eljárás és az ítélet, illetve ezek nyilvánossága szolgáltatta, hiszen meg kellett torolni a kommunistához nem méltó magatartást. A nevelő jelleg ennél összetettebb volt, részint abból állt ugyanis, hogy megadta a lehetőséget a „vétkesnek” arra, hogy a hibáit kijavítsa. Ez azt jelenti, hogy ha az illető a büntetés utáni években megfelelően részt vett a „szocialista társadalom építésében”, akkor lehetősége nyílt arra, hogy büntetését töröljék. A nevelő jelleg viszont részint a közösségnek (munkahely, család, barátok) szólt, hiszen egy konkrét fegyelmi eseten keresztül mutatta meg azt, hogy miként nem szabad viselkednie egy pártagnak, mert ha így cselekszik, akkor ez a büntetés lesz a része.

„A [...] fegyelmi eljárás célja nem csupán megtorlás a Párttal szemben elkövetett sérelmekért, hanem a nevelés. Nevelő hatásának kell lenni azzal szemben, aki a pártfegyelmi büntetést kapja, hogy a jövőben ne ismétlődjön meg részéről hasonló ügy. De nevelő hatásának kell lenni a többi párttagokra is. [sic!] Azt a tanulságot vonják le belőle, hogy ők is hasonló helyzetbe kerülnek, ha ugyanezt követik el, mint a pártfegyelmi eljárás alá vont párttag. [...] Éppen a nevelő hatás miatt van fontos szerepe a taggyűlésnek a tanulságok értékesítésénél. Amikor az alapszerv határozatát döntés vagy a pártbizottság döntését bejelentés, tudomásulvétel végett visszük a taggyűlés elé, a tagságnak módot adunk arra, hogy tanuljon a fegyelmi esetből.”⁴⁷

Jelen kötetben használok a későbbiekben egy ettől eltérő értelmezést is, miszerint a büntető-nevelő jelleg elkülönülése magára a pártfegyelmi vétségre adott válaszban, azaz a kirótt büntetés súlyosságában is mérhető.

A már jelzett szabálytalanságok miatt három csoportot alakítottam ki az ítéletek elemzéséhez: a szabálytalan, de indokolható; a teljesen szabálytalan; illetve a szabályos típusúakét. Ezeken kívül külön kezeltem a pártbüntetés törlése és a pártba való visszavétel kategóriáját, amelyek csak a fellebbezésekhez vagy/és a rehabilitációs eljárásokhoz kapcsolódó ítélet típusok.

A *szabálytalan, de indokolható ítéletek* típusa azt jelenti, hogy a szervezeti szabályzat ugyan nem tette lehetővé ezeknek a kirovását, de azok meghozatala érthető és magyarázható. Ide tartozik az „újra megnézni”, a „napirendre térés” és a „tagjelöltség

⁴⁶ Lásd a korábban már ismertetett *Útmutató II., A pártfegyelmi ügyek intézésének elvi szempontjai* című fejezetét.

⁴⁷ Lásd az *Útmutató II., A pártfegyelmi ügyek intézésének elvi szempontjai* című fejezetét.

megszüntetése” kategória. *Újra megnézni* típusú döntést akkor hozott a kerületi pártbizottság, ha az ügy alapszervezeti határozatát vagy a kerületi fegyelmi bizottság javaslatát nem tartotta megfelelőnek. Ilyenkor a testület vagy visszaküldte az említett szervezeteknek az ügyet kiegészítésre, vagy új eljárást indított. Ezekben az esetekben azután általában pár héten belül „rendes” döntés született, bár arra is volt példa, hogy a visszaküldés után a fegyelmi ügy egyszerűen elsikkadt. Az új vizsgálatok elrendelése 1950–1951-ben fordult elő több alkalommal, majd 1955–1956-ban élt ismét többször a VIII. Kerületi VB ezzel a döntéssel. Az ilyen típusú rendelkezések felbukkanása egyértelműen a Politikai Bizottság 1950. június 29-ei, a pártfegyelmi rendszert szabályozó határozatához köthető, amely az alapszervezetektől várta el az eljárások lebonyolítását, illetve az első döntéshozatalt. Ezt a döntést hozta közvetlenül a politikai bizottsági határozat után, 1950. július 17-én a kerületi pártbizottság két újságíró esetében is, akiknek ügyében Krizsán János kerületi kádertitkár a *Népsport* pártszervezetének írt levelet. Mivel a következő egy hónap során az újravizsgálási felszólítás nem hozott eredményt, Krizsán augusztus 11-én ismételtén írt az alapszervezetnek:

„Kérjük az elvtársakat, hogy az alapszerv hozzon pártfegyelmi határozatot (*zárják ki őket*), és az elintézésről a kerületi Pártbizottságot [...] értesíteni szíveskedjenek.”⁴⁸

Az eset jelzi az alapszervezeti önálló fegyelmi döntéshozatal korlátait, de arra is például szolgál, hogy ha az alsóbb szintű pártszervezet nem kívánt egy ügyben döntést hozni, szabotálhatta is az eljárást azzal, hogy nem reagált a felettes szerv leveleire – ezt természetesen a végletekig nem lehetett eljárásni.

A *napirendre térés* kategóriája a kutatás kezdetén okozott némi bizonytalanságot. Gyakori eset volt ugyanis, hogy egy alapszervezet beküldött egy kizárási határozatot jóváhagyásra és a kerületi PB „napirendre tért felette”, amit a döntés megerősítéseként lehetett értelmezni. Az azonos jellegű, nagy mennyiségű iratanyag feldolgozásának egyik haszna, hogy a vizsgálat során képet kapunk az iratok előállítói, jelen esetben a kerületi fegyelmi referensek munkamódszeréről, büntetéskiszabási szokásairól. A napirendre térést főleg 1949–1950-ben, Berczeli Béláné referensi tevékenysége során alkalmazta a kerületi pártbizottság. Az ügyiratok átnézése során a gazdagabb adattartalmú iratokból kiderült, hogy ez *nem* az alapszervezeti határozat megerősítését jelentette, hanem éppen ellenkezőleg, azokra az esetekre alkalmazták, amikor az illető nem érdemelt pártfegyelmi büntetést, vagy maga az ügy nem indokolta eljárás lebonyolítását. Magyarán a „nincs pártbüntetés” kategória feleltethető meg ennek. 1949-ben ez volt a második leggyakrabban alkalmazott fegyelmi határozat, 1950 után azonban fokozatosan csökkent e típus használata, ami utalhat arra, hogy jobban

⁴⁸ BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 218/1950. (Kiemelés – K. G.) Az újságírók két, 1945 előtti cikkével foglalkozott az ügy, amelyben nem tettek túlzottan szovjetbarát kijelentéseket. Az eset végkifejletéről nem maradt fenn információ.

előkészített ügyek kerültek a kerületi fegyelmi referensek elé, ám azt is jelezheti, hogy aki ellen pártfegyelmi eljárást kezdeményeztek, annak mindenképp „kapnia kellett” valamilyen büntetést. Arra vonatkozóan egyelőre nem rendelkezem adatokkal, hogy Berczeliné 1950. decemberi távozását esetleges „engedékenysége” okozta-e volna. Mindenesetre a nagyszámú napirendre térés azt is mutatja, hogy a kerületi pártbizottság túlságosan szigorúnak tartotta az alapszervezeti határozatok jó részét, illetve nem tartotta indokoltnak, hogy mindenféle csip-csup ügyben pártfegyelmi eljárás szülessen. Mindez azzal is összefüggésben lehet, hogy a kerületi pártszervezet nem kívánt a szükségesnél több tagot kizárni a tagrevízió után amúgy is lecsökkent számú és „szociális összetételét tekintve megtisztított” pártból.

A nem szabályos, ám indokolhatóan hozott ítélettipusok végén a *tagjelöltség megszüntetését* kell megemlíteni, amely lényegében a tagjelöltek kizárását takarja. Ennek alkalmazása meglehetősen eklektikusan működött a VIII. kerületben, gyakorta egyszerűen csak a kizárások között tüntették fel a tagjelöltség-megszüntetési adatokat. Amint az az 5. táblázatban látható volt, 1952 után lényegében megszűnt ez a típus, ami annak is köszönhető, hogy 1953-tól külön eljárás keretében zárták ki a visszaminősített vagy egy évnél régebb óta – tagnak nem felveendő – tagjelölteket, akiknek ezután meglehetősen lecsökkent a számuk.

Külön típusba kerültek a különféle fellebbezési, rehabilitációs eljárásokhoz kapcsolódó ítéletek. A napirendre téréshez hasonló a végeredménye a *pártbüntetés törlése* határozatoknak is, de ezek alkalmazása feltételezi, hogy az illető már kapott korábban büntetést. Ezért a 6. táblázat „első határozatai” csak a pártegyesítés előtti, valamint az alapszervezeti büntetések érvénytelenítéseit, illetve olyan törléseket tartalmazzak, amelyeknek nem találtam meg az előzményét. E típus vizsgálatakor tehát informatívabb eredményt kapunk, ha az összes határozatot elemezzük. Jól látható a táblázatból, hogy az első határozatok terén mindössze 13. pozíciójú típus az összes határozatot tekintve a 11. helyre jött fel azáltal, hogy további 31, azaz összesen 54 esetben került sor pártbüntetés törlésére. Az adatokból továbbá tisztán kivehető az a trend, hogy leginkább 1954-ben és 1956-ban alkalmazták ezt a határozatot, ami egyértelműen megfeleltethető az MDP – politikatörténetből jól ismert – kevésbé represszív időszakainak.

Amíg a pártbüntetések törlésekor a korábbi dorgálások, megrovások és szigorú megrovások kerültek törlésre, addig a *visszavétel* kategória a korábbi kizárások érvénytelenítéseit jelöli.⁴⁹ E típusnál is az összes határozatot érdemes vizsgálat alá vennünk, hiszen fellebbezéseket főként kizárásuk ellen adtak be a párttagok. A 6. táblázat adatai

⁴⁹ Visszavétel alatt a kizárás teljes felülbírlását, vagyis a büntetés törlését értem; a valamilyen pártbüntetéssel visszavettek az adott büntetési kategóriánál, így például a „megrovással a pártba visszavettek” a „megrovás”-nál szerepelnek. A 6601 határozat során az első kerületi határozathoz képest mindössze hatvan esetben történt valamilyen pártbüntetéssel egybekötött enyhítés a második vagy harmadik kerületi határozatnál.

szerint a 9. pozícióból (amely az alapszervezeti kizárások kerületi felülbírlási számát mutatja) az összes határozatot tekintve a 7. helyre ugrott elő a pártba való visszavétel.

7. táblázat. A pártbüntetés törlések és a pártba való visszavételek száma a VIII. Kerületi Pártbizottság összes fegyelmi határozatában, 1948–1956 (N=6601)

Év	Pártbüntetés törlése	Visszavétel
1948	0	0
1949	0	1
1950	0	9
1951	3	7
1952	0	5
1953	7	3
1954	17	46
1955	8	20
1956	19	46
Összesen	54	137

A 7. táblázat pedig azt tükrözi, amit a pártbüntetések törlésénél is feljegyezhattünk, azaz 1954-ben és 1956-ban ugrott meg a visszavételek száma. E két évszám kapcsán meg kell jegyezni, hogy 1954-ben vette kezdetét a törvénytelenül elítéltek és pártból kizártak rehabilitációs folyamata,⁵⁰ amely 1956 júniusa után gyorsult fel a kerületi adatok tükrében, ami Rákosi Mátyás pártvezetésből való végleges eltávolításával is összekapcsolható.⁵¹

A *szabálytalan, illetve pártfegyelmi büntetésnek nem tekinthető ítélettipusokra* rátérve megállapítható (8. táblázat), hogy ezek főként „első” határozatként születtek, ugyanis nincs nagy különbség számukban az összes határozathoz képest. A *figyelmeztetéseket* elsősorban 1949–1951 között alkalmazták kisebb, de pártbüntetést érdemlő eseteknél. Előfordult, hogy „szóbeli dorgálás”-ként, illetve „szóbeli figyelmeztetés”-ként is említették. Valószínűsíthetően később az ilyen jellegű büntetések a „dorgálások” közé kerültek, de az ettől való eltérését jelzi, hogy e típus a dorgálás mellett is fennmaradt a teljes korszakban. A büntetés ettől eltérő jellegű értelmezését

⁵⁰ A rehabilitálás folyamatáról több országos vezető testületi határozat is intézkedett, lásd erről: T. Varga (összeáll.) 2007.

⁵¹ Rákosi Mátyást az MDP KV 1956. július 18–21-ei ülésén távolították el első titkári pozíciójából (MNL OL M-KS 276-52. 35. óe.).

találjuk R. Sándor pártfegyelmi ügyében,⁵² amelynek határozatában az szerepel, hogy „a tagjelöltnél a figyelmeztetés a legsúlyosabb büntetés, mert utána már kizárják a párt sorából, azaz megszüntetik tagjelöltségét”. A tagjelöltek és tagok fegyelmezésének ilyen értelmű különválasztására nem találtam más adatot, azt a pártfegyelmezés rendszere nem is engedte.⁵³ Annyi bizonyos, hogy nemcsak tagjelöltek részesültek figyelmeztetésben, de úgy tűnik, 1950-ben ilyen jellegű értelmezést is tulajdonítottak e kategóriának.

8. táblázat. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottsága által hozott szabálytalan pártfegyelmi ítéletek megoszlása, 1948–1956⁵⁴

Eredeti sorrend	Pártfegyelmi ítélet	Első határozat	Összes határozat
6. (6.)	Figyelmeztetés	138	143
8. (9.)	Törlés	107	112
11. (12.)	Visszaminősítés	43	46
12. (13.)	Leváltás	25	25
Összesen		313	326

A törlések azokat az eseteket jelzik, amikor a párttag vagy alapszervezete kérte a kerületi pártbizottságot, hogy a párttagot idős kora vagy/és betegsége miatt, illetve mert pártmunkát többet nem tud és nem is akar végezni, tagdíjat nem tud fizetni, töröljék a párttagok nyilvántartásából. A törlés – amelynek rögzítése alapesetben a kerületi nyilvántartást kezelő osztályhoz, általában a PTO-hoz tartozott – lényegében 1952-től fordul elő, teljesen szabálytalanul, a VIII. kerületi pártfegyelmi ügyekben. Más ítéletípusokhoz képest magas értéket mutatnak a törlések 1955–1956-os adatai, ami jelzi, hogy a kerületi MDP-tagok ekkoriban már kevésbé ragaszkodtak párttagságukhoz.

A visszaminősítések kapcsán az 1948–1954 közötti ügyeknél több esetben is találkoztam azzal, hogy a kerületi pártbizottság olyan értelemben válaszolt az alapszervezeteknek, miszerint pártfegyelmi ügyekben a tagjelöltté való visszaminősítés nem alkalmazható pártbüntetésként. 1949-ben P. Imre ügyében például figyelmeztették a Szerves Vegyipari Kutatóintézet alapszervezetét ama helytelen gyakorlata miatt, miszerint a „taggyűlés nem hozhat fegyelmi határozatot, csak a fegyelmi bizottság tehet a kerület felé javaslatot”, továbbá „visszaminősítés fegyelmi úton nincs!!!”. A

⁵² R. Sándor fegyelmi ügye. BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 131/1950.

⁵³ Lásd az Útmutató III., A pártfegyelmi ügyek intézésének gyakorlati szempontjai című fejezetét: „A tagjelöltek pártfegyelmi ügyeit a párttagokhoz teljesen hasonló módon kell intézni.”

⁵⁴ A táblázat a VIII. Kerületi PB/VB által 6114 ügyben hozott első, illetve összes határozatot tartalmazza. A „sorrend” oszlopban a zárójellezett számok az összes határozat nyomán kialakult sorrendre utalnak.

három felkiáltójel jelzi a levelet író pártmunkás ingerültségét, amit valószínűleg az eset nem egyedi jellege (is) indokolhatott.⁵⁵ A KEB Útmutatója ekképpen intézkedett a visszaminősítésekről:

„A Magyar Dolgozók Pártjának Szervezeti Szabályzata értelmében párttagnak tagjelöltté való visszaminősítése akkor következik be, ha a párttagsággal járó kötelezettségeinek nem tesz eleget. Tehát nem fizet tagdíjat, nem végez pártmunkát, nem képezi magát ideológiailag stb. A visszaminősítés tehát nem pártfegyelmi büntetés. Ezért tehát a visszaminősítést pártbüntetésként nem lehet alkalmazni.”⁵⁶

Ez az elméleti elhatárolás (vagyis, ha a párttag kötelezettségeinek nem tesz eleget, akkor nem fegyelmi büntetést kap, hanem vissza kell őt minősíteni) a gyakorlatban azonban nem működött, mert a pártszervezetek fegyelmezetlenségként fogták fel a „pártélet elhanyagolását”, amint azt az egyes fegyelmi vétségek elemzésekor majd látni fogjuk.

A tagjelöltek 1953-as tömeges kizárásai után 1955-ben figyelhető meg a visszaminősítések ismételt előfordulása. Ez annak köszönhető, hogy a szervezeti szabályzat 1954-es módosítása immár lehetővé tette a visszaminősítés pártbüntetésként való alkalmazását.⁵⁷

Végül essen szó a más pártbüntetéssel nem járó leváltásokról is. Ezek a különböző munkahelyi vagy magánügyekből származó okok miatti pártfunkcióból való eltávolításokat jelentették, és egyértelműen nem tekinthetők pártfegyelmi büntetéseknek. Ezt jelzi az is, hogy az eljárásrend megszilárdulása után, 1951-től el is tűntek a büntetéstípusok közül.

A legtöbb VIII. kerületi pártfegyelmi büntetést – több mint 82%-os aránnyal – mindazonáltal a szabályos büntetéstípusok jelentik. Ezek közül a legenyhébb a dorgálás volt, amit kisebb vétségekért szabtak ki, vagy olyan esetekben, amikor úgy vélték, hogy a párttag, az elkövetett tette ellenére, valamilyen okból nem érdemel túl szigorú ítéletet, de azért büntetést kell kapnia. Ez egyfajta figyelmeztetés volt, hogy jó lesz vigyázni! A megrovás már komolyabb vétségekért járó büntetés volt, a szigorú megrovás, illetve a szigorú megrovás utolsó figyelmeztetéssel pedig ennek a súlyosabb fokozatai voltak, amivel jelezték a párttagnak, hogy a következő alkalommal már eltávolítják a pártból. A kizárás értelemszerűen az MDP-ből való eltávolítást jelentette és az igen súlyos vétségekért adták – elvileg. Ha valaki több, nem feltétlenül súlyos vétségért pártfegyelmi eljárás alá került, akkor egyre szigorúbb büntetéseket kapott. Azaz

⁵⁵ BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 345/1949. (Kiemelés – K. G.)

⁵⁶ Lásd az Útmutató III., A pártfegyelmi ügyek intézésének gyakorlati szempontjai című fejezetét; vö. Izsák (főszerk.) 1998: 35.

⁵⁷ Érdekes módon azonban nem vette be a szabályos pártfegyelmi büntetések körébe (vö. MDP 1954: 645–646).

egymás után két dorgálást/megrovást viszonylag ritkán adott a kerületi pártbizottság, bár ez is előfordult.

A büntetések sorrendje mindkét határozati mutató szerint állandó: óriási a fölénye a kizárásoknak, ezután jönnek a megrovások, a dorgálások, majd a szigorú megrovások, míg a legritkább büntetési tétel a szigorú megrovás utolsó figyelmeztetéssel volt. Ez utóbbi nem is meglepő, hiszen azt csak 1954-ben vezették be. Az összes határozatot tekintve valamelyest több szigorú megrovást adtak a dorgálások és megrovások ellenében, ami azt mutatja, hogy ahol nem pártbüntetés törlése vagy visszavétel lett a fellebbezés végeredménye, ott a korábbihoz képest inkább szigorúbb büntetés született (9. táblázat).

9. táblázat. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottsága által kirótt szabályos pártfegyelmi büntetések megoszlása, 1948–1956⁵⁸

Eredeti sorrend	Fegyelmi büntetés	Első határozat	Az első határozatok %-ában	Összes határozat	Az összes határozatok %-ában
1. (1.)	Kizárás	3307	54,09%	3571	54,10%
2. (2.)	Megrovás	770	12,59%	802	12,15%
3. (3.)	Dorgálás	518	8,47%	540	8,18%
4. (4.)	Szigorú megrovás	469	7,67%	525	7,95%
14. (14.)	Szigorú megrovás utolsó figyelmeztetéssel	8	0,13%	10	0,15%
Összesen		5072	82,95%	5448	82,53%

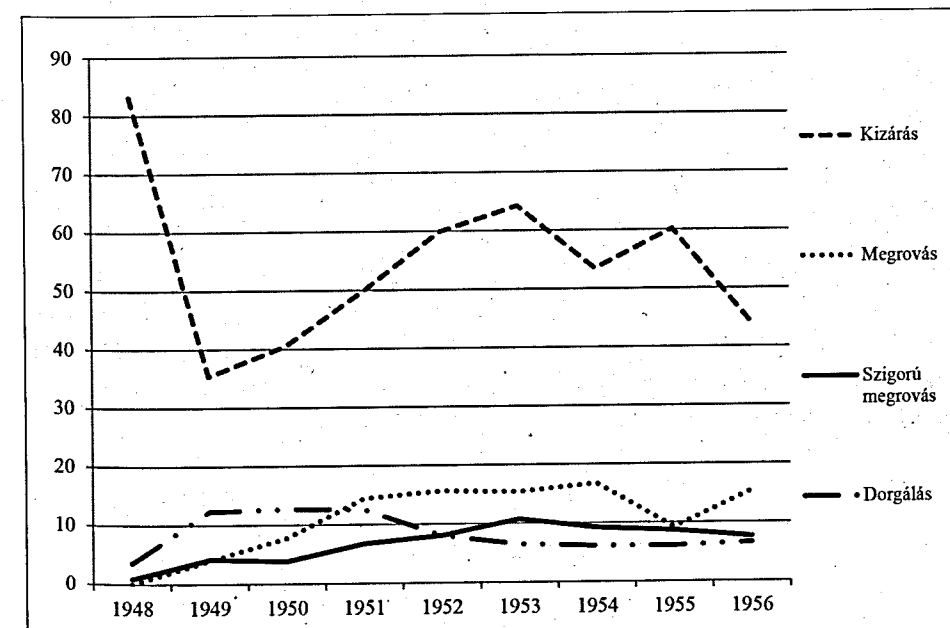
Ha az egyes típusok évenkénti változását vesszük górcső alá, akkor azt a kézenfekvő megállapítást tehetjük (10. táblázat), hogy a szigorú megrovás utolsó figyelmeztetéssel pártbüntetést alig alkalmazta a kerületi pártszervezet, pedig ez a szervezeti szabályzat 1954-es módosítása során azért került a büntetési tételek közé, hogy ezzel is csökkentse a kizárások magas számát.⁵⁹

⁵⁸ A táblázat a VIII. Kerületi PB/VB által 6114 ügyben hozott első, illetve összes határozatot tartalmazza. A „sorrend” oszlopban a zárójelzett számok az összes határozat nyomán kialakult sorrendre utalnak.

⁵⁹ Ezt a büntetést kapta például a kötet elején említett X. kerületi aktfotós is (vö. Koltai 2009a).

10. táblázat. A szabályos pártfegyelmi büntetések évenkénti százalékos megoszlása az első határozatok arányában (N=6114)

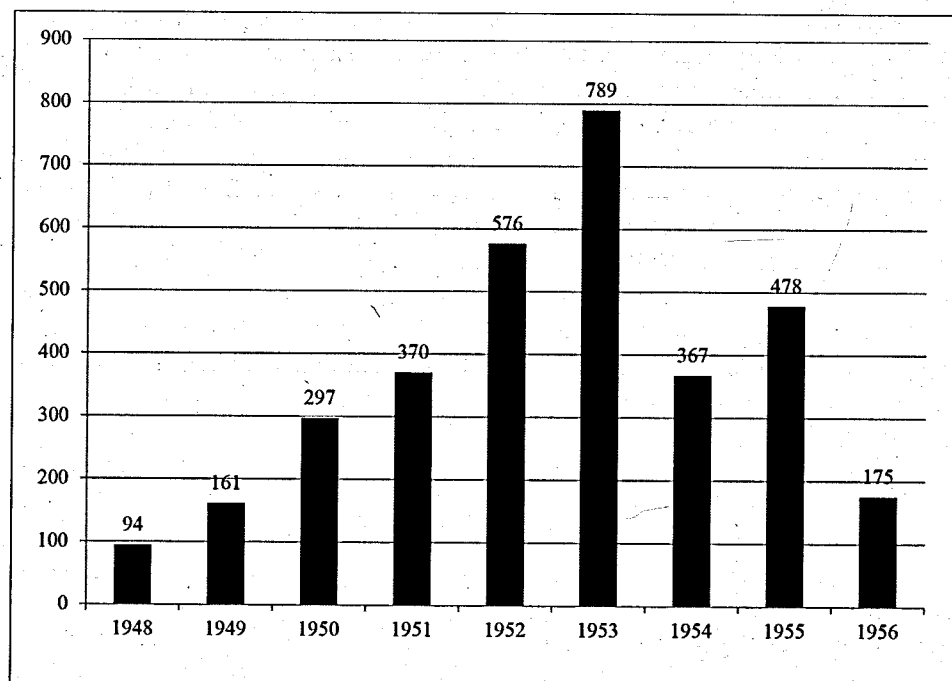
Év	Dorgálás		Megrovás		Szigorú megrovás		Szigorú megrovás utolsó figyelmeztetéssel		Kizárás	
	Eset	%	Eset	%	Eset	%	Eset	%	Eset	%
1948	4	3,54	0	0	1	0,89	0	0	94	83,19
1949	56	12,31	18	3,96	19	4,18	0	0	161	35,39
1950	93	12,69	57	7,78	28	3,82	0	0	297	40,52
1951	93	12,50	107	14,39	50	6,72	0	0	370	49,73
1952	77	8,00	150	15,59	77	8	0	0	576	59,88
1953	79	6,43	189	15,38	132	10,74	0	0	789	64,20
1954	42	6,11	115	16,74	63	9,17	4	0,58	367	53,42
1955	48	6,04	73	9,18	69	8,68	1	0,13	478	60,13
1956	26	6,57	61	15,40	30	7,58	3	0,76	175	44,19

5. ábra. A szabályos pártfegyelmi büntetések összes büntetéshez mért arányainak változása (N=6114)

Forrás: a 10. táblázat adatai alapján

Az esetszámok önmagukban némileg megtévesztőek lehetnek, ezért érdemes a büntetéstípusok évenkénti arányának változását is megnézni (5. ábra). A *dorgálások* esetében az állandónak mondható, 1949–1951 közötti, a büntetések körülbelül nyolcadát kitevő arány 1951-től indult folyamatos csökkenésnek, majd 1953-tól állt be 6% körüli stabil értékre. A *megrovások* esetében más tendenciát tapasztalhatunk: 1954-ig lényegében folyamatosan emelkedett az arányuk (1953-ban minimális csökkenés tapasztalható), majd az 1955. évi drasztikusabb visszaesés után 1956-ban ismét szinte minden hatodik büntetés ehhez a típushoz tartozott. A *szigorú megrovások* esetében 1953-ig szintén majdhogynem folyamatos növekedést tapasztalhatunk, ezután viszont lassú, de egyenletes visszaesést. A *kizárások* számában (6. ábra) – a kis esetszám miatt torzított adatú 1948-as értékkel nem számolva – 1953-ig szintén emelkedő, ezután viszont évenként változó értékeket figyelhetünk meg. Érdemes külön is megnézni az egyes évek kizárási arányait. Megállapítható, hogy 1951–1955 között a VIII. kerületi pártfegyelmi eljárások legalább fele kizárással zárult. Külön kiemelendő az 1952-es, az 1953-as és az 1955-ös adat, amikor a 60%-ot is megközelítette, illetve meg is haladta a büntetéstípus aránya; 1956-ban viszont már erőteljes visszaesést mutatnak az adatok.

6. ábra. A kizárások száma a VIII. Kerületi Pártbizottság határozatai alapján (N=3307)

Forrás: a 10. táblázat adatai alapján

11. táblázat. A VIII. kerületi pártszervezet összes pártfegyelmi határozatának 1956. évi, ítélet típusonkénti megoszlása (N=6601)

Fegyelmi ítélet	Összes határozat	1956. évi ítéletek	1956-os arány az összes határozat %-ában	1956-os arány az 1956-os saját adatok %-ában
Kizárás	3571	202	5,66	43,53
Megrovás	802	67	8,35	14,44
Dorgálás	540	27	5,00	5,82
Szigorú megrovás	525	31	5,90	6,68
Napirendre térés	405	11	2,72	2,37
Figyelmeztetés	143	1	0,70	0,22
Tagjelöltség megszüntetése	132	1	0,76	0,22
Törlés	112	41	36,61	8,84
Visszavétel	137	46	33,58	9,91
Újra megnézni	99	13	13,13	2,80
Visszaminősítés	46	2	4,35	0,43
Leváltás	25	0	0	0
Pártbüntetés törlése	54	19	35,19	4,09
Szigorú megrovás utolsó figyelmeztetéssel	10	3	30,00	0,65
Összesen	6601	464	7,03	100,00

Vizsgáljuk meg történeti jelentősége okán – és immár az összes fegyelmi határozatot és ítélet típusát beleszámítva – az 1956-os évet (11. táblázat). Már a 6114 eset is mutatta, de az összes határozattal számolva még látványosabb, statisztikai értelemben is kimutatható visszaesés figyelhető meg ebben az évben mind a büntetések számában, mind a szigorúbb ítéletek tekintetében. 1956-ban mindössze a VIII. kerületi fegyelmi ügyek 7%-ában hoztak határozatot.⁶⁰ Számszerűleg ugyan továbbra is a kizárások domináltak, de körülbelül 20%-kal kisebb arányban, mint a megelőző évben. Szintén visszaesés figyelhető meg a szigorú megrovások esetében. A kevés

⁶⁰ Bár az is igaz, hogy az 500 fő feletti pártbizottságok pártfegyelmi adatai ekkor már nem jelennek meg a statisztikában.

adatmennyiség okán torzít a „szigorú megrovás utolsó figyelmeztetéssel” adatsora, de jelzi, hogy néhány kizárást már felváltottak ezzel a büntetéssel. 1956-ot tekintve azonban ezeknél is fontosabb jelzés, hogy nagyságrendileg több esetben jelennek meg a sikeres fellebbezések, illetve a pártból való törlések, gyakorta önkéntes kilépések a statisztikában. Az összes előfordulásukat tekintve egyharmadnál is magasabb arányban mutatkoznak a visszavételek, a pártbüntetések törlései, illetve a törlések a fegyelmi határozatok között. Jelzésértékű az is, hogy összes előfordulását tekintve mindössze 5,66%-os a kizárások 1956. évi aránya.

A korábban bemutatott, az ítélettipusok előfordulási számából képzett sorrend (vö. a 6. táblázattal) is felborult 1956-ban. Bár ebben az évben is kizárással büntettek a legtöbb esetben, valamint a megrovás is megtartotta második helyét, azonban a többi helyen már változás figyelhető meg a korábbi trendhez képest. 1956-ban ugyanis a harmadik legtöbb fegyelmi ügy a pártba való visszavétellel végződött, amittől alig maradt el a pártból való törlések száma. Csak ezután következik a korábbi években előkelőbb helyen szereplő szigorú megrovás és dorgálás. A korábbi előfordulásaihoz képest a rangsorban szintén igen elől, a 7. helyen szerepel a pártbüntetések törlése is.

A 6114 esetre vonatkozóan elkészítettem a pártfegyelmi ítélettipusok évenkénti változásait százalékos megoszlásban bemutató adatsort (12. táblázat).

Az adatok elemzéséből – a fejezet konklúziójaként – az állapítható meg, hogy 1950–1955 között (az 1954-es év enyhülést mutató jellegét leszámítva) az arányok visszatükrözik a teljes korszakra számított büntetési sorrendet, amely a kizárások nyomasztó fölényével és a szigorúbb pártbüntetések (megrovás, szigorú megrovás) folyamatos emelkedésével jellemezhető. Az 1948-as kisszámú adatsort torzító jellege miatt különösebben nem érdemes elemezni, de az 1949–1950-es, illetve az 1956-os adatok komoly eltéréseket mutatnak a köztes időszakhoz képest. Az 1949–1950-es ítéletek kapcsán azt kell kiemelni, hogy a kizárások után következő három leggyakoribb határozat a napirendre térés, a dorgálás és a figyelmeztetés volt, vagyis a legszigorúbb büntetés után egyből a felmentés, illetve a legenyhébb büntetési tételek következtek. Összesített arányukat tekintve 1949-ben pedig bőven meg is előzték a pártból való eltávolítást eredményező határozatokét, de 1950-ben is alig maradt el arányuk a kizárásokétól. Itt azonban nem szabad elfeledkeznünk az 1949-ben lezárt tagfelülvizsgálatról, amelynek során sokakat eltávolítottak a pártból.

Olvasatomban mindez azt jelenti, hogy ameddig a legfelsőbb szinten nem szabályozták a pártfegyelmi eljárásrendszert, addig előfordultak az eljárások során „kilengések”, amelyek részint abban mutatkoztak meg, hogy a kizárások mellett szinte ugyanakkora gyakorisággal találkozunk enyhe ítéletekkel vagy a pártfegyelmi eljárás megszüntetésével; részint pedig abban, hogy nem szabályos ítélettipusokat is gyakorta alkalmaztak. A büntetési tételek 1950-ben kezdődő és 1953-ig folyamatos szigorodása egyrészt összefüggésben lehet a politikai bizottság pártfegyelmi eljárásrendet szabályozó 1950. júniusi határozatával, másrészt nem hagyhatjuk figyelmen

12. táblázat. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottsága által kirótt pártfegyelmi ítélettipusok évenkénti százalékos megoszlása (% , N=6114)

Év	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956
Dorgálás	3,54	12,31	12,69	12,5	8	6,42	6,11	6,04	6,57
Megrovás	0	3,96	7,78	14,38	15,59	15,37	16,74	9,18	15,4
Szigorú megrovás	0,89	4,18	3,82	6,72	8	10,74	9,17	8,68	7,58
Szigorú megrovás utolsó figyelmeztetéssel	0	0	0	0	0	0	0,58	0,13	0,76
Kizárás	83,19	35,38	40,52	49,73	59,88	64,2	53,42	60,13	44,19
Napirendre térés	2,65	31,87	17,6	4,97	1,56	1,14	2,33	3,4	2,27
Újra megnézni	0,88	0	2,18	3,1	0,52	0,16	1,02	3,14	3,03
Tagjelöltség megszüntetése	0	1,32	5,32	4,84	4,57	0,08	0	0,13	0,25
Visszavétel	0	0,22	0,82	0,4	0,31	0,16	4,66	1,51	8,33
Pártbüntetés törlése	0	0	0	0,4	0	0,33	1,16	0,25	1,52
Figyelmeztetés	2,65	7,69	8,32	2,55	0,42	0,49	1,02	0,25	0,25
Leváltás	3,54	2,86	0,68	0,4	0	0	0	0	0
Visszaminősítés	2,65	0,22	0,14	0	0,1	0,08	1,16	3,4	0,25
Törlés	0	0	0,14	0	1,04	0,81	2,62	3,77	9,6

kívül az egyre represszívebb belpolitikai környezetet sem. Ebben az időszakban folyamatosan csökkent a nem szabályos pártbüntetések száma, illetve egyre kevesebb eljárás zárult felmentő határozattal. 1954-ben megfigyelhető némi enyhülés a fegyelmi ítélethozatalban, a fellebbezések nyomán a korábbiakhoz képest nagyobb számban törölték a pártbüntetéseket, illetve vettek vissza kizárt párttagokat.

vonatkozóan, miért csak ekkortól és miért nem 1950-től. 1954 után⁶⁶ a legalább 500 párttaggal rendelkező pártbizottságok egyre több jogosítványt kaptak, így például nem kellett a nem kizárásos pártfegyelmi ügyeket jóváhagyásra a kerületi pártbizottságra beküldeniük, majd megkapták az önálló kizárási jogosultságot is, így 1955–1956-ban velük már alig találkozunk a statisztikákban.

Visszatérve az alapszervezetek számbavételére: a kutatás egyik tapasztalata, hogy az MDP VIII. Kerületi Pártbizottsága hatáskörébe tartozó pártszervezetek számát – bármennyire is szeretném azt pontosan meghatározni – szinte lehetetlen megadni. Ennek egyik oka az alapszervezetek sokszori átalakulása (összevonása, decentralizálása), ami összefüggésben volt az érintett gyárak, üzemek, hivatalok stb. gyakori átalakulásával is. A másik ok, hogy az alapszervezetek iratanyaga hiányosan és rendezetlenül került levéltárba; továbbá nincsenek olyan listák, amelyekben összegyűjtve szereplnének a kerületi alapszervezetek.⁶⁷ Annyi mindenesetre azért bizonyos, hogy számuk a korszak elején folyamatosan emelkedett annak köszönhetően, hogy mind több helyre el akart jutni, mind több embert el kívánt érni az állampárt, s emiatt például egyre kevesebb párttag meglétét írták elő alapszervezetek alakításához.⁶⁸ Egy, a tagrevízió után készített kimutatás szerint 140 körzeti és munkahelyi alapszervezet tartozott 1949 márciusában a VIII. kerületi pártszervezethez.⁶⁹ 1950 májusában már 184-ről, 1951 júniusában 270-ről, 1952 novemberében pedig 461 alapszervezetről írnak a jelentések.⁷⁰ A képet tovább bonyolítja, hogy a kimutatások gyakorta a VIII. Kerületi Pártbizottság alá tartozó nagyobb pártbizottságok összes alapszervezetét egybeszámolták a más munkahelyi alapszervezetekkel (például: csak a MÁVAG-on belül többtucatnyi kisebb pártszervezet működött), vagyis egy alapszervezeti adat nem feltétlenül utal egy különálló üzemre vagy intézményre.

Sajnálatos módon a tagrevízió utáni kiindulópontot leszámítva nem áll rendelkezésre olyan kimutatás, ami adott időpontban felsorolná a kerületi pártbizottság alá tartozó pártszervezeteket, ami pedig kifejezetten hasznos lett volna a pártfegyelmi

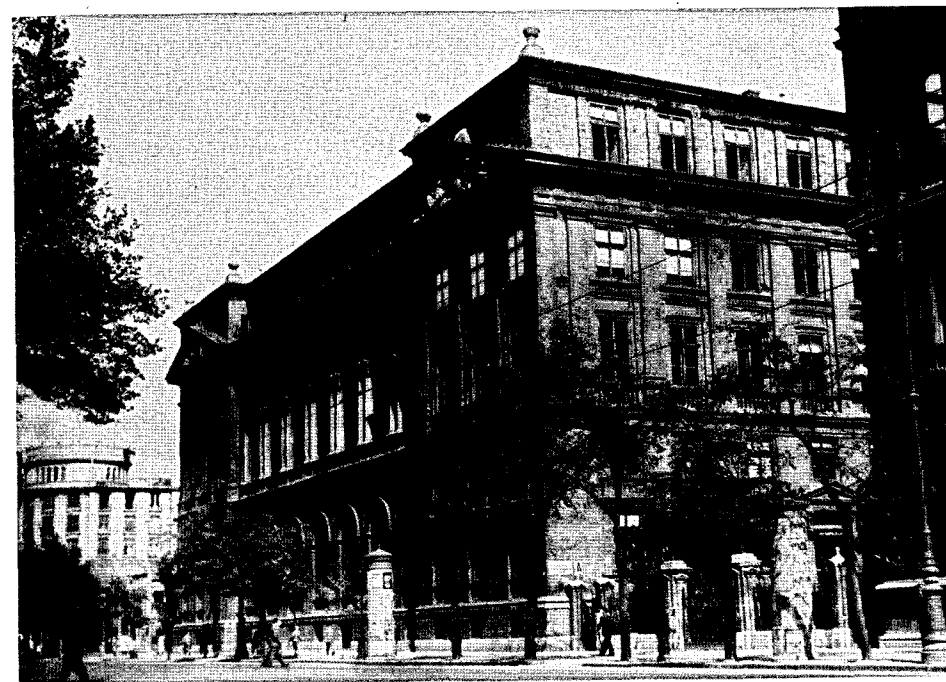
⁶⁶ A VIII. Kerületi Végrehajtó Bizottság 1954. november 11-ei ülésének tanúsága szerint 1954 során már megkapták ezt a jogot a nagyobb üzemi pártszervezetek (BFL XXXV.103.a.3. 330. őe.), azonban a Budapesti Végrehajtó Bizottság csak 1955 szeptemberében kért központi engedélyt erre (BFL XXXV.95.a.128. őe.). A KV Titkársága pedig csupán 1956. január 9-én engedélyezte a VIII. kerületi üzemi pártbizottságok közül a MÁVAG, a Ganz Vagon- és Gépgyár, a Ruggya-áruháza, valamint a Közlekedési Építő Vállalat számára az önálló kizárási jogosítványt (MNL OL M-KS 276-54. 389. őe.).

⁶⁷ Ez alapvetően az MDP-korszakra jellemző probléma, az MSZMP időszakára vonatkozóan mind a levéltári segédletek, mind a hatásköri listák kellően alapos áttekintést nyújtanak.

⁶⁸ Ezt a szervezeti szabályzat, illetve annak módosításai rögzítették. A korszak végén már három párttag megléte is elegendő volt alapszervezet alakításához.

⁶⁹ A kimutatás konkrét alapszervezeti felsorolást is tartalmaz, így alkalmassá vált arra, hogy a vizsgálatok kiindulópontja legyen (BFL XXXV.103.b. 385. őe.).

⁷⁰ A statisztikákat lásd BFL XXXV.95.b. 258–261. őe.; MNL OL M-KS 276-88. 843–845. őe.

12. kép. Múzeum körül, az ELTE BTK épülete, távolban az Astoria kereszteződésben álló MTA-lakóház

ügyek pontosításához.⁷¹ A tagrevíziós lista mellett tehát más adatokat is fel kellett használnom ahhoz, hogy beazonosítsam, egy adott alapszervezet valóban a VIII. kerületi pártszervezethez tartozott-e vagy sem. Azokban a pártfegyelmi ügyekben, ahol egyértelmű volt, hogy a VIII. Kerületi Pártbizottság hozott döntést, ott ez a kérdés gyorsan eldőlt. Hasznos segítségnek bizonyultak továbbá a különböző állami vagy pártünnepekhez kapcsolódó vezető testületi ülésnapirendek, amelyek adott esetben tartalmazták a felvonuló kerületi pártszervezetek listáját; de használhatónak bizonyultak az alapszervezeti vezetőségválasztások iratanyagai,⁷² a fővárosi pártbizottság alapszervezet-alakításokat jóváhagyó határozatai, illetve kimutatásai is.⁷³

⁷¹ Mint korábban említettem, sok olyan határozatot találtam a pártfegyelmi ügyek között, ami egy fecnin szerepelt és csak az eljárás alá vont illető nevét, alapszervezetét és a fegyelmi döntést tartalmazta. A „pártbizottság jóváhagyta” formula azonban ezekben az esetekben sajnos kevésnek bizonyult, hiszen nem tartalmazta azt az információt, hogy melyik kerületről is van szó... Szintén ez a probléma merült fel az iratanyag nélkül kallódó nyilvántartási kartonok esetében. De számos problémát okozott az is, hogy egy gyaníthatóan azonos munkahelyre utaló alapszervezet többféle néven is előfordult a pártfegyelmi ügyek során.

⁷² Lásd például: BFL XXXV.103.a.3. 98. őe.; illetve BFL XXXV.103.a.3. 170. őe.

⁷³ Sajnos ezek a jóváhagyások csak 1948–1954 között állnak rendelkezésre, és a korai évek terén is elég hiányosak (BFL XXXV.95.b. 250. őe.); a kimutatásokat lásd BFL XXXV.95.b. 232–234., 258–265. őe.

A *Források és feldolgozásuk* alfejezetben említettem, hogy a kezdetben 9000 körüli esetszámot jelentősen szűkítenem kellett. A rendező és ellenőrző munka az alapszervezetek beazonosítását is érintette. A legnagyobb átstrukturálást az a döntésem jelentette, hogy ahol egyértelműen meghatározható volt két szervezet között a folytonosság (például magánvállalat és államosított utóda), vagyis egyértelműen beazonosítható volt az átalakulás folyamata, azokat az alapszervezeteket egyként vettem számításba. Külön kezeltem azonban azokat, amelyeket a korszak során egymással összevontak, de előtte huzamosabb ideig külön alapszervezetként működtek (például a Klinikák alapszervezetei egy idő után az Orvostudományi Egyetem Pártbizottsága alá tartoztak). Az adatbázisba továbbá csak azok az alapszervezetek kerültek be, amelyek a fegyelmi eset időpontjában a VIII. Kerületi Pártbizottság hatáskörében voltak (így például az ELTE BTK 1953 nyarától már nem jelenik meg a fegyelmi ügyekben, mivel ekkor került át az V. Kerületi PB-hez).⁷⁴

Az adatbázis ilyen irányú tisztítása után kiderült, hogy a 6114 VIII. kerületi pártfegyelmi ügy 384 alapszervezethez kapcsolható, azaz átlagosan mindegyikre körülbelül tizenhat eset jut. A kerületi alapszervezetek feltárása során találtam olyanokat, amelyek nem szerepelnek e 384 szervezet között (például: Bányász Színház), de ezek főként kis párttaglétszámú vagy viszonylag rövid ideig működő szervezetek voltak, amelyekről okkal feltételezhető, hogy nem kapcsolódott hozzájuk olyan pártfegyelmi ügy, amelynek a kerületi pártbizottságig el kellett volna jutnia. Az alapszervezetek sora nem melleleg azt is mutatja, hogy 1948–1956 között a lakóterületi alapszervezeteket leszámítva több mint 350 különböző gyár, vállalat, hivatal, oktatási-kulturális intézmény, kisipari termelőszövetkezet és egyéb munkahely működött a Józsefváros területén!

Az alapszervezeti adatok feldolgozásának módszertana után nézzük meg a konkrét fegyelmi adatokat (lásd a kötet E-FÜGGELÉK-ének 1. táblázatát). Az alapszervezetek többsége, 248 darab (64,58%), tíz pártfegyelmi ügynél kevesebbet bonyolított le a korszakban; ezzel szemben mindössze huszonkilenc szervezet indított el legalább ötven eljárást.⁷⁵ Érdekes külön is megvizsgáljunk a legtöbb pártfegyelmi ügyet „produkáló” alapszervezeteket (13. táblázat). A 100 ügy feletti számot mindössze kilenc érte el, részeseidük (1524 eset) azonban az összes ügy mintegy negyedét takarja.

⁷⁴ A fellebbezéseket azonban mindig a pártbüntetést adó és nem az illető aktuális alapszervezetének kellett elbírálnia, így az időközben elkerült alapszervezetek esetenként megjelenhetnek olyan években is, amikor már nem is tartoztak a VIII. Kerületi PB-hez.

⁷⁵ Ezek alatt természetesen az adatbázisba került, azaz kerületi párt- vagy végrehajtó bizottsági döntéssel zárult pártfegyelmi ügyek értendők.

13. táblázat. A 100 feletti pártfegyelmi esettel rendelkező VIII. kerületi alapszervezetek (N=6114)

Alapszervezet	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	Összesen
1. MÁVAG	2	0	0	2	97	173	46	4	2	326
2. Ganz Vagon- és Gépgyár	1	1	2	0	82	97	49	3	2	237
3. Ruggyanta-árugyár	0	0	0	2	49	70	20	33	6	180
4. Szikra	0	23	26	16	27	28	21	17	8	166
5. Autótaxi	0	11	19	12	8	55	11	20	13	149
6. Budapesti Orvostudományi Egyetem	0	7	4	5	22	42	13	20	11	124
7. Vasöntöde és Gépgyár	0	0	11	2	7	39	14	42	8	123
8. 8. körzet	7	7	14	18	9	4	5	34	14	112
9. Május 1. Ruhagyár	0	0	8	11	38	11	8	13	18	107
Összesen	10	49	84	68	339	519	187	186	82	1524
VIII. Kerületi Pártbizottság Összesen	113	455	734	743	964	1229	691	799	386	6114

A táblázat legfőbb érdekessége, hogy a három, már említett nagyüzem pártszervezete annak ellenére produkálta a legtöbb pártfegyelmi esetet, hogy – a korábban említett okok miatt – nincs is adatom róluk minden évből. Szigorodással vagy enyhüléssel kapcsolatos következtetéseket ugyan nem vonhatunk le, hiszen az adatok a fellebbezéseket is tartalmazzák, de jórészt visszatükröződik az 1953-ig tartó folyamatos ügyszámemelkedés. Kivételt képez a 8. körzet adata, amelynek esetében azonban az 1954-es átalakulások révén egy jelentősen megnövekedett területű és létszámú, több korábbi lakóterület fegyelmi adatát mutató alapszervezettel kell számolnunk. Az külön vizsgálat tárgyát képezheti, miért pont itt volt – jelentős különbséggel – a legtöbb pártfegyelmi ügy az összes körzetet tekintve.⁷⁶ Szintén kivételt képez a Május 1. Ruhagyár adata, amelynek ügyeiben nem 1953-ban, hanem egy évvel korábban, a

⁷⁶ A második legtöbb fegyelmi ügyet produkáló, 1954 után szintén több körzetet egyesítő 1. körzet ugyanis „csupán” 89 üggyel szerepel.

gyárátalakulás évében hozták a legtöbb pártfegyelmi határozatot, ám ennek okát jelenleg nem tudom megmagyarázni.

14. táblázat. A 100 feletti pártfegyelmi esettel rendelkező alapszervezetek évenkénti fegyelmi esetszámhoz mért aránya (% , N=6114)

Alapszervezet neve	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	Összes aránya
1. MÁVAG	1,77	0,00	0,00	0,27	10,06	14,08	6,66	0,50	0,52	5,33
2. Ganz Vagon- és Gépgyár	0,88	0,22	0,27	0,00	8,51	7,89	7,09	0,38	0,52	3,88
3. Ruggyaantaárugyár	0,00	0,00	0,00	0,27	5,08	5,70	2,89	4,13	1,55	2,94
4. Szikra	0,00	5,05	3,54	2,15	2,80	2,28	3,04	2,13	2,07	2,72
5. Autótaxi	0,00	2,42	2,59	1,62	0,83	4,48	1,59	2,50	3,37	2,44
6. Budapesti Orvostudományi Egyetem	0,00	1,54	0,54	0,67	2,28	3,42	1,88	2,50	2,85	2,03
7. Vasöntőde és Gépgyár	0,00	0,00	1,50	0,27	0,73	3,17	2,03	5,26	2,07	2,01
8. 8. körzet	6,19	1,54	1,91	2,42	0,93	0,33	0,72	4,26	3,63	1,83
9. Május 1. Ruhagyár	0,00	0,00	1,09	1,48	3,94	0,90	1,16	1,63	4,66	1,75
Összesen	8,85	10,77	11,44	9,15	35,17	42,23	27,06	23,28	21,24	24,93
VIII. Kerületi Pártbizottság	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Vegyük szemügyre a kilenc alapszervezet éves pártfegyelmi ügyszámokhoz mért fegyelmi arányait (14. táblázat). Jól látható, hogy a MÁVAG 1952–1953-ban, vagyis azokban az években, amikor biztosan minden pártfegyelmi ügyét jóvá kellett hagyatnia a VIII. Kerületi Pártbizottsággal, az összes fegyelmi ügy 10–14%-át produkálta! De ezekben az években a Ganz Vagon- és Gépgyár és a Ruggyaantaárugyár fegyelmi esetszáma is magas – 8, illetve 5–6% körüli – arányt mutat. Szintén figyelemre méltó a Szikra 1949-es 5%-os, illetve a 8. körzet 1948-as 6,19%-os fegyelmi aránya. A nagyüzemek adatait azonban jelentősen lefelé torzítja, hogy nem tartoztak a teljes korszakban a kerületi pártbizottság fegyelmi hatalma alá. Érdeemes megfigyelni, hogy a kilenc pártszervezet tagjai ellen lefolytatott pártfegyelmi eljárások 1953-ban az összes józsefvárosi ügy 42,23%-át lefedték!

A táblázat arányszámai két logikus következtetéshez vezethetnek el minket. Az adatokból akkor tudunk érdemi következtetéseket levonni, ha azokat nem az alapszervezetek összesített, hanem évenkénti fegyelmi arányszámaival vetjük össze, ezáltal kiküszöbölve az alapszervezetek átalakulásával vagy kerületi hatáskörbe be-, illetve onnan kikerülésével jelentkező problémákat. Az így kapott képet pedig az egyes pártszervezetek aktuális taglétszámaival kell összevetni.

A kötet E-FÜGGELÉK-ének 2. táblázata tartalmazza a 384 alapszervezet évenkénti pártfegyelmi ügyeinek a kerületi éves összesítésekhez mért arányait. Az egyes évekből azokat az alapszervezeteket válogattam ki a 15. táblázatba, amelyek legalább egy évben az éves pártfegyelmi ügyek kiemelt hányadát, minimum 3%-át produkálták.

A fegyelmi arányok jelentőségéről valósabb képet akkor kaphatunk, ha megvizsgáljuk az érintett pártszervezetek tagsági adatait is, hiszen ezek összevetéséből derülhet ki, hogy az önmagában magasnak mutató fegyelmi arány a pártszervezet viszonylatában mennyire számít kiemelkedőnek. Erről ad tájékoztatást a 16. táblázat. Sajnos a korabeli kimutatások gyakorta csak a 100, 200, 400 vagy 500 párttaggal rendelkező alapszervezetek listáját közlik, vagyis azok, amelyek ilyen magas párttagszámot nem értek el, jóval kevesebb alkalommal fordulnak elő a pártstatisztikákban. Ezért olyan időpontokat kerestem az összevetéshez, amelyek a lehető legtöbb pártszervezetről adnak információt.

15. táblázat. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság hatáskörébe tartozó kiemelt fegyelmi arányú alapszervezetek (%; N=6114)⁷⁷

Alapszervezet	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	Összes aránya
MÁVAG (1.)	1,77	0,00	0,00	0,27	10,06	14,08	6,66	0,50	0,52	5,33
Ganz Vagon- és Gépgyár (2.)	0,88	0,22	0,27	0,00	8,51	7,89	7,09	0,38	0,52	3,88
Ruggyantaárugyár (3.)	0,00	0,00	0,00	0,27	5,08	5,70	2,89	4,13	1,55	2,94
Szikra (4.)	0,00	5,05	3,54	2,15	2,80	2,28	3,04	2,13	2,07	2,72
Autótaxi (5.)	0,00	2,42	2,59	1,62	0,83	4,48	1,59	2,50	3,37	2,44
Bp. Orvostudományi Egyetem (6.)	0,00	1,54	0,54	0,67	2,28	3,42	1,88	2,50	2,85	2,03
Vasöntöde és Gépgyár (7.)	0,00	0,00	1,50	0,27	0,73	3,17	2,03	5,26	2,07	2,01
8. körzet (8.)	6,19	1,54	1,91	2,42	0,93	0,33	0,72	4,26	3,63	1,83
Május 1. Ruhagyár (9.)	0,00	0,00	1,09	1,48	3,94	0,90	1,16	1,63	4,66	1,75
Gázművek (10.)	0,00	1,98	2,32	0,81	0,21	0,98	2,03	3,13	3,11	1,59
OTI/SZTK Központ (12.)	17,70	4,40	1,50	3,23	0,31	0,33	0,43	0,00	0,00	1,39
6. körzet (13.)	4,42	1,32	0,95	0,81	0,21	0,24	1,45	1,50	6,74	1,26
ELTE BTK (14.)	0,00	0,88	1,09	3,10	1,76	1,14	1,16	0,00	0,26	1,23
4. körzet (15.)	0,88	4,84	1,36	1,35	1,04	0,24	1,01	1,13	0,26	1,19
7. körzet (16.)	3,54	3,96	1,23	0,81	0,93	0,08	0,29	1,00	3,89	1,18
Közlekedési Építő Vállalat (17.)	0,00	0,00	0,54	1,08	0,31	0,98	0,72	4,01	2,07	1,18

⁷⁷ A kiválasztott 3% feletti értékek szerepelnek vastagítva. Az alapszervezet neve utáni zárójellezett szám a pártfegyelmi esetszámok által meghatározott sorrendre utal.

Alapszervezet	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	Összes aránya
72. sz. Posta-hivatal (21.)	0,00	0,00	0,00	0,40	0,83	1,22	1,30	3,25	0,78	1,05
BRFK Bizt. Őrzési Alo. (24.)	0,00	0,00	0,00	2,42	3,22	0,90	0,00	0,00	0,00	0,98
Mezőkémia (28.)	0,88	3,96	0,54	0,40	1,24	0,24	1,16	0,13	0,52	0,85
13. körzet (35.)	5,31	1,98	0,14	0,94	0,62	0,81	0,72	0,00	0,00	0,72
11. körzet (52.)	3,54	1,98	0,82	0,13	0,31	0,08	0,00	0,50	1,04	0,52
Fogaskerékgyár (106.)	4,42	1,10	0,41	0,13	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,23
Kéktaxi (175.)	3,54	0,44	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,10

Az 1948-as adatok a tagrevízió előtti állapotot tükrözik, vagyis ezeket nem érdemes bevonni a létszámadatok elemzésébe. Korszakunk elején a MÁVAG az ország második legnagyobb ipari üzemé volt a Rákosi Mátyás (korábban Weiss Manfréd) Művek után. Bár a Sztálin Vasmű elkészültével ezt a pozícióját elvesztette, de az MDP-korszakban végig a második legfontosabb fővárosi nagyüzemnek számított. A munkavállalók száma 10 ezer fő körül mozgott, ami azt jelenti, hogy a gyárban dolgozók 40–50%-a párttag volt.⁷⁸ A kerület második legnagyobb üzemében, a Ganz Vagon- és Gépgyárban 7–8000-en dolgoztak a korszakban, a párttagok aránya hasonló volt a MÁVAG-éhoz. A harmadik legtöbb párttag a korszak folyamán 2500–2900 főt alkalmazó Ruggyantaárugyárban dolgozott.

Az adatok tehát pontosítják e nagyüzemek kiugróan magas fegyelmi arány- és esetszámait, hiszen azokhoz kiemelkedően magas párttaglétszám is járult. Ezer fő körüli taglétszámot több pártszervezet is elért a korszakban, ilyen volt az Autótaxi, az Orvostudományi Egyetem és az OTI/SZTK is, amelyek szintén magas pártfegyelmi arányokat mutatnak.

⁷⁸ Az 1955. július 14-ei kerületi VB-ülésre készített statisztika szerint az összes dolgozóhoz mérten a MÁVAG-párttagok aránya 41,6%, a Ganz Vagon- és Gépgyárban 41,4%, a Ruggyantaárugyárban 41%, a Gábor Áron Vasöntöde és Gépgyárban 33,4%, a Május 1. Ruhagyárban pedig 23,6% volt (BFL XXXV.103.a.3. 366. öe.). A dolgozók számára vonatkozóan további elszórt adatokat tartalmaznak a korábban már hivatkozott párttaglétszám-statisztikák.

16. táblázat. A kiemelkedő pártfegyelmi arányszámokkal rendelkező VIII. kerületi alapszervezetek taglétszámaadatok, 1948–1955 (fő)⁷⁹

Alapszervezet	1948. aug.– okt.	1949. okt.– nov.	1950. ápr.– máj.	1951. szept.– okt. ⁸⁰	1952. aug. ⁸¹	1954. nov. ⁸²	1955. júl.
MÁVAG (1.)	6984	5159	5239	4994	4966 ⁸³	4335	4111
Ganz Vagon- és Gépgyár (2.)	5399	3389	3545	3707	3514	3079	2819
Ruggyanta- árugyár (3.)	2664	1834	1841	1456	1536	1123	1190
Szikra (4.)	1738	876	714 ⁸⁴	n. a.	744	806	n. a.
Autótaxi (5.)	n. a.	1117	1109	1119	1159	779	n. a.
Budapesti Orvostudományi Egyetem (6.)	n. a.	971	n. a.	1032	1292	1155	n. a.
Vasöntöde és Gépgyár (7.)	n. a.	n. a.	506	508	572	515	460
8. körzet (8.)	n. a.	n. a.	261	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Május 1. Ruhagyár (9.)	n. a.	n. a.	374	n. a.	n. a.	415	661
Gázművek (10.)	1193	898	629	546	n. a.	348	800
OTI/SZTK Központ (12.) ⁸⁵	n. a.	1629	1474	873	510	–	–
6. körzet (13.)	n. a.	n. a.	197	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.

⁷⁹ Az összeállítás alapja: BFL XXXV.95.b. 233., 260., 263., 264., 265. öe.; illetve BFL XXXV.103.a.3. 330. és 366. öe. Az alapszervezet neve utáni zárójellezett szám a pártfegyelmi esetszámok által meghatározott sorrendre utal.

⁸⁰ 1951 szeptemberében 500 fő feletti párttagságú alapszervezet volt továbbá a Keleti Postái (1161) és a MÁV Budapesti Igazgatóságáé (628).

⁸¹ 1952 augusztusában 500 fő feletti párttagságú alapszervezet volt továbbá a Keleti Postái (939), a MÁV Budapesti Igazgatóságáé (849) és a Helyközi Távbeszélő Igazgatóságáé (502).

⁸² 1954 novemberében 500 fő feletti párttagságú alapszervezet volt továbbá a Keleti Postái (646), a Helyközi Távbeszélő Igazgatóságáé (561), az SZTK Budapesti Igazgatóságáé (556) és a Magyar Rádióé (546).

⁸³ 1952. júniusi adat. A MÁVAG 1953. januári párttaglétszáma 4751 fő volt.

⁸⁴ A Szikrához ekkor két különálló pártbizottság tartozott, de a kisebbik adatait a kapcsolódó kimutatás nem tartalmazta.

⁸⁵ 1954 során megszűnt az alapszervezet és betagozódott a SZTK Budapesti Igazgatósága alá, amely addig külön pártbizottságként funkcionált.

Alapszervezet	1948. aug.– okt.	1949. okt.– nov.	1950. ápr.– máj.	1951. szept.– okt.	1952. aug.	1954. nov.	1955. júl.
ELTE BTK (14.) ⁸⁶	n. a.	358	n. a.	403	557	–	–
4. körzet (15.)	n. a.	n. a.	402	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
7. körzet (16.)	n. a.	n. a.	173	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Közlekedési Építő Vállalat (17.) ⁸⁷	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	595
72. SZ. Postahivatal (21.)	n. a.	443	n. a.	n. a.	448	428	n. a.
BRFK Biztonsági Őrzési Alo. (24.) ⁸⁸	–	–	–	597	318	–	–
Mezőkémia (28.)	410	328	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
13. körzet (35.)	n. a.	n. a.	282	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
11. körzet (52.)	n. a.	n. a.	210	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Fogaskerékgár (106.) ⁸⁹	409	249	255	–	–	–	–
Kéktaxi (175.) ⁹⁰	79	95	–	–	–	–	–
VIII. Kerületi Pártbizottság	64 823	35 000	39 342	36 000	38 000	30 009	29 400

Az alapszervezetek létszámbeli és fegyelmi arányait azonban ránézésre nem olyan könnyű megállapítani. Ennek megkönnyítésére készítettem el a 17. táblázatot és határoztam meg az alapszervezetek *párttagarányos fegyelmi mutatószámát*. A mutatót a taglétszámokból képzett átlag⁹¹ és az alapszervezetek éves, súlyozott átlagú pártfegyelmi esetszáma⁹² hányadosának a segítségével számoltam ki. A mutató

⁸⁶ 1951 szeptemberében 500 fő feletti párttagságú alapszervezet volt továbbá a Keleti Postái (1161) és a MÁV Budapesti Igazgatóságáé (628).

⁸⁷ 1952 augusztusában 500 fő feletti párttagságú alapszervezet volt továbbá a Keleti Postái (939), a MÁV Budapesti Igazgatóságáé (849) és a Helyközi Távbeszélő Igazgatóságáé (502).

⁸⁸ 1954 novemberében 500 fő feletti párttagságú alapszervezet volt továbbá a Keleti Postái (646), a Helyközi Távbeszélő Igazgatóságáé (561), az SZTK Budapesti Igazgatóságáé (556) és a Magyar Rádióé (546).

⁸⁹ 1952. júniusi adat. A MÁVAG 1953. januári párttaglétszáma 4751 fő volt.

⁹⁰ A Szikrához ekkor két különálló pártbizottság tartozott, de a kisebbik adatait a kapcsolódó kimutatás nem tartalmazta.

⁹¹ Az 1948. évi – tagrevízió előtti – adatokat nem vettem számításba, mivel erősen torzították volna a későbbi esztendő átlagos taglétszámát. Az átlagképzés alapját a 16. táblázat adatai jelentik.

⁹² A súlyozott átlag készítésekor csak azokat az éveket és azok fegyelmi adatait vettem számításba,

alkalmas annak meghatározására, mennyire volt „fegyelmezetlen” az adott alapszervezet. Magyarán a párttagarányos fegyelmi mutatószám azt adja meg, hány párttagra jutott évente egy pártfegyelmi eljárás az alapszervezetben.

17. táblázat. Kiemelkedő pártfegyelmi arányszámú alapszervezetek a párttagarányos fegyelmi mutatószámuk sorrendjében (N=6114)⁹³

Sorrend	Alapszervezet	Párttagok átlagos száma	Összes eset száma	Évi átlagos esetszám	Súlyozott átlagú évi esetszám	Párttagarányos fegyelmi mutatószám
1.	8. körzet (8.)	261	112	12,44	13,13	19,89
2.	7. körzet (16.)	173	72	8,00	8,00	21,63
3.	BRFK Biztonsági Őrzési Alosztály (24.)	458	60	6,67	20,00	22,90
4.	6. körzet (13.)	197	77	8,56	8,56	23,03
5.	Vasöntöde és Gépgyár (7.)	512	123	13,67	17,57	29,14
6.	Május 1. Ruhagyár (9.)	483	107	11,89	15,29	31,60
7.	Kéktaxi (175.)	95	6	0,67	3,00	31,67
8.	ELTE BTK (14.)	439	75	8,33	13,20	33,26
9.	Ruggyanta- árugyár (3.)	1497	180	20,00	43,00	34,81
10.	Szikra (4.)	785	166	18,44	20,75	37,83
11.	72. sz. Postahivatal (21.)	440	64	7,11	10,67	41,25
12.	Ganz Vagon- és Gépgyár (2.)	3342	237	26,33	76,00	43,97
13.	13. körzet (35.)	282	44	4,89	6,29	44,86
14.	MÁVAG (1.)	4801	326	36,22	105,33	45,58
15.	4. körzet (15.)	402	73	8,11	8,11	49,56

amikor az adott alapszervezet biztosan a VIII. Kerületi Pártbizottság hatáskörében volt. Így például a MÁVAG esetében csak az 1952–1954 közötti eseteket vettem figyelembe. Az évi átlagos esetszám a teljes korszakra vonatkozó egyszerű számtani középértéket takarja.

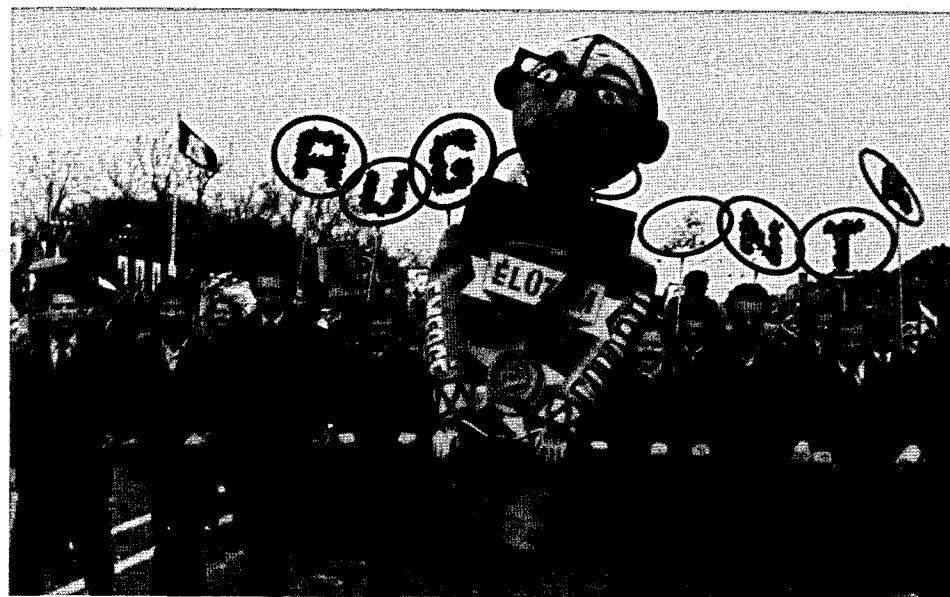
⁹³ Az alapszervezet neve utáni zárójellezett szám a pártfegyelmi esetszámok által meghatározott sorrendre utal. Az átlagokat és a belőlük képzett hányadost két számjegyre kerekítve adom meg.

Sorrend	Alapszervezet	Párttagok átlagos száma	Összes eset száma	Évi átlagos esetszám	Súlyozott átlagú évi esetszám	Párttagarányos fegyelmi mutatószám
16.	11. körzet (52.)	210	32	3,56	4,00	52,50
17.	Gázművek (10.)	644	97	10,78	12,13	53,11
18.	Autótaxi (5.)	1057	149	16,56	18,63	56,75
19.	Mezőkémia (28.)	328	52	5,78	5,78	56,77
20.	Közlekedési Építő Vállalat (17.)	595	72	8,00	10,29	57,85
21.	Fogaskerékgár (106.)	252	14	1,56	4,33	58,20
22.	Budapesti Orvostudományi Egyetem (6.)	1113	124	13,78	15,50	71,81
23.	OTI/SZTK Központ (12.) ⁹⁴	1122	85	9,44	12,14	92,40

Ha összevetjük a párttagarányos mutatószám adatait a pártfegyelmi esetek, illetve az évenkénti arányok által meghatározott sorrenddel, akkor komoly eltéréseket tapasztalhatunk. E számítás szerint a legtöbb ügyet indító MÁVAG mindössze a 14., míg a fegyelmi esetek számát tekintve csak 175. helyen szereplő Kéktaxi itt a 7. helyre került. A körzeti adatok elsősége ugyan nem okoz nagy meglepetést, de a BRFK Biztonsági Őrségi Alosztálya harmadik helyezése nem várt eredményt jelöl. Szintén ki kell emelni a Vasöntöde és Gépgyár pozícióját, amellyel kapcsolatban a kötet korábbi részében már láthattuk, hogy a pártszervezet 1951-ben nem vitte túlzásba a pártfegyelmi eljárásokat, amiért komoly kritikát is kapott a kerületi pártbizottság ülésén. Úgy tűnik, hogy a későbbiekben ezt a lemaradást ledolgozta a pártszervezet. A nagyüzemek e mutatószámot tekintve hátrább kerültek, közülük a Ruggyantaárugyár szerepel legelől a maga 9. helyével.

Érdeemes egy pillantást vetni a súlyozott átlagú évi esetszámokra is, amelyek azt a lehetőséget villantják fel, mi lett volna, ha az illető pártszervezet a korszak során végig a VIII. Kerületi Pártbizottság hatáskörében marad. Ez persze már csak játék a számokkal, de ha például a MÁVAG 1948 és 1956 között folyamatosan 105 pártfegyelmi ügyet produkált volna évente, akkor a párttagarányos mutatója

⁹⁴ Csak az OTI-ra és az 1948–1950 közötti időszakra számolva sem változik különösebben a mutatószám értéke: 91,26.

13. kép. 1956. május 1-jei felvonulás a Ruggyantaárugyár munkásaival

5,08-as értéket jelezne, amellyel messze a legfegyelmezetlenebb alapszervezetként tekinthetnénk rá...

A téma zárásaként nézzük meg a kiemelkedő fegyelmi arányszámú alapszervezeteket abból a szempontból, hogy pártfegyelmi ügyeik mekkora arányban zárultak kizárással. E mutató az alapszervezetekkel szemben alkalmazott pártfegyelmi büntetések megtorló, illetve nevelő jellegét segíthet megvilágítani.

E táblázatban ismét a MÁVAG került az éllovas pozíciójába, ami azt jelzi, hogy ha – a magas párttaglétszáma miatt – arányait tekintve nem is volt olyan súlyos a nagyüzem pártfegyelmi helyzete, mint néhány más alapszervezeté, az ügyek végki-
fejelete azonban annál drasztikusabb volt. 70% feletti kizárási arányt a MÁVAG-on kívül csupán a 72. sz. Postahivatal pártszervezete ért el, ami némi meglepetést okoz ezzel, hiszen a korábbi statisztikákban kevésbé fordult elő ezen alapszervezet a lista elején. A magas kizárási arányú, azaz büntetett pártszervezetek közül említést érdemel az ELTE BTK, valamint a Közlekedési Építő Vállalat, utóbbi a megelőző statisztikákban még a hátsó régióban foglalt helyet. A kizárási arányok alapján nem láthatunk a korábbiakhoz képest további eget rengető változásokat, de a határoza-
tok alapvetően büntető jellegére utal, hogy a huszonhárom magas fegyelmi arányú pártszervezetből tizenhat esetben elérte az 50%-ot a kizárási ráta. Ellenpéldaként a Szikra Pártbizottságát érdemes kiemelni, amely ugyan magas fegyelmi arányszám-
mal bírt, de esetében a kizárások aránya nem érte el a 40%-os értéket, ami azt jelzi, hogy itt a fegyelmi határokat inkább nevelő jelleggel alkalmazták.

18. táblázat. Kiemelkedő pártfegyelmi arányszámú alapszervezetek a kizárások arányának sorrendjében (N=6114)⁹⁵

Sorrend	Alapszervezet	Kizárások száma	Kizárások aránya
1.	MÁVAG (14.)	249	76,38
2.	72. sz. Postahivatal (11.)	46	71,88
3.	13. körzet (13.)	29	65,91
4.	Vasöntöde és Gépgyár (5.)	81	65,85
5.	8. körzet (1.)	73	65,18
6.	Ganz Vagon- és Gépgyár (12.)	153	64,56
7.	ELTE BTK (8.)	47	62,67
8.	Közlekedési Építő Vállalat (20.)	45	62,50
9.	7. körzet (2.)	44	61,11
10.	BRFK Biztonsági Őrzési Alosztály (3.)	36	60,00
11.	Autótaxi (18.)	84	56,38
12.	Ruggyantaárugyár (9.)	98	54,44
13.	Mezőkémia (19.)	28	53,85
14.	6. körzet (4.)	41	53,25
15.	Május 1. Ruhagyár (6.)	55	51,40
16.	Fogaskerékgyár (21.)	7	50,00
17.	4. körzet (15.)	36	49,32
18.	OTI/SZTK Központ (23.) ⁹⁶	40	47,06
19.	Szikra (10.)	71	42,77
20.	Budapesti Orvostudományi Egyetem (22.)	53	42,74
21.	Gázművek (17.)	40	41,24
22.	11. körzet (16.)	12	37,50
23.	Kéktaxi (7.)	2	33,33

⁹⁵ Az alapszervezet neve utáni zárójelzett szám a párttagarányos mutatószám alapján meghatározott sorrendre utal.

⁹⁶ Csak az OTI-ra és az 1948–1950 közötti időszakra számolva az 51 pártfegyelmi esetből 26, vagyis az esetek 51%-a végződött kizárással.

A 19. táblázat a korszakunkban legalább húsz pártfegyelmi esettel rendelkező 74 alapszervezet közül a 65% feletti és a 35% alatti kizárási arányúakat mutatja.⁹⁷ Az adatok egyértelműen visszatükrözik a körzeti alapszervezetekkel szemben már többször említett szigort: a húsz leginkább büntetett alapszervezet közül tizenkettő ugyanis körzeti volt! A fennmaradók között a nagyüzemek közül csak a MÁVAG-ot, valamint a Vasöntőde és Gépgyárat találjuk, ellenben a közlekedés és hírközlés területéről három pártszervezetet is láthatunk, közülük a Magyar Rádió és a Fővárosi Villamosvasút Baross téri kocsiszinje korábban még nem szerepelt a kiemelt fegyelmi listákon. Meglepő a Lenin Intézet magas kizárási aránya, ami arra utal, hogy a marxizmus-leninizmust tanító intézmény pártszervezetében nem nagyon tűrték el a fegyelmezetlen viselkedést. Új szereplő végül az Állami Művégtaggyár pártszervezete is. A 35% alatti kizárások adatai jobbra csak tájékoztató jellegűek, mivel egyik alapszervezet sem produkált legalább harminc esetet, de mindenesetre megállapíthatjuk, hogy például az MTI és a Színház- és Filmművészeti Főiskola pártszervezete esetében inkább a nevelő jelleg dominált a fegyelmi esetekben.

A pártfegyelmi ügyek különböző szempontú, alapszervezetenkénti megoszlását azért mutattam be, mivel ez orientálhat minket annak a kérdésnek a vizsgálatában, hogy voltak-e olyan csoportok a VIII. kerületben, amelyek a kerületi pártfegyelmezés célpontjaiként azonosíthatók, illetve voltak-e olyanok, amelyek a kerületi pártbizottság szándékai ellenére is különösen „fegyelmezetlenek” voltak. E kérdésekre ugyan a fenti táblázatok alapján sem lehet egyértelmű választ adni, de a kiemelkedő fegyelmi eset- és arányszámok, a kizárási arányok, illetve az ehelyütt bevezetett párttagarányos fegyelmi mutatószám adatainak együttes elemzése alapján bizonyos következtetéseket, illetve hipotéziseket megkockáztathatunk.

⁹⁷ A teljes adatsort lásd a kötet E-FÜGGELÉK-ének 3. táblázatában. Előfordulnak 100%-os kizárási arányú alapszervezetek is (48 darab), de ezek néhány esetből produkálják ezt az arányszámot, ezért tartalmazza a táblázat a több mint húsz fegyelmi esettel rendelkezőket. Néhány érdekesebb példa a 100%-os kizárásokra vonatkozóan: BM Lovas- és Lóiképző Iskola (3 fő), MTA Történettudományi Intézet (2 fő), Nemzetközi Hálókocsi Társaság (2 fő), Kultúra Könyvkereskedelmi Vállalat (1 fő).

19. táblázat. A legmagasabb kizárási arányú VIII. kerületi alapszervezetek (fegyelmi szám > 20, N=6114)

Sorrend	Alapszervezet	Összes eset	Kizárások száma	Kizárások aránya
1.	17. körzet	41	33	80,49
2.	MÁVAG	326	249	76,38
3.	21. körzet	36	27	75,00
4.	Fővárosi Villamosvasút Baross Kocsiszin	26	19	73,08
5.	72. sz. Postahivatal	64	46	71,88
6.	Fővárosi Teherfuvarozó Vállalat	24	17	70,83
7.	15. körzet	47	33	70,21
8.	5. körzet	63	44	69,84
9.	16. körzet	36	25	69,44
10.	20. körzet	71	49	69,01
11.	18. körzet	31	21	67,74
12.	1. körzet	89	60	67,42
13.	Állami Művégtaggyár	24	16	66,67
14.	Magyar Rádió	71	47	66,20
15.	13. körzet	44	29	65,91
16.	Vasöntőde és Gépgyár	123	81	65,85
17.	19. körzet	64	42	65,63
18.	Egyetemi Orosz/1952-től Lenin Intézet	26	17	65,38
19.	3. körzet	46	30	65,22
20.	8. körzet	112	73	65,18
...	...	...	...	...
71.	MÁV Keleti Fűtőház	24	8	33,33
72.	Pátria Nyomda	27	9	33,33
73.	Magyar Távirati Iroda	22	5	22,73
74.	Színház- és Filmművészeti Főiskola	22	5	22,73

Az évenkénti fegyelmi arányszámokat vizsgálva azt észlelhettük, hogy 1948–1949-ben az OTI pártszervezete által indított eljárásokban született a legtöbb kerületi pártfegyelmi határozat. Ez utalhat a „tisztogatás”-jellegre, de egyúttal arra is, hogy az intézményi pártszervezet törekedett mindent megtenni azért, hogy megfeleljen a felsőbb kívánalmaknak. Bár magas taglétszáma miatt a fegyelmi eljárások

párttagokra vetített mutatója, illetve kizárási arányszáma sem jelez szélsőséges értéket, sőt, a legfegyelmezettebb alapszervezetnek tekinthető, de a magas esetszámokat mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül. Az Országos Társadalombiztosító Intézet azonban minden próbálkozása ellenére sem nyerte el az állampárt bizalmát, amin különösebben nem csodálkozhatunk, hiszen az OTI a megelőző rendszer egyik emblemikus intézménye volt. Korszakunkban már nem is működött sokáig, 1950-ben döntöttek a megszüntetéséről, és helyette a Szakszervezetek Társadalombiztosítási Központjának felállításáról.⁹⁸ Az új társadalombiztosító szerv immár megbízhatóbbnak bizonyult, amit az is jelez, hogy az SZTK csupán 1951-ig szerepel arányait tekintve a kerületi pártfegyelmi ügyek „toplistáján”.

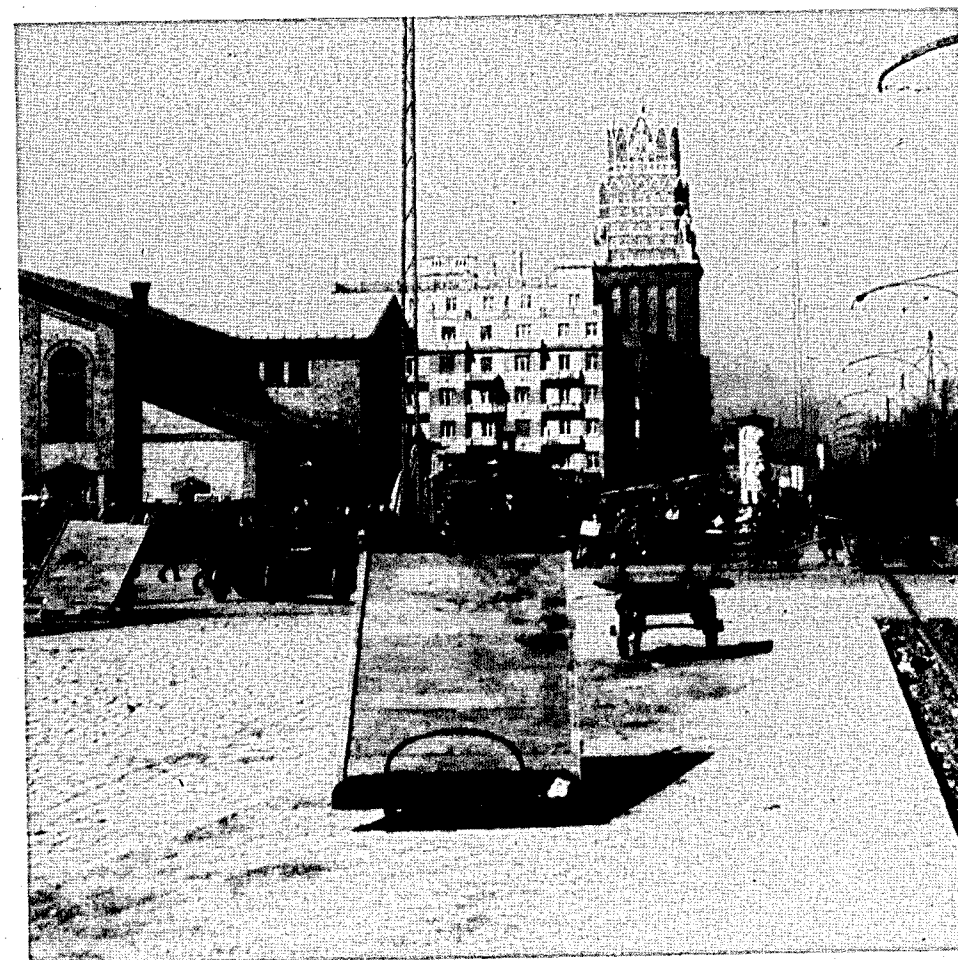
Érdekes ellenpéldaként kiemelni a Szikrát, ami a korszakban végig viszonylag magas fegyelmi arányt mutat, aminek valószínűsíthető oka az volt, hogy pártvállalat⁹⁹ révén igyekeztek az alapszervezetben komoly rendet tartani. A fegyelmi ügyek azonban zömében nem kizárással végződtek, ami arra utal, hogy inkább a fegyelmezés nevelő hatását próbálták érvényesíteni a Szikra párttagjai esetében.

A pártfegyelmi esetek számát és arányait tekintve korszakunkban szintén folyamatosan az élmezőnyben szerepelt az Autótaxi Vállalat, valamint az Orvostudományi Egyetem pártszervezete. Ennek okát talán abban lehet megragadni, hogy egyik sem volt a rendszer legkedveltebb pártszervezete. A taxisok viszonylagos szabadságuk, illetve az állampolgárokkal való állandó hétköznapi interakcióik révén komoly közvélemény-formáló tényezőnek számítottak. A pártfegyelmi ügyek magas száma, illetve a kizárások 56%-os értéke arról tanúskodik, hogy az MDP igyekezett ezt az információ-áramoltató közeget is az ellenőrzése alá hajtani. Az Orvoskar, majd 1951-től Orvostudományi Egyetem fegyelmi arányai egyrészt a régi orvosi garnitúra iránti bizalmatlanságként foghatók fel, másrészt viszont az is magyarázza a magas számokat, hogy 1953 nyarától a korábban különálló klinikai pártszervezeteket is e pártbizottság alá csatolták. Az Orvosegyetemmel a magas fegyelmi arány ellenére csínján bánt a kerületi pártszervezet, amit a 43% alatti kizárási arány jelez. Az egyetemi pártszervezet fegyelmi mutatószáma pedig arra utal, hogy létszámához mérten kifejezetten fegyelmezettnek mondhatjuk párttagjait.

Ha tovább nézzük az évenkénti fegyelmi eljárási arányszámokat, akkor 1950–1951-ben nem tapasztalhatunk olyat, hogy valamelyik pártszervezet tagjai ellen indokolatlanul sok eljárás indult volna. 1952–1954 között azután megjelennek a pártfegyelmi ügyekben a MÁVAG, a Ganz Vagon- és Gépgyár, valamint a Ruggya-áru- és Gépgyár adatai, amelyek magas esetszámuk révén még akkor is komoly fegyelmezési problémát tükröznek, hogyha tudjuk, hogy ezekben a pártbizottságokban igen magas volt a párttagok létszáma. E három nagyüzemi bizottság, de idevehetjük az 1953-tól Gábor Áron Vasöntöde és Gépgyár névre hallgató pártszervezetet is, bizonyosan nem a tisztogatás

⁹⁸ Lásd az MDP KV Titkársága 1950. augusztus 30-ai határozatát (MNL OL M-KS 276-54. 115. öe.).

⁹⁹ A Szikra-vállalatokról lásd például: Scheibner 2013.

14. kép. A Fiumei út a Teleki László térnél, háttérben az OTI-székház tornya, 1942

célzott terepének számított, hiszen komoly nagyipari üzemekként az állampárt legfontosabb támogatói körébe tartoztak, vagy legalábbis az MDP ekként tekintett rájuk. Ezért igencsak meglepő a MÁVAG és a Vasöntöde igen magas kizárási mutatója. Szintén várakozáson felül magas a Május 1. Ruhagyár és elődvállalata esetszáma, illetve fegyelmi mutatója, ami szintén nem a kerületi pártbizottság fegyelmezési elképzelését, hanem inkább a dolgozók vélt fegyelmeztetlenségét tükrözi, illetve esetleg azt az elképzelést, hogy a munkások soraiban kell példát mutatni.

1948–1949-ben, illetve 1955–1956-ban a köztes időszak rendkívüli pártfegyelmi eljárásai során megtisztított körzeti alapszervezetek a hagyományos pártfegyelmi eljárás célkeresztjébe kerültek. Bár nem mindegyikük képviselteti magát a fegyelmi mutató szerinti „toplistán”, de a kizárási arányok alapján nem kockáztatok sokat azzal a kijelentéssel, hogy a körzeti alapszervezetek voltak a pártfegyelmi eljárások

legfőbb célpontjai. Akár szabályos, akár rendkívüli fegyelmi eljárásról legyen szó, mindvégig az élmezőnyben szerepeltek. Így nem is csoda, hogy az 1948 szeptemberében még 15 777 párttagot a soraiban tudó körzeti alapszervezetek létszáma 1954-re 1745 főre csökkent.¹⁰⁰

A fejezet zárásaként tehát azt lehet megállapítani, hogy bizonyos területeken célkitűzéseit tekintve sikeres volt a kerületi pártszervezet törekvése a nem a pártba való megfegyelmezésére, ami leginkább a körzeti alapszervezetek magas párttagarányos fegyelmi mutatóján és kizárási arányszámán mérhető le. A nagyüzemi pártbizottságok magas fegyelmi esetszámai ellenben a kerületi pártbizottság fegyelmezési törekvéseinek kudarcaként foghatók fel, hiszen a „dolgozók pártja” egyértelmű szövetségesének kikiáltott gyári munkások jelentős számban váltak a pártfegyelmi eljárások résztvevőivé.

8. A VIII. kerületi pártszervezet egyes pártfegyelmi ügyeinek vizsgálata

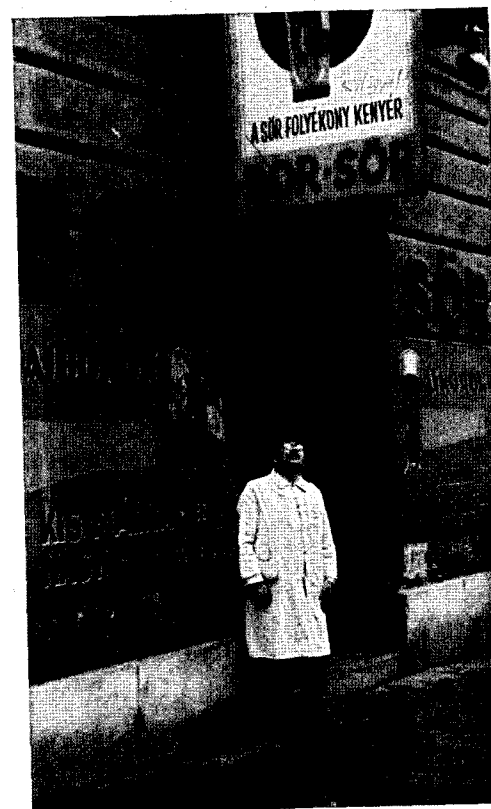
A következőkben a konkrét társadalmi csoportokat, illetve személyeket érintő fegyelmi ügyeket mutatom be, amivel az a célom, hogy a pártfegyelmi eljárásrend szabályai, illetve a statisztikák által eddig meghatározott, átfogó képet árnyaljam, az eljárásokat emberközelí perspektívába helyezzem. Bár jelen fejezet is tartalmaz majd statisztikákat, de a hangsúly immár a pártfegyelmi vétségek bemutatására helyeződik, amelynek révén egyrészt képet kaphatunk Józsefváros korabeli mindennapi problémáiról, másrészt a kiélezett élethelyzetekben követett egyéni taktikákról.

Józsefváros az MDP időszakában

Az előző fejezetben láthattuk, hogy Józsefváros a szocialista korszak elején – népességet és párttagjainak számát tekintve is – kiemelt pozíciót töltött be a főváros életében. Budapest legnagyobb népességszámú kerületeként ekkoriban 140 000 lakosnak biztosított otthont,¹⁰¹ emellett több tízezer ember munkahelye is a VIII. kerületben volt, amelyek változatos jellegét jól tükrözik az előzőekben vizsgált alapszervezeti listák is. Gondoljunk csak bele, hogy ha 1948–1956 között legalább 350 vállalat, üzem, intézmény működött a Józsefvárosban, akkor az államosítások és az egyesületek felszámolása előtt milyen gazdag és változatos lehetett a kerület gazdasági és kulturális élete!

¹⁰⁰ Az adatokat lásd BFL XXXV.103.b. 399/2–399/3. öe.; illetve BFL XXXV.103.a.3. 295. öe.

¹⁰¹ Az 1949-es népszámlálás szerint 139 673, az 1960-as szerint 142 783 fő élt Józsefvárosban (KSH 1961: 28).

15. kép. Italbolt a Déri Miksa utcában
1946-ban

sabban működtetni az államot vagy éppen munkahelyét. Szerinte „igazságtalanság megokolás nélkül felmondani” valakinek. Konkrét példát is hoz erre, miszerint „valamelyik minisztériumban ugyancsak felmondtak [egy ismerősének], és amikor több ízben azután érdeklődött, hogy miért, internálással fenyegették meg”. Szerinte helyes az „egyenlő munkáért egyenlő bér” elve, de felveti, hogy amíg ő a temérdek munkájáért 800 forint fizetést kap, addig egy kollégája vajon valóban 3000 forintnak megfelelő munkát végez-e. Jogos-e továbbá, hogy 100 forint a sürgősségi szociális segély, miközben a vezérigazgató autójába 1700 forintért szerelnek be rádiót. Egyik beszélgetőpartnere „minden kényszer nélkül” jelentette ezeket a pártszervezetnek, amelyik fegyelmi eljárást is indított Richárd ellen. Végül csak a kijelentések egy részét tudták szembesítéskor rábizonyítani, egyedül a szociális segély-rádió párhuzamot ismerte el, amiért az alapszervezet megrovással sújtotta. Ezt először a kerületi pártbizottság is elfogadta, majd végül a döntést figyelmeztetésre enyhítette.

¹⁰² A témáról lásd például: Szász 1989; Háy 1990.

A változtatás oka nem derül ki az ügyiratból, csupán annyi, hogy Richárd a szembe-sítés után mindenesetre „csalódott” a bejelentőben.¹⁰³

A szocialista társadalom kiépítése országos küzdelmének egyik fontos helyszíne volt Józsefváros, ahol azonban még komoly munka várt a pártra mind a kerületi pártszervezet megtisztítása, mind magának a kerületnek az átalakítása terén. Mindezek alapján nem meglepő, hogy a VIII. kerületi pártszervezet vezetői tisztában voltak pozíciójuk fontosságával, illetve nehézségeivel. Villányi Ferenc szavai jól tükrözik ezt:

„Engem a Párt Budapest legnagyobb és tegyük hozzá, az összetételénél fogva egyik legnehezebb kerületének élére állított. Ezt azért tartom fontosnak kihangsúlyozni, mert az itt elkövetett hibák súlyosabban esnek a latba, mintha Biharkeresztesen követnék el ugyanazt a hibát, bár ott sem megengedhető. [...] Mi Nagybudapest egyik fontos kerülete vagyunk. Nekünk közvetlen telefon áll rendelkezésünkre, és egy gombnyomás és máris megvan a kapcsolat.”¹⁰⁴

A kerületi párttitkár kijelentése azért is érdekes, mivel megjelenik benne egy, a hivatalos felszólalásokra nem jellemző üzenet, miszerint a pártszervezetek között igenis vannak különbségek, amit az is jelez, hogy kinek van közvetlen telefonos kapcsolata az MDP-központtal. Azt már láthattuk az előző fejezetben, hogy a gyakorlatban éles határvonal húzódott Józsefvárosban az üzemi és a körzeti alapszervezetek között, de a fenti kijelentés Budapest és a vidék viszonylatában értendő.

Villányi mindezt abból az apropóból mondta, mivel a fővárosi pártbizottság első titkára, Kovács István 1949. december 12-én alapos fejmosásban részesítette őt. A ledorongolás alapját a kerületi pártszervezet kereskedők és kocsárosok, vagy ahogy Villányi nevezte őket, a „kerület kulákjai” elleni fellépése adta. A kerületi pártbizottság aktuális munkatervé ugyanis kispolgárság elleni intézkedéseket tartalmazott, illetve egyes, a kerületi PB hatáskörébe tartozó hatalmi szervek párttitkárai (OTI, kerületi rendőrség, Elöljáróság) is kaptak ilyen értelmű utasításokat. Sőt, nemcsak a párttitkárok, mint az a Budapesti Titkárság ülésanyagából kiderül:

„A VIII. kerületi titkár elvtárs az OTI vezérigazgatójának¹⁰⁵ olyan utasítást adott, hogy mivel most kezdődik a »városi kulákok« likvidálása, a kiskereskedőket és a kisiparosokat likvidálják.”¹⁰⁶

¹⁰³ F. Richárd fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 338/1949).

¹⁰⁴ BFL XXXV.103.a.3. 85. őe. A Villányi Ferenctől idézett későbbi szövegrészek erről az üléstről származnak.

¹⁰⁵ Németh János követte Pikler Györgyöt az OTI élén 1949 tavaszán (Népszava, 1949. április 7. 7).

¹⁰⁶ BFL XXXV.95.a. 142. őe. A Nagy-Budapesti Pártbizottság Titkársága ülése, 1949. december 8.

Bár az ominózus munkatervet nem sikerült fellelnem, de a titkársági megjegyzésből, illetve Villányi hosszas önkritikájából kiderül, hogy a VIII. kerületi pártszervezet egy átfogó helyi kampányt tervezett indítani a kiskereskedők, kisiparosok, vagy kispolgári felmenőkkel rendelkezők ellen, és őket mind a pártból, mind munkahelyükről el akarta távolítani, üzletüket bezáratni, korabeli pártzsargonnal élve „likvidálni”.¹⁰⁷ Ennek kapcsán keresték meg az OTI-t is, de ez hibás döntésnek bizonyult, az OTI párttitkára és vezérigazgatója ugyanis „feljelentette” Villányit a fővárosi pártbizottságnál. Az idézett, 1949. december 8-ai titkársági ülésén kapta Kovács István feladatául, hogy egyeztessen a VIII. kerületi párttitkárral és akadályozza meg a tervet.

Villányi és a pártbizottság tagjai tervükkel megsértették a pártfegyelmet, hiszen olyan nagyszabású és önálló „akciót” kívántak elindítani, amit nem egyeztettek a felettes pártszervezettel. Mindennek következményeként Villányi december 13-án egy rendkívüli pártbizottsági ülésen kényszerült önkritikára:

„Én abból indultam ki, hogy ahogy falun, úgy városban is érvényesíteni lehet a lenini-sztálini hármasság politikát: támaszkodj a szegényparasztságra, egyezz meg a középparaszttal, és szüntelenül harcolj a kulák ellen. De a kulák az kialakult történelmi kategória, kulák a falusi kizsákmányoló. [...] A mi kizsákmányolóink kocsárosok, kereskedőink nem kulákok, hanem burzsoá maradványok. [...] A Párt, ha nem is kiabálja ki, de nem is titok ma már, hogy felveszi a harcot a városi kapitalista maradványok ellen, a kisárutermelőkkel szemben. [...] Mi ezzel a partizánakciókkal zavarjuk, vagy zavartuk volna Pártunk Központi Bizottságának [sic!] stratégiáját.”¹⁰⁸

Arra itt nincs most lehetőségem, hogy a teljes szöveget idézzem, bár az ülés vitája rendkívül tanulságos a korszakra vonatkozóan, de az a fentiekből is kivehető, hogy a fővárosi pártszervezetnek nem azzal volt problémája, hogy a VIII. Kerületi Pártbizottság kiket választott ki a helyi „ellenség” szerepére, hanem az időzítéssel, illetve az egyeztetés hiányával nem voltak kibékülve, az „akció” ugyanis nem illeszkedett a párt „stratégiájába”. Ez a stratégia a kisüzletek és kisüzemek államosításának már előkészítés alatt álló, de még ki nem hirdetett tervét jelentette.¹⁰⁹ Magyarán a józsefvárosi pártszervezet „megelőzte” pár héttel az országos irányítást, ami nem vette jól ki magát. A „likvidálás” mint „államosítás” ezután már az országos utasításoknak megfelelően haladt, míg az MDP-n belül, amint azt korábban bemutattam, később nyílt arra lehetőség, hogy például a körzeti alapszervezetek megrostálása révén javítsák a kerületi

¹⁰⁷ A „kuláklíkvídlásokról” lásd Ö. Kovács 2012: 107–116.

¹⁰⁸ BFL XXXV.103.a.3. 85. őe.

¹⁰⁹ A tíz főnél több alkalmazottat foglalkoztató üzleteket és vállalatokat 1949 decemberében államosították (1949. évi 20. tvr.). A rendelet nyomán azonban az ezeknél kisebb cégekkel szemben is eljárhattak, ha azok működése nem volt összeegyeztethető a „népgazdasági érdekekkel”. A témáról bővebben: Pető-Szakács 1985; Majtényi-Szatucsek 2001; Béládi 2013.

pártszervezet „szociális összetételét”. Bár Villányi pártbüntetés nélkül megúszta az ügyet, úgy tűnik, mégis megfagyott körülötte a levegő, mert 1950 márciusától már Háder Istvánt találjuk a kerületi pártszervezet élén.¹¹⁰

Józsefváros politikai életét alapvetően meghatározta, hogy ki volt a kerületi pártszervezet vezetője, illetve a tanácselnök. Ha megnézzük, hogy az MDP időszakában kik töltötték be a kerületi első titkári pozíciót, akkor a következő személyeket találjuk: Farkas László (1948), Villányi Ferenc (1948–1950), Háder István (1950), Visontai Mária (1950–1954), Balogh László (1954–1955), Suhajda József (1955–1956). Közülük Farkas és Háder hamar szintet lépett és a fővárosi pártbizottság osztályvezetője, illetve első titkára lett. Visontai és Balogh pártiskolára került, míg Suhajda pozíciója a párt megszűnésével ért véget. Egyedül Villányi „bukott” meg, de ő is csak annyira, hogy a frissen megalakuló Fővárosi Tanács kereskedelmi osztályvezető-helyettese lett. Amíg a párttitkárok esetében láthatjuk a gyakori fluktuációt, addig a közigazgatásban állandóság figyelhető meg, ugyanis a tanácsrendszer bevezetése után korszakunkban végig Barabás Bertalanné volt a tanácselnök.¹¹¹

Farkas László 1950 szeptemberében már a Budapesti Pártbizottság képviselőjeként vett részt a VIII. Kerületi Pártválasztmány azon ülésén, amelyen ismét új párttitkárt választottak, ebben az évben már a másodikat, Visontai Mária személyében. Farkas ekképp összegezte ekkor Józsefváros fontosságát:

„Nagybuda pest megalakulásával a VIII. ker. üzemi kerület lett és ez még inkább munkás jellegűt adott a kerületnek. Ez önmagában olyan feladatokat ró a Pártválasztmányra és a Pártbizottságra, amivel megbirkózni nem lesz könnyű feladat. A kerület sok oldalú, rengeteg tudományos intézet van a kerületben, ami felé a politikai munka területén bizonyos visszaesés tapasztalható. Feladat a tudományos intézetekkel jelentőségüknek megfelelően foglalkozni. A kerületnek 160 000 lakosa van, ami azt jelenti, hogy Budapest leglakottabb kerülete. Ezt sem szabad a Pártbizottságnak munkájában szem elől téveszteni.”¹¹²

E fontosságot csak némileg csökkentette az a tény, hogy ugyan ekkor már voltak kiemelt nagyüzemek a kerületben, de mégsem beszélhetünk a Józsefváros esetében olyan jellegű „munkáskerületről”, mint amilyen például a XIII. vagy a XXI. kerület volt.

¹¹⁰ A „városi kulákok likvidálásának” témája még visszaköszönt az 1950. február 17-ei, VIII. kerületi pártválasztmányi ülésen is (BFL XXXV.103.a.2. 3. öe.). A következő, március 11-ei ülésen köszönt el Villányi Ferenc a testülettől (uo. 4. öe.).

¹¹¹ A neveket és a hivatalviselési időpontokat az országos, a fővárosi és VIII. kerületi vezető testületi jegyzőkönyvekből gyűjtöttem össze. Barabásné kinevezéséről lásd például: *Népszava*, 1950. február 2. 4. BFL XXXV.103.a.2. 7. öe. (A szövegben megjelenő 160 000 fős lakosságszám erős túlzásnak tűnik a népszámlálási adatok ismeretében.)

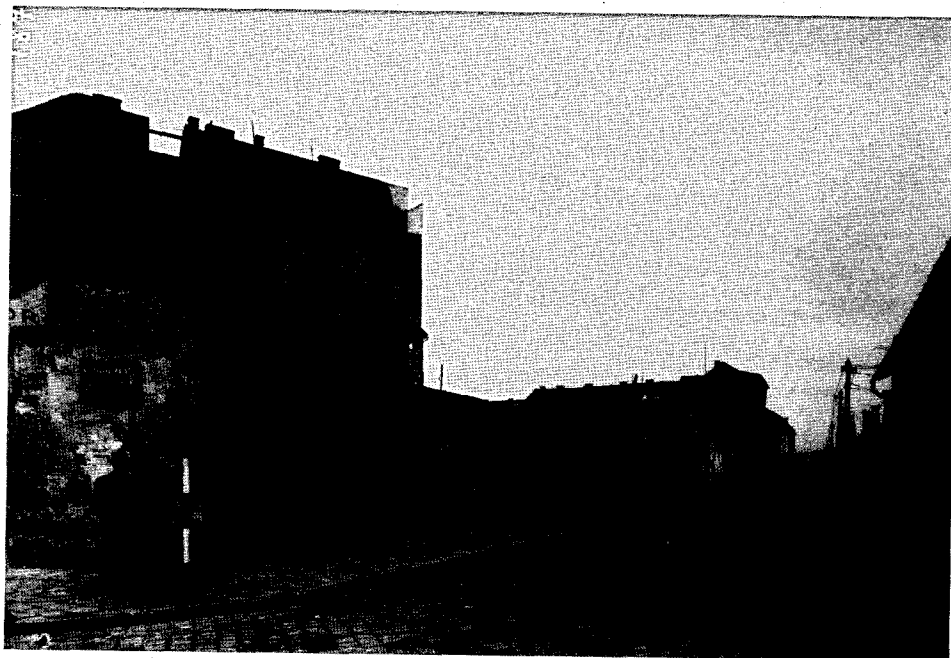
¹¹² BFL XXXV.103.a.2. 7. öe. (A szövegben megjelenő 160 000 fős lakosságszám erős túlzásnak tűnik a népszámlálási adatok ismeretében.)

16. kép. A Józsefvárosi pályaudvar 1951-ben

Ennek megértéséhez vessünk egy pillantást elemzésünk szűkebb helyszínének történetére. Az 1777 óta Józsefvárosnak nevezett terület a Belváros után Pest legrégebbi városrésze, itt kezdődött meg a városkapun kívül fekvő területek benépesítése. A 19. század első felében még kifejezetten falusias jellegű, kertes házakkal, majorságokkal teli területen az 1838-as árvíz után kezdődött meg az átalakulás, ami az 1860-as években a Nemzeti Múzeum mögötti paloták építkezéseivel kapott lendületet, de igazán az 1870–1880-as években, a Nagykörút kiépítésével és a bérház-építkezésekkel gyorsult fel. A 19. század végén Erzsébetvárossal együtt a VIII. kerület fejlődött a leginkább a fővárosban, a beépítettség emelkedése pedig értelemszerűen egyre vonzotta a vidékről betelepülőket és a gazdaság szereplőit. Ebben fontos szerepe volt a Józsefvárosi pályaudvarnak is, ami Budapest főpályaudvara volt ekkortájt (1867–1885 között). Közelében, a Kőbányai út két oldalán épült ki a későbbi MÁVAG, illetve a Ganz Vagon- és Gépgyár, amelyek jelentős és folyamatos munkaerő-felvőként szolgáltak.

Józsefváros külterületeit az 1873-as városegysítéskor Kőbányához csatolták, ami ekkor vált önálló kerületté, a határt a Fiumei és az Orczy út képezte. A különböző fővárosi területváltozások sokáig érintetlenül hagyták a városrészt, egészen 1950-ig, amikor is az 1949. évi XXVI. tv. értelmében jelentősen megnőtt Józsefváros területe: idecsatolták a Keleti pályaudvart és környékét, illetve Kőbányának a

17. kép. A Dobozi utca 1953-ban

Hungária és a Könyves Kálmán körüttől nyugatra eső területét.¹¹³ Ennek következtében került Józsefvároshoz például az úgynevezett Tisztviselőtelep, a Százados úti Művésztelep, vagy olyan nagyobb ipari területek, mint például a MÁVAG, a Ganz Vagon- és Gépgyár vagy a Ruggyaárugyár létesítményei.¹¹⁴

A lakosság társadalmi összetétele, illetve Józsefváros történelmileg kialakult jellemzői igen heterogén képet mutatnak. A Nagykörút elkészülte nemcsak kapcsolatot jelentett a kerület részei között, de szimbolikus határvonalat is húzott Belső- és Külső-Józsefváros közé. Amíg az arisztokraták, a tehetősebb nagy- és középpolgárság képviselői, a jobb módú iparosok és kereskedők a körúton belüli bérpalotákban és házakban találtak maguknak alkalmas lakóhelyet vagy/és üzlet-helyiséget, addig a kevésbé tehetősek (kisiparosok, kiskereskedők, alkalmazottak, munkások) a körúton túli területeken telepedtek le. Közöttük is erős heterogenitás figyelhető meg: a peremkerületek irányába haladva csökkenő lakhatási minőség és életszínvonal jellemezte őket. A lecsúszott kisegyszisztenciák, illetve a fővárosba vándorló, ám állandó lakhellyel nem rendelkezők kitüntetett területe volt a Józsefvárosi

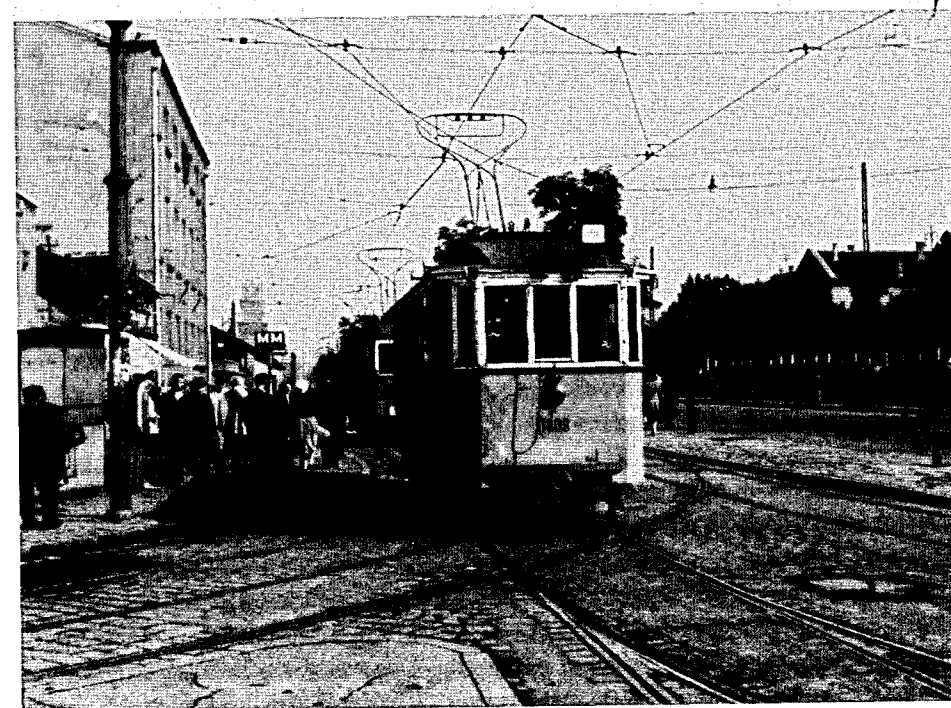
¹¹³ Gergely 2002: 339.

¹¹⁴ A VIII. kerület fekvésének, történetének, illetve társadalmi meghatározottságának részletesebb leírásához lásd például: Turányi 1963; Nagy (főszerk.) 1970; Bogyrka 1974; Ladányi 1992; Berza (főszerk.) 1993; Pilinyi 2006.

pályaudvar környéke, illetve a Teleki tér. Ez a rész még a 20. század első felében sem festett rózsásan, sok helyütt hiányzott a közművesítés, az utcák rendezetlenek voltak, a közbiztonság gyenge lábakon állt.

A 20. század folyamán sem változott a kerületre oly sok módon jellemző heterogenitás, azonban a korábbi fejlődés az I. világháború után visszaesett. A Horthy-korszakban már kevesebb épületet emeltek a kerületben, bár e téren érdemes megemlíteni az úgynevezett OTI-székházat, amely jellegzetes tornyával meghatározó látványa volt a korabeli városképnek.

A viszonylagos stagnálás után a II. világháború Józsefváros területén is hatalmas károkat okozott, a romos utcák, leomlott épületek képe hosszú ideig állandó jellemzője volt a kerületnek.

18. kép. Orczy tér, jobbra a Józsefvárosi pályaudvar, a háttérben az OTI-székház (azóta lebontott) tornya

A szocialista rendszer időszakában indult meg a kerületből történő – főként a jobb módú lakosokat érintő – elvándorlás, aminek, illetve az új, szegényebb lakosság beköltözésének köszönhető, hogy a Kádár-rendszer idején a lecsúszottság, a szegénység, a bűnözés és a „fertő” képzele egyre jobban hozzákapcsolódott a kerülethez, főként annak a Nagykörúton kívül eső részeihez.

Józsefváros társadalma a VIII. kerületi pártszervezet törekvéseinek tükrében

A fővárosi és a VIII. kerületi pártvezetők természetesen az MDP időszakában is tisztában voltak a kerület társadalmi sokszínűségével és ennek a „dolgozók pártjára” nézve káros következményeivel; ahogy már láthattuk, e téma állandóan visszaköszött a testületi üléseken. A fővárosi pártszervezet képviselői folyamatosan presszionálták a kerületi vezetőket, hogy növeljék a munkások, illetve a „munkás” származású párttagok arányát a helyi szervezetekben, illetve csökkentsék a nem fizikai dolgozók, továbbá a nem „munkás” vagy „paraszt” származásúak részesedését. E „kérekeket” a kerületi pártvezetők igyekeztek a tőlük telhető módon teljesíteni, aminek jó példáját láthatjuk az 1948 őszén kezdődő tagrevízió józsefvárosi lebonyolításában. Ezt egy konkrét eset, az ószeres pártcsoport „likvidálásának” folyamatán keresztül részletesen is bemutatom, mivel egyrészt láthatjuk ezáltal a tagrevízió, vagyis egy rendkívüli pártfegyelmi eljárás gyakorlati lebonyolítását, másrészt az ekkor megjelenő szövegek, „panelek” gyakorta előfordultak a későbbi pártfegyelmi ügyeknél is. A bemutatandó eset egyúttal arra is hoz példákat, milyen praktikákhoz folyamodtak érvényesülésük érdekében ezek a józsefvárosi kiskereskedők.

Az ószeres pártcsoport felszámolása

A VIII. kerületi pártszervezet már a tagrevízió előtt is törekedett a helyi párttagok származási-foglalkozási adatainak kozmetikázására. Így például az 1948 szeptemberében megalakult és névlegesen „üzemi pártcsoportnak” tekintett ószeres és zsidó¹¹⁵ alapszervezet statisztikáit következetesen a lakóterületi adatokhoz sorolták, nyilvánvalóan abból a célból, hogy ne rontsák a kiemelten megcélzott munkahelyi pártszervezetek adatait. A tagság foglalkozási és származási megoszlása azonban ezzel sem nyerte el a kerületi pártvezetőség, sőt, a felettes szervek tetszését sem. Az 1948 szeptemberében meghirdetett, de a funkciót be nem töltő párttagokat csak novembertől elérő tagrevízió egyik célja kimondottan az volt, hogy javítson a párttagok származásának *nem megfelelő arányán*. A tervet a kerületi párttagok nem fogadták osztatlan lelkesedéssel, amint azt a VIII. Kerületi PB Propaganda Osztályának hangulatjelentése tükrözi:

„A határozatot [a tagfelülvizsgálatról] a kisiparosok és kiskereskedők körében sem fogadták örömmel. A reakció által bevetett államosítási rémhír igen megzavarta ezeket a rétegeket. Különösen a Teleki téri kereskedők körében nagy a kivándorlási láz. Ennek a kivándorlási láznak a felszításában nagy szerepe van a Koltói Anna utcai izraelita ima-

¹¹⁵ Az ószeres és a zsidó alapszervezet történetét részletesebben lásd Koltai 2010.

ház[nak], vagy cionista szállás[nak], ahol sűrűn fordulnak meg palesztinai megbízottak, akik a kivándorlást szervezik. [...] A kivándorolni szándékozók arról beszélnek, hogy az Állami Áruházak tervszerű fejlesztése végül is az ő kis egzisztenciájukat [sic!] felszámolja. [...] A Politikai Bizottság határozatának végrehajtásával kapcsolatban ezen a területen van olyan megnyilvánulás is, [hogy] régi aktív elvtársak visszaadják zsidó iparjogosítványukat és igyekeznek üzemekben, szövetkezetekben elhelyezkedni.”¹¹⁶

A Propaganda Osztály decemberi hangulatjelentése pedig arra a „rémhírré” hívta fel a VIII. Kerületi PB figyelmét, miszerint a lakosság körében elterjedt a nézet, hogy „a Pártból való kizárás egyet jelent az állás elvesztésével.”¹¹⁷ Szintén a fentiekhez hasonló kép jelenik meg a korábban már bemutatott Villányi Ferenc párttitkár által szignált feljegyzésben:

„Állami Áruházak, KÖZÉRT-fiókok nyílnak sorra-rendre, és a zálogházak használt cikkek vételére és eladására is nyitnak üzleteket, mely a tekintélyes számú ószeres és zsidó réteg anyagi helyzetét befolyásolja.”¹¹⁸

Az idézetek a minden fajta ellenőrzéstől való érthető ódzkodáson túl arra is utalnak, hogy a párt által kivetetteknek, illetve az államosításoktól fenyegetetteknek milyen lehetőségeik voltak anyagi biztonságuk megőrzésére. Ennek egyik módja a kivándorlás, elköltözés lehetett; másik, többek által választott opciója a kiskereskedői foglalkozás felfüggesztése és a gyárakban történő elhelyezkedés volt; sokan pedig az MDP-tagságukhoz való görcsös ragaszkodást választották taktikájuk alapjául. Ez utóbbitól – nem teljesen alaptalanul – azt várhatták a tagok, hogy majd megoldalmazza őket a párt, és nem hagyja, hogy az államosítás, illetve – az ószeresek és zsidók esetében – az állami és bizományi áruházak terjeszkedése tönkretegye őket. Közvetve e félelemre utal az ószeres csoport párttitkára, Szigeti Béla többé-kevésbé realista hangvételű jelentése is, amely a tagfelülvizsgálat közepén készült:

„Tagságunk körében a hangulat bizakodó, és felismerik pártunk álláspontjának helyességét, és tisztában vannak avval, hogy mint kispolgári réteg nem sok reményük van a pártunkban való maradásra, ám nagyon helyesen, a tömegszervezetek felé orientálódnak.”¹¹⁹

¹¹⁶ BFL XXXV.103.b. 399/2. 5e. A VIII. Kerületi PB 1948. novemberi hangulatjelentése, d. n.

¹¹⁷ BFL XXXV.103.b. 399/2. 5e. A VIII. Kerületi PB 1948. decemberi hangulatjelentése, 1948. december 20.

¹¹⁸ BFL XXXV.103.b. 34. 5e. Jelentés a VIII. kerületi MDP-szervezet decemberi munkájáról, 1949. január 7.

¹¹⁹ BFL XXXV.103.b. 399/2. 5e. Az MDP VIII/75. Ószeres Pártcsoport havi jelentése, 1948. december 23. (Kiemelés – K. G.)

19. kép. A Dobozi utca 1945-ben a Magdolna utcától a Baross utca felé nézve

1948 decemberére fejeződött be a VIII. kerületi pártmunkások felülvizsgálata, amelynek során körülbelül 25%-ukat zárták ki a pártból. A pártvezetés szándékait jól mutatja Villányi Ferenc 1949. január eleji feljegyzése:

„[A 25%-os kizárási arány a pártmunkások esetében] megfelel annak a politikai vonalnak, amelyet el akartunk érni. [...] A 25% így első pillanatban túlzottnak látszik, de kerületünk kispolgári jellegű és [ez] a pártmunkásoknál – *egészségtelen módon* – még jobban kidomborodott. Kispolgári elemek a vezetésben aránytalanul is nagy helyet foglaltak el a munkás elemek rovására.”¹²⁰

¹²⁰ BFL XXXV.103.b. 34. 6e. Jelentés a VIII. kerületi MDP-szervezet decemberi munkájáról, 1949. január 7. (Kiemelés – K. G.)

A jelentés a továbbiakban az egyszerű – azaz se nem fizetett, sem társadalmi funkciót be nem töltő – párttagokat vizsgáló 4-es számú felülvizsgáló bizottságok munkája kapcsán megállapítja: „Legfőbb szempontunk a Párt szociális összetételének a megjavítása.” A kissé eufemisztikus mondat súlyosabb értelmet nyer, ha összevetjük azt két 1949 elején keletkezett szöveggel. Az első a Villányi-féle jelentés után készült január 19-én, amelyben arról értekezik a szerző,¹²¹ hogy a 25%-os kerületi kizárási arányt az ellenőrzések után 21%-ra csökkentették. Ezt úgy érték el, hogy a *munkás származásúnak* minősítetteket újra felülvizsgálták. Feltűnően sok kizárás maradt azonban egyes körzetekben, illetve az ószeres és a zsidó pártcsoportnál:

„Kétségtelen, hogy a zsidók és ószeresek közül a döntő többséget kizártuk eddig. Lehet, hogy ez nem helyes, lehet, hogy egyik-másik esetben hibát követtünk el, de alapján véve egy olyan réteget zártunk ki, amely a mi Pártunkba véleményünk szerint nem való.”¹²²

A feljegyzés tanúsága szerint ekkor született meg az elhatározás, hogy megszüntetik a két pártcsoportot és az ide tartozókat a tömegszervezetekbe, ebben az esetben az ószeres és a zsidó ipartestületekbe irányítják át.

A másik jelentés a fenti két szöveg keletkezése után megindított központi vizsgálatra utal, ugyanis a Budapesti Pártbizottsághoz is eljutott a VIII. kerületi túlzott kizárások híre. A keltezetlen, de valószínűsíthetően 1949. január végi feljegyzés szerint a 3-as és a 4-es számú felülvizsgálat során a zsidók több mint 90%-át, az ószereseknek pedig 80%-át zárták ki a pártból. A feljegyzés ismeretlen írója szerint „a kerület és a zsidó alapszerv között feszült a viszony, mert a kerület azelőtt igen sokat dicsérte a pártszervezet munkáját és most, hogy 30 tagjuk sem maradt a 400-ból – nem tudják a dolgot felfogni”. Az ószereseknél egy árnyalatnyival kisebb volt a kizárások aránya, aminek okát a jelentés készítője abban látta, hogy „ezek szegényebbek”. Az iratot láttamozó Mező Imre¹²³ szerint ugyanakkor „megengedhetetlen túlzás történt”, ezért új eljárást kell lefolytatni mindkét pártcsoportnál.¹²⁴ Ez hozott is némi arányjavulást, végeredményben mindkét pártcsoport tagságának körülbelül felét zárták ki a felülvizsgálat során.¹²⁵

¹²¹ Az iraton nincs aláírás, így nem beazonosítható, hogy Villányi párttitkár vagy valamelyik helyettese írta-e azt.

¹²² BFL XXXV.103.b. 43. 6e. Jelentés a Nagybudapesti Szervezési Osztálynak, 1949. január 19. (Kiemelés – K. G.)

¹²³ Mező Imre ekkor az MDP Budapesti Bizottság legfontosabb testületének, a Titkárságnak volt a tagja (vö. Koltai 2007: 15).

¹²⁴ BFL XXXV.103.b. 399/5. 6e. Feljegyzés a VIII. kerületi zsidó szervezetnél történt felülvizsgálatról, d. n.

¹²⁵ BFL XXXV.95.f. 164. 6e. Jelentés a VIII. kerületi pártszervezet felülvizsgálati eredményeiről és az eredmények számszerű adatairól, 1949. március 14. Bővebben: Koltai 2010: 300.

20. kép. A Kun utcai Kórház rendelőintézete választási, illetve május 1-jei dekorációval

Az ószeres pártcsoport felülvizsgálatával foglalkozó iratokban sokszor utalnak a kereskedők zsidó származására. A „cionizmus” és a kivándorlás említése mellett például Villányi Ferenc – már idézett – 1949. január 7-ei jelentésében kitér arra is, hogy a kerületben sok a zsidó kispolgár és kereskedő, akik közül többen „mert »mi zsidók« fogják fel kizárásukat [sic!].”¹²⁶ Egy 1949. márciusi jelentés szerint pedig:

„Érdekes jelenség az, hogy a kizárt zsidó tagságra a cionista szervezetek erős cionista propagandát gyakorolnak és igyekeznek az egész felülvizsgálatot zsidóellenes politikának beállítani.”¹²⁷

Bár konkrét adatokkal nem rendelkezem a kereskedők származására vonatkozóan, de az a korabeli közbeszédben evidenciának számított, hogy a használtcikkekkel foglalkozó kereskedők többsége zsidó. A felülvizsgálatnál mindenesetre arra

¹²⁶ BFL XXXV.103.b. 34. őe. Jelentés a VIII. kerületi MDP-szervezet decemberi munkájáról, 1949. január 7.

¹²⁷ BFL XXXV.103.b. 40. őe. Az MDP VIII. Kerületi PB jelentése az 1949. februári munkájáról, 1949. március 3–4.

nincsen bizonyíték, hogy bárkit is a zsidósága miatt zártak volna ki az ószeresek közül, igaz, az ellenkezőjére sincsen adatom.

Mire utalnak az eddig ismertett szövegek? Már 1948 őszén látványosan megindult az úgynevezett kispolgári elemek kiszorítása az MDP-ből, azonban ekkor még nem született meg a végleges döntés az ószeres és a zsidó pártcsoport jövőjéről, amit Mező Imre fellépése is jelez. A kerületi és a fővárosi pártszervezet közötti csörte ugyan adott némi reményt az ócskásoknak, azonban pártcsoportjaik helyzete korántsem szilárdult ezzel meg. Sokat nem is kellett várni a VIII. Kerületi PB újabb akciójára, amely 1949. február 8-án a Területszervezési Osztály három hónapos munkatervében március 15-ei határidővel előírta az ószeres és a zsidó pártcsoport felszámolását, illetve „a tagság körzetekbe való” elosztását.¹²⁸ A kerületi törekvés azonban az iratok tanúsága szerint egy ideig nem valósult meg.

A kerületi tagfelülvizsgálat lezárultakor Suhajda József másodtitkár azt a kijelentést tette, miszerint a körzetekben körülbelül 50%-os volt a kizárási arány.¹²⁹ Suhajda mindezt a következőkkel magyarázta: „Fenti számadatokból látható, hogy [...] a körzetekben többségében olyan elemeket zártunk ki, akik nem a dolgozók osztályához, és különösen nem a munkásosztályhoz tartoznak.”¹³⁰ Interpretációmban ez azt jelenti, hogy az igazságosság látszatára ügyelő fővárosi vezetés azt ugyan elérte a VIII. kerületi pártszervezetnél, hogy a drasztikus zsidó és ószeres kizárási arányt felülvizsgálják, de az 50%-os arányban már megvolt az egyetértés a két fél között. A történet harmadik szereplőjének, az érintetteknek a véleményét minderről természetesen senki sem kérdezte meg.

A tagrevíziót túlélő ószeres párttagok ideiglenesen fellelegezhettek. A csoport működhetett, és az iratok tanúsága szerint tartottak is több taggyűlést 1949 márciusa és májusa között. 1949. május 24-én azonban rendkívüli taggyűlésre került sor, amelyen Suhajda József is megjelent. Röviden összefoglalta a megelőző hetek eseményeit (május 1-jei ünnepségek, országgyűlési választások), és megdicsérte az ószeres párttagok teljesítményét. Az időközben elhalálozott alapszervezeti titkár¹³¹ helyettesítő Solti Lajos adminisztrátor szavaival: „Az előadás filmszerűen annyira lenyűgöző volt, hogy a tagság szinte beleélte magát [...]” Csak a dicséret miatt azonban nem ment volna ki

¹²⁸ BFL XXXV.103.b. 39. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság Területszervezési Osztályának munkaterv (1949. február 1. – április 30.).

¹²⁹ A 3. táblázat adataiból megállapítható, hogy a tagfelülvizsgálat során (1948. szeptember–1949. március között) kerületi szinten körülbelül 44%-os volt a kizárások aránya (56% maradt párttag), azaz értelemszerűen nagyobb arányban zártak ki párttagokat a körzetekből, mint a munkahelyi alapszervezetekből.

¹³⁰ BFL XXXV.95.f. 164. őe. Jelentés a VIII. kerületi pártszervezet felülvizsgálati eredményeiről és az eredmények számszerű adatairól, 1949. március 14.

¹³¹ Szigeti Béla 1949 februárjában halt meg, helyére új párttitkárt nem neveztek ki, ami szintén jelzi, hogy az ószeres pártcsoport felszámolása folyamatosan napirenden volt. Szigeti halálának bejelentéséről: BFL XXXV.103.a.3. 41. őe.

az ószeresekhez a kerületi másodtitkár, és nem is tartottak volna rendkívüli taggyűlést. A gyűlés szomorú apropója, a feketeleves csak a simogató felvezetés után következett: „[Suhajda] rátért a deportunk szükségszerű feloszlásának a helyzetére”.¹³²

Arra nincsen megbízható forrásom, miért is vártak májusig a pártcsoport feloszlásával. Valószínűsíthető, hogy a tagrevíziós kampányt követő nagy feladat, az országgyűlési választások helyi szintű szervezése miatt nem értek rá az ószeresekkel foglalkozni, illetve fel is használták a pártcsoport munkáját a választási agitációban. Amikor pedig már nem volt rájuk szükség, akkor elrendelték az alapszervezet feloszlását. Ez hivatalosan 1949. június 2-án történt meg, mint arról Solti Lajos következő jelentése is tanúskodik. Solti beszámolója szerint befejezte a „likvidációt”, és a 243 fős tagságot az illetékes lakóközrterekbe irányította. A jelentés buzgó pártfunkcionáriusi hozzáállást tükröz, de a sorok mögött kiérezhető a használtcikk-kereskedők sorsának tragédiája.

„Jelentem továbbá, hogy az a folyamat, amely a magánvállalkozást alárendeli a közösségi gazdálkodásnak, [azt] a tagság nagy része megérti és magáévá teszi s örömmel, boldogan részt kívánna venni a termelésben. Tudjuk, hogy a tervgazdálkodás lehetővé teszi, hogy Magyarországon rövidesen ne legyen munkanélküli. Annyi kétségtelen, hogy az ószeres társadalom egy részének át kell rétegződnie. Szembe kell néznünk ezzel a kényes kérdéssel. A szocializmus dübörgő századában előbb-utóbb nem maradhat meg annyi kereskedő, mint amennyi most van. Ez vonatkozik ránk is. Bizonyosra veszem, hogy aki dolgozni akar, és a népi demokrácia híve, hamarosan munkát fog találni. És bizonyosra veszem, hogy az átképzésre alkalmatlan öregekről (nálunk 55–60%), akiknek nincsenek rendesen kereső hozzátartozóik, majd a közösség becsületesen gondoskodni fog. Nem feledve el, hogy az átrétegződés bizonyos szükségességét végeredményben az a kapitalista rendszer, az az úri Magyarország okozta, amely annak idején nem engedte a lakosság egyenletesebb gazdasági megoszlását, s minket erre a pályára, illetve szakmára kényszerített. S most, hogy az alapszerv felszámoltatott, engedje meg a ker[ületi] Pártbizottság, hogy köszönetet mondjak úgy a Vezetőség, mint a tagság nevében, hogy lehetőséget adtak a Marxi–Lenini elméletek [sic!] elsajátításához, s ígérjük, hogy ezen elméleteket a gyakorlatban az eddigieknél még fokozottabban fogjuk elősegíteni.”¹³³

Solti szavait nem szükséges bővebben elemezni, azok önmagukért beszélnek. Írása jól tükrözi azt az ószeresekkel és más kereskedőkkel szembeni ellenérzést, amely markánsan jellemezte a „dolgozók pártját”, és ami egy kommunista kereskedő számára meglehetősen tudathasadásos állapot lehetett. A „kispolgárok ellen vívott

¹³² BFL XXXV.103.b. 401/6. öe. Az MDP ószeres csoportja jelentése az 1949. május 24-én tartott rendkívüli taggyűlésről, 1949. május 25.

¹³³ BFL XXXV.103.b. 401/6. öe. Az MDP ószeres csoportja jelentése a pártcsoport felszámolásáról, 1949. június 2.

harc” azonban korántsem ért véget a tagrevízióval. Ahogyan azt korábban már bemutatam, 1949 decemberében a „városi kulákok” tömeges „likvidálása” került napirendre, majd az 1952. évi tagkönyvcseré, a hosszú ideig tagjelöltek kizárása, illetve a körzeti alapszervezetek átszervezése folyamatosan lehetőséget biztosított a foglalkozási-származási arányszám további kozmetikázására és a kisiparos-kiskereskedő csoportok pártból való eltávolítására.

A tagrevízió egyéni megélése

A pártegyesülés, illetve a tagfelülvizsgálati eljárás időszaka személyes megélésének kivételes forrása egy fővárosi pincér néhány naplóbejegyzése, amelyből még jobban megérthetjük, miként is működött a gyakorlatban a tagrevízió.¹³⁴

„[1949.] Január 12. Nagy kitüntetés ért, miután tagja vagyok az egységes munkáspártnak, oda pedig úgy kerültem be, hogy két évvel ezelőtt az volt az általános jelszó, hogy mindenki legyen bent valamilyen pártban. A sógornőm a városházán lévén állásban, egyben közönségsszervező, beiratkozott a szocdem pártba, beíratta a nővérét, a feleségemet, és ráadásul engem is. Később a két párt fuzionált és így lett az egységes munkáspárt, vagyis a Magyar Kommunista Párt,¹³⁵ nos, hát így lettem én e nagy pártban egy kis tagja. [...]

Január 15. Nagy tisztogatás van most a pártban, rostálják a tagokat, hadd hulljon a fergese, gondolják, pedig sok jó mag is kihullik azon a rostalyukon, mert aki rázza, talán nem figyel oda? Van pártvizsga, szűrővizsga, tagfelülvizsgálat stb. stb. Engem felhívtak az államvédelmi hivatalba, az Andrássy út 60-ba, az egy olyan ház, hogy ha egy nyúl-szívű pesti polgár hallja, már a haja is égnek áll a rémülettől, nos, hát onnan jött értem egy ember nyílt parancssal, hogy kísérjen föl, de nem voltam itthon délben kettőkor, háromig várt rám, úgy látszik, nem akarta elszalasztani az ebédjét. Itt hagyta az idézést és elment meghagyva, hogy rögtön jelentkezsem, ha megérkeztem, de én előbb megebédeltem és csak azután mentem. Az asszony meg volt ijedve, én nem, de azért szívesebben mentem volna moziba. Persze csak az idézés felmutatására engedtek be, még a nagy könyvet is megnézte a portás, ahol a nevem be volt írva fönt, aztán egy forgalmas előszobában hagytak ülni egy órát, mielőtt behívtak, aztán kérdezték, én meg felelgettem, a végén adtak egy kilépő cédulát, és azt mondták, hogy hazamehetek, és én mint szófogadó ember hazajöttem az asszony örömeire. A szakszervezet titkárságán is kihallgattak kétszer, sőt, még önéletrajzot is kértek, de komoly munkát még mindig nem kaptam, pedig már egy hónap óta végzek itt társadalmi munkát, egy tisztviselőt megspórolnak a munkámmal. Talán azért nem helyeznek el, mert hasznos munkát végzek nekik, inkább

¹³⁴ Ezúton köszönöm Kunt Gergelynek, hogy a rendelkezésemre bocsátotta az általa fellelt szövegrészleteit. A naplóról és szerzőjéről lásd Kunt 2010. (A naplórész szövegűen közlöm, de a helyesírási és központozási hibákat javítottam.)

¹³⁵ Helyesen: a Magyar Dolgozók Pártja.

azt, aki azt mondja, hogy majd bolond leszek nekik potyára dolgozni, de én nem így gondolkozom, én bízom a jövőben. A napokban föl hívtak a szomszédban lévő pártirodára és megkérdezték, hogy mit csinálok, miből élek, mondtam, hogy a reményből élek és hogy a szakszervezetben tevékenykedem, erre megjegyezte a párt tisztviselője, hogy az szakszervezeti munka és nem pártmunka. Az igaz, feleltem én, de nekem az is elég egyelőre, és eljöttem. Pénteken esténként jártam a párthelyiségbe gyűlésekre, ahol folyt a szűrés, az előadó elővett egy listát, fölolvastott egy nevet és kommentárt fűzött hozzá, ki volt, mi volt, mit csinált, »ki vele« – hangzott több oldalról. Ki lett szűrve a pártból egy asszony, szoba-konyhás lakásba lakik két gyerekével, négy hold földje van vidéken bérbe adva, most kapta meg a bérletért járó díjat terményben – egy zsák liszt, két zsák burgonya. »Ki vele« – kiáltották, többen szót kértek, nem tudom, mi lett a vége, el kellett mennem munka ügyben.[...]

Február 12-én bejutottam kiségetni az EMKE kávéházba egy beteg helyett dolgozni, a pártgyűlésre így nem mehettam, mert dolgoztam abban az időben. A szomszédoktól hallottam, hogy engem is kiszűrték a pártból azzal az indokkal, hogy nem végzek pártmunkát, polgári beállítottságú vagyok, és hogy kiszolgáltam a múlt rezsimet, én, aki nem voltam katona és 12 évig voltam külföldön a múlt rezsim alatt. Nem reklamáltam jogaim ezek után a pártban, látván a sok kis volt burzsujt pöffeszkedni az íróasztaloknál, hanem a felszólításra szó nélkül átadtam a könyvem, ezzel befejeztem a politikai pályafutásom.”

A napló részlet rövidebbé ellenére is érzékletes képet ad a II. világháború utáni politikához való egyéni hozzáállásról. Ennek egyik jellemző eleme az a taktika volt, hogy az érvényesüléshez – illetve annak legalább az esélyéhez – érdemes volt belépni valamelyik új pártba. A politika által áthatott hétköznapi képét azonban árnyalja, hogy a naplóíró – és ezzel feltételezhetően korántsem volt egyedül – ez a pártba lépési taktika különösebben nem izgatta, hiszen láthattuk, hogy jelentkezését sógornője intézte, és nem is volt tisztában az egyesített munkáspárt nevével sem. A szövegrészlet emellett a tagfelülvizsgálatot lebonyolító egyéni és családi helyzetekkel nem törődő, érzéketlen magatartását is hatásosan jeleníti meg. A kétgyermekes anyuka vagy pincérünk kizárásának indokai azt jelzik, hogy ha valakit el akartak távolítani az MDP-ből, akkor ahhoz mindig lehetett olyan indokokat találni, amit a felhergelt taggyűlési közönség azonnal elfogadott. A napló kizárást bemutató indokai és annak elfogadtatása átvezet bennünket a szabályos pártfegyelmi eljárások terepére, amelyek e tekintetben egyáltalán nem különböztek a tagfelülvizsgálattól.

A pártfegyelmi mintaadatbázis előállítás

A VIII. kerületi pártfegyelmi ügyek elemzésének alapjául szolgáló, 6114 rekordos adatbázist a bevezető részben, illetve a statisztikai fejezet elején ismertetett módon állítottam össze. Ez azonban túlságosan nagy adatmennyiséget jelentett volna a pártfegyelmi

vétségek és az értük járó büntetések összehasonlító vizsgálatának lefolytatásához. Úgy döntöttem ezért, hogy egy 10%-os mintán végzem el a részletes elemzéseket. A minta összeállításakor igyekeztem Earl Babbie definíciója szerint eljárni: „Egy mintából akkor vonhatunk le használható következtetéseket a teljes sokaságra vonatkozóan, ha a mintának lényegében ugyanolyan az összetétele, mint az alapsokaságnak.”¹³⁶

20. táblázat. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottsága által kirótt pártfegyelmi büntetések évenkénti százalékos megoszlása alapján számított 10%-os minta esetszámai (N=611)

Év	Dorgálás	Megrovás	Szigorú megrovás	Szigorú megrovás utolsó figyelmeztetéssel	Kizárás	Napirendre térés	Újra megnevezni	Tagjelöltség megszüntetése	Visszavétel	Pártbüntetés törlése	Figyelmeztetés	Leváltás	Visszaminősítés	Törlés	Esetszám
1948	1	0	0	0	9	0	0	0	0	0	0	1	0	0	11
1949	6	2	2	0	16	15	0	1	0	0	4	1	0	0	47
1950	9	6	3	0	30	13	2	4	1	0	6	0	0	0	74
1951	9	11	5	0	37	4	2	4	0	0	2	0	0	0	74
1952	8	15	8	0	57	1	0	4	0	0	0	0	0	1	94
1953	8	19	13	0	79	1	0	0	0	0	1	0	0	1	122
1954	4	12	6	0	37	2	1	0	3	1	1	0	1	2	70
1955	5	7	7	0	48	3	2	0	1	0	0	0	3	3	79
1956	3	6	3	0	18	1	1	0	3	1	0	0	0	4	40
Összesen	53	78	47	0	331	40	8	13	8	2	14	2	4	11	611

A kötet egyik fő célkitűzése a pártfegyelmezés büntető jellegének vizsgálata, amit a VIII. kerületi pártszervezet példáján keresztül kívántam elemezni. E jelleget a pártfegyelmi büntetések típusai határozzák meg, ami némileg leegyszerűsítve azt jelenti, hogy túlzottan sok kizárás esetén a pártfegyelmezés büntető, kisebb aránya esetén nevelő jellegéről beszélhetünk. Ezért a büntetéstípusok évenkénti megoszlását vettem a 10%-os minta meghatározásának alapjául, azaz eljárásom a pártfegyelmi ügy éve és a büntetés típusa szerint rétegzett szisztematikus mintavétel.

¹³⁶ Babbie 1996: 203.

A minta elkészítéséhez először kiszámoltam, hogy abba évenként hány pártfegyelmi eset kerülne;¹³⁷ majd pedig azt, hogy mekkora arányt képviselnek évente az egyes büntetéstípusok az évenkénti összes esetszámhoz viszonyítva.¹³⁸ Ezután ezt a büntetéstípusonkénti arányt és az évenként számított 10%-nyi esetszámot vetettem össze ahhoz, hogy megtudjam, milyen típusú büntetést maga után vonó pártfegyelmi esetből hány darabot kell kiválasztanom (20. táblázat).¹³⁹

Természetesen tekintettel lehettem volna a minta kijelölésekor a nemek, illetve az alapszervezetek megoszlására is, de feltételezésem szerint a pártfegyelmezés nem a nemekhez kapcsolódóan működött, míg az alapszervezetek állandó változásai miatt torzították volna a mintát, gondoljunk csak a MÁVAG 1952–1953-as kimagasló fegyelmi arányszámaira. Ezenkívül választhattam volna azt az eljárást is, hogy a vaskosabb ügyiratokból válogatok, de akkor egyfelől nem tudtam volna szisztematikus mintavételt végezni, másfelől a több irat nem feltétlenül jelenti azt, hogy az ügy „érdekesebb” vagy érdemben több információt hordoz.

Ezután adatbázisomban kronologikus rendbe helyeztem a rekordokat, majd az egyes büntetéstípusokra szűrve kiválasztottam minden tizediket. Az egyes ügyek kapcsán rögzítettem az eljárás alá vontak személyes adatait, illetve az eljárásra vonatkozó információkat, illetve sok esetben csak szerettem volna ezeket rögzíteni. *A felvett személyes adatok:* az eljárás alá vont egyén neve, születési helye és ideje (életkora a fegyelmi ügy idején), neme, lakhelye, iskolai végzettsége, származása, apja foglalkozása, saját eredeti foglalkozása, foglalkozása a fegyelmi ügy idején, családi állapota, párttagsága kezdete, esetleges SZDP-tagsága, valamint alapszervezetének megnevezése. *A pártfegyelmi eljárás adatai:* alapszervezeti határozat típusa és dátuma; kerületi határozat(ok) típusa(i) és dátuma(i); a felsőbb szervek esetleges határozatai és azok dátumai; az eljárás indításának módja; az esethez kapcsolódó leírások és megjegyzések.

Az iratanyag jellegéből adódóan a teljes korszakra vonatkozóan nem tartalmazza az összes felvinni kívánt adattípust, és ezért sajnálatosan sok helyütt szerepel adatbázisomban a „nincs adat” jelölés. Ennek ellenére úgy vélem, hogy az alkalmazott

¹³⁷ Az évenkénti mintaesetszámok: 1948: 11; 1949: 46; 1950: 73; 1951: 74; 1952: 96; 1953: 123; 1954: 69; 1955: 79; 1956: 40; összesen 611.

¹³⁸ Ezen arányokat tartalmazza a 12. táblázat.

¹³⁹ Az eljárás metódusa részletesebben: az évenként kiszámított százalékos büntetéstípus-értéket a 10%-os választással kijelölt éves esetszámmal számítottam át, mivel így a mintában is az adott büntetéstípus eredeti éves aránya jelenik meg. Például: 1950-ben összesen 297 kizárás történt, ami abban az évben a pártfegyelmi határozatok 40,52%-át jelenti. 1950-ben az összes kerületi fegyelmi ügy 11,99%-a bonyolódott le, ami által a 611 fős mintába 73 eset került ebből az évből. A 73 főre vetített 40,52%-os kizárási arány nyomán egy 29,58-as értéket kapunk, ami egész számmal kerekítve kiadja az 1950-es, 30 fős kizárási esetszámot. Az eljárás nyomán kiadott értékek szükséges kerekítése, majd összegzése után némileg módosultak az eredetileg kiszámított éves mintaesetszámok: 1948: 11; 1949: 47; 1950: 74; 1951: 74; 1952: 94; 1953: 122; 1954: 70; 1955: 79; 1956: 40.

eljárás megfelel a szisztematikus mintavétel követelményeinek, és a minta elemzése révén az összes VIII. kerületi pártfegyelmi esetre nézve, sőt, fővárosi vonatkozásban is érvényes megállapítások tehetők.

A pártfegyelmi mintaadatbázis főbb jellemzői

Mielőtt elkezdem a jellemző pártfegyelmi vétkek számbavételét, érdemes megnézni a vizsgálat terepét, vagyis azt, milyen alapvető jellemzők mondhatók el a mintavétel során kialakított állományról. Az összehasonlítások alapjául az eredeti, 6114 esetet számláló állományon kívül egy 1955. január 1-jei, a VIII. kerületi párttagság összetételéről szóló kimutatás szolgál.¹⁴⁰ Hangsúlyozom, hogy nem célom az MDP országos, fővárosi és kerületi statisztikai mutatóival való tételes összehasonlítás elvégzése, itt azt szeretném megmutatni, hogy arányaiban miként értelmezhetőek a kapott értékek.

Nemek szerinti összetétel

Amint azt a minta összeállítása kapcsán jeleztem, előzetesen azt feltételeztem, hogy a pártfegyelmi ügyek nem mutatnak érdemi jellegzetességet a nemek szerinti megoszlásuk alapján. A 6114 eljárás alá vont szereplő közül 4214 (68,92%) volt a férfiak és 1900 (31,08%) a nők száma. A mintába 410 férfi (67,10%) és 201 (32,90%) nő került, vagyis az eredeti *nevek szerinti összetétel* a szűkítés során lényegében nem változott. Az 1955. január 1-jei adatok szerint megnézve a VIII. kerületi párttagok nemek szerinti megoszlását, azt láthatjuk, hogy 67,9%-uk férfi és 32,1%-uk nő volt. Azaz a minta majdnem teljesen, de az eredeti fegyelmi állomány is jórészt visszatükrözi e párttagsági arányokat. Ha a kizárások vonatkozásában nézzük az arányokat, akkor a teljes adatbázist tekintve (3307 kizárás) azt figyelhetjük meg, hogy 2326 (70,34%) férfit és 981 (29,66%) nőt zártak ki a VIII. kerületi pártfegyelmi eljárások során. A mintából (331 kizárás) pedig az állapítható meg, hogy férfiakat 221 (66,77%), nőket 110 esetben (33,23%) zártak ki. Mivel e téren nem rendelkezem viszonyítási mutatóval, így ezek az értékek inkább azt tükrözik, hogy a mintában valamelyest felülreprezentáltak a kizárt női párttagok.

Összességében megállapítható, hogy a körülbelül kétszer annyi VIII. kerületi férfi párttag ugyanebben az arányban képviseltette magát a pártfegyelmi ügyekben, valamint a kizárásoknál is. A kizárásoknál az összes esetet tekintve némi férfitollett figyelhető meg, de ez még a statisztikai hibahatáron belüli érték. Ezen összehasonlítások alapján jogosnak tűnik az az előzetes feltételezésem, miszerint a pártfegyelmi

¹⁴⁰ BFL XXXV.103.a.3. 366. öe. Statisztikai kimutatás a párttagság 1955. január 1-jei összetételéről.

eljárások jellegének megértéséhez a nemspecifikusság vizsgálata nem ad hozzá járulékos értéket.¹⁴¹

Életkor szerinti összetétel

A pártfegyelmi büntetésben részesülő VIII. kerületi párttagok életkor szerinti megoszlásának vizsgálatához a mintában 500 adat áll rendelkezésre.¹⁴² A politikatörténeti munkákból jól ismert, hogy az MDP célzottan törekedett a még „romlatlan”, vagyis az előző politikai kurzusok által kevésbé befolyásolt ifjúság megnyerésére. Előzetesen ezért azt feltételeztem, hogy a fiatalabb korosztályok esetében alacsonyabb, az idősebbek esetében magasabb kizárási arányszám figyelhető meg.

21. táblázat. A VIII. kerületi párttagok korcsoportonkénti megoszlása az 1955. január 1-jei statisztika alapján (%)

	18-24 év	25-30 év	31-35 év	36-50 év	50 év felett
Párttagok (1955.01.01.)	3,4	13,5	13,6	37,7	31,8
Minta fegyelmi (N=500)	7,6	19,6	11,2	40,4	31,2
Minta kizárás (N=283)	8,1	16,3	12,7	40,3	22,6

A 21. táblázat adatai azonban némileg más képet mutatnak. Összességében a 36 év felettieket érte a legtöbb pártfegyelmi eljárás (71,6%); az 1955. januári korcsoportonkénti párttagsági mutatóhoz képest azonban főként a 31 év alatti fiatalok, illetve valamelyest a 36-50 év közöttiek reprezentálták magukat arányuk felett a pártfegyelmi eljárások résztvevői között. Ebben a viszonylatban a 31-35 év közöttiek, illetve a legidősebbek kevésbé voltak „fegyelmezetlenek”. Ha ezt az arányt az ismert korúak kizárásainak (283 eset) vonatkozásában nézzük meg, akkor azt láthatjuk, hogy továbbra is ugyanezek a kategóriák emelkednek ki, de eltérést jelent, hogy a 18-24 év közöttieket – arányukat tekintve – inkább kizárták, mint a 25-30 év közöttieket. A kizárások pártfegyelmi ügyekhez mért arányát tekintve a 31-35 év közöttiek esetében az figyelhető meg, hogy ha fegyelmi eljárás indult ellenük, akkor az nagyobb százalékban végződött kizárással, mint más pártbüntetéssel. Meglepő módon az 50 év felettiek esetében azonban – várakozásaimtól eltérően – mind a párttagsági, mind a fegyelmi ügyek arányától elmarad a kizárásoké.¹⁴³

¹⁴¹ Az egyes vétségtípusok esetében azonban érdemes megnézni a nemek szerinti arányokat, erre vonatkozóan lásd majd a 33. táblázatot.

¹⁴² III esetben (18,1%) nem ismert a pártfegyelmi eljárás alá vont személy életkora.

¹⁴³ A minta legfiatalabb résztvevői (4 eset) 19 éves korukban, míg legidősebbje 83 éves korában kapott pártbüntetést.

A fenti képet árnyalhatjuk, ha a pártstatisztika összevont kategóriáit – 18 és 60 éves kor között – ötévenkénti korcsoportokra bontjuk (22. táblázat). Itt már azt láthatjuk, hogy az összes korcsoportot tekintve a 26-30, illetve a 41-45 év közöttiek voltak a legfegyelmezetlenebbek. A kizárások esetében azonban már az figyelhető meg, hogy az összességében a 41-45 éves korosztályt érintette a legsúlyosabban, de ha a fegyelmi ügyek és kizárások arányait összevetjük, akkor a fegyelmi büntetésekhez mért kizárási arány már a 31-35 és az 51-55 év közöttieket sújtotta a legjobban.

22. táblázat. A VIII. kerületi párttagok fegyelmi ügyeinek korcsoportonkénti megoszlása (%)

	15-20 év	21-25 év	26-30 év	31-35 év	36-40 év	41-45 év	46-50 év	51-55 év	56-60 év	61-70 év	71-80 év	80 év felett
Minta fegyelmi (N=500)	1,6	10,4	15,2	11,2	12,6	14,4	13,4	6,8	6	6,4	1,8	0,2
Minta kizárás (N=283)	2,1	9,5	12,7	12,7	12,7	14,8	12,7	7,8	6,4	6,7	1,8	0

Az egyes kizárási ügyek évenkénti és korcsoportonkénti előfordulásának vizsgálata (23. táblázat) a kis esetszámok miatt nem hozott különösebb eredményt. Az egyes éveket és korcsoportokat tekintve három kiugró kizárási érték figyelhető meg: az összes adatot tekintve 1952-ben a 21 év alattiak kétharmadát eltávolították a pártból, míg 1953-ban a 26-30 év, 1955-ben pedig a 41-45 év közöttiek esetében éltek nagyobb számú kizárással.

Az egyes korcsoportok vizsgálata alapján azt állapíthatjuk meg, hogy nagyobb mértékű volt a fiatalok pártfegyelmi büntetési, egyúttal kizárási aránya, mint azt előzetesen feltételeztem. A várakozásokkal ellentétben viszont alacsonyabb volt az idősek kizárási statisztikája. A büntetések számszerűleg azonban azon előzetes feltételezésemet erősítik meg, miszerint a VIII. kerületi pártszervezet folyamatosan igyekezett a párttagok nem megfelelő életkori mutatóin a pártfegyelmi eszközök segítségével javítani.¹⁴⁴

¹⁴⁴ Ezt persze nyíltan ritkán mondták ki. Cs. Mihály kizárásánál a kerületi kádertitkár a következő kiegészítést tette az alapszervezeti javaslatához: „Az indoklásnál azt a szót, hogy »kora miatt«, ki kell hagyni, mert senkit kora miatt a Pártból el nem távolítottunk.” BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 42/1950.

23. táblázat. A VIII. kerületi párttagok kizárással végződő pártfegyelmi ügyeinek évenkénti és korcsoportonkénti megoszlása (N=283)

	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	Összesen
15–20 év	0	0	0	0	4	2	0	0	0	6
21–25 év	1	2	1	3	8	4	1	7	0	27
26–30 év	0	0	1	4	4	15	1	7	4	36
31–35 év	0	1	2	3	7	10	5	6	2	36
36–40 év	1	1	1	5	6	11	3	6	2	36
41–45 év	1	1	1	2	8	8	7	10	4	42
46–50 év	1	1	2	3	9	11	5	4	0	36
51–55 év	0	2	2	0	5	5	5	3	0	22
56–60 év	0	0	0	3	2	4	3	3	3	18
61–70 év	0	1	1	0	4	6	5	0	2	19
71–80 év	0	0	0	0	0	2	1	1	1	5
80 év felett	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összesen	4	9	11	23	57	78	36	47	18	283

Foglalkozás és származás szerinti összetétel

Egy társadalmi réteg vagy csoport foglalkozási és származási összetételének vizsgálata manapság sem a legegyszerűbb feladat, az 1940–1950-es évekre vonatkozóan azonban ez a megállapítás hatványozottan igaz. A pártstatistikákhoz ezekben az esetekben szinte nem is érdemes fordulni, hiszen a párttagság „szociális összetételének javítása” érdekében ezeket az adatokat állandóan meghamisították, vagy legalábbis erősen manipulálták. A foglalkozások vizsgálatához szerencsére támpontot nyújtanak a népszámlálási adatfelvételek;¹⁴⁵ korszakunkra vonatkozóan az 1949. évi népszámlálás VIII. kerületi, foglalkozási ágak és viszonyok szerint kategóriáit, illetve adatait össze lehet vetni a pártfegyelmi büntetéssel sújtott párttagok foglalkozási adataival.

¹⁴⁵ A népszámlálási adatok nem dolgoztak 1949-ben olyan származási kategorizálással, mint a pártstatistikák, így ilyen értelmű összevetést nem lehetett készíteni. Az adatfelvételtől lásd KSH 1950a. A fővárosi, illetve a VIII. kerületi népességre vonatkozó adatokat lásd KSH 1950b. Az 1960. évi népszámlálás során már más besorolási kategóriákkal dolgoztak, így az azokkal való összevetés jelen vizsgálat során nem volt megoldható.

24. táblázat. A VIII. kerületi pártfegyelmi ügyekben érintettek foglalkozási ágankénti megoszlása (N=611)

Foglalkozási ágak	A VIII. kerületi népesség megoszlása (%)	Fegyelmi esetszám	Fegyelmi arány-szám (%)	Kizárási eset-szám	Kizárások az összes kizárás %-ában	Kizárások a foglalkozási ág %-ában
Ipar	41,50	230	37,64	145	43,81	63,04
Közszolgálat	12,70	119	19,48	52	15,71	43,70
Kereskedelem	12,40	46	7,53	19	5,74	41,30
Nyugdíjasok	7,10	8	1,31	4	1,21	50,00
Közlekedés, postaügy	6,70	42	6,87	19	5,74	45,24
Egyéb foglalkozásúak	6,60	35	5,73	16	4,83	45,71
Háztartási alkalmazottak	3,60	16	2,62	11	3,32	68,75
Eltartott, ismeretlen	2,90	94	15,38	56	16,92	59,57
Napszámosok	2,90	0	0,00	0	0,00	0,00
Bank, biztosítás	1,10	1	0,16	0	0,00	0,00
Mezőgazdaság	0,80	2	0,33	2	0,60	100,00
Szabad-foglalkozásúak	0,80	18	2,95	7	2,11	38,89
Egyházi foglalkozásúak	0,40	0	0,00	0	0,00	0,00
Vagyonukból élők	0,40	0	0,00	0	0,00	0,00
Bányászat	0,10	0	0,00	0	0,00	0,00
Összesen	100,00	611	100,00	331	100,00	54,17

A 24. táblázat adatai azt mutatják, hogy a VIII. kerület gazdasági jellegét tekintve ipari volt, az ipari népesség nagyságát tekintve a harmadik volt a fővárosi kerületek sorában. Azonban azt se feledjük, hogy ebbe az adatba minden iparral foglalkozó bekerült, így az önálló kisiparosok is. Az iparban dolgozók arányát lényegében viszatükrözik az összes esetre számolt fegyelmi és kizárási százalékos értékek, azonban az ipari munkavállalók saját fegyelmi ügyeikhez mért kizárási aránya már igen

magas, 63% feletti értéket mutat. Ennél magasabb értéket csak a háztartási alkalmazottak kategóriájánál láthatunk. A közszolgálatban, illetve a kereskedelemben dolgozók adták 1949-ben a következő legtöbb foglalkozást; fegyelmi arányaikat tekintve azonban meglepő különbség alakult ki közöttük, ugyanis jóval nagyobb volt a közszolgálatban dolgozók fegyelmi ügyeinek és kizárásainak aránya a kereskedőkénél. A következő foglalkozási kategóriáknál már számolni kell azzal is, hogy nem mindegyik képviseltette magát a kerületi pártszervezet tagjai között, vagy ha igen, akkor sem a népességbeli arányának megfelelően, ezért ezekből az adatokból túlzott következtetéseket nem érdemes levonni.

25. táblázat. A VIII. kerületi pártfegyelmi ügyekben érintettek foglalkozási viszonyonkénti megoszlása (N=611)

Foglalkozási viszony szerinti megoszlás	A VIII. kerületi népesség megoszlása (%)	Fegyelmi eset-szám	Fegyelmi arány-szám (%)	Kizárási eset-szám	Kizárások az összes kizárás %-ában	Kizárások a foglalkozási ág %-ában
Munkás	54,20	274	44,84	159	48,04	58,03
Alkalmazott	25,60	215	35,19	97	29,31	45,12
Önálló	16,70	8	1,31	8	2,42	100,00
Segítő családtag	0,60	16	2,62	11	3,32	68,75
Eltartott	2,90	15	2,45	11	3,32	73,33
Nincs adat	–	83	13,58	45	13,60	54,22
Összesen	100	611	100,00	331	100,00	54,17

Érdekesebb adatokat kapunk, ha megnézzük a foglalkozási viszonyonkénti megoszlásokat (25. táblázat). Jól látható, hogy az alkalmazotti kategória képviselői kerületi arányukhoz képest jóval magasabb pártfegyelmi esetszámot produkáltak, azonban a kizárások aránya nem éri el az ügyek felét, bár megjegyzendő, hogy az összes kizárást tekintve a második legmagasabb érték kapcsolódik hozzájuk. Az önálló csoportja a kisiparosokat és a kiskereskedőket takarja, esetükben egyértelmű a kerületi szándék: mindannyiukat kizárták, amelyikük ellen fegyelmi ügy indult. Szintén magas az eltartottak és a segítő családtagok kizárási aránya. A munkások ugyan népességbeli arányaikhoz képest kevesebb ügygel jelentkeznek a mintában, de azok között az esetek többsége kizárással végződött. Az összes kizárás arányát tekintve pedig várakozáson felüli értéket láthatunk a munkások között, még ha az a népességi, illetve párton belüli arányukat nem is éri el.

26. táblázat. A VIII. kerületi pártfegyelmi ügyekben érintettek származási megoszlása (N=611)

Származás szerinti megoszlás	Párttagok (1949; %) ¹⁴⁶	Párttagok (1955; %) ¹⁴⁷	Fegyelmi esetszám	Fegyelmi arányszám (%)	Kizárási esetszám	Kizárások az összes kizárás %-ában	Kizárások a származás %-ában
Munkás	58,49	56	179	29,30	103	31,12	57,54
Paraszt	12,92	13,4	113	18,49	61	18,43	53,98
Kispolgári	n. a.	n. a.	50	8,18	39	11,78	78,00
Alkalmazott (Nagy) polgári, földbirtokos	11,07	15,6	36	5,89	16	4,83	44,44
Értelmiségi	n. a.	n. a.	19	3,11	12	3,63	63,16
Kulák	5,19	8	14	2,29	8	2,42	57,14
Egyéb	n. a.	n. a.	3	0,49	2	0,60	66,67
Nincs adat	12,33	11,9	–	–	–	–	–
Összesen	–	–	197	32,24	90	27,19	45,69
Összesen	100,00	100,00	611	100,00	331	100,00	54,17

A 26. táblázat adatait a származási adatok felvételével kapcsolatos, korábban már jelzett problémák miatt inkább csak érdekességeként közlöm. A kategorizálás alapját a fegyelmi ügyiraton szereplő megnevezés adta vagy – ennek hiányában – az illető saját besorolása. Kontrolladatként két időpontból is mellékeltem pártstatisztikai mutatókat. A munkás származásúak e mutatókat tekintve jóval arányuk alatt szerepelnek a pártfegyelmi ügyekben, de az összes kizárást tekintve mégis ők „vezetnek”. A kispolgári és a polgári származást időközönként megkülönböztették, illetve a pártstatisztikákban főleg rájuk értették az „egyéb” kategóriát, de a tekintetben nincs köztük lényegi különbség, hogy mindkét típusnál magas volt a kizárások aránya.

Születési és lakóhely szerinti összetétel

A mintaadatbázis a fenti, pártstatisztikákkal való összevetésre lehetőséget adó adatok mellett egyéb olyan információkat is tartalmaz, amelyek révén alaposabb áttekintést kaphatunk a VIII. kerületi pártszervezet tagjairól, illetve azok családjairól. Ilyenek

¹⁴⁶ 1949. októberi pártstatisztika alapján (BFL XXXV.95.b. 258. őe. Kimutatások a Budapesti Pártbizottság származási összetételéről, 1948–1949).

¹⁴⁷ 1955. januári pártstatisztika alapján (BFL XXXV.103.a.3. 366. őe.).

például a pártfegyelmi eljárás alá vontak születési és lakóhelyi adatai, amelyek a fővárosba történő, illetve a Budapesten belüli mobilitásra vonatkozóan adhatnak információkat. Ezek az adatok előzetes feltételezésem szerint nem kapcsolhatók össze a pártfegyelmezéssel. Természetesen itt is jelezni kell, hogy olyan mintán vizsgálódunk, amelyet nem a fenti adatok alapján hoztam létre.

A pártstatisztikákban az előzőleg bemutatottakénál ritkábban szerepelt az a kérdés, hol született a pártfegyelmi alá vont párttag, másként fogalmazva: honnan származik? Adatbázisom 611 esetéből 358 személynek ismert a születési helye, amelyből 90 fő, vagyis csupán minden negyedik fegyelmi alá vont (25,19%) született Budapesten, átlagos életkoruk egyébként 41,8 év volt.¹⁴⁸ A további 268 esetben túlzás nélkül állítható, hogy az ország összes vidékéről érkeztek a beköltözők, akiknek átlagos életkora 40,5 év volt. Mindez tükrözi a történeti munkák és migrációs kutatások állítását a dualizmus idején, illetve közvetlenül az I. világháború után a fővárosba történő bevándorlók óriási számát illetően.¹⁴⁹

A népszámlálási statisztikák szerint 1910-ben a VIII. kerület lakosságának 33,1%-a már fővárosi születésű volt,¹⁵⁰ illetve a két világháború közötti Budapest kapcsán az ide irányuló migráció csökkenését feltételezik egyes szerzők,¹⁵¹ ezért érdemes szemügyre venni e tekintetben a pártfegyelmi ügyekben szereplők legfiatalabb generációját. Az 1922 utáni – ismert helyű – születések tekintetében a 104 érintettből csupán 23-an (22,12%) születtek Budapesten. Ezt a számot már kevésbé befolyásolta a világháborús vereség és az időközben elcsatolt országrészekről érkező menekültek születési száma. Mindez az esetleges későbbi – nagyobb adatszámú – vizsgálatok kapcsán megelőlegezi a kérdést: vajon a VIII. kerületi pártfegyelmi eljárások során szigorúbban jártak el a nem a fővárosban születettekkel szemben?

Adatbázisom a fegyelmi eljárás alá vont párttag állandó lakóhelyére vonatkozóan 379 esetben ad konkrét információt. Eszerint 249 alkalommal, vagyis a fegyelmi ügyek 65,7%-ában az eljárás nem kerületi lakost érintett. Azt előzetesen sejteni véltem, hogy a lakóterületi alapon szervezett alapszervezetek tagsága jelenik meg a legnagyobb számban a Józsefvárosban lakók fegyelmi ügyszámában. E feltételezés igazolását jelenti, hogy a 130, VIII. kerületi állandó lakóhelyű, eljárás alá vont személy közül 80 esetében ez így is van. Mindez azt jelzi, hogy mintám vonatkozásában csupán 50-en (13,49%) tevékenykedtek a Józsefvárosban állandó lakóhellyel bírók közül valamelyik VIII. kerületi munkahelyi pártszervezetben, vagyis lényegében ennyien dolgoztak a VIII. kerületben.

Kis adatmennyiségről lévén szó, ezért az adatok jelenleg kétféle értelmezést is lehetővé tesznek. Egyrészt jelezhetik a népesség nagyarányú mobilitását, vagyis

¹⁴⁸ A peremvárosokat is Budapesthez számolva ez a szám 114 fő (31,84%).

¹⁴⁹ Lásd például: Dányi 2000; Dövényi 2001.

¹⁵⁰ Vö. Dányi 2000: 79.

¹⁵¹ Lásd például: Kollega Tarsoly (főszerk.) 1997.

a Józsefvárosból más kerületekbe induló, illetve az ide irányuló ingázást. A lakhely-adatok szerint 33-an érkeztek Budapesten kívülről, közöttük találni péceli, gödöllői, hatvani és kiskunlacházi ingázót is. A fővárosban belüli ingázást tekintve pedig kimagaslóan a legtöbben a szomszédos VII. kerületből érkeztek (36 fő). Másrészt azonban az adatok – akárcsak a nem fővárosi születésűeknél – utalhatnak egyfajta előítéletességre is, amit a nem kerületi, illetve a kerületi lakhelyű párttagok elleni fegyelmi ügyek lényegében $\frac{2}{3}:\frac{1}{3}$ aránya tükröz. Ennek a kijelentésnek a bizonyításához azonban ismerni kellene az időszak kerületi párttagjainak lakóhelyét, de sajnos ilyen jellegű kimutatások nem állnak a rendelkezésemre.

A VIII. kerületi pártfegyelmi ügyek jellemző vétségtípusai

A mintaadatbázis bemutatása után azt vizsgálom meg, milyen jellemző pártfegyelmi vétségeket, avagy a kommunista párt szempontjából nézve, milyen „bűnöket” követtek el a VIII. kerületi párttagok korszakunkban. A vizsgálat révén arra a kérdésre várok választ, mely vétségeket tolerálta a legkevésbé a kerületi pártszervezet, ami utal az adott vétséget eredményező magatartásmóddal vagy tettel kapcsolatos büntető vagy éppen nevelő attitűdre.

A pártfegyelmi vétségekkel kapcsolatban már az első száz adat rögzítése után két alapvető jellemzőre lettem figyelmes. Az egyik, hogy az ügyiratokat összeállító fegyelmi referensek – akiknek elvileg a legjobban kellett ismerniük a pártfegyelmi eljárásrendet – a lehető legszélesebb „vétekváriációs” skálát használták. Ha az általuk használt eredeti megnevezéseket következetesen alkalmaztam volna, akkor legálább 80–100 különböző fegyelmi „bűnt” kellett volna rögzítenem. Az egymástól alig eltérő, jellegében azonos vétségeket ezért igyekeztem ugyanazon megnevezéssel rögzíteni. Ezen eljárás során sikerült a fenti számot harmincötre csökkentenem, így alakult ki a VIII. kerületi pártfegyelmi ügyek *legjellemzőbb fegyelmi vétségeinek* a listája (27. táblázat).

A pártfegyelmi ügyiratok másik fő jellemzője az, hogy egy büntetés indoklásába gyakorta több vétséget is beleírtak, ami jelentősen megnehezítette az ügyek kategorizálását. Ezeknél az eseteknél igyekeztem az ügyet legjobban megjelenítő, legjellemzőbb vétségmegnevezést alkalmazni.

A fegyelmi esetek között nagy számban szerepelt a „pártszerűtlen viselkedése miatt” büntetési indoklás is, amit kezdetben külön vétségként kezeltem, de idővel be kellett látnom, hogy ez egy olyan formula, „gumifogalom” volt, amibe lényegében minden belefért. Ezért a kifejezést külön vétségfajta megnevezésére nem is használtam, hanem a kommunistához nem méltó viselkedést, alkoholizmust, éberség elmulasztását és karrierizmust magában foglaló vétségek gyűjtőtípusa megnevezéseként alkalmaztam a továbbiakban.

27. táblázat. A VIII. kerületi pártfegyelmi ügyek legjellemzőbb vétségei, 1948–1956 (N=611)¹⁵²

Helyezési szám	A fegyelmi vétség megnevezése	Esetszám
1. (III.)	Tagsági, illetve tagjelölti könyv elvesztése	115
2. (II.)	Kommunistához nem méltó viselkedés	83
3. (I.)	Párt iránti közömbösség	80
4. (I.)	Tagdíjfizetés elmulasztása	45
5. (V.)	Lopás	32
6. (IV.)	Múlt elhallgatása	31
7. (VI.)	Munkafegyelem megsértése	27
8. (VII.)	Erkölcstelen magatartás	25
9. (II.)	Éberség hiánya	22
10. (IV.)	Párt- és demokráciaellenes magatartás	18
11. (I.)	Párttagságról való lemondás	17
11. (V.)	Sikkasztás	17
13. (II.)	Iszákosság, alkoholizmus	12
14. (IV.)	Osztályidegen	11
15. (V.)	Bércsalás	9
16. (IV.)	Jobboldali kötődés	8
17. (IV.)	Államellenes bűntett	7
18. (IX.)	Korrupció	6
19. (V.)	Csalás	5
20. (IV.)	Nyilas múlt	5
21. (VIII.)	Bebörtönzés	4
21. (IV.)	Disszidálás	4
21. (IV.)	Klerikális	4
21. (V.)	Valutázás, üzérkedés, feketézés, felhalmozás	4
25. (VIII.)	Büntetett előélet	3
25. (V.)	Hűtlen kezelés	3
25. (II.)	Karrierista	3

¹⁵² A sorszám utáni zárójelzett római szám az adott vétségnek a 28. táblázat fő vétségtípus szerinti besorolását mutatja. Az egyes vétségek részletes elemzését a következő alfejezet tartalmazza.

Helyezési szám	A fegyelmi vétség megnevezése	Esetszám
28. (IX.)	Erőszakos cselekedet	2
28. (VIII.)	Gondatlan fegyverkezelés	2
28. (VIII.)	Közlekedési bűncselekmény	2
31. (V.)	Csempészés	1
31. (V.)	Gazdasági bűncselekmény	1
31. (IV.)	Koncepció ügy	1
31. (IV.)	Baloldali elhajlás	1
31. (X.)	Adminisztrációs hiba	1
Összesen		611

Ahhoz, hogy a fenti harmincöt vétséget könnyebb legyen elemezni, a megközelítőleg azonos típusú vétkek összevonása után létrehoztam tíz úgynevezett *vétségtípust* (28. táblázat). A besorolás szükségképpen egyedi, ugyanis a korabeli statisztikák nemigen adnak ilyen jellegű kategorizálásra támpontokat. A típusok kialakítására leginkább két, a „pártfegyelmi munkáról” készített VIII. kerületi előterjesztés hatott. Az 1954. november 11-ei VB-ülésre készített jelentés a következő vétségek kategóriákat használta: politikai, büntett, gazdasági, erkölcsi.¹⁵³ Ez esetben szinte csak tippelni lehet, melyik vétket hova sorolhatta az előterjesztés szerzője. Az 1956. január 26-ai VB-ülésre készített jelentés már gazdagabb típuskínálatot mutat: átjelentés elmulasztása, tagdíj nem fizetés, passzivitás, nem akar tag lenni, büntetett, erkölcsi, tagkönyvelvesztés, egyéb.¹⁵⁴ Ez már használhatóbb lenne, de az először felsorolt négy vétség gyakran egyetlen ügyben is megjelent, s ez máris csökkent a előterjesztés kínálta modell életképességét. Természetesen a fővárosi és az országos pártfegyelmi ügyiratokban is találkozni különböző kategorizálásokkal, de egyiknél sem találtam a konkrét besorolás alapját jelentő magyarázatot.

Amint az adatokból megfigyelhető, a VIII. kerületi párttagok leginkább azért kaptak pártbüntetést, mert hanyagolták a pártkötelezettségeik teljesítését, nem viselkedtek kommunistához méltóan és igen gyakran elhagyták a tagkönyveiket. E három főbb típus az összes ügy 61,7%-át jelenti. Viszonylag magas továbbá a valamilyen politikai okból, illetve a vagyon elleni vagy gazdasági bűncselekmény nyomán fegyelmi eljárás alá vontak aránya is. A mintába továbbá körülbelül 4%-nyi munkafegyelemmel, illetve erkölcstelen viselkedéssel kapcsolatos ügy, illetve néhány kisebb esetszámú vétségtípus került.

Az éves pártfegyelmi ügyszámok kapcsán már jeleztem, hogy az 1955. évi kerületi fegyelmi statisztikában szereplő határozatszám korrelál az általam fellelt fegyelmi

¹⁵³ BFL XXXV.103.a.3. 330. őe.

¹⁵⁴ BFL XXXV.103.a.3. 384. őe.

határozatokéval. Szerencsére ez a jelentés tartalmazza a fegyelmi vétségtípusok imént ismertett viszonylag bővebb kategorizálását is, így érdemes az általam alkalmazott besorolás kontrollja gyanánt felhasználni.

28. táblázat. A VIII. kerületi pártfegyelmi ügyek főbb vétségtípusai, 1948–1956 (N=611)

Sorszám	Vétségtípus	Esetszám (fő)	Aránya (%)
I.	Pártélet elhanyagolása	142	23,24
II.	Pártszerűtlen viselkedés	120	19,64
III.	Tagsági könyv elvesztése	115	18,82
IV.	Politikai jellegű ok	90	14,73
V.	Vagyon elleni és gazdasági bűncselekmény	72	11,78
VI.	Munkafegyelem megsértése	27	4,42
VII.	Erkölcstelen magatartás	25	4,09
VIII.	Egyéb bűncselekmény	13	2,13
IX.	Korrupció	6	0,98
X.	Adminisztrációs hiba	1	0,16
Összesen		611	100,00

A 29. táblázat arányai lényegében visszatükrözik az egyértelműen megfeleltethető tagkönyvelvesztések és erkölcstelen cselekedetek arányát, azonban jóval magasabb a pártéletet valamilyen okból elhanyagolók száma a mintában szereplő értékhez képest. Ennek magyarázata kapcsán visszautalnék a statisztikai fejezetre, ahol láthattuk, hogy a korszak végén megnőtt a pártból való törlések száma, ami utal arra a tendenciára, hogy az emberek ekkor már kevésbé ragaszkodtak párttagságukhoz. Az átjelentés elmulasztása kapcsán pedig a szervezeti rész végén láthattuk, hogy 1955-től kezdtek szigorúbban szankcionálni e vétség elkövetőit.

Mindez felveti, hogy ne csak az összesített vétségtípusok arányait, hanem azok időbeni változásait is megvizsgáljuk. A 30–31. táblázat adatai megerősítik azt az elgondolást, hogy az egyes vétségtípusok gyakorisága korántsem volt állandó, hanem az MDP különböző szakaszaiban más-más vétségek fordultak elő nagyobb arányban. Az elemzés előtt azonban hozzá kell tennem, hogy a pártfegyelmi büntetéstípusok szerint kiválogatott minta nem feltétlenül tükrözi pontosan vissza a vétségtípusok aktuális arányait.

A táblázatokból egyértelműen megállapítható, hogy az összességében leggyakoribb vétségtípus – a pártélet elhanyagolása – 1952-től válik egyre meghatározóbbá, 1955–1956-ban pedig már az ügyek körülbelül felét uralja, ami máris jobban visszautal az 1955-ös kerületi jelentés arányait. Mindez azt mutatja, hogy – legalábbis a minta vonatkozásában – a párttagok pártmunkától való elfordulása, a párt iránt érzett „közönyössége” várakozásaimmal ellentétben nem 1953 után, hanem már 1952-ben

megkezdődött. Ez azt jelenti, hogy a párttól való eltávolodás nem Nagy Imre hatalomra kerülésével hozható közvetlen összefüggésbe, hanem egyéb okokkal magyarázható, amelyeknek feltételezhetően közülük van például az 1952. évi katasztrofális gazdasági mutatókhoz és az életszínvonal folyamatos romlásához.¹⁵⁵ A sors fintora és talán nem is véletlen egybeesés, hogy a személyi kultusz csúcspontjaként aposztrofált, Rákosi Mátyás 60. születésnapját hozó esztendő indította el tehát a párttagok MDP iránt érzett közönyösségének lavináját. Mindez a csökkenő taglétszámmal együtt a kommunista pártban való csatlódottság fokjelzőjeként értelmezhető. A korszak végének vétségstatisztikája pedig a pártélet elhanyagolásának olyan kiemelkedő értékét mutatja, ami már egyértelműen túlmutat mintánkon és arra az általános tendenciára utal, miszerint a párttagok egyre inkább érzéketlenné váltak az állampárt és vezetőinek mondanivalója iránt. Ezt jól tükrözi a *Szabad Nép* 1956. október 13-ai vezércikke is:

„Nem kell senkinek sem a pártélet további demokratizálódásától, a pártélet kereteiben folyó vitáktól, eszmecsereitől a pártfegyelmet féltetni. Féltetni inkább ennek ellenkezőjétől kell. Ha végignézzük egy kerületi pártbizottság folyó fegyelmi ügyeinek aktáit, azt látjuk, hogy sok egyszerű, 1945-ös, 1946-os munkás-párttag ellen folyik pártfegyelmi vizsgálat passzivitás, a pártmunka és a tagdíjfizetés teljes elhanyagolása miatt. Nem jogos-e a feltevés, hogy legtöbbjüket politikai munkánk hibái és a párttagok jogainak megcsorbítása, véleményük és panaszaik semmibevevése vitte passzivitásba? Jogos bizony.”¹⁵⁶

29. táblázat. Az 1955. évi VIII. kerületi pártfegyelmi ügyek vétségtípusai egykorú feljegyzésben (N=817)¹⁵⁷

Vétségtípus	Esetszám (fő)	Arány (%)
Tagdíj nem fizetés	168	20,56
Átjelentés elmulasztása	163	19,95
Passzivitás	152	18,60
Tagsági könyv elvesztése	115	14,08
Elintézetlen, nincs döntés	73	8,94
Büntetett	59	7,22
Erkölcsei	40	4,90
Egyéb	26	3,18
Nem akar tag lenni	21	2,57
Összesen	817	100,00

¹⁵⁵ Lásd például: Pető-Szakács 1985: 189–212.

¹⁵⁶ *Szabad Nép*, 1956. október 13. 1.

¹⁵⁷ A táblázat adatainak forrása: BFL XXXV.103.a.3. 384. őe.

30. táblázat. A VIII. kerületi pártfegyelmi ügyek vétségtípusainak aránya évenkénti bontásban (% , N=611)

Sorszám	Vétségtípus	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	Össz.
I.	Pártélet elhanyagolása	0	6,38	14,86	8,11	21,28	21,31	27,14	48,10	47,50	23,24
II.	Pártszerűtlen viselkedés	36,36	38,30	32,43	27,03	20,21	9,84	21,43	6,33	7,50	19,64
III.	Tagsági könyv elvesztése	0	0	4,05	21,62	25,53	26,23	15,71	29,11	15,00	18,82
IV.	Politikai jellegű ok	36,36	31,91	20,27	18,92	9,57	16,39	8,57	5,06	7,50	14,73
V.	Vagyon elleni és gazdasági bűncselekmény	9,09	12,77	6,76	16,22	14,89	16,39	8,57	3,80	12,50	11,78
VI.	Munkafegyelem megsértése	0	6,38	6,76	6,76	3,19	0,82	10,00	2,53	2,50	4,42
VII.	Erkölcstelen magatartás	18,18	2,13	5,41	0	4,26	5,74	2,86	3,80	5,00	4,09
VIII.	Egyéb bűncselekmény	0	0	5,41	1,35	0	1,64	5,71	1,27	2,50	2,13
IX.	Korrupció	0	2,13	2,70	0	1,06	1,64	0	0	0	0,98
X.	Adminisztrációs hiba	0	0	1,35	0	0	0	0	0	0	0,16
Összesen		100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

31. táblázat. A VIII. kerületi pártfegyelmi ügyek a vétségtípusok évenkénti bontásában (esetszám, N=611)

Sorszám	Vétségtípus	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	Összesen
I.	Pártélet elhanyagolása	0	3	11	6	20	26	19	38	19	142
II.	Pártszerűtlen viselkedés	4	18	24	20	19	12	15	5	3	120
III.	Tagsági könyv elvesztése	0	0	3	16	24	32	11	23	6	115
IV.	Politikai jellegű ok	4	15	15	14	9	20	6	4	3	90
V.	Vagyon elleni és gazdasági bűncselekmény	1	6	5	12	14	20	6	3	5	72
VI.	Munkafegyelem megsértése	0	3	5	5	3	1	7	2	1	27
VII.	Erkölcstelen magatartás	2	1	4	0	4	7	2	3	2	25
VIII.	Egyéb bűncselekmény	0	0	4	1	0	2	4	1	1	13
IX.	Korrupció	0	1	2	0	1	2	0	0	0	6
X.	Adminisztrációs hiba	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Összesen		11	47	74	74	94	122	70	79	40	611

A közömbösséggel ellentétes irányú folyamatot figyelhetünk meg a pártszerűtlen viselkedéssel és a politikai okokkal jellemzett vétségtípusok esetében. A korszak első éveiben e két típus adta a vétségek döntő többségét, majd ez az arány fokozatosan csökkent 1952-ig, és ugyan 1953-ban a politikai okok, 1954-ben a pártszerűtlen ügyek aránya ideiglenesen emelkedett – részint már a fellebbezések okán –, de 1955-től kezdve mindkettő szerepe eljelentéktelenedett. Ez feltételezésem szerint

azt mutatja, hogy a pártfegyelmi eljárások a korszak elején még kifejezetten „tisztogató” jellegűek voltak, amelyek célja a politikailag nem megengedett nézetet vallók, osztályidegenek, hívók stb., illetve a nem kommunistához méltó módon viselkedők rendszabályozása volt.

A tagsági és tagjelölti könyvek elvesztése kapcsán 1951-től kezdve végig stabilan magas értékeket tapasztalhatunk. Bár a mintában vannak hullámzások, illetve a korai időszakra vonatkozóan nem kerültek be adatok, de a tagkönyvekhez való kritikus hozzáállás már 1949-től kezdve jellemezte a párttagokat, amit a párt vezetése igyekezett szigorúan szankcionálni.¹⁵⁸ Úgy tűnik, e törekvést összességében nem koronázta siker.

32. táblázat. A VIII. kerületi pártfegyelmi vétségtípusok kizárási arányszámai, 1948–1956 (N=611)

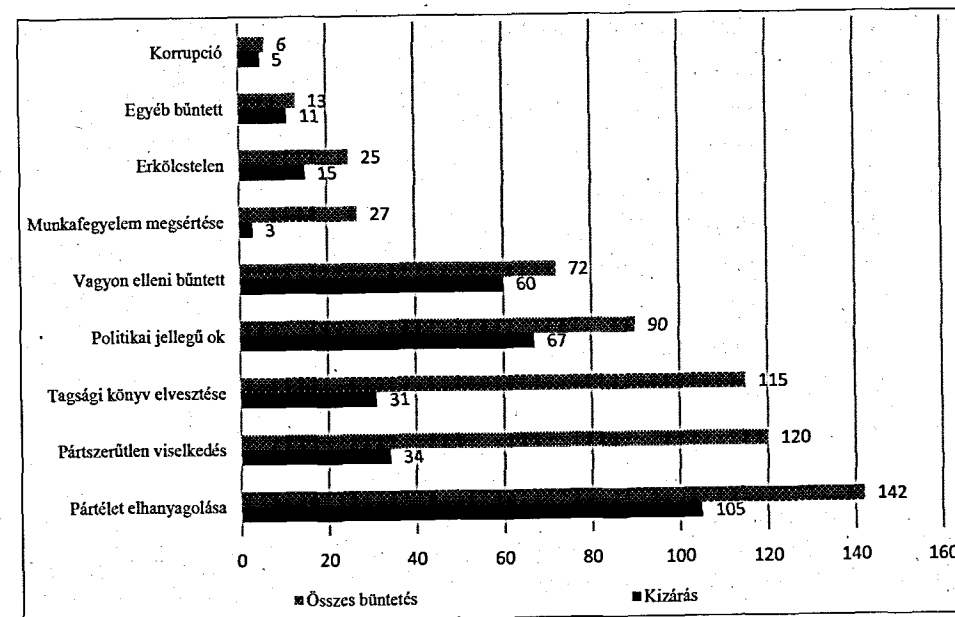
Sorszám	Vétségtípus	Eset-szám (fő)	Kizárás (fő)	Kizárások aránya a típus %-ában	Kizárások aránya az összes kizárás %-ában
I.	Pártélet elhanyagolása	142	105	73,94	31,72
II.	Pártszerűtlen viselkedés	120	34	28,33	10,27
III.	Tagsági könyv elvesztése	115	31	26,96	9,37
IV.	Politikai jellegű ok	90	67	74,44	20,24
V.	Vagyon elleni és gazdasági bűncselekmény	72	60	83,33	18,13
VI.	Munkafegyelem megsértése	27	3	11,11	0,91
VII.	Erkölcstelen magatartás	25	15	60,00	4,53
VIII.	Egyéb bűncselekmény	13	11	84,62	3,32
IX.	Korrupció	6	5	83,33	1,51
X.	Adminisztrációs hiba	1	0	0,00	0,00
Összesen		611	331	54,17	100,00

¹⁵⁸ Erre utal az MDP KV Szervező Bizottsága 1949. szeptember 5-ei ülése is, amelyen a tagsági könyvek elvesztésének büntetéséről is szó esett (MNL OL M-KS 276-55. 86. őe.).

Korszakunkban minden évben szerepelnek a vétségek között különböző *vagyon elleni és gazdasági bűncselekmények*. Az 1951–1953 közötti kiugró értékek kapcsán ismételtén feltételezhetjük a rossz életkörülményeket a háttérben. Az mindenesetre sokatmondó mutató, hogy a VIII. kerületi párttagok fegyelmi vétségei közül minden kilencedik valamilyen gazdasági jellegű bűncselekménnyel hozható összefüggésbe. A táblázat adataiból továbbá az állapítható meg, hogy a *munkafegyelem megsértői*, az *erkölcstelenek*,¹⁵⁹ a *korrupáltak*, illetve az *egyéb bűncselekményeket elkövetők* többé-kevésbé állandóan alacsony arányt mutatnak az összes fegyelmi vétséghez viszonyítva.

Mielőtt rátérnénk az egyes vétkek részletesebb elemzésére, érdemes megvizsgálni a típusonkénti kizárási adatokat, amelyek arra mutatnák rá, miként tolerálta a kerületi pártszervezet az egyes vétségtípusokat (32. táblázat).

Ha az összes kizáráshoz mért típusonkénti értékeket nézzük, akkor némi eltérést tapasztalhatunk az összes fegyelmi eset rangsorához képest. Bár ebben az esetben is a pártéletet elhanyagolók állnak a lista élén, azonban utánuk az esetszámokat tekintve a 4. és 5. helyen szereplő politikai okból, illetve a vagyon elleni és gazdasági bűncselekmények okán kizártak következnek. Ez egyértelműen azt jelenti, hogy a kerületi pártszervezet nem tűrte az efféle vétségeket.

7. ábra. A VIII. kerületi pártfegyelmi vétségek fő típusai és kizárási számaik (N=611)
Forrás: a 32. táblázat adatai alapján

¹⁵⁹ Az erkölcstelen magatartás 1948-as kiugró értéke főként az alacsony esetszámnak köszönhető.

A típusokon belüli kizárási arányok vizsgálata tovább árnyalja a fenti megállapításokat. E tekintetben ugyanis az egyéb bűncselekmények elkövetői vezetnek: ők jellemzően börtönben ülő vagy büntetett előéletű személyek voltak. E téren is kiemelkedően magas a vagyon elleni és gazdasági bűntettekben érintettek aránya, de ugyanekkora, 83,33%-os kizárási mutatót produkáltak a korrupcióval vádoltak is. Úgyszintén magas, 75% körüli értéket mutat a politikai okokból, illetve a pártélet elhanyagolása folytán kizártak aránya. Érdemes még az erkölcstelen kategóriát kiemelni, amelynél az eljárások 60%-a végződött kizárással. A tagkönyvelvesztés, pártszerűtlen magatartás mindössze 30% alatti saját kategórián belüli kizárást mutat, ennél pedig még kisebb a munkafegyelem megsértéséért eltávolítottak aránya.

33. táblázat. A VIII. kerületi pártfegyelmi vétségtípusok megoszlása a nők arányában, 1948–1956 (N=611)

Sorszám	Vétségtípus	Összes (fő)	Nők (fő)	Nők aránya a típus %-ában
I.	Pártélet elhanyagolása	142	63	44,37
II.	Pátszerűtlen viselkedés	120	35	29,17
III.	Tagsági könyv elvesztése	115	43	37,39
IV.	Politikai jellegű ok	90	30	33,33
V.	Vagyon elleni és gazdasági bűncselekmény	72	16	22,22
VI.	Munkafegyelem megsértése	27	5	18,52
VII.	Erkölcstelen magatartás	25	5	20
VIII.	Egyéb bűncselekmény	13	2	15,38
IX.	Korrupció	6	1	16,67
X.	Adminisztrációs hiba	1	1	100
Összesen		611	201	

A vétségtípusok elemzésének a végén nézzük meg, mit mutatnak a fegyelmi statisztikák e téren a nők vonatkozásában. Mint azt korábban már jeleztem, a VIII. kerületi párttagok körülbelül egyharmada volt nő, és ez az arány jellemző a fegyelmi eseteik előfordulásait tekintve is (32,90%). Ha a vétségtípusok nemi megoszlására tekintünk (33. táblázat), akkor azt láthatjuk, hogy ehhez képest kimagasló értékű a pártélet elhanyagolása esetükben (majdnem az összes eset felét produkálva), ami jelentősen meghaladja a jelzett arányukat. Ezenkívül a tagkönyvelvesztés vétkét követték el viszonylag nagy számban, ami szintén meghaladja mind a párttagsági, mind a fegyelmi arányaikat. Ez a vétségtípus a férfiak valamelyest kisebb aránya

miatt lett végül harmadik az összesítésben. A nők arányaiknak megfelelő mértékben vétekettek politikai okokból, viszont esetükben csak a negyedik helyre került a pártszerűtlen viselkedés. A többi vétségtípus tekintetében az összesített sorrend tükröződik vissza annyival kiegészítve, hogy ezekben a nők arányukat tekintve kisebb mértékben fordulnak elő.

A VIII. Kerületi Pártbizottság pártfegyelmi vétségekkel szembeni fellépése kapcsán elmondható, hogy az kifejezetten represszív módon intézkedett a pártéletet elhanyagoló, a valamilyen bűnt elkövetők vagy korábban büntetettek, a politikai okokból vagy a kommunista erkölcs megsértése okán eljárás alá vont párttagokkal szemben. Az ezen esetekben kimutatott minimum 60%-os kizárási arány egyértelműen jelzi a büntető jelleget. A tagsági könyvüket elvesztők, a pártszerűtlen magatartásban, illetve a munkafegyelem megsértésében vétkesek esetében – főleg az első két típusnál – ugyan sok pártfegyelmi eljárást zárt határozattal a kerületi pártszervezet, azonban a 30% alatti kizárási arány ezen eljárások nevelő jellegéről tesz tanúbizonyságot, vagyis ezek a vétségtípusok a korábban említettekhez képest kevésbé számítottak bűnnek a párt szemében.

A pártfegyelmi vétségek részletes elemzése

A továbbiakban a vétségtípusok gyakoriságának sorrendjében mutatom be a hozzájuk tartozó vétségeket és azok főbb jellemzőit, amelyek révén pontosítani lehet majd az egyes típusok korábbiakban leírt értelmezését. E jellemzés hol rövidebb, hol hosszabb magyarázatot kíván, így az egyes alfejezetek között lesznek terjedelmi különbségek. Az egyes vétségek kapcsán immár konkrét eseteket, szövegrészleteket is bemutatok, amelyek betekintést nyújthatnak a párttagok fegyelmi eljárás során alkalmazott taktikaiba, az egyéni döntéshelyzetekbe, illetve a korszak mindennapi problémáiba is.¹⁶⁰ Ismételtlen felhívom arra a figyelmet, hogy az ügyleírások a pártfegyelmi dokumentumokból származnak, azaz elsősorban a fegyelmi ügyben eljárók véleménye jelenik meg bennük. Ez azt jelenti, hogy egyáltalán nem biztos, hogy valaki például valóban szidta a pártvezetőket vagy botrányosan viselkedett, csak azt tudjuk biztosan, hogy ellenük ilyen apropóból indult eljárás, és emiatt kaptak pártbüntetést.¹⁶¹

¹⁶⁰ Az Adminisztrációs hiba kategóriája mindössze egyetlen esetet takar, ami egy adminisztrációs okokból ki nem állított tagkönyv miatt indított pártfegyelmi eljárás eredménye. Az esetről a „napirendre térés” határozatánál több információ nem áll rendelkezésre, ezért annak további részletezésétől eltekintek.

¹⁶¹ A bemutatás alapvetően a 601 fős mintaadatbázis állományára támaszkodik. Ha nem a mintából származó ügyet említek, azt a hivatkozásban külön jelölöm.

A pártélet elhanyagolása

E legtöbb pártfegyelmi vétséget magában foglaló típus három, egymástól többé-kevésbé elkülöníthető egységre bontható (34. táblázat). Azért csak többé-kevésbé, mivel azokat a párttagokat, akiket a pártélet elhanyagolásával vádoltak, gyakorta gyanúsították meg a típus többi vétségének elkövetésével is. A vétségtípus értelmezése mindazonáltal különösebb problémát nem jelent: azoknak az ügyeiben alkalmazták az efféle indoklást, akik valamilyen oknál fogva nem teljesítették a párttagok számára előírt kötelezettségeket.

34. táblázat. A pártélet elhanyagolása típus vétségenkénti megoszlása (N=611)¹⁶²

Sorszám	Vétség	Esetszám			Kizárás		
		(fő)	Saját típus %-ában	Összes %-ában	(fő)	Arány a típus %-ában	Arány az összes kizárás %-ában
1. (3.)	Párt iránti közömbösség	80	56,34	13,09	63	78,75	19,03
2. (4.)	Tagdíjfizetés elmulasztása	45	31,69	7,36	31	68,89	9,37
3. (11.)	Párttagságról való lemondás	17	11,97	2,78	11	64,71	3,32
Összesen		142	100,00	23,24	105	73,94	31,72

A párt iránti közömbösség összességében a harmadik leggyakoribb vétségfajta volt. E váddal elsősorban azokat illették, akik a fegyelmi indoklás szerint hosszú ideje nem végeztek pártmunkát; közömbösek voltak a párt céljait illetően;¹⁶³ illetve képzetlenek voltak, de nem akartak részt venni a pártoktatásban. 1954-től kezdve a más alapszervezetbe történő átjelentkezés elmulasztása is egyre gyakrabban tűnik fel e kategória vétkezőinél. Ezt a vétségtípust egyáltalán nem tolerálta a kerületi pártvezetés, és az esetek 78,75%-ában kizárta a vétkezőt. E kategória adja tehát a vétségtípust sújtó

¹⁶² A sorszám utáni zárójelzett szám a 27. táblázatban közölt vétségek sorrendjét jelzi, a további táblázatokban ezt külön nem jelzem.

¹⁶³ Például ilyen kijelentések nyomán: „Szarak rá, velem nem csináltok munkaversenyt.” J. Erzsébetet ezért ki is zárta a BRFK Fogház és Toloncház pártszervezete, de a kerületi pártbizottság fiatal kora miatt nevelhetőnek ítélte meg és szigorú megrovásra módosította a büntetését (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 237/1949). K. Pál (13. körzet) szerint „semmi változás nem történt a múlt rendszerrel szemben [sic!], őt viszont kizárták ezért a kijelentéséért (uo. 164/1949).

szigor alapját, a másik kettő vétség büntetése valamelyest enyhébb volt. Az esetek több mint felében a nőket vádolták meg ezzel a vétséggel, ami mind a párttagsági, mind a fegyelmi arányaikat jócskán meghaladja. Ráadásul 81%-ukat ki is zárták a pártból, ami azt mutatja, hogy szigorúbban büntették e vétség esetében a nőket, mint a férfiakat – legalábbis ebben a mintában (vö. a 40. táblázattal).

Az MDP pártfegyelmezése hiába vált 1950 után egyre inkább bürokratikus eljárásrendszerre, az emberi tényezőt természetesen így sem lehetett kiküszöbölni. Ebben az esetben nemcsak a kerületi fegyelmi referenseken, hanem már az alapszervezeti ügyek kivizsgálóinak hozzáállásán is eldőlhetett egy-egy pártfegyelmi ügy. A vizsgált típus kapcsán is kifejezetten egyéni értelmezés döntötte el, hogy ha valaki betegsége vagy iskolái miatt nem végezte el a rá kirótt pártmunkát, akkor azért milyen büntetést érdemel. A több ízben is emlegetett Berczeliné például Sz. Júlia (1. körzet) esetében felülbírálta az alapszervezet kizárási javaslatát, mivel kiderítette, hogy az illető „agyideggyulladás” miatt volt képtelen a pártmunkára, azonban sem a VIII. Kerületi Fegyelmi Bizottság, sem a Pártbizottság nem támogatta e döntésében, így Júliát végül mégis kizárták a pártból.¹⁶⁴

A tagdíjfizetés elmulasztása jelentette a negyedik legtöbb vétséget, de önmagában már kevesebb embert érintett, viszont gyakorta kapcsolódott a közömbös párttagok ügyeihez. Ha csak ez szerepelt a fegyelmi büntetés indoklásában, akkor e vétség általában több hónapos tagdíjtartozásra utalt, ami gyakran egy-két éves elmaradást is jelenthetett. Az ilyen jellegű ügyek csak akkor nem végződtek kizárással, ha az illetőről úgy vélekedtek, hogy párttagságának megtartása hasznosabb lehet a párt számára („még fiatal”, „munkatársai szeretik”, „jó a munkához való viszonya” stb.), és ha természetesen az elvárt önkritika után befizette tartozásait. A minta adatai alapján a nőket 80%-ukban büntették e vétségért kizárással, ami jócskán magasabb a típus átlagához képest.

A tagdíj be nem fizetése a szervezeti szabályzat szerint amúgy nem is eredményezhetett volna más büntetést, mint kizárást:

„9. A párttag vagy tagjelölt, aki három hónapig indokolatlanul nem fizet tagsági díjat és ezen idő elteltével felszólítás ellenére sem tesz eleget köteletségének, megszűnik a párt tagja, illetve tagjelöltje lenni.”¹⁶⁵

A vétség viszonylag komoly szankcionálása nem meglepő, hiszen a kommunista párttagok egyik alapvető kötelessége volt a tagdíj pontos megfizetése.¹⁶⁶ Ennek kezdetben még inkább gazdasági jellegű okai voltak, de már 1945-ben megjelent a politikai indok is, azaz a kommunista párttagoknak fegyelmezettségükben is

¹⁶⁴ Sz. Júlia fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 457/1950).

¹⁶⁵ Izsák (főszerk.) 1998: 35.

¹⁶⁶ Lásd erről: A párttagsági díjról. Szabad Nép, 1952. szeptember 19. 2.

el kell különülniük a többi párt támogatóitól, és ennek fontos része volt a tagdíj állandó megfizetése.¹⁶⁷ P. Gábor tagjelölt sajátosan védekezett, amikor azzal vádolták meg, hogy nem fizet tagdíjat:

„Annyira le van kötve az ember [a munkával], hogy jóformán egy szabad délutánja nincsen. Én nagyon szívesen dolgozom egy héten három napot akár éjfélig is, és végzek társadalmi munkát, de legyen annyi időm, hogy szórakozni is tudjak, mert én még fiatal vagyok.”

Gábort az Állami Pénzverde alapszervezetének reagálása valószínűleg nem nyugtatta meg: „Lehet üzenen belül is egy baráti kört kialakítani, ahol jól érzed magad és jól szórakozol.” Mindenesetre nem kértek neki pártbüntetést, de a kerületi pártbizottság megszüntette tagjelöltségét.¹⁶⁸

A párttagságról való lemondás az MDP-ből való – elvileg – önkéntes távozást jelentette. Gyakran a „nem akar tag lenni” kifejezéssel szerepel a fegyelmi indoklásokban. E vétségkategóriának csak két kifutása lehetett: vagy kizárták a párttagot (ezzel nem hagyva meg neki az önkéntes távozás lehetőségét), vagy pedig kérésének megfelelően törölték a nyilvántartásból. A nők közül az összes érintettet kizárták, azaz esetükben ismét nagyobb arányban éltek ezzel a büntetéssel, mint a férfiak esetében (vö. a 40. táblázattal).¹⁶⁹ A párttagság törlését általában idősebb vagy beteg párttagoknál alkalmazták, és ennek pártbeli megítélése sokkal kevésbé volt súlyos, mint a kizárásának.

A párttagságról való lemondásnak természetesen a saját vagy családtagja rossz egészségügyi állapotán kívül¹⁷⁰ más okai is lehettek. N. Lajosról például azt írta a fegyelmi referens, hogy „nem akar párttag lenni”, felesége „fanatikus szombatista”, és „azt állítja, épp olyanira nyomorog, mint az előző rezsimben” – persze ki is zárták ezután.¹⁷¹ Más valakiről a fegyelmi előterjesztés azt állította, hogy „nem akar politizálni, nem fizet tagdíjat, mert 4 hozzátartozóját kitelepítették, a taggyűlési szavazást meg sem várva asztalra csapta tagkönyvét és kiment”.¹⁷² Az „asztalra csapott tagkönyv” kifejezés, mint különösen durva, pártszerűtlen aktus, viszonylag gyakran fordul elő a pártfegyelmi ügyekben, például: „Asztalra dobta tagkönyvét, mikor megbírálták, hogy nem végez elég pártmunkát: »nem veszít semmit, ha nem lesz a Pártnak

¹⁶⁷ Az MKP tagdíjfizetéssel kapcsolatos elvárásairól, illetve a tagdíjfizetési rendszerről lásd Kende Tamás remek összefoglalását (főként: Kende 2014: 28–63).

¹⁶⁸ P. Gábor fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 220/1950). Az ügy nem a minta része.

¹⁶⁹ Az adatbázis adatai szerint hat főből ötöt zárt ki a VIII. Kerületi PB, egy esetben újrazivizsgálta az ügyet, majd azután zárta ki az érintettet.

¹⁷⁰ F. Lászlóné például beteg édesanyja ápolása miatt adta vissza tagkönyvét, mivel „nincs ideje a pártmunkára” (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 341/1950).

¹⁷¹ N. Lajos fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 50/1953).

¹⁷² W. Pál fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 193/1953).

tagja» – mondta”.¹⁷³ A mintába került minden ilyen esetben kizárás volt a pártbüntetés. Az további vizsgálatot igényel, hogy a párttal szemben hasonló szituációban felmutatott düh járt-e egyéb következményekkel, illetve kérdéses, hogy ezek a párttagok mennyire voltak tisztában azzal, hogy korántsem veszélytelen a párt nyilvános megtagadása.

1954-től – mint korábban láthattuk – növekedett a pártot önként elhagyni kívánók száma. Ide tartozik az Iskolai Szemléltetőeszközök Intézeténél dolgozó H. E. esete is, amit hosszabban ismertetek, mivel fennmaradt két (egy öt-, illetve egy későbbi, egyoldalas) levele, amelyekben kifejtette a kilépés indokait. Mindkét levelet az alapszervezet párttitkárának írta, a másodikhoz csatolva a visszaadott tagkönyvét is.¹⁷⁴ Mi volt az oka, hogy el akarta hagyni a pártot?

„1. Egészségi állapotom romlása és gyenge idegzetem.

2. Lelkiismeretem. Én szeretem szakmámat, a biológiát és úgy éreztem és érzem, hogy a párttagsági kötelezettségeimnek eleget akarok tenni, akkor szerettem tárgyat kell elhanyagolnom, esetleg munkámban sem érem el azt az eredményt, amit egyébként elérnék, vagy elhanyagolom párttagsági kötelezéseimet.”

A korábban íródott, személyes, a végén már kétségbeesett hangvételű levélből azonban ennél jóval több információt is megtudunk:

„Engem az én szüleim születésemtől kezdve túl komoly és lelkiismeretes embernek neveltek. Valódi gyermekkorom nem is volt. A babát 6 éves koromban kivették a kezemből, mert én már iskolás lány voltam és kisebb testvéreimnek kis mamája kellett, hogy legyek. [...] 9 éves korom óta természetrajz-földrajz szakos tanári pályára készültem. [...] Később nagyon megszerettem az irodalmat és a zenét. Reális tárgyak soha soha nem érdekeltek. Nem érdekelt a politika, gazdaságtan, számtan. – Azóta sem változtam. Szeretem a természetet, az élők világát, a zenét, a romantikusait és nem szeretem a komoly, való prózai életet. Szenvedek embertársaim körében, akik számítók, törtető, könyöklők, akik a szép mellett elmennek. [...]

A Pártba 1948 januárjában léptem. – Kollégáim beszéltek rá, mondván, hogy ha valakinek, hát nekem ott a helyem, mert én a munka alapján ítélem meg embertársaimat és persze elsősorban magamat, demokratikus érzelmű vagyok, mert nem számít semmit nekem, hogy ki kinek a fia vagy lánya. Az egyén belső értékét nézem. [...] Párttagságomat úgy fogtam fel, mint szintvállást [sic!] a demokrácia mellett. Távolról sem álmodtam, hogy az mennyi kötelezettséggel jár. Nem szeretem a kényszert. Én, ha időm engedi, mindent önként szívesen megcsinállok. Ha azonban egészségem és egyéb okok

¹⁷³ S. Antalné fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 717/1954).

¹⁷⁴ H. E. fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 274/1954). Esetében a monogramos rövidítés mellett döntöttem, mert keresztnéve alapján könnyen lehetne azonosítani, később ugyanis egy neves gimnázium tanára lett.

nem engedik ezt, akkor nem vállalom semmit. Fáj, ha ezt rossz néven veszik tőlem. [...] Azonban én valóban sok szempontból nem is lehetnék párttag:

1. Egyik ok: romantikus, ideális [sic!] gondolkozású egyén vagyok, aki rajongok a szépért, jóért, lelkesedem az eredményes munkáért és utálom a beütemezett sablon-munkát.
2. Mindenek fölé helyezem az egyén teljes szabadságát, munkásságának szabad kibontakozását, idejének egyéni beosztását. [...] Szóval: nem kell, hogy mögöttem álljon egy normázó, egy féltékenységet, irigykedést elősegítő verseny. [...] Az én elgondolásom szerint másként kell a demokráciát szolgálni. [...]

Ez a bevezető ahhoz, hogy én ebben a sok muszájban [sic!] passzívvá váltam. Fáradt, testileg-lelkileg beteg ember lettem. [...] Igazi biológus óhajtok lenni. Értsétek meg!”

A levél tartalma megindítóan tükrözi azt a folyamatot, a csalódottság kialakulását, amelynek során egy munkáját, szakmáját, hivatását szerető párttag eljutott odáig, hogy már szinte nincs kedve élni, annyira belefásult az állandó küzdelmekbe, a pártmunkákba.¹⁷⁵ Bár itt egy tanárról, azaz értelmiségiről van szó és természetesen nem általánosíthatunk egyetlen levélből, de az ügy idején 41 éves H. E. példája jelzi, hogy 1954-ben voltak már olyan „egyszerű párttagok”, akik hangot adtak ama véleményüknek, hogy a párttagság nehezen fér össze a szabadságjogokon alapuló étellel és munkavégzéssel, és inkább az utóbbit választották a pártból való kilépési szándékkal. Nagyon nem csodálkozhatunk azon, hogy H. E. alapszervezete nem hagyta szó nélkül a leveleket, amiket „bejelentés” formájában egy ismeretlen, valószínűleg egy helyi pártmunkás eljuttatott a VIII. Kerületi Fegyelmi Bizottsághoz a következő megjegyzések kíséretében:¹⁷⁶

„Kedves Elvtársak! H. E. azt írja, sohasem érdekelte a politika – ma sem. Nem szereti a komoly, való, prózai életet és szenved embertársai között. Így nem beszélhet egy kommunista! A mi pártunk politikai párt, mely a szocializmusért harcol. Akit nem érdekel a politika, az nem értheti meg a párt célkitűzéseit, nem harcolhat érte és nem lehet párttag. [...] A kommunista nem szenvedhet embertársai között, hanem együtt él és harcol velük. [...] H. E. felfogása ellentétben van a szervezeti szabályzattal. Ez a felfogás polgári ember individualista felfogása, hiányzik belőle a közösségben és a közösségért élők kommunista kollektív szelleme.”

Az alapszervezeti fegyelmi ítélet is ezt a véleményt tükrözte, amikor nem hagyták jóvá H. E. pártból való törlési kérését, hanem kizárták őt az MDP-ből, amit a kerületi pártbizottság is jóváhagyott.

¹⁷⁵ Hasonló érzéseiről számol be, igaz, sok évvel később, Háy Gyula is visszaemlékezésében, amikor Révai József őt jelölte a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság főtitkárának (Háy 1990: 345–346).

¹⁷⁶ A szöveg nincs aláírva, csak annyi derül ki belőle, hogy nem a levél címzettje, azaz nem az Iskolai Szemléltetőeszközök Intézetének párttitkára írta azokat.

Pártszerűtlen viselkedés

A vétségtípusok közül a pártszerűtlen viselkedés meghatározása és kategorizálása volt a legbonyolultabb feladat. A kifejezés kapcsán már említettem, hogy a legkülönbözőbb pártfegyelmi ügyek indoklásában fordult elő; némi túlzással azt is mondhatnám, hogy lényegében minden pártfegyelmi vétség „pártszerűtlen” megnyilvánulás következménye. Ezen általános értelmezésen túl leginkább a párt szempontjából valamilyen okból nem megfelelő magatartásmód leírására alkalmazták e fogalmat. Ide csoportosítottam az éberség hiányát, az iszákosságot és a karrierizmus vétségét is, azonban – amint az a 35. táblázatból látható – leginkább a „kommunistához nem méltó viselkedés” jeleníti meg a típus jellegét.

35. táblázat. A pártszerűtlen viselkedés vétségtípus megoszlása (N=611)

Sor-szám	Vétség	Esetszám			Kizárás		
		(db)	Saját típus %-ában	Összes %-ában	(db)	Arány a típus %-ában	Arány az összes kizárás %-ában
1. (2.)	Kommunistához nem méltó viselkedés	83	69,17	13,58	25	30,12	7,55
2. (9.)	Éberség hiánya	22	18,33	3,60	3	13,64	0,91
3. (13.)	Iszákosság, alkoholizmus	12	10,00	1,96	5	41,67	1,51
4. (25.)	Karrierizmus	3	2,50	0,49	1	33,33	0,30
Összesen		120	100,00	19,64	34	28,33	10,27

A kilencedik leggyakoribb vétségfajta, az *éberség hiánya* általában az úgynevezett technikai éberség hiányaként emlegetett problémákat takarta: íróasztal, fiók, szoba, szekrény, pánccszekrény bezárásának hiányát; bizalmas levelek hanyag kezelését; pártbélyegek elvesztését; párttal kapcsolatos bizalmas információk kifecsegesét. Vagyis zömmel egyszerű emberi figyelmetlenségekről van szó, amelyek a Rákosi-korszak mindenhol ellenséget kereső hozzáállása miatt váltak igen komoly hibává.

A Rajk-per időszakában igen gyakori volt az e vétség miatti pellengérre állítás. Ha kitekintünk a 611 fős mintánkból, akkor azt láthatjuk, hogy a kommunista párt hivatalos lapja 1949. augusztus 25-én hosszú cikkben leplezte le a kerületi pártbizottságok éberség ellen vétkező funkcionáriusait. Az írás beszámol arról, hogy a Nagybudapesti Pártbizottság vizsgálatot indított a kerületi pártszervezeteknél abból a célból, hogy miként kezelik a pártokmányokat, illetve miként gondoskodnak azok őrzéséről.

21. kép. 1949. május 1-je, dísztribün a Hősök terén – még Rajk Lászlóval. A képen látható továbbá balról Rákosi Mátyás, Marosán György, Kovács István, Vas Zoltán, Dobi István és Szakasits Árpád

Az eredmény csalódást keltő volt a fővárosi pártvezetők számára, ami miatt tizenöt magas beosztású kommunistát zártak ki, váltottak le pozíciójából, vagy adtak nekik szigorú pártbüntetést. A VIII. kerületből például a kádertitkár helyettesét részesítették szigorú megrovásban és váltották le funkciójából.¹⁷⁷

Visszatérve a mintaadatbázis eseteihez, az éberség hiánya minősített esetének számított, ha az eljárás alá vont személy környezetében valakit például röpcédulázásért ítétek el, és az illető erre nem figyelt fel: „nem volt elég éber, nem látta, hogy az ellenség közöttük tevékenykedik”. M. Jánost (72. számú Postahivatal) e figyelmenlensége miatt 1955 áprilisában kizárták a pártból.¹⁷⁸

A vétséghez kapcsolódó másik két kizárási határozatból a fellebbezések után csak egy maradt az véglegesen. Ez egy munkavégzés során elkövetett figyelmenlenségnek volt köszönhető, ami viszont a munkahely politikai fontossága miatt (Szikra) igen komoly hibának számított. D. János grafikus „az éberség terén” súlyos mulasztást követett el a pártfegyelmi ügyirat szerint, amikor nem ügyelt arra, hogy helyettese megsemmisítse az „ellenség képeit”. A kissé dodonai indok mögött az húzódik,

¹⁷⁷ Szabad Nép, 1949. augusztus 25. 5.

¹⁷⁸ M. János fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 258/1955).

hogy János szakmájából adódóan dekorációs felelősként tevékenykedett alapszervezeténél, feladatai közé tartozott például a felvonulásokhoz használt táblák képeinek előkészítése. A táblákhoz használt fotókat általában a – szintén a Szikra Pártbizottságához tartozó – Szabad Néptől kapták, és ezeket nagyították fel. Valamelyik 1951. évi felvonulás alkalmával azonban ezt a munkát nem ő, hanem helyettese végezte, és ennek, illetve az ellenőrzés hiányának majdnem az lett a következménye, hogy Rajk László fotójával masíroztak a Szikra munkásai, másfél-két évvel Rajk kivégzése után. Hiába fellebbezett János egészen a Budapesti Pártbizottságig, mondván nem ő volt a hibás az ügyben, 1952 szeptemberében a fővárosi testület is kizárta a pártból. Tulajdonképpen még így is „olcsón” megúszta az esetet, hiszen állását ugyan elvesztette, de nem börtönbe került, hanem a kerületi Közérthez.¹⁷⁹

A pártfegyelmi ügyekben gyakori szereplő az *iszákos*ság, az alkoholizmus, a részeg(es)ség fogalma, az ügyiratokban több ízben fordulnak elő italos állapotban elkövetett különféle vétkek. Ezek azonban általában más vétségekkel kapcsolódnak össze (például: „iszákos, nem végez pártmunkát, nem akar párttag lenni”), ezért lett végül csak tizenkettő az e kategóriába tartozó ügyek száma. Kizárás ilyen esetekben akkor született, ha erőszakos vagy politikai jellegű cselekedettel kapcsolódott össze: így például aki ittasan megvert valakit, azt e tettéért kizárták, illetve börtönbe is került emiatt. Szintén kizárták azt a gyakran italozó párttagot, aki alkoholos állapotban többször is szidta a pártot és a kormányt; és persze az sem számíthatott sok jóra, aki eleve részegen ment a fegyelmi tárgyalására. Az egyik kizárási ügyben előfordul továbbá az a kitétel, hogy „iszákos ember nem lehet Pártunk tagja”,¹⁸⁰ de adataim alapján úgy tűnik, hogy ez a fajta büntetés mégsem vált bevett gyakorlattá.

Az alkalmi alkoholfogyasztások kapcsán általában a munkaidő alatti hörpintések miatt indult eljárás. Sz. Lajos pincért pártfegyelmi ügye előtt már kétszer büntették munkafegyelmi eljárás során – munkaidő alatti italozásért:

„Nem fogadható el mentő körülményül, hogy az egyik vendég éhgyomorra fél deci törkölypálinkával kínálta meg, és ettől lett rosszul, mint pártagnak mindenkor jó példával kellett volna elől járni a többi munkatársai között [sic!].”¹⁸¹

Végül megrovást kapott, mert enyhítő körülménynek találta a kerületi pártbizottság, hogy egyébként nem állandóan iszákos.

V. Józsefet alapszervezeti fegyelmi tárgyalásán azzal vádolták meg, hogy többször is ittasan jelent meg 1949 folyamán a 13. körzet párthelyiségében, és részegessége miatt gondok adódtak munkájával is. József erre előadta, hogy „súlyos gyomorsavhiánya miatt életszükséglet nála a borivás, egy-egy decinként naponta 6-7 decit iszik meg,

¹⁷⁹ D. János fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 88/1952).

¹⁸⁰ H. Péter fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 712/1951).

¹⁸¹ Sz. Lajos fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 1030/1953).

azonban ez nála ittasságot nem okoz”. Megígérte azonban, hogy „párthelyiségbe többet ittasan nem jön le”, amire azonban azt a választ kapta, hogy „*egy kommunistának nem csak a pártnak kell kommunistának méltón viselkedni*”. A tárgyaláson a fegyelmi bizottság végül kizárta Józsefet, az ítéletet jóváhagyásra elküldték a kerületi pártbizottságnak is. Bár Berczeli Béláné azt az indoklást fűzte az esethez, amit korábban is láttunk, hogy „alkoholista egyén Pártunk tagja nem lehet”, de végül valaki ezt ceruzával kihúzta és a pártbizottság is csak dorgálást fogadott el büntetésül.¹⁸²

A kategória alacsony esetszámai miatt általánosítani ugyan nem lehet, de az ittassághoz való vegyes hozzáállást ezekből az esetekből is láthatjuk. A részeg(es) séggel kapcsolatos fegyelmi ügyek akképpen összegezhetőek, hogy önmagában még az idült alkoholizmus sem járt feltétlenül kizárással, de ha valakit mindenképp ki akartak tenni a pártból, akkor ügyét megtoldották más vétségekkel is, és ha ez például a „párt-élet elhanyagolása volt”, akkor máris sokkal könnyebb volt kizárási határozatot hozni. Érdekes, hogy a mintában csak férfiak követték el ezt a vétséget. Edward D. Cohn vizsgálataival összevetve mindenesetre az elmondható, hogy az 1950-es évek Szovjetuniójának rengeteg alkoholizálási témájú pártfegyelmi ügyéhez képest az MDP-időszakban kevésbé hangsúlyos a téma megjelenése.¹⁸³

A *karrierizmus* vétké önmagában csupán három férfi esetben fordult elő. Ez azt jelentette, hogy valaki csupán azért lépett be a kommunista pártba, illetve vállalt pártmunkákat, hogy ezáltal szakmai és anyagi előnyök érjék. Ny. Béla például azért mondott le a MÁV Keleti Táviró Intézet párttitkárságáról, mert az ígért havi 1000 forintos fizetés helyett csupán 500-at kapott. A karrierista hozzáállásnak minősített ügy végül megrovással fejeződött be.¹⁸⁴

A pártszerűtlen viselkedés vétségtípusának legtöbb esetét a *kommunistához nem méltó viselkedések* adják (83 eset). Az előző három kategóriát azért választottam külön ettől, mivel azok önállóan is megjelenő indoklások voltak, míg a kommunistához nem méltó magatartás gyakorta csak „pátszerűtlen viselkedésként” jelent meg a fegyelmi határozatokban, azaz ez is egyfajta „gumifogalom” volt. Az ide tartozó vétek szinte közös jellemzője, hogy egyedi vétségeket takarnak; ezek állandósult változatai ugyanis gyakorta már más vétségtípusokban köszönnek vissza. Az áttekinthetőség érdekében ezt az altípust kilenc kisebb – az esetek jellegét leginkább leíró megnevezéssel illetett – csoportra bontottam.

A *helytelen megnyilatkozás* olyan viszonylag gyakori, de inkább enyhébben büntetett eseteket takar, mint más párttag vagy pártszervezet leszólását; „reakciós” viccmesélést; „intrikusságot”; „nagyképűséget”; különböző (párt)munkák kapcsán tett ingerült odamondogatásokat, visszaszólásokat, munkatársak és családtagjaik becsmérlését. Talán a „kicsúszott a száján”, illetve „meggondolatlanul

¹⁸² V. József fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 81/1949; kiemelés – K. G.).

¹⁸³ Cohn 2015: 166–191.

¹⁸⁴ Ny. Béla fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 708/1951).

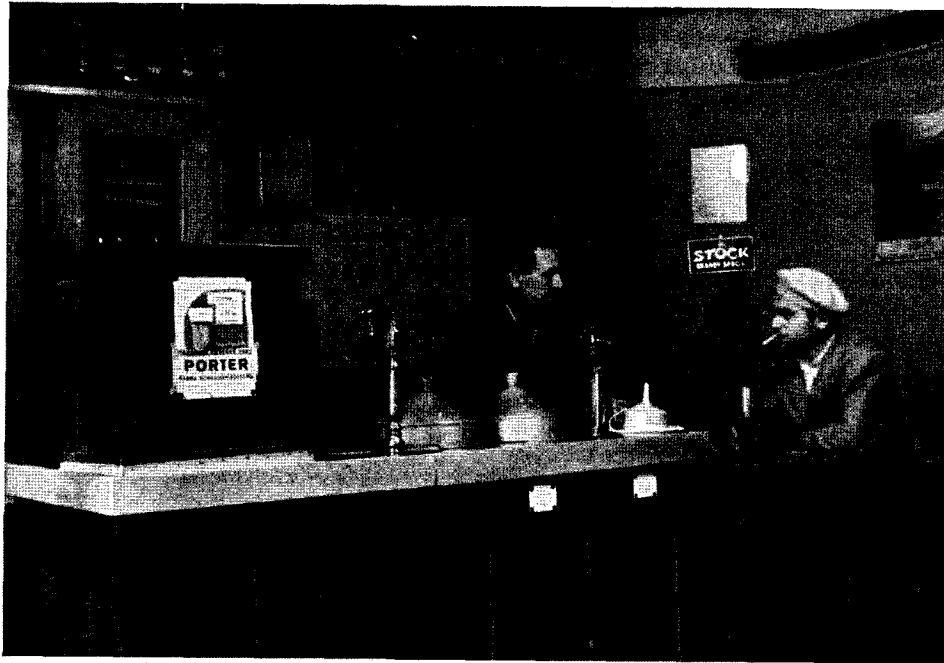
mondta” kifejezésekkel jellemezhetők ezek a túlzott őszinteségből, ingerültségből vagy rosszindulatból fakadó vétek, amiket nem is büntetett annyira szigorúan a pártszervezet. Kizárás főleg azért járt, ha az esetet a köznyugalom vagy a párttag-ság megzavarására okot adónak minősítették. Így például az úgynevezett reakciós viccek meséléséért gyakran kizárás járt; két ilyen eset került a mintába, az egyiknél maga a vicc is megmaradt, amint azt a kötet elején olvashattuk.¹⁸⁵

36. táblázat. A kommunistához nem méltó viselkedés altípus csoportjai (N=611)

Sorszám	Csoport	Esetszám		Kizárás		
		(db)	Saját altípus %-ában	(db)	Arány az altípus %-ában	Arány az összes kizárási %-ában
1.	Helytelen megnyilatkozás	20	24,10	5	25,00	1,51
2.	Összeférhetetlen viselkedés	19	22,89	4	21,05	1,21
3.	Pártelőírások megsértése	10	12,05	3	30,00	0,91
4.	Pártutasítással szembeszegülés	9	10,84	2	22,22	0,60
5.	Botrányos viselkedés	9	10,84	3	33,33	0,91
6.	Pártcélok és pártvezetők szidalmazása	5	6,02	3	60,00	0,91
7.	Megfélemlítés	5	6,02	3	60,00	0,91
8.	Hazudott pártszervezetének	4	4,82	1	25,00	0,30
9.	Párttagsággal való visszaélés	2	2,41	1	50,00	0,30
Összesen		83	100,00	25	30,12	7,55

Az *összeférhetetlen viselkedés* szintén gyakori vétségét azok követték el, akik nem jöttek ki családtagjaikkal, szomszédjaikkal, munkatársaikkal vagy éppen alapszer-vezeti tagtársaikkal; állandóan feljelentéseket tettek; eseti jelleggel durván visel-kedtek másokkal szemben (szidalmazás, káromkodás, fenyegetés). Az *eseti jelleg* itt hangsúlyos, ugyanis az ilyen jellegű viselkedések állandósult változatára már a *botrányos viselkedés kifejezés* illik. Az összeférhetetlen, illetve a botrányos viselkedéssel

¹⁸⁵ H. József fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 1269/1953).

22. kép. Kocsmai életkép 1949-ből

kapcsolatos ügyekben a mindennapok konfliktusai jelennek meg. Előbbi csoporthoz tartozott például, amikor egy nő összeverekedett szomszédasszonyával, mert az „lezabigyerekte” a fiát; vagy ha valaki ügyintézés során magából kikelve ordibált az ügyintézővel/rendőrrel/párttitkárral; de a leggyakoribb eset az volt, amikor két párttag összeveszett, „fasisztának”, „antiszemitának” nevezték és kölcsönösen feljelentették egymást a pártszervezetnél. Eljárásuk jelzi azt az igényt, hogy a pártszervezet tegyen igazságot a mindennapi konfliktusokban. Kizárással azokat sújtották, akiknek már más is volt a rovásán, de alapvetően e kategória esetében is inkább a nevelő tendencia figyelhető meg, akárcsak a helytelenül megnyilatkozók esetében.

A botrányosan viselkedők annyiban különböznek az előzőektől, hogy összeférhetetlen, antiszociális magatartásuk állandó jellegű volt: ide tartoznak például a mindennapi otthoni üvöltözések, családi patáliák. Ezen – csak férfiakat érintő – esetekben, ahol már nem látták jelét a javulás lehetőségének, gyakoribb volt a kizárások száma. De idetartoznak a valóban botrányt okozók, illetve azok a verekedők is, akik esetében már komolyabb sérülés is történt, de ügyükben nem indult büntetőeljárás. L. Jenő, egy MÁV-alapszervezethez tartozó asztalos, üzemi bizottsági elnök például egy vonatkozás közben okozott botrányt. Az eset a mai fogalmaink szerint talán nem éri el a botrány küszöbét, de napjainkban is komoly vétségnek számít ez a ma is könnyen elképzelhető történet. L. Jenő már eleve ittasan szállt fel a vonatra, majd beszélgetésbe kezdett egy másik utazóval. Nagyban társalogtak, amikor megérkezett a kalauz és kérte a jegyet.

Az útitárs jegye nem volt megfelelő, azt a kalauz nem fogadta el, az utas viszont nem akart új jegyet venni, amin aztán összevesztek. Megérkezett közben a főellenőr is, a vita eldurvult, a szóváltásba bekapcsolódó L. Jenő végül megütötte a főellenőrt. Fegyelmi büntetése szigorú megrovás lett, súlyosbító tényezőként vették figyelembe, hogy ÜB-elnökként és népművelőként rossz példát mutatott az utazóközönségnek.¹⁸⁶

A pártutasítással szembeszegülők csoportjának tagjai zömmel nem akartak pártmunkát végezni vagy pártiskolára menni; nem voltak hajlandók az önkritikára; nem támogatták a kihirdetett pártutasítást. Esetükben szintén az egyedi jelleget kell kiemelni, a pártmunka állandó visszautasítása ugyanis már a pártélet elhanyagolását jelentette volna. E hibák elkövetői még nevelhetők voltak, így esetükben nem is nagyon éltek a kizárás eszközével. L. Sándornét (Szikra), viszont kizárták a pártból, mivel nem érdekelte a pártoktatás és ráadásul nem volt „elég harcias”.¹⁸⁷

A pártelőírások megsértőit sem büntették túlzott szigorral. Tipikus vétségének a tagsági könyvben engedély nélküli javítás számított;¹⁸⁸ de ide tartozik az is, aki hivatalos munkahelyi papíron intézte a pártügyeket; falujárás során kocsmában vette fel az adatokat; vagy ha intézkedése során megsértette a demokratikus centralizmus elvét azzal, hogy semmibe vette a párthierarchiát és az ezzel járó felsőbb döntési jogosultságot. T. Gyuláné ellen azért indított az Egészség gondozó Intézet egy bejelentés nyomán fegyelmi eljárást, mert állítólag párttitkárként nem intézett el egy ügyet, ami kötelessége lett volna. Ügyében nem is ez a semmitmondó történet az érdekes, ami végül „napirendre téréssel” zárult, hanem az, hogy az egyidejűleg szakszervezeti vonalon is megindított fegyelmi ügyben a kerületi pártszervezet figyelmeztette az Orvosegészségügyi Szakszervezetet, hogy olyan, a bírósági tárgyalásokon bevett kifejezéseket, mint „ítélet”, „bűncselekmény”, „vád és következményei”, nem használhat egy munkásérdekvédelmi szervezet fegyelmi bizottsága.¹⁸⁹

A párthierarchia és a demokratikus centralizmus megsértésére közvetett példaként láttuk korábban Villányi Ferenc kerületi párttitkár esetét a „városi kulákok likvidálása” kapcsán. Hasonló, de immár pártfegyelmi eljárást érő példa Kuppis Ferencné VIII. kerületi tanácsai népművelési osztályvezető ügye, aki a kerületi pártbizottság vezetői, illetve a tanácselnök véleménye és engedélye nélkül készítettett szobrot Kulich Gyuláról, majd annak felavatásához sem kért tőlük engedélyt.¹⁹⁰ A

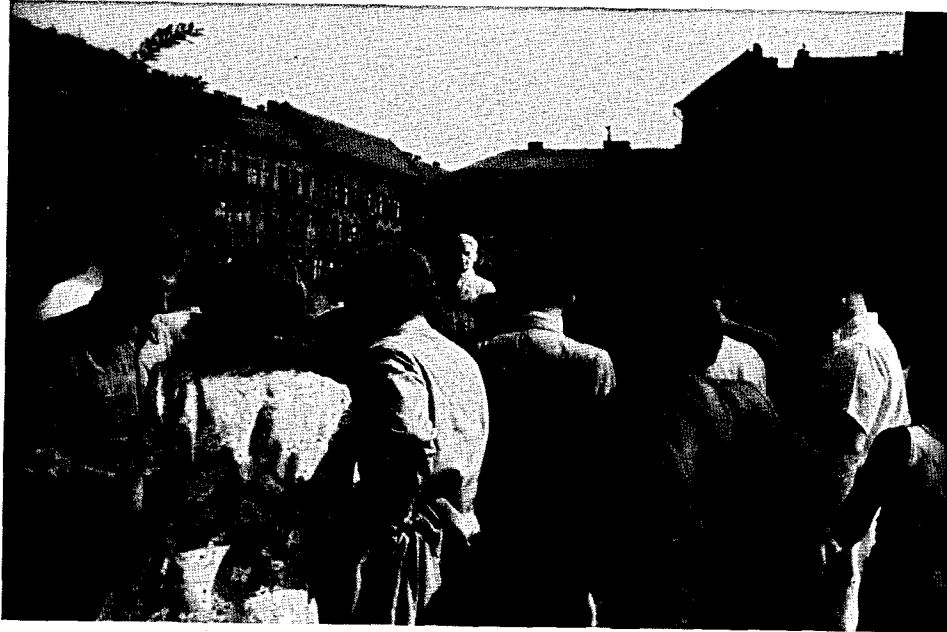
¹⁸⁶ L. Jenő fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 1447/1953).

¹⁸⁷ L. Sándorné fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 1436/1953).

¹⁸⁸ B. Lajos (18. körzet) mintába nem került kizárási ügye a következő vétkek miatt indult el: „A tagjelölt igazolványában a foglalkozását, [hogy] kereskedő, kijavította pékségé, és amikor kérdezték tőle, hogy ezt ki javította ki, azt állította, hogy a vezetőség egyik tagja, de fegyelmi ügyének tárgyalásakor beismerte, hogy ő javította ki, mert ez előnyösebb a számára.” BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 874/1956.

¹⁸⁹ T. Gyuláné fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 333/1950).

¹⁹⁰ A szobrot 1954. szeptember 12-én délelőtt állították fel a Kálvária téren. Az eseményről több lap is beszámolt: Szabad Nép, 1954. szeptember 13. 4.; Magyar Nemzet, 1954. szeptember 14. 4.; Szabad

23. kép. Kulich Gyula (ma: Kálvária) tér, a háttérben Kulich Gyula mellszobra (1955)

pártbizottság szomorúságának adott hangot a fegyelmi ügy során, hogy a „munkásmozgalom kiváló harcosának”¹⁹¹ ilyen méltatlan módon állítottak emléket. Kuppisné végül megúszta egy egyszerű dorgálással.¹⁹² Ügyében azonban munkafegyelmi eljárás is indult, amelynek során a VIII. Kerületi Tanács VB 1954. december 28-án „a munkafegyelem, a szocialista munkaerkölcs szabályainak három esetben történt megsértése és egy esetben elkövetett ugyanilyen kísérlet miatt munkakörének ellátására méltatlannak találta, állásából azonnali hatállyal elbocsátotta”. Kuppisné fellebbezett a Fővárosi Tanács VB-hez az ügyben, azonban nem járt sikerrel, elbocsájtását helyben hagyta a testület. Azt viszont sikerült „megúsznia”, hogy az ügyészséghez tegyék át ügyét.¹⁹³ Esetében azt láthatjuk, hogy a munkafegyelmi eljárás súlyosabb következményekkel járt a pártszervezet intézkedésénél.

A *pártcélok és pártvezetők szidalmazása* már komolyabb vétségnek számított: bár csak öt eset került a mintába, de abból három kizárással végződött. Ebből kettő a békekölcsönjegyzéssel szembeni fellépés, annak megtagadásának, illetve

Ifjúság, 1954. szeptember 14. 1. Ez utóbbi lap hosszabb cikket is közölt a szobor felavatásáról. (A mai Kálvária teret korábban Kulichról nevezték el.)

¹⁹¹ Kulich Gyula (1914–1944) kommunista ifjúsági vezető volt a 30-as évek Budapestjén. 1940-ben tartóztatták le, a dachau koncentrációs táborban halt meg.

¹⁹² Kuppis Ferencné fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 484/1954).

¹⁹³ BFL XXIII.102.a.1. 1955. február 17.

akadályozásának a büntetése volt. K. Jánosné például egy MÁV-alapszervezetnél békekölcsönjegyzés-ellenes kijelentéseket tett:

„Megállapítást nyert az, hogy amikor a III. Békekölcsönjegyzés volt, a nevezett az alapszerv titkárának beszédét, amit a békekölcsönjegyzéssel kapcsolatban mondott, megszakította, majd azt a kijelentést tette, hogy ő már jegyzett sokféle kölcsönt: tervekölcsönt, békekölcsönt stb. de neki ezekből a kölcsönökből és a népi demokráciából csak egy nagy »túrós« jutott.”¹⁹⁴

E vétségcsoporthoz vehetők továbbá a pártvezetőkéről szóló viccek, illetve a rájuk tett dehonesztáló kijelentések is („a kukoricalisztet egye csak Rákosi és Gerő elvtárs”).¹⁹⁵ Az idesorolt esetek azonban annyira nem voltak súlyosak, hogy demokráciaellenes megnyilatkozásként ítéljék meg azokat a fegyelmi ügyekben eljárók.

A mintába ugyan nem került be, de érdemes itt megemlíteni R. János esetét, akinek Sztálin születésnapjához kapcsolódó viccéért például azonnali kizárás járt: „Ha Sztálin elvtársnak meglepetést akarnánk szerezni, Rákosi elvtársat fel kellene akasztani, és ez a magyaroknak öröm és Sztálin elvtársnak meglepetés volna.” A Fővárosi Teherfuvarozó Vállalatnál dolgozó viccmesélő helyzetét súlyosbította, hogy italos természetűként jellemezte őt a fegyelmi referens, aki külön hibájaként rótta fel, hogy a hozzá beosztott tanoncoknak mesélte a tréfát. János azzal védekezett, hogy pont az ilyen viccek mesélését tiltotta meg a tanoncoknak, de ezt persze nem hiték el neki. Arról nem tudni, hogy ügyének lett-e további, a kizárásnál komolyabb következménye.¹⁹⁶

A kommunistához nem méltó viselkedés utolsó – kis esetszámú – csoportjai a különféle megfélemlítések, a pártszervezetnek hazudozások, illetve a párttagsággal való visszaélések fegyelmi ügyeit vonultatják fel. A *megfélemlítés* alatt általában a terrorisztikus alapszervezeti irányítást, illetve az Andrássy út 60-nal vagy egyéb, a kommunista párttal kapcsolatos fenyegetőzést értették. A *pártszervezetnek hazudozás* alatt a jelentéktlenebb hazugságok értendők, ugyanis a „múlt letagadása” külön vétségnek számított. Ide tartozott például az, ha valaki a munkahelyi alapszervezeténél azt állította, hogy a lakóhelyén fizette a tagdíjat, míg a lakóhelyén épp ellenkezőleg nyilatkozott. A *párttagsággal visszaélés* pedig azokat az eseteket jelentette, amikor az illető nem végezte el munkáit arra hivatkozva, hogy párttag, vagy megpróbált egy másik alapszervezet fegyelmi eljárásába beleavatkozni pártfunkciója okán. A protekció közvetve vagy közvetlenül ennél sokkal több ügyben megjelent, de ennek bemutatása, ha egyáltalán lehetséges, csak az egyes esetek részletes feltárása esetén lenne megvalósítható. A kis esetszámok miatt ezen utóbbi kategóriák

¹⁹⁴ K. Jánosné fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 562/1953).

¹⁹⁵ Lásd például M.-né fegyelmi ügyét (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 55/1949).

¹⁹⁶ R. János fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 142/1950).

kapcsán nem lehet a korábbiakhoz hasonló statisztikai jellegzetességeket megállapítani, de jelzik, milyen jellegű vétségek fordulhattak egyáltalán elő.

Tagsági könyv elvesztése

A mintában a harmadik leggyakoribb vétségtípus a *tagsági és tagjelölti könyvek elvesztése*, azonban, ha nem alkalmaztam volna a vétségek típusok szerinti összecsoportosítását, akkor ez lett volna a leggyakrabban elkövetett vétek. A 115 fős esetszámhoz mindössze 30% alatti kizárási ráta kapcsolódik; csak a munkafegyelmet megsértők esetében zárták ki a párttagok kisebb arányát. A kategóriát az éberség hiányaként is fel lehetne fogni, de külön típusként alkalmazását az indokolja, hogy a korabeli fegyelmi statisztikák, illetve kimutatások is külön kezelték. Érdekesség, hogy 43 nő hagyta el a tagkönyvét, így ennél a vétségtípusnál a legmagasabb az előfordulási számuk a mintában, igaz, a százalékos megoszlást tekintve ez az érték már korántsem kimagasló (37,39%), alig több, mint a nők pártfegyelmi ügyeinek aránya.

A tagkönyv elvesztése egészen enyhe figyelmetlenségnek tűnik, azonban a korszakban igencsak komoly hiba volt.¹⁹⁷ Ha valaki elhagyta a tagkönyvét vagy ellopták tőle, akkor azt azonnal jeleznie kellett a pártszervezetének. A bejelentés egyúttal azt is jelentette, hogy az illetékes alapszervezetnek „hivatalból” eljárást kellett az ügyben indítania. Ennek során kivizsgálták, mi történt, majd a párttag figyelmetlenségének mértékét, illetve egyéb körülményeket is számba véve, az illetékes fegyelmi szervezet meghozta döntését.¹⁹⁸

Kizárást leginkább akkor értek ezek az ügyek, ha más vétségeket is hozzájuk lehetett kötni, illetve, ha a párttag már nem első alkalommal vesztette el tagkönyvét, ez ugyanis különös hanyagságot jelentett a részéről. Viszonylag gyakori eset volt, hogy a tagkönyv elvesztését nem jelentették – valószínűleg nem hiányzott az illetőnek az azonnal meginduló fegyelmi eljárás. Minősített esetében az elvesztés tényét is letagadták, ez a magatartás már többször ért kizárást. Szintén jellemző eset volt, hogy az illetőt valamelyik közlekedési eszközön kizsebelték. Ilyenkor valószínűleg nem a tagkönyvét akarták eltulajdonítani, hanem a levél- vagy pénztárcáját, amikben gyakorta tartották a tagkönyveket is. Ilyen eset volt az 55 éves H. Jánosé is, aki részegen elaludt a villamoson és miközben békésen szundikált, kirabolták. A Ganz Vagon- és Gépgyár géplakatosát alapszervezete kizárta volna, de a nagyüzemi PB szigorú megrovásra változtatta azt, tekintettel arra, hogy „vörös katona” volt, szeretik az üzemben és sokat foglalkozik a fiatal munkásokkal. A kerületi PB helyben hagyta a szigorú megrovást.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Lásd erről a *Szabad Nép* propagandacikkét: Futó Ilona: Kommunista becsületünk jelképe: a párttagsági könyv. *Szabad Nép*, 1950. május 16. 4.

¹⁹⁸ Lásd a Szervező Bizottság 1949. szeptember 5-ei határozatát (MNL OL M-KS 276-55. 86. őe.).

¹⁹⁹ H. János fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 1073/1953).

Politikai jellegű ok

A következő nagy vétségtípust az előzőhöz képest már sokkal inkább jellemzik a kizárások: lényegében négyből három esetben a politikai jellegűnek minősíthető vétségért az illetőt azonnal eltávolították a pártból.

A legtöbb esetet a *múlt elhallgatása* adja; ennek korabeli megnevezése a „nem volt őszinte a párthoz” formula volt. Amint a 37. táblázatból látható, kifejezetten drasztikus kizárási szám kapcsolódott hozzá, ami azt mutatja – ha összevetjük például a nyilas múltúak arányszámával –, hogy azt még ugyan elnézték a párttagnak, ha történetesen nyilas volt korábban, de azt már nem, ha ezt nem vallotta be (saját vagy családtag nyilas múltjának eltitkolásáért nyolc eset indult, amiből hat kizárással járt). De nemcsak a „nyilasság” tartozott ide, hanem minden olyan eltitkolt információ, ami terhelő lehetett volna a párttagra, ha „híre megy”: származás, háborús tevékenység, börtönbüntetés, jobb-, illetve szélsőjobboldali párttagság, „jobboldali szocdemtség”, „cionista mozgalmárság” elhallgatása ugyanúgy ide tartozott. Tételes listát e mintavétel alapján nem is lehetne felállítani, olyan sok „ellensége” volt az MDP-nek.²⁰⁰

Amint azt korábban is jeleztem, nagyon fontos szerepe volt e vétségek büntetésénél annak, hogy az 1948–1949-es tagfelülvizsgálat során mit vallott be önmagáról, korábbi életszakaszáról, családjáról a párttag. Ha az akkori mondanivalóhoz képest a következő években eltérést észlelt a párt, akkor szinte minden alkalommal kizárással büntetett. A fegyelmi ügyekben ennek jellegzetes vádja „a felülvizsgálat során elhallgatta” formula volt.

A *párt- és demokráciaellenes magatartás* a kerületi (és persze nem csak a kerületi) pártszervezet értelmezésében mosódott össze egy kategóriává, ugyanis gyakorta demokráciaellenes viselkedésként aposztrofáltak MDP-ellenes megnyilvánulásokat.

Ilyen megnyilatkozás volt, ha valaki a normarendszer, a munkaversenyek ellen lázított;²⁰¹ nem értett egyet az államosításokkal;²⁰² durván szidta a pártot, a szovjet hadsereget és a Szovjetuniót;²⁰³ falujárás során letagadta, hogy párttag. Ez utóbbi

²⁰⁰ E témával foglalkozik tanulmányában Gyarmati György, aki egy BM-kollégiumi „ellenségmutató” alapján a következő ellenségcsoportokat határozta meg: fasiszták-nyilasok; reakciók-fasiszták; szociáldemokraták. Egyéb csoportok: történelmi arisztokrácia; klerikusok; kulákok; horthysta katonatisztek; trockisták-délszlávok; frakciók (deményisták, weishausisták); cionisták; kultúrunkások; pártból kizártak (Gyarmati 2013). 1953-ban a KV PTO is kidolgozott egy „ellenségmutatót”, megközelítőleg hasonló besorolásokkal, lásd *A pártfegyelmi eljárásrend bürokratizálódása és korlátai (1950–1956)* című alfejezetet.

²⁰¹ Egy görög emigráns a Kézműipari Vállalatnál a következő, kizárást érő kijelentést tette: „helytelen a munkaverseny, tönkremennek az emberek a nagy hajzában”. L. János fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 478/1955).

²⁰² V. Miklós óragyári munkás az egyházi iskolák államosítását ellenezte, amiért kizárták a pártból és eltávolították munkahelyéről is (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 6/1948).

²⁰³ H. Béla (Állami Autóműszaki Intézet) állítólag úgy vallott magáról 1951-ben, hogy „én jó kommunista vagyok, csak sovinszta alapon”, illetve azt a kérdést tette fel beszélgetőpartnerének,

érdekes mutatója a korabeli mindennapoknak, hiszen a fővárosi pártszervezet állandó agitációs területe volt a vidék, azonban a résztvevők – úgy tűnik – több esetben inkább letagadták, hogy az állampárt tagjai, nehogy bántódásuk essen a meglátogatott településen.²⁰⁴

37. táblázat. A politikai jellegű ok vétségtípusának megoszlása (N=611)

Sorszám	Vétség	Esetszám			Kizárás		
		(db)	Saját típus %-ában	Összes %-ában	(db)	Arány a típus %-ában	Arány az összes kizárás %-ában
1. (6.)	Múlt elhallgatása	31	34,44	5,07	25	80,65	7,55
2. (10.)	Párt- és demokrácia-ellenes magatartás	18	20,00	2,95	13	72,22	3,93
3. (14.)	Osztályidegen	11	12,22	1,80	8	72,73	2,42
4. (16.)	Jobboldali kötődés	8	8,89	1,31	4	50,00	1,21
5. (17.)	Állam- és népellenes büntett	7	7,78	1,15	7	100,00	2,11
6. (20.)	Nyilas múlt	5	5,56	0,82	2	40,00	0,60
7. (21.)	Disszidálás	4	4,44	0,65	4	100,00	1,21
8. (21.)	Klerikális	4	4,44	0,65	3	75,00	0,91
9. (31.)	Koncepciók ügy	1	1,11	0,16	1	100,00	0,30
10. (31.)	Baloldali elhajlás	1	1,11	0,16	0	0,00	0,00
Összesen		90	100,00	14,73	67	74,44	20,24

hogy „miért kell nekünk mindent a Szovjetunió után csinálni?” A mintába nem került ügye demokráciaellenes magatartásának tanúbizonyságaként kizárással ért véget (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 959/1956).

²⁰⁴ A Józsefvárosi Húsipari Vállalat munkása, P. Gábor állítólag egy falujárás alkalmával úgy nyilatkozott, hogy „sajnos ő az MDP tagja”. Ezután már nem sokáig volt az (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 25/1952).

A demokráciaellenes cselekedetek közé tartozott az is, ha valaki antiszemita kijelentéseket tett;²⁰⁵ az *Amerika Hangját* hallgatta; vagy „trockista” volt. H. Ferenc raktárvezető e vétségek jó részét egyben követte el egy, a Diákélelmészeti Vállalat igazgatójának letartóztatása miatti felháborodásában előadott monológja során, amikor is azt a kijelentést tette állítólag, hogy a „kommunisták lógni fognak”, „minden pozícióba zsidókat tesznek”, és ezeket még több pártellenes kijelentéssel is fűszerezte.²⁰⁶ Kirohanása kizárást ért.

Sz. Józsefnének egyszerűen csak nem volt szerencséje, ellene ugyanis azért indult eljárás, mert a Szivarkapapírgyártó Nemzeti Vállalat pártszervezetének egyik hangulatjelentésében²⁰⁷ névtelenül idézett kijelentése szemet szúrt a kerületi pártbizottság illetékesének: „Rajk ártatlan jó Magyar ember, aki azt akarta, hogy Magyarország önálló legyen.” Miután kinyomozták kilétét, Sz. Jánosné egyből „trockistának” minősítették, és ki is zárták a pártból.²⁰⁸ Visszatekintve az 1949-es évre, ez a büntetés nem tekinthető túlzottan meglepőnek. Az talán inkább, hogy ennyivel, úgy tűnik, megúsza, mivel a fegyelmi határozat szerint egy hónap próbaidőt kapott, hogy magatartásán változtasson, különben munkahelyéről is elbocsátják.

De sokkal kevesebb is elég volt ahhoz, hogy valakit párt- és demokráciaellenesnek állítsanak be. Ezt tükrözi a neves gyermekvédő pedagógus, Nemes Lipót²⁰⁹ ügye, akinek esete kapcsán betekintést nyerhetünk abba, miként játszódtak le azok a fegyelmi eljárások, ahol már előre eldöntötték, mi lesz az ügy végeredménye.

Az 1953-ban a Köztársaság téri leányiskolában tanító 67 éves Nemes Lipótot azzal a mondvacsinnal üggyel hurcolták meg és zárták ki a pártból, hogy kölcsönadta a pályafutását méltató, annak addigi eredményeit összegző, *Egy élet a gyermekért* című²¹⁰ könyvet egyik diákja apjának. A kötet Kniezatszky György fegyelmi referens szerint ugyanis több helyütt a „klérust dicsőítő” és kommunistaellenes

²⁰⁵ T. János tanácsi pénzügyi előadó spicces állapotban például azt mondta, hogy minden zsidó a lakáshivatalban dolgozik, „e súlyosan pártszerűtlen, az emberek egyenlőségét sértő kijelentését megbánta”, ezért végül csak megrovást kapott (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 393/1954). Sz. János a normarendezés kapcsán negatívan minősítette az intézkedést és azt mondta: „Mégiscsak disznóság, hogy ez a zsidó banda mit művel.” Szigorú megrovással megúsza (uo. 439/1956).

²⁰⁶ H. Ferenc fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 722/1952).

²⁰⁷ Az információs, illetve a hangulatjelentéseket az alapszervezetek készítették egy heti munkájukról vagy/és az aktuális eseményekhez, hírekhez kapcsolódó helyi „hangulatról”. Ezeket a felettes pártszervezetek összesítették, így jutott el a kerületi, fővárosi, majd az országos szintre. A témáról bővebben: Koltai 2006; Katona-Rácz (szerk.) 2010.

²⁰⁸ Sz. Jánosné fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 285/1949).

²⁰⁹ Nemes Lipót pedagógus (1886–1960) egész életében a munkásgyermekek, illetve a főváros külterületén nagy szegénységben élő gyermekek bűnözéstől való megmentéséért, iskoláztatásáért küzdött.

²¹⁰ Az 1935-ben Csizmadia János által szerkesztett kötetet csatolták a fegyelmi ügyhöz (Nemes Lipót pártfegyelmi ügye. BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 91/1953).

szövegeket tartalmaz. Nemes ezt nevetségesnek tartotta, ő csak jó szándékúan adta kölcsön a könyvet egy érdeklődő szülőnek, továbbá azzal replikázott, hogy ha ez a könyv tiltott lenne, akkor vajon miért lehet a Fővárosi Könyvtárból kölcsönözni? Hiába.

Nemes ezután panasszal élt az eljárás kapcsán a Budapesti Pártbizottságnál; levele egy érdekes háttérszálat említ. Nemes ugyanis azt gyanította, hogy a háttérben nem az ominózus kötet ügye áll, hanem az, hogy a referens összejátszik Vörös Gyula fővárosi tanácsi oktatási osztályvezetővel, aki – Nemes Lipót állítása szerint – már régóta „pikkelt” rá, és egyszer már ki is rúgatta állásából, de akkor még a Fővárosi Tanács és a szakszervezet visszahelyezte. Vörösnek pedig akkoriban az a személyzeti osztályvezető segédkezett, aki történetesen Kniezsatzky felesége volt. Nemes tehát úgy vélte, hogy ha állami úton nem lehetett őt eltávolítani, akkor ellenfelei a párton keresztül próbálták ezt megvalósítani. A Budapesti Pártbizottság azonban nem fogadta el ezt a feltevést és megerősítette a kizárást, ami egyben állásvesztéssel is járt. Az egyéni tragédia azzal fokozódott, hogy az eljárás idején Nemes agyvérzést kapott, amiről feleségének egy, az ügyhöz fűzött leveléből tudni.

Az esetnek számos szomorú tanulságát megfogalmazhatnánk a munkásgyermekmekért küzdő pedagógus mondvacsinált, koncepciósszerű megvádolásától a rosszhiszemű eljárásán át a családi tragédiáig. Azonban ezek közül egy meszebbre vezető következtetést kell kiemelni, miszerint ez az eset is jó példája annak, hogy nem szabad „kézpénzként” elfogadni a korabeli határozatok indoklásait. A történész szempontjából sajnálatos módon nem mindig fellebbeztek az érintettek, így ritkán maradt fenn a megvádoltak védekezése, emiatt a pártfegyelmi ügyiratok sohasem adják vissza a teljes képet az eljárásokról. Erre ugyan már a bevezetőben is felhívtam a figyelmet, de ehelyütt ezt ismételtelen hangsúlyozom. Ahogyan azt sem lehet tudni, hogy az eljárások során kik szóltak bele pro és kontra az ügyekbe, ha azoknak nem maradtak fenn írásos bizonyítékai. A Nemes-ügy további tanulsága, hogy a Kniezsatzky által hozott határozatokat érdemes ennek az esetnek a fényében megítélni. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy nem voltak olyan esetek, ahol a fegyelmi referensek ne próbáltak volna meg korrekt módon eljárni. Itt utalok vissza a korábban emlegetett Berczeliné embersegesebb hozzáállására, ami azt jelzi, hogy a referensek tevékenysége, viselkedése között is voltak különbségek.

Szintén 70% feletti kizárással járt, ha valakiről azt bizonyította be a fegyelmi eljárás, hogy *osztályidegen*. Valójában ez 100%-os kizárást jelentett, csak azokban az esetekben nem távolították el az illetőket, ha az eljárás megállapította, hogy a vád megalapozatlan volt. (Ez természetesen nem azt jelenti, hogy minden kizárás jogos vádak indokoltak.) A mintában két esetben ilyenkor „napirendre tértek”, egy esetben pedig egy korábban kizárt párttagot visszavettek a pártba. Az *osztályidegen* kategóriába tartoztak a nagypolgári származásúak, a földbirtokos, arisztokrata felmenőkkel bírók, a „kuláknak” minősítettek, de a korábban több alkalmazottat

24. kép. Díszünnepség a hat hónapos szocialista munkaverseny alkalmából az MDP Marhavágóhídi Pártszervezeténél (1949)

foglalkoztatók is.²¹¹ A műszaki rajzoló R. Bélánéval például az ég adta egy világon semmi baja nem volt a VIII. Kerületi Pártbizottságnak, de származására nézve „osztályidegen” volt, apja foglalkozásaként ugyanis a „földbirtokost” tüntették fel, ami „elvi kérdés”, vagyis ilyen felmenővel nem maradhat a párt tagja.²¹²

*Jobboldali kötődéssel*²¹³ nagyon sok párttagot meg lehetett vádolni, elég volt hozzá ugyanis, hogy a családban legyen olyan, aki korábban (vagy 1945 után) polgári pártnak volt a tagja, rosszabb esetben valamelyik szélsőjobboldalinak; de ha Nyugatra szakadt családdal tartott kapcsolatot, vagy a Horthy-korszakban volt katona, hivatalnok, akkor is e vétségkategóriába kerülhetett. Továbbá ide számították a „jobboldali szocdemeket” is. A kizárási arány csupán azért 50%-os, mert a bejelentések egy részét a fegyelmi referensek egyéni bosszúként ítélték meg, és napirendre tértek azok felett.

„Sóviniszta, irredenta uszítóként” bélyegezték meg például azt a Surányi Lajost is, aki az 1920-as évek elején a csehszlovák baloldali mozgalmak neves alakja, rövid ideig országgyűlési képviselő is volt. Miután nézetei miatt kiutasították Csehszlovákiából, 1929 után Miskolcon, majd Budapesten telepedett le. A pártfegyelmi eljárása idején a Szikra pártbizottságához tartozó nyomdászt 1949-ben azért zárták ki a

211 Bővebben lásd az 1953-as KV PTO-meghatározást.

212 R. Béláné fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 610/1953).

213 Bővebben lásd az 1953-as KV PTO-meghatározást.

pártból, mert egy 1934-ben megjelentetett, *Az új szocialista munkaterv* című kiadványát „osztályellenesnek és irredentának” ítélték meg. E kiadványban a szerző az MSZDP új „munkatervéhez” fűzött véleményt, többek között hangot adva annak a nézetének, hogy a munkáspártok célja ugyan a politikai hatalom megszerzése és az „osztálymentes társadalmi rendszer” kivívása, de az új munkatervnek nem a „véleges programot” kellene tartalmaznia, hanem „annyi politikai befolyásért” kellene harcolni, „amennyi számarányunknak megfelel”. 1949-re ez a nézet meghaladottá vált. A fegyelmi ügyirat ezenfelül bizonyítékként közli a szélsőjobboldalnak minősített publicista, Milotay István egy 1940-es, *Új Magyarországnak* közlött cikkét, ami a fenti röpiratot erősen nemzeti hozzáállásuként írta le.²¹⁴

Az állam- és népellenes büntett abban különbözött a párt- és demokráciaellenes magatartástól, hogy ezekben az esetekben mindig megtörtént már a letartóztatás vagy a börtönbüntetés kiszabása. Gyakorta az jelezte ezt a vétséget, hogy az ÁVH értesítette a kerületi pártbizottságot a gyanúsított letartóztatásáról. A kategória vegyes területet ölel fel a háborús bűnöktől kezdve a zsidósággal, munkaszolgálatosokkal szemben elkövetett atrocitásokon át szabotázs végrehajtásáig,²¹⁵ de például a tiltott abortuszműtétekben résztvevőket is e bűnök elkövetői között tüntették fel. Az ilyen típusú tetteket teljes szigorával büntette a párt, azaz mindenkit kizártak, akit ezzel gyanúsítottak meg. A börtönben ülők pártfegyelmi ügyeivel kapcsolatban megfigyelhető, hogy a kizárás utólag „szentesítette” a párt részéről az állami eljárást. Adott esetben minden konkrétum nélkül is kizárták az ezzel gyanúsítottat: „Az elkövetett cselekmény konspirációs okokból jelenleg nem közölhető.”²¹⁶

A mintaadatbázis esetei közül öt ügyben vádolták meg az eljárás alatt álló párttagot nyilas múlttal. Közülük két embert zártak ki, de nem önmagában a nyilas párttagságuk miatt, hanem azért, mert egyikük fizetett a szomszédjának, hogy jelentsen fel valakit a Gestapónál; másikat pedig internálták. A további esetekben egyéni bosszú állt a bejelentés hátterében, így azok felett napirendre

²¹⁴ Surányi Lajos (1885–1969) szociáldemokrata tevékenységéről lásd: Filep 2007 (különösen: 63–64 – idézetek innen); Simon 2013. A fegyelmi ügy vaskos dossziét tartalmaz, benne az említett kiadvánnyal: BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 141/1949.

²¹⁵ A mintába került „szabotázs” esete 1950-ben komoly sajtóvisszhangot váltott ki. Ez volt az úgynevezett szérumszabotázs, és amiatt robbant ki, mivel emberi hanyagság miatt huszonöt kisgyermek megbetegedett, tíz pedig bele is halt a szamárköhögés ellen beadott, tetanusssal megfertőződött védőoltásba. Az ÁVH kegyetlenül fellépett az érintett klinikai részleg munkatársai ellen, többüket megkínózták, egyikük ebbe bele is halt. A történet hivatalos újságcikkeken (lásd például: Gyermekgyilkos fasiszták őrizetbevétele. *Szabad Nép*, 1950. június 11. 3; Gyilkos szérum és Hitler „Mein Kampf”-ja. *Szabad Nép*, 1950. június 13. 5) kívüli változatát a szabotázsban elmarasztaltak egyikétől lehet megismerni, aki évtizedekkel később megírta visszaemlékezését a történetekről: http://www.orvostortenelem.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/3.7.6/1999_166_169_sinkovics_jozsef_emlekirat_szerum-szerencsetlenség.pdf – utolsó letöltés: 2018. július 24. Lásd még: L. Géza fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 726/1951).

²¹⁶ S. Géza fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 685/1953).

tért a kerületi pártbizottság. A „múlt elhallgatása” kapcsán már jeleztem, hogy ugyan előfordulnak ilyen típusú ügyek a pártfegyelmi esetek között, és zártak is ki nyilasokat a pártból, de ekkoriban már főleg azért, mert ezt elhallgatták a párt-szervezetük elől. A kerületi fegyelmi ügyek ilyen irányú szisztematikus feltárása a későbbiekben segíthet árnyalni azt a kérdést, miként is viszonyult az MDP az egykori nyilasokhoz.

A kategória további, immár kis esetszámú ügyei azt mutatják, hogy akik engedély nélkül megkísérelték elhagyni vagy el is hagyták Magyarországot, azaz a korabeli szóhasználat szerint *disszidálást* követtek el, azokat mind kizárták a pártból. A klerikális vétséget zömmel azokkal szemben alkalmazták, akik vallásosak voltak, vagy/és hittanra járaták gyermeküket, általában őket is kizárták a pártból. A mintába került négy esetből háromnál nő volt az eljárás alá vont személy. Egy eset került a mintába a *baloldali elhajlóktól*: az illető ellen heves szociáldemokrata gyűlölete miatt indult eljárás, de végül napirendre tértek ügyében.

Az utolsó politikai vétség a *konceptiós* ügyeket takarja. A mintában ugyan csak egy kizárás szerepel, de 1949-ben a VIII. kerületben (is) többeket kizártak a Rajk-per apropóján. A válogatásba került esethez egy egész sor pártfegyelmi eljárás társul,²¹⁷ amelyek az úgynevezett Mérei-ügyhöz kapcsolódnak, és azokat a Központi Vezetőség „pedagógiaellenes” határozata nyomán indította a kerületi pártszervezet.²¹⁸ A konceptiós ügy alapvetően Mérei Ferenc, az Országos Neveléstudományi Intézet (ONI) főigazgatója, valamint Ortutay Gyula miniszter ellen indult. 1950 márciusában több központi vezető testületi ülés is tárgyalta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban „mutatkozó ellenséges tevékenységet”.²¹⁹ Az 1950. március 23-ai ülésre készített előterjesztés az ONI legfőbb bűnéül azt róta fel, hogy hamis jelentéseket adott a tankönyvhelyzetről („tankönyvszabotázs”). Az indoklás szerint 1948-ban, amikor még a tankönyvek zöme „reakciós” volt, óriási kárt okozott az, hogy 3 900 000 tankönyvet rendeltek, amiből megmaradt 900 000, amit aztán meg kellett semmisíteni, s ezzel 2 600 000 forintos kárt okoztak. 1949-ben viszont a már átdolgozott tankönyvekből a szükségesnél kevesebbet rendeltek meg.

„Az ideológiai aknamunka és a tankönyvszabotázs központja az Országos Neveléstudományi Intézet lett. Az Országos Neveléstudományi Intézet vezetője és klikkje felelős a tankönyvek előállításával kapcsolatos késedelemért [...]”

Felelőssé tették őket továbbá az egyes tankönyvek bonyolult szerkezetéért, ellenséges ideológiai irányzatok hatásáért. A háttérben tehát nemcsak gazdasági okok

²¹⁷ N. Livia fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 199/1950).

²¹⁸ Az MDP KV 1950. március 28-ai határozata (ülés nincs, csak határozat a testület nevében).

²¹⁹ MNL OL M-KS 276-53. 47. 6e. A Politikai Bizottság 1950. március 9-ei ülése; uo. 48. 6e. A Politikai Bizottság 1950. március 23-ai ülése.

álltak, hanem ez volt lényegében a nyugati szellemiségű pedagógia, illetve a pszichoanalízis és hazai képviselői elleni fellépés egyik eszköze.²²⁰ A Politikai Bizottság döntött az intézet megszüntetéséről,²²¹ Mérei Ferenc ellen a KEB, míg beosztottjai ellen a VIII. Kerületi Pártbizottság indított pártfegyelmi eljárást, és többségüket ki is zárta a pártból. Ebben az esetben értelemszerűen mindez állásvesztéssel is járt. Érdemes egy-két indoklást megnéznünk amiatt, hogy lássuk, milyen módon lehetett érveket konstruálni egy-egy kizáráshoz:

B. Ágnessel szemben az indoklás: „Nagytőkés leánya. Apja az elmúlt évben adócsalásért letartóztatásban volt. Apjával ma is tartja a kapcsolatot. Központi Vezetőség határozatát nem ismeri el. Kijelentette, nem tudja elkönyvelni, hogy az ONI-ban ellenség lett volna. Tudatosan törekedett arra, hogy Mérei személyi kultusza az ONI-ban állandóan növekedjék. Méreihez való személyi kapcsolata is nyilvánvaló. Mérei első számú bizalmasa volt. Mérei minden utasítását kritika nélkül, szolgai módon hajtotta végre. A tankönyvosztályon az volt a szerepe, hogy hírt vigyen Méreinek. [...] Mérei után a burzsoá pedagógia egyik fő képviselője. [...]”

V. Tamással szembeni érvek: „Mérei közvetlen klikkjéhez tartozik, teljesen a befolyása alatt áll. A burzsoá pedagógiát hirdető Karácsony Sándor leghűségesebb tanítványa volt. Nagybirtokos papnak a fia. [sic!]”

K. Ágnessel szembeni indokok: „Klerikális, arisztokrata családból származik. Felszabadulásig fasiszta volt, saját bevallása szerint is, és a felszabadulás után is szemben állt a fennálló rendszerrel, a Párttal, a Szovjetunióval. Csak Mérei unszolására lépett be a Pártba. Mérei titkárnője volt és klikkjének állandó tagja.”²²²

Ügyüket természetesen a napisajtó is nyomon követte, 1950 márciusától kezdve számos cikk foglalkozott az intézet megszüntetésével és a „tankönyvszabotázssal”. Az írások egytől-egyig melegekedtségüknek adtak hangot, hogy az ONI és Mérei „ellenséges tevékenységét” sikerült időben felszámolni.²²³ Mérei Ferenc ezután csak 1956-ban jelent meg a napisajtóban, immár „Kossuth díjas tudósként” aposztrofálva a Petőfi Kör pedagógusvitáját követő beszámolóiban és interjúiban.²²⁴

²²⁰ Az ügyről lásd például: Kardos 2003.

²²¹ Hivatalosan a döntést persze az állami szerv, a Minisztertanács mondta ki a 122/1950. (IV.29.) MT. sz. határozatával. *Magyar Közlöny*, 1950. április 29.

²²² B. Ágnes, V. Tamás és K. Ágnes fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 199/1950).

²²³ Lásd például: Az ellenség aknamunkája – egy iskola életében. *Szabad Nép*, 1950. április 12. 6.

²²⁴ Lásd például: Gáti Károly: „Tisztelni az egyénit és szeretni a természetet”. Beszélgetés Mérei Ferencel. *Magyar Nemzet*, 1956. október 12. 7. Mérei életéről lásd például: K. Horváth 2011.

Vagyon elleni és gazdasági bűncselekmény

A következő vétségtípusba a különféle gazdasági bűncselekményeket gyűjtöttem össze, amelynek megnevezését a büntetőjogból kölcsönöztem. Amint az a 38. táblázatból látható, ez a vétségtípus is azok közé tartozott, amelynek elkövetői ellen drasztikusan lépett fel a VIII. Kerületi Pártbizottság: arányait tekintve ráadásul ezt a típust érte a legtöbb kizárás. Sok esetben a kizárásokat már itt is megelőzte a letartóztatás vagy börtönbüntetés, ezeknél automatikusnak mondható a pártból eltávolító határozat.

38. táblázat. A vagyon elleni és gazdasági bűncselekmény vétségtípusának megoszlása (N=611)

Sorszám	Vétség	Esetszám			Kizárás		
		(db)	Saját típus %-ában	Összes %-ában	(db)	Arány a típus %-ában	Arány az összes kizárás %-ában
1. (5.)	Lopás	32	44,44	5,24	27	84,38	8,68
2. (11.)	Sikkasztás	17	23,61	2,78	11	64,71	3,54
3. (15.)	Bércsalás	9	12,50	1,47	9	100,00	2,89
4. (19.)	Csalás	5	6,94	0,82	5	100,00	1,61
5. (21.)	Valutázás, üzérkedés, feketézés, felhalmozás	4	5,56	0,65	4	100,00	1,29
6. (25.)	Hűtlen kezelés	3	4,17	0,49	2	66,67	0,64
7. (31.)	Csempészés	1	1,39	0,16	1	100,00	0,32
8. (31.)	Egyéb	1	1,39	0,16	1	100,00	0,32
Összesen		72	100,00	11,78	60	83,33	19,29

A lopás az ötödik leggyakoribb vétségfajta volt a mintába válogatott pártfegyelmi ügyek között, és az iratanyag ismeretében állíthatom, hogy ez valószínűsíthető a teljes kerületi fegyelmi vétségállományt tekintve is. A lopások párttagok közötti ilyen magas aránya némileg meglepőnek tűnhet, de tükrözi az ország és a lakosság gazdasági helyzetét, ugyanis az eltulajdonítások leginkább az élelmiszereket és a különféle ruhaneműeket érintették. S. Sándor (Mezőkémia) fegyelmi tárgyalásán

azt a kijelentést tette, hogy „azért lopott, mert fizetéséből nem tudott megélni”.²²⁵ Az ilyen típusú bűncselekményeket akkor követik el az emberek, ha valaminek a hiányát látják, és okkal feltételezhetjük a korszakbeli nélkülözést kiváltó háttér-tényezőként. De hozzá kell tennem, hogy a fegyelmi ügyek tanúsága szerint az is gyakorta előfordult, hogy különböző munkahelyi árukat emeltek el, és vittek haza otthoni felhasználásra, vagy adták azokat el, és több esetben az áruért kapott pénzt ital vásárlására fordították.²²⁶ B. Ferenc (szintén a Mezőkémi PB párttagja) társával például 140 darab 2 dl-es borókapálínkat lopott el, amit értékesíteni kívánt. A művelet közben viszont tetten érték és letartóztatták. Mivel már harmadik alkalommal kapták el, emiatt a pártból kizárták és munkahelyéről is elbocsátották.²²⁷ Az üzemi lopások e két válfajáról érkezett a *Szabad Nép* publicistája is esszéjében:

„Két férfi beszélgetett az utca sarkán, a bortól kissé bizonytalan hangon. »Öregem – mondta az egyik –, én azt mondom, csak paraszat és malomkövet nem érdemes lopni...« Számítsuk le a pár decit és tegyük fel úgy a kérdést: nem vallják-e ezt sokan józanul is? Az üzemi rendészeti, bírósági statisztikák a megmondható, hogy igen. Azt mondják egyesek: azelőtt is akadt, aki lopott, most is akad – ez a világ rendje. Valóban, 15-20 évvel ezelőtt is mindig akadt olyan, aki elvette a másét. [...] Ha ügyes volt, elvihette a szerszámot, a készárut, szükségből vagy tudatos kártevésből. És ismeretes volt a lopás másik válfaja is: a lopás szükségből vagy a rossz körülmények kialakította bűnözési szenvedélyből.”²²⁸

E vétség elemzésekor sem feledkezhetünk azonban meg arról, hogy a szegénységre, külső kényszerre való hivatkozás akár mentegetődzés, a felelősség elhárításának eszköze is lehetett.

A második leggyakoribb vétség e típuson belül a *sikkasztás* volt. Büntetőjogi meghatározás szerint az követ el sikkasztást, aki a rábízott idegen dolgot jogtalanul eltulajdonítja. Az esetek döntő többségében ez a munkahelyi könyvelés különféle meghamisítását, munkahelyi pénzek lenyúlását jelentette. V. Andor, a Budapesti Posta Hírlapárúsító Üzemének sajtóadminisztrátora valamilyen úton-módon elvesztett a vállalat kasszájából 800 forintot, amit lóversenyen próbált visszanyerni. Azonban ott sem volt szerencséje, és mivel a cég pénzén játszott, ezzel csak tovább növelte a hiányt. A vétség kiderült, az alapszervezet ugyan csak szigorú megrovást javasolt, de a kerületi PB kizárta a pártból és még az állását is elvesztette. Egyedül

²²⁵ S. Sándor fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 678/1953).

²²⁶ A lopások kérdése már 1945 elején az MKP érdeklődési körébe került, és a problémát együtt kezelték a korrupció elleni fellépéssel (vö. Rákosi 1945b, 1945c).

²²⁷ B. Ferenc fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 222/1949).

²²⁸ Salamon Magda: Az üzemi lopásokról. *Szabad Nép*, 1956. szeptember 20. 2.

25. kép. Feketézöktől lefoglalt áru

azt „úsztta meg”, hogy büntetőeljárás induljon ellene.²²⁹ A mintában a kizárások a típus átlagához képest kisebb aránya arra utal, hogy a kis összegű sikkasztások esetében kevésbé voltak szigorúak, ha azt olyasvalaki követte el, akiben még látott fantáziát a pártszervezet („fiatal”, „őszintén megbánta”, „jó munkaerő”). Természetesen a korszak hivatalos orgánjai keményen felléptek a sikkasztók ellen, de a minta alapján, úgy tűnik, a pártfegyelmi gyakorlat ettől eltért.

Szintén 70% alatti kizárási arány figyelhető meg a sikkasztáshoz hasonló jellegű *hűtlen kezelés* esetében. A mintában kevésszer előforduló vétséget akkor követte el valaki a büntetőjog szerint, ha idegen vagyton kezelése során a megbízónak vagyoni hátrányt okozott. Szintén a károkozás mértéke, illetve elkövetőinek potenciálja határozta meg a fegyelmi büntetés súlyát. B. György, a Marika Presszó vezetőjeként engedélyezte például egy nagyobb társaságnak, hogy azok saját italaikat (21 pohár rumot) megihassák a kocsmában, amivel kárt okozott, igaz, maga nem nyert rajta; végül szigorú megrovásban részesült.²³⁰

²²⁹ V. Andor fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 585/1954).

²³⁰ B. György fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 670/1954).

A típus harmadik leggyakoribb vétsége az úgynevezett *bércsalás* volt. Ezt igen szigorúan büntette a kerületi pártszervezet: minden érintettet kizárt a pártból! A többi csalástól az különbözteti meg e kategória képviselőit, hogy ők kifejezetten a fizetésükkel vagy mások fizetésével trükköztek. A legtöbben közülük több munkabért számoltak el, mint amennyi munkát valójában elvégeztek (a normaelszámolás vagy a kiszállási útvonalak meghamisítása révén); de volt, aki táppénzcsalást követett el; és olyan is akadt, aki horgászni ment kollégáival munkaidőben, majd azt hivatali útként számoltatta el.

A vétség súlyosságát mutatja, hogy a *Szabad Nép* kiemelten foglalkozott több cikkében is a bércsalásokkal, ezek közül az egyik éppen józsefvárosi esetet tárgyalt.²³¹ A Százados úti Községi Kenyérgyár állapotát igen negatívan leíró cikk bércsalások tömegéről számolt be (például a túlóraként elszámlolt munkákat valójában rendes munkaidőben végezték), amely együtt járt a pártfegyelem megsértésének más módozataival. Engel László termelési osztályvezető például ökölrel arcon vágta Pancza Ferenc villanyszerelőt, mivel annak közlései nyomán a gyári újtómozgá- lom hibáiról cikk született az *Újítók Lapjában*. A *Szabad Nép* – ahogy ilyenre már láttunk korábban példát – pártfegyelmi eljárást követelt az ügyben, amit a VIII. Kerületi Pártbizottság meg is indított. Érdekes módon Engelt nem zárták ki, szigorú megrovást kapott, igaz, állásából viszont leváltották és „minden tisztségtől” két évre eltiltották. Az ügy itt nem ért véget, Engel fellebbezett, és a Budapest Pártbizottság valamelyest igazat is adott neki, mivel megrovásra módosították büntetését 1950. november 10-én. Az ügy indoklása igen tanulságos:

„Engel László elvtárs igen súlyos hibát követett el akkor, amikor munkatársát megütötte, azonban a körülmények kivizsgálása után megállapítottuk, hogy Engel elvtárs azon keresztül, hogy ezen az igen nehéz munkaterületen szigorú munkafegyelmet követel meg, szembefordította magával az ott dolgozóknak azt a részét, akik alapos mellékkeresethez szoktak hozzá. Pancza Ferenc, akit megütött, egy demagóg, baloldali elhajló, lóversenyző ember és Engel elvtárs afölötti felháborodásában ütötte meg, hogy Rákosi és Révai elvtársakkal akarta magát összemérni. A Pártbüntetést azért érdemli meg, mert kezét emelnie egy munkatársára ennek dacára sem volt helyes.”²³²

Magyarán azt láthatjuk ebben az esetben, hogy a *Szabad Nép* „vádja” ahhoz ele- gendő volt, hogy vizsgálat induljon, de a pártfegyelmezési rendszer belső kontrollja itt működött, a fővárosi pártbizottság ugyanis újravizsgálva az ügyet inkább Engel

²³¹ H. J.: A dolgozók kritikája fegyver a bércsalások elleni harcban. Eleven pártérettel, pártserú kritikával kell kiküszöbölni a hibákat a századosúti kenyérgyárban. *Szabad Nép*, 1950. május 13. 4. A cikkben sok a pontatlanság: Engel műszaki osztályvezető-helyettesként van bemutatva, Pancza Ferenc pedig Póczaként szerepel.

²³² Engel László fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 222/1950).

igazát bizonyította. Ettől függetlenül Engel új munkahelyre került és a Petneházy utcai Kenyérgyárban dolgozott tovább szállítási ellenőrként.

A vagyon elleni és gazdasági bűncselekmények további vétségei (*csalás, csempé- szés, feketézés, valutázás, üzérkedés, felhalmozás, egyéb bűncselekmény*) mind-mind 100%-os kizárással járó eseteket mutatnak, ami jelzi, hogy a pártszervezet igyekezett mindent megtenni, hogy megvédje a „népgazdaság tulajdonát”, illetve példát sta- tuáljon ezen ügyekben. A csalók között találunk okirat-hamisítót, magát hatósági közegnek/mérnöknek kiadó személyt, valutarejtegetőt, de élelmiszerbolti visszaélé- sekre is fény derül az ügyekben. A további esetek általában a feketekereskedelemhez kapcsolódó különféle visszaéléseket mutatják. A vétségtípus esetei a drákói szigor mellett arra is példálul szolgálnak, hogy megfigyeljük a korabeli trükközéseket is, amelyekkel feltételezhetően többen éltek, mint ahányan végül lebuktak.

A munkafegyelem megsértése

Amíg a vagyon elleni és gazdasági bűncselekményekkel szemben a legkeményebben, addig a *munkafegyelem megsértői* ellen az összes vétségtípust tekintve a legkíméle- sebben lépett fel a kerületi pártszervezet. Bár ez volt a hetedik leggyakoribb vétség, mégis csak minden kilencedik érintettet zárták ki a pártból. Az esetekben főként a hanyag munkavégzést, a munkahelyi mulasztásokat, illetve a munkatársakkal való rossz viszonyt jelölték meg a fegyelmi büntetések indokául.

Egy történészhallgató azzal sértette meg a munkafegyelmet, mert nem figyelt Mérei Gyula óráján, beszélgetett, és emiatt kiküldték a professzor órájáról. Végül dorgálást kapott ezért, illetve talán inkább amiatt, mert az ügyét megtárgyaló tagy- gyűlést otthagya, és helyette moziba ment.²³³

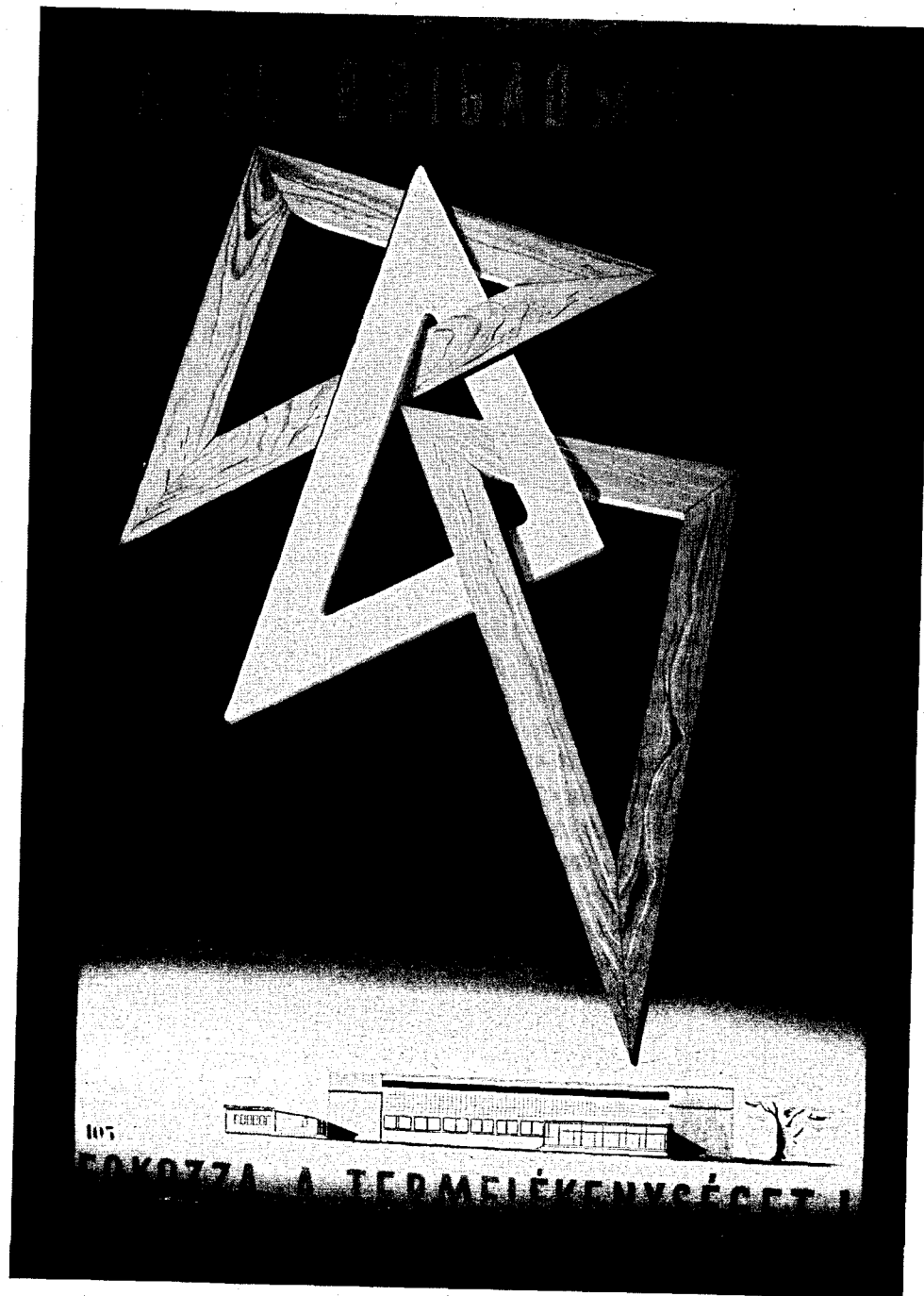
A MÁV Igazgatóság alkalmazásában álló W. Ferenc gépkocsivezető egy önként vállalt esti szolgálata közben megállt a Lánchíd Sörözőben sörözni, majd hazafelé menet még benézett egy-két kocsmába – mindeközben a hivatali kocsi- val közlekedett. Az alapszervezeti taggyűlés mindezt megdorgálta, illetve sajátos további fegyelme- zési eszközt talált ki számára, amit a kerületi pártbizottság is jóváhagyott:

„W. elvtársnak 1951.IX.1-ig a Volokalamszki országút c. könyvet át kell tanulmányoznia és L. György elvtársnál kollokválni fog [belőle]”²³⁴

K. Ilona és társai szerencsésnek mondhatták magukat, hogy hibájukért csak munkafe- gyelmi vétség miatt vonták felelősségre. A *Szabad Nép* újságírói, illetve szerkesztői és

²³³ M. Lajos fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 1262/1953).

²³⁴ W. Ferenc fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 400/1949). Volokalamszknál egy szakasz szovjet katona hősie- s önfeláldozással állította meg a németek előrenyomulását. Nekik állított emléket könyvével Alekszandr Bek.

26. kép. 1950-es plakát a brigádmunkáról

tördelői ugyanis azt a hibát követték el, hogy az újság egyik fotójának „A hős Lenini Komszomol küldöttek a csepeli dolgozók között” címet adták, miközben a képen „néger fiatalok” szerepeltek. Amikor a tévedés kiderült, sietve új címet kreáltak: „A hős Lenini Komszomol küldöttei a csepeli dolgozók és a VIT küldöttek között”. A hibát azonban már nem lehetett eltussolni, fegyelmi eljárás indult a vétkesek ellen, de azt végül zömmel dorgálással megúsztak az érintettek.²³⁵

Cs. János pedig azzal sértette meg a munkafegyelmet, hogy a Kultúra Nyomda gépszedőjeként nem figyelt fel arra a tankönyvi mondatra, hogy a Marshall-segély célja a „II. világháború után a szocializmust építő imperialista országok megerősítése” volt. Feltételezhetően a tankönyv szerzőit is felelősségre vonták ezért a politikai hibáért, de erről az ügyirat már nem ad tájékoztatást, csupán János szigorú megrovását dokumentálja.²³⁶

A munkafegyelem megsértése is gyakran összekapcsolódott más vétségekkel. A pártegyesülés utáni első években nem volt ritka az a vád, ami egy *Szabad Nép* olvasói levélben jelent meg, miszerint a „jobboldali szociáldemokraták” munkakerülésre, hanyagságra, pazarlásra biztatták a Láng Gépgyárban a munkásokat, és „mindent elkövettek a munkafegyelem lazítására”. A szerző, akinek az újság közölte nevét és lakcímét is, természetesen fellepett a „jobboldali szocdemek” ellen, ami miatt állítása szerint el akarták a gyárból távolítani, és csak a helyi pártbizottság vizsgálata mentette meg, miután az kiderítette, hogy vádlója a „klerikális reakció beépített embere” volt a gyárban.²³⁷ Különösebb kommentárt talán nem igényel, hogy a pártlapban megjelent levélnek vajon lehetett-e másik olvasata vagy sem, főleg ha azt is hozzátesszük, hogy a levélírónak nem ez volt az első szereplése a *Szabad Népb*ben, ugyanis egy 1949. júniusi felvétel szerint örömmel lapozta Rákosi Mátyás legújabb kötetét ebédszünetében.²³⁸

Erkölcstelen magatartás

Bár az *erkölcstelenül viselkedőket* a pártszerűtlen, illetve azon belül a nem kommunistához méltó magatartásúak között is fel lehetett volna tüntetni,²³⁹ külön vétség-típusként jelölésüket az indokolja, hogy e kategóriát az állampárt különféle szintű szervezetei is külön kezelték. A kommunista erkölcs ellen vétők a nyolcadik leggyakoribb vétséget követték el mintánkban, és a vétség típusokon belüli alacsony aránya csak a típusok összevont jellege miatt alakult ki. E vétségcsoportba igen változatos

²³⁵ K. Ilona fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 248/1949).

²³⁶ Cs. János fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 176/1951).

²³⁷ Egy Láng-gyári munkás levele a munkafegyelem lazítói elleni harcról. *Szabad Nép*, 1950. november 17. 4.

²³⁸ Meghosszabbították a nagyszerű Könyvnapokat. *Szabad Nép*, 1949. június 4. 6.

²³⁹ Az SZKP szervezeti szabályzatának 1952-es módosítása például a következőket értette a párterkölc ellen vétőkön: „félrevezetik a pártot, nem becsületesek, vagy nem őszinték a párt iránt, rágalmazók, bürokraták, magánéletükben laza erkölcsűek stb.” *Szabad Nép*, 1952. augusztus 27. 4.

(feltételezett) tettek után kerülhettek a fegyelmi eljárás alá vont párttagok. Általában a különféle szexuális jellegű esetek, illetve bűncselekmények kerültek ide, mint például a tiltott kéjelgés, prostitúció, házasságtörés, aktfotózás, szemérem elleni vétség, homoszexualitás, bigámia, illetve a munkatársakkal való „túlzott flörtölés”, ami valószínűsíthetően – mai szóhasználatban – a szexuális zaklatást jelenthette.²⁴⁰ De ide tartoztak a munkahelyi vagy munkaidőben történő ivászatok is,²⁴¹ illetve minden olyan eset, amit a kerületi pártszervezet a kommunista erkölcs megsértésének titulált.

Az ügyek 60%-ában távolították el a pártból az eljárás alá vont személyeket. Leginkább akkor nem járt a vétségért kizárás, ha munkahelyi dorbézolás volt a vád, vagy ha kiderült, hogy valakit rosszindulatúan vádoltak meg. Ilyen volt a 30 éves M. Jánosné, akit léha, szabados életvitellel rágalmaztak meg, mivel több ízben férfi kollégával lépett ki a Gábor Áron Vasöntőde és Gépgyár kapuján, ami a feljelentő szerint nem helyénvaló magatartás egy házasságban élő asszonytól. Alapszervezeti fegyelmi tárgyalásán megrovást kapott, de a kerületi pártbizottság „napirendre tért” ügyében, ugyanis kiderült, hogy M. Jánosné ekkor már nem élt házasságban, mivel több évvel korábban megözvegyült, az őt a kapun kikísérő munkatárssal pedig csupán jó kollegiális viszonyt ápolt. A rágalmazás azonban arra éppen elegendő volt, hogy a fiatalasszonyt állásából elbocsássák, igaz, jogfolytonosan átkerült egy másik munkahelyre.²⁴²

De arra is volt példa, hogy a kiváló szaktudás és pártmunka, valamint a jó kollegiális kapcsolatok megmentették egy szexuális zaklatás feltételezett elkövetőjét. P. Géza fogorvost (Központi Fogászati Rendelő) azzal vádolták két (!) pártfegyelmi ügyében is, hogy „bizalmaskodott a kezelésre jövő nőbetegekkel több alkalommal”. 1951-ben ezért szigorú megrovást kapott. 1953-ban azonban újra „szemtelenkedett és bizalmaskodott”, ami miatt az egyik beteg feljelentette őt. A kerületi pártbizottság 1953-ban ki is zárta, azonban a Budapesti Végrehajtó Bizottság 1954-ben helyt adott a fogorvos fellebbezésének, aki azt állította, hogy a feljelentő eltúlozta a dolgokat. Az ügyet történelemszövegként nem tisztem minősíteni, az mindenesetre a gyanú jogosságára utal, hogy két pártfegyelmi eljárást is kezdeményeztek ellene ugyanolyan vétség elkövetése miatt.

K. Ferenc esetét a kerületi pártbizottság a „kommunista erkölcs legsúlyosabb megsértéseként” értelmezte. A VIII. Kerületi Rendőrkapitányság főhadnagyának

²⁴⁰ Lásd erre például: Huhák 2016.

²⁴¹ S. János (Szikra) mintán kívüli esetében „súlyosan vétett a Párt és a munkafegyelem és a kommunista erkölcs ellen azzal, hogy [...] fizetés napján egyik munkatársával egész éjjel egy kétes hírű vendéglőben tartózkodott. [...] A Szerkesztőségben másnap ittasan jelent meg. Vezércikket kellett volna írni[a], és a vezetőség elé terjeszteni[e], de ezt ittassága miatt nem tudta teljesíteni, ugyanakkor a mellékhelyiségben munkaidő alatt alva találták.” Alapszervezete megdorgálta, de a kerületi pártbizottság végül megrovást adott neki. S. János fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 615/1953).

²⁴² M. Jánosné fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 40/1954).

ugyanis gyermeke született egy korábban általa letartóztatott gyanúsítottól. A pártfegyelmi jegyzőkönyv szerint a rendőr letartóztatásból való elengedése után követte a lányt, rávette, hogy menjenek együtt moziba, majd hazavitte saját lakásába, ágyba bújt vele, a lány pedig idővel terhes lett. A pártbizottság egyrészt a hivatali hatalommal való visszaélésben találta bűnösnek a rendőrtisztet, másrészt a „kommunista erkölcs legsúlyosabb megsértésében” azáltal, hogy a házastársi hálószobában idegen nővel közösült. „A kommunista erkölcs alapja a családi élet tisztasága” – rögzíti a fegyelmi határozat. Ráadásul a rendőr visszaeső volt, mivel korábban már megintették pornográf képek mutogatásáért. Tetteiért kizárták a pártból.²⁴³

A mintába kerülő erkölcstelen magatartásúak többsége házasságtörő volt, aki vagy megcsalta házastársát, vagy el is vált tőle az új partner megtalálása után. Ezén ügyek gyakorta jártak kizárással, de nem állandó jelleggel, ugyanis, ha az illető „jó munkaerő” volt, illetve megbízható párttag, akkor megúszhatta kisebb pártbüntetéssel. E. István nős kultúrtothton-igazgató például fegyelmi tárgyalásán elismerte, hogy valóban beleszeretett egy kollégája feleségébe, és „kapcsolatuk túlment az elvtársias viszonyon”. Ügyében a kerületi párttitkár arra utasította Kardos Sándorné fegyelmi referenst, hogy a megcsalt férjjel ne beszéljen, és ügyeljen arra, „nehogy nyilvánosságot lásson a dolog!”²⁴⁴

H. Géza fegyelmi tárgyalása idején már két ízben is elvált, mindkét volt feleségét megcsalta, különböző botrányokba keveredett, de szigorú megrovással megúszta ő is viselkedését.²⁴⁵ Bár a minta ilyen jellegű ügyeinek alacsony az esetszáma, és nem is vitatható az MDP időszakának prűd hozzáállása a magánélet – kommunisták szerint – elfogadott normáinak megsértőivel szemben, úgy tűnik, hogy az erkölcsi kételyeken túl tudták tenni magukat a fegyelmi ügyek döntéshozói, ha magasabb rendű szempontokat is figyelembe kellett venniük, mint amilyen a párthűség vagy a munkahelyi kvalitás volt.

Érdemes két extrémebb ügyet kiemelni végül, immár nemcsak a mintából, ami az adott eset előfordulásának a lehetőségét illusztrálja. K. Józsefnét azért zárták ki a pártból, mert egy nyilvánosház vezetője volt. Ez különösebben nem is meglepő, az már annál inkább, miként jutott ehhez a kétes pozícióhoz. A fegyelmi ügyirat szerint ugyanis egy időközben „Palesztinába disszidált” illető adta át neki a boltot, hálából azért, hogy bújttatta őt a II. világháború ideje alatt.²⁴⁶ N. Magda ügye pedig a korabeli elhelyezkedési problémákra is rávilágít. Magda ugyanis azért nem járt pártnapokra, mert „nem megy hallgatni ilyen süket dumákat, mindég Rákosiról és

²⁴³ K. Ferenc fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 211/1956).

²⁴⁴ E. István fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 239/1955).

²⁴⁵ Bár majdnem kizárták, ugyanis fellebbezett a döntés ellen, amelynek az volt a hatása, hogy súlyosabb büntetést kapott, szigorú megrovást utolsó figyelmeztetéssel (H. Géza fegyelmi ügye. BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 307/1954).

²⁴⁶ K. Józsefné fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 256/1950).

Sztálinról beszélnek, inkább helyezték el a munkanélkülieket, ő is munka nélkül van”. Végül bárcát akart magának kiváltani, ezért erkölcsstelen magatartása miatt kizárták a 8. körzetből 1950 nyarán.²⁴⁷

Egyéb bűncselekmény

E kis esetszámú vétségtípus azoknak a bűncselekményeknek a gyűjtőhelye, amelyeket vagy nem lehetett más kategóriába sorolni, vagy csupán annyi információ volt ismert a fegyelmi alá vont párttagról, hogy letartóztatásban van vagy börtönbüntetését tölti. A típushoz tartozó, 80% feletti kizárási érték a gazdasági, illetve politikai okból büntettek arányát tükrözi, nem véletlenül, hiszen ezek az ügyek is vélhetően azok közé tartoztak.

39. táblázat. Az egyéb bűncselekmény vétségtípusának megoszlása (N=611)

Sorszám	Vétség	Esetszám			Kizárás		
		(db)	Saját típus %-ában	Összes %-ában	(db)	Arány a típus %-ában	Arány az összes kizárás %-ában
1.	Bebörtönzés (21.)	4	30,77	0,65	4	100,00	1,29
2.	Büntetett előéletű (25.)	3	23,08	0,49	3	100,00	0,96
3.	Erőszakos cselekedet elkövetése (28.)	2	15,38	0,33	1	50,00	0,32
4.	Gondatlanságból elkövetett büntett (28.)	2	15,38	0,33	1	50,00	0,32
5.	Közlekedési bűncselekmény (28.)	2	15,38	0,33	2	100,00	0,64
Összesen		13	100,00	2,13	11	84,62	3,54

Amint a táblázatból látható, mindenkit kizártak, aki bármilyen okból börtönbe vagy letartóztatásba került az érintettek közül, illetve eltávolították a pártból a büntetett

²⁴⁷ N. Magda fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 150/1950).

előéletűeket is.²⁴⁸ A közlekedési bűncselekmények során az érintettek ittas vezetést, illetve cserbenhagyásos gázolást követtek el, amiért mindkettőjüket kizárták. Az erőszakos cselekedetek elkövetése olyan verésekre és verekedésekre utal, amelyekben rendőrségi eljárás indult a résztvevők ellen. Korábban láthattuk, hogy akik ellen nem indult ilyen eljárás, azok a kommunistához nem méltó magatartás vétségét követték el. A gondatlanságból elkövetett büntett pedig két, gondatlan fegyverkezési ügyet takar, ahol az egyik esetben meghalt, a másikban megsérült az áldozat.

Korrupció

A vétség külön típusként kezelését az indokolja, hogy nem lehet egyértelműen sem gazdasági, sem politikai jellegű bűncselekményként beazonosítani, azonban az egyéb büntettek között sincs helye, mivel a pártfegyelmi ügyiratok pontosan megnevezik, mikor vélik úgy, hogy az illető korrupt volt. A különkezelést továbbá az is indokolja, hogy a kommunista párt – igaz, jelentősen más társadalmi és politikai környezetben – már 1945-ben harcot hirdetett a korrupció ellen. Rákosi Mátyás 1945. február 11-én az MKP debreceni nagygyűlésén az alábbi kijelentéseket tette:

„Még egy kérdés, amely újsütetű, de eléggé veszedelmes. Ez a korrupció kérdése. Ahová néz az ember, mindenütt megvesztegetést, lopást és visszaélést tapasztal. A fiatal magyar demokráciának ez a legveszedelmesebb ellensége. Én a Magyar Kommunista Párt nevében kijelentem, hogy mi a magunk soraiban nem tűrjük a korrupciót, de azonkívül is a legkíméletlenebb eszközökkel fogunk e téren küzdeni. Nem tűrünk magunk között olyat, akihez a korrupciónak még csak az árnyéka is fér és gondoskodunk róla, hogy a magyar közéletet is áthassa a korrupció elleni harc, a polgári demokratikus becsület érzése.”²⁴⁹

Az 1945-ben meghirdetett elszántság pár év múlva már kevésbé tükröződik az MDP VIII. kerületi pártfegyelmi ügyeiben, ugyanis mintánkba mindössze hat eljárás került hivatali visszaélés, illetve vesztegetés büntettének gyanúja apropóján. Az viszont kétségtelen, hogy az ilyen ügyekben szigorúan lépett fel a pártszervezet: a hat esetből ötször kizárás, egyszer pedig napirendre térés lett a verdikt.

Az egyes ügyek itt is érintkezésben vannak más vétségtípusokkal, így e kategória arányszámánál gyakrabban is találhatunk korrupciógyanús eseteket a fegyelmi ügyek között. A korrupciós vádak nagy százalékában rendőrségi eljárás indult, így például M. László forgalomirányító esetében, aki több alkalommal is elvette a női

²⁴⁸ N. Elemér fegyelmi ügyében le is írja a fegyelmi határozat, hogy „tekintettel arra, hogy Pártunk tagja nem lehet büntetett előéletű [...] javasoljuk a Pártból való kizárását” (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 197/1951).

²⁴⁹ Rákosi 1945b.

sofőrök betétlapját, és csak akkor adta nekik vissza, hogy ha megígérték neki, hogy este találkozni vele. De olyan esetek is előfordultak, amikor csak borért cserébe adta vissza a gépkocsivezetők betétlapját.²⁵⁰

40. táblázat. A VIII. kerületi pártfegyelmi ügyek legjellemzőbb vétségei nemek szerinti bontásban, 1948–1956 (N=611)

Sor-szám	Fegyelmi vétség megnevezése	Eset-szám (fő)	Kizárás (fő)	Nők		Férfiak	
				eset (fő)	kizárás (fő)	eset (fő)	kizárás (fő)
1.	Tagsági, illetve tagjelölti könyv elvesztése	115	31	43	9	72	22
2.	Kommunistához nem méltó viselkedés	83	25	29	10	54	15
3.	Párt iránti közömbösség	80	63	42	34	38	29
4.	Tagdíjfizetés elmulasztása	45	31	15	12	30	19
5.	Lopás	32	27	9	7	23	20
6.	Múlt elhallgatása	31	25	8	5	23	20
7.	Munkafegyelem megsértése	27	3	5	1	22	2
8.	Erkölcstelen magatartás	25	15	5	2	20	13
9.	Éberség hiánya	22	3	6	1	16	2
10.	Párt- és demokráciaellenes magatartás	18	13	6	4	12	9
11.	Párttagságról való lemondás	17	11	6	5	11	6
11.	Sikkasztás	17	11	3	2	14	9

²⁵⁰ M. László fegyelmi ügye (BFL XXXV.95.i. VIII. kerületi fegyelmi ügyek, 528/1950).

Sor-szám	Fegyelmi vétség megnevezése	Eset-szám (fő)	Kizárás (fő)	Nők		Férfiak	
				eset (fő)	kizárás (fő)	eset (fő)	kizárás (fő)
13.	Iszákosság, alkoholizmus	12	5	0	0	12	5
14.	Osztályidegen	11	8	5	4	6	4
15.	Bércsalás	9	9	1	1	8	8
16.	Jobboldali kötődés	8	4	1	0	7	4
17.	Államellenes büntett	7	7	1	1	6	6
18.	Korrupció	6	5	1	1	5	4
19.	Csalás	5	5	0	0	5	5
20.	Nyilas múlt	5	2	3	1	2	1
21.	Bebörtönzés	4	4	2	2	2	2
21.	Disszidálás	4	4	2	2	2	2
21.	Klerikális	4	3	3	2	1	1
21.	Valutázás, üzérkedés, feketézés, felhalmozás	4	4	1	1	3	3
25.	Büntetett előélet	3	3	0	0	3	3
25.	Hűtlen kezelés	3	2	2	2	1	0
25.	Karrierista	3	1	0	0	3	1
28.	Erőszakos cselekedet	2	1	0	0	2	1
28.	Gondatlan fegyverkezelés	2	1	0	0	2	1
28.	Közlekedési bűncselekmény	2	2	0	0	2	2
31.	Csempészség	1	1	0	0	1	1
31.	Gazdasági bűncselekmény	1	1	0	0	1	1
31.	Koncepció ügy	1	1	1	1	0	0
31.	Baloldali elhajlás	1	0	0	0	1	0
31.	Adminisztrációs hiba	1	0	1	0	0	0
Összesen		611	331	201	110	410	221

A pártfegyelmi ügyek részletes ismertetése végén vessünk egy pillantást a vétségek nemek szerinti megoszlására. Amint az a 40. táblázatból jól látható, számszerűleg a tagkönyvek elvesztése, illetve a pártélet elhanyagolása volt a leggyakoribb, nők által elkövetett vétség. Utóbbi esetében nemcsak a magas szám érdemel kiemelést, hanem az a tény is, hogy több nő ellen indítottak ilyen címen eljárást, mint férfi ellen! Emlékezzünk vissza arra, hogy a pártfegyelmi eljárások körülbelül harmada indult csak a nők ellen. Ezen arány ismeretében bátran állíthatjuk, hogy egy markáns jellemzőről van szó. Ez jelentheti azt, hogy a nőket kevésbé érdekelte a pártmunka, de jelezheti azt is, hogy egyszerűen a munka és a gyermeknevelés, a háztartás irányítása mellett nem volt már idejük a pártmunkára, végül arra is utalhat, hogy az ilyen típusú ügyeket könnyebben indították meg, ha nők voltak az érintettek. A vétségtípus eseteinek összehasonlító vizsgálata segíthet majd e kérdés eldöntésében.

A további vétségek aránya zömmel a nemek megoszlásához igazodik. Kivétel az iszákosság vétsége, amit csak férfiak követtek el mintánkban, míg a klerikálisnak minősítés inkább a nőket érte. Az erőszakos bűntettek esetében nem meglepő, hogy zömében férfiakat találunk az elkövetők között.

A VIII. kerületi pártfegyelmi vétségek bemutatása konklúziójaként az mondható el, hogy a Magyar Dolgozók Pártja a politikatörténetből jól ismert és kiterjedt ellenségkategóriákkal dolgozott, de ítéleteket hozott a politikán túlmenően különféle gazdasági és munkaügyekben, illetve a párttagok magánéletét is gyakorta vizsgálat alá vette. Magyarán tetten érhető az a szándék, amellyel az élet minden szférájára rá kívánt telepedni, vagyis a foucault-i mikrohatalmak kimutathatóak. Az egyes vétségekhez jól megállapítható szigor társult, így a politikai, a vagyon és közrend elleni, a gazdasági, a korrupciós vétségek és egyéb bűncselekmények igen magas arányban zárultak kizárással, de hasonló szigorúsággal lépett fel a pártszervezet a „pártélet elhanyagolóival” szemben is. E kategória esetében a VIII. kerületi ügyeken túlmutat a párttal szemben közömbös tagok 1955–1956. évi igen magas aránya. Más vétségek elkövetői esetében azt láthattuk, hogy a kerületi pártbizottság inkább a nevelő jellegű fegyelmezést alkalmazta: ilyenek voltak a munkafegyelem megsértői, a tagkönyvüket elvesztők vagy a pártszerűtlen magatartással vádolt párttagok elleni eljárások. Az egyes esetek kapcsán betekintést nyerhettünk a korabeli mindennapokba, az egyének konfliktusaiba, illetve láthattuk döntéseik következményeit is. A vétségek elemzése révén az is kiderült, hogy korántsem valósult meg a párttagok egyenlősége a pártfegyelmi eljárások során (sem), hiszen ugyanazért a bűnért bizony nem mindig kapták ugyanazt a büntetést.

ÖSSZEGZÉS

A rendszerváltás után a szocialista rendszert vizsgáló történészek főként arra fókuszáltak, hogy bemutassák, miként nyomta el az állampolgárokat egy nevében demokratikus rendszer („a népi demokrácia”) és az annak élén álló párt. A kutatások érthető okokból a korábban el nem mondható eseményekre, titkokra koncentráltak. Az idő előrehaladtával azonban egyre inkább megmutatkozott, hogy a feltárt eredmények önmagukban nem magyarázzák meg, mégis mi működtette évtizedeken át a rendszert, hogyan élték azt túl az állampolgárok, illetve miként is működött maga a „Párt”.

Amikor a 2000-es évek elején megkezdtem a szocialista rendszer történetéhez kapcsolódó kutatásaimat, akkor még úgy tűnt számomra, hogy annyi mindent tudunk már e témában, hogy inkább csak pontosítások szükségesek – főként a helyi szintű események és szereplők kapcsán –, de nagy történelmi újdonságokat már nem lehet feltárni. Az a közbeszédben is evidenssé vált ekkorra, hogy kőkemény diktatúra jellemezte ezeket az évtizedeket, amikor is a hatalmat egy fegyelmezett, harcias szölamokkal agitáló, mindenkit megfigyelő, terrorisztikus eszközöket is bevető szervezet gyakorolta. 2003 után a levéltári munkám során lehetőségem adódott arra, hogy beleolvassak a pártfegyelmi eljárások nagy számban fennmaradt ügyirataiba. Ezek tanulmányozása során merült fel bennem az a kérdés, hogyan fér össze egymással a sokat emlegetett katonás fegyelem és a rengeteg fegyelmezetlenség. Meglepődve tapasztaltam, hogy ennek az alapvető kérdésnek a megválaszolásával idehaza még senki sem foglalkozott. Egyre jobban beleásva magam a témába, kiderült számomra, hogy a pártfegyelmezés kérdése olyan terület, amelynek feltárása után jóval többet mondhatunk el a rendszer és a párt működéséről, illetve a korszak megéléstörténetéről a totalitárius megközelítés által uralt, túlzottan leegyszerűsítő szövegeknél.

Természetesen az a felfedezés, hogy a totalitárius paradigmán alapuló szövegek nem alkalmasak a fenti kérdések megválaszolására, nem újdonság, az ezredforduló óta egyre többen jutottak erre a következtetésre. Jelen kötet újdonsága a téma megválasztásában, a sajátos elemzési módszer kialakításában és az aprólékos, több szintű feltárásban rejlik. Sajnálatos módon nagyon kevés az ehhez hasonló alapkutatások száma, ami persze nem meglepő, hiszen az éveken át tartó forrásgyűjtéssel, adattalással, koherens módszer megalkotásával lefolytatott vizsgálatok elvégzése napjaink teljesítménykényszeren alapuló, egyúttal ismét átpolitizált (tudományos) világában nem túl hálás feladat. Ahhoz azonban, hogy a szocialista – vagy bármelyik – korszak történetét és közvetve napjainkat jobban megismerhessük, ezek az alapkutatások nélkülözhetetlenek. Jelen kötetben tehát egy ilyen kutatást prezentáltam, kiegészítve azt egyes esetek bemutatásával. Mindezzel az volt a célom, hogy a korszakról a köztudatban élő sematikus kép új megvilágításba kerüljön; megmutassam, hogy a korszak emberei nem csak akarat nélküli bábok voltak a „hatalom” kezében, illetve azt is megvilágítsam, hogy a párttagok sem írhatók le pusztán azzal, hogy lélektelenül, katonás fegyelemben szolgálták ki a rendszert. A kép ennél ugyanis jóval összetettebb.

Ahhoz, hogy mindezt megtehessem, egy majd’ tíz évig tartó alapkutatásra vállalkoztam az MDP belső fegyelmezési rendszerének korábban még nem használt forrásokon

alapuló, intenzív és különböző léptékeket felölelő vizsgálatával. A kutatás további célja volt, hogy a pártiratok forrásértékével kapcsolatban megalapozott állításokat tehessenek, illetve az, hogy felhívjam a figyelmet a pártfegyelmi iratanyagra, mint eddig alig használt, a szocialista rendszer működésének jobb megértését segítő forrásanyagra.

A fővárosi és a VIII. kerületi pártfegyelmi ügyek feltárása után kiderült, hogy az MDP 1948-as megalakulásakor nem alakult ki automatikusan a pártfegyelmi eljárásrendszer; egészen 1950 júniusáig kellett várni a kérdés érdemi szabályozására. Az 1948–1950 közötti évek a „fegyelmi munka” mostoha helyzetéről szóltak. Ekkoriban a káderosztályok intézték az ilyen típusú eseteket. Ez a személyi ügyeket összevonó, a kommunista párt szempontjából praktikusnak tűnő megoldás azonban lényegében már 1949-ben káoszt eredményezett a pártfegyelmi eljárások tekintetében. Amíg ugyanis a megbízható káderek kiválasztása prioritást élvezett, addig a pártfegyelmi ügyek elintézése háttérbe szorult. A kaotikus helyzetet tükrözte, hogy 1950 júniusában a legfelsőbb párttestületek egyike, a Politikai Bizottság volt kénytelen a pártfegyelmi eljárásrend szabályozását napirendjére tűzni. A testület határozata mérőföldkőnek számít: ekkor fektették le a továbbiakban (kisebbségi módosításokkal 1989-ig) érvényes eljárásrendet, amelynek lényege, hogy az ügyeket a legalsó, vagyis az alapszervezeti szinten kellett elindítani, majd innen kellett a felettes pártszervezethez azokat jóváhagyásra felterjeszteni. A pártfegyelmi eljárás alá vont párttagnak megadták a fellebbezés lehetőségét, ami egészen az országos kongresszusig vezethetett. 1950–1956 között az eljárásrend fokozatosan bürokratizálódott: fegyelmi referensek intézték az ügyeket, azaz a terület kikerült a káderosztályok fennhatósága alól. A rendszer jellegét tekintve folyamatosan változott, hol elvettek az alsóbb szintű szervezetek jogosítványjaiból, hol visszaadták azokat. A fővárosi, illetve a kerületi vezető testületi üléseken a referensek általában az ügyekkel való elmaradásról, az egyes alapszervezetek eltérő fegyelmi gyakorlatáról, a kizárásos esetek magas számáról, valamint a fegyelmi büntetéstípusok nem kielégítő ismeretéről panaszkodtak. E problémák 1956-ig folyamatosan előfordultak, ami nem egy katonás fegyellemmel, precízen működő rendszer képét mutatja.

Az elméleti és szervezeti alapok gyakorlatba ültetését a józsefvárosi pártszervezet 6114 pártfegyelmi esetét tartalmazó, általam összeállított adatbázis segítségével vizsgáltam meg. A pártfegyelmi ügyek száma 1948-tól 1953-ig folyamatosan emelkedett, 1954-ben jelentősen visszaesett, 1955-ben ugyan némileg ismét emelkedésnek indult, de a csökkenő tendencia ennek ellenére egyértelmű. A számokat összevettem a kerületi átlagos párttaglétszámmal, amiből az derült ki, hogy minden ötvenedik párttagra jutott évente egy pártfegyelmi eljárás. Amikor pedig a párttagok átlagszámához a korszak összes fegyelmi ügyét mértem hozzá, akkor azt az eredményt kaptam, hogy a VIII. kerületi pártszervezetben körülbelül minden ötödik párttag ellen pártfegyelmi eljárást kezdeményeztek korszakunkban. Ezek az arányok szintén nem tükrözik vissza a szervezeti szabályzatban, illetve a pártvezetők beszédeiben megjelenő – és a történeti munkák zöme által kritikátlanul elfogadott – fegyelmezett párttagság képét.

A fegyelmi eljárások szigorúságáról érvényes következtetéseket tenni a kiszabott büntetések, illetve azok évenkénti változásainak elemzésével lehetett. A büntetések vizsgálatából kiderült, hogy a szervezeti szabályzatban megengedettek képest jóval több büntetési tétellel dolgoztak a VIII. kerületi pártszervezetnél. A vizsgálat fontos tanulsága, hogy igen magas volt a kizárások aránya: több párttagot távolítottak el a korszakban (kb. 54%-ot), mint ahány más büntetést összesen kiszabtak ez idő alatt. Mindez azt jelenti, hogy a korszakot tekintve összességében is, de a 60%-os kizárási aránnyal bíró 1952–1953-ban, valamint 1955-ben különösen büntető jellegű volt a kerületi fegyelmi eljárásrendszer. Mindez visszaigazolta azokat az aggályokat, amelyeket az alsóbb szintű pártszervezetek túlzottan büntető, a fegyelmi eljárásrendet kevésbé ismerő hozzáállása kapcsán tettek a felettes pártszervek.

Az egyes büntetéstípusok évenkénti változásai azt tükrözik, hogy ameddig a legfelsőbb szinten nem szabályozták a pártfegyelmi eljárásrendszert, addig az eljárások során előfordultak „kilengések”, amelyek részint abban mutatkoztak meg, hogy a kizárások mellett szinte ugyanakkora gyakorisággal találkoztunk enyhe ítéletekkel vagy a pártfegyelmi eljárás megszüntetésével; részint pedig abban, hogy nem szabványos büntetéstípusokat is gyakorta alkalmaztak. A büntetési tételek 1950-ben kezdődő és 1953-ig folyamatos szigorodása összefüggésben lehet a Politikai Bizottság pártfegyelmi eljárásrendet szabályozó határozatával, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül az egyre represszívabb belpolitikai környezetet sem. Ebben az időszakban folyamatosan csökkent a nem szabványos pártbüntetések száma, illetve egyre kevesebb eljárás zárult felmentő határozattal. 1954-ben történt enyhülés a fegyelmi ítélethozatalban, 1955-ben azonban megállt ez a folyamat, ismét erős represszió figyelhető meg, amit jól mutat az azévi kizárások 60% feletti értéke. 1956-ban újra változás tapasztalható; az enyhülés egyértelmű jelét mutatja a pártba való visszavételek és a pártbüntetés-törölések nagy száma, de erre utal a pártból önként kilépők számának emelkedése is. Vizsgálataim a pártfegyelmi esetek, illetve a büntetések évenkénti megoszlása alapján visszatükrözik azokat a politikatörténeti fordulatokat, amelyeket eddig főként politikai beszédekhez, kinevezésekhez, leváltásokhoz vagy a koncepciós perekhez lehetett kötni. A politikatörténeti korszakolásokhoz képest az 1949–1950-es adatok jelentenek eltérést, amikor ugyan már javában zajlott a párton belüli ellenségkeresés, ám ennek ellenére jelentős az enyhe pártbüntetések száma. Ennek legfőbb magyarázatát a pártfegyelmi eljárásrend szabályozatlanságában kereshetjük, illetve a kerületi pártbizottság ama szándékában, hogy enyhítse az alapszervezetek esetenként túlzottan szigorú ítéleteit.

Kutatásom fontos részét képezte a kerületi párt-alapszervezetek fegyelmi szempontú elemzése. Az ügyek évenkénti vizsgálata összesítésben a három legnagyobb ipari üzem (MÁVAG, Ganz Vagon- és Gépgyár, Rugszantár) kiemelkedő értékeit mutatta. Az egyes alapszervezetek azonban nem feltétlenül tartoztak végig a kerületi pártbizottság hatáskörébe, ezért az évenkénti kerületi fegyelmi esetszámokkal vettem össze az egyes alapszervezetek hasonló adatait. Az ez alapján kiemelkedő fegyelmi arányt produkáló szervezeteknél megvizsgáltam továbbá a

párttagok létszámát, majd kiszámítottam e két érték hányadosát: így megkaptam az egy fegyelmi esetre jutó párttagok számát. Ezen értéket nevezem munkámban párttagarányos fegyelmi mutatószámnak, ami az egyes alapszervezetek fegyelmeztetlenségi mutatója. E rangsor élén találunk körzeti, illetve rendőrségi, gyári, intézményi és egyetemi alapszervezetet is. Ezt követően megnéztem az alapszervezetek sorrendjét a kizárással végződő eseteket tekintve. Ahol a kizárások aránya meghaladta az 50%-ot, azoknál a büntető hozzáállást, ahol nem érte el azt, ott a kerületi pártbizottság nevelő hozzáállását (például: Szikra) feltételeztem. A jelentős számú, 60% feletti kizárási ráta (például: MÁVAG) már egyértelműen az érintett alapszervezetekkel szembeni büntető hozzáállásra utal.

Az ismertetett arányok és mutatók együttes elemzése révén meg lehetett állapítani azoknak a pártszervezeteknek a sorát, amelyek leginkább a VIII. Kerületi Pártbizottság „célkeresztjében” szerepeltek. Ezek közül kiemelkedően magas fegyelmi arányszámmal és kizárási számmal találkozunk a körzeti alapszervezetek esetében, amelyeket a kerületi pártszervezet a „kispolgári” csoportok bázisaként jelölt meg, és igyekezett minél jobban „megtisztítani” mind a fegyelmi eljárások, mind más kampányok (tagrevízió, tagkönyvcseré, körzetek átszervezése) révén. Összességében az állapítható meg e vizsgálatokból, hogy bizonyos területeken célkitűzéseit tekintve sikeres volt a kerületi pártszervezet törekvése a nem a pártba való eltávolítását illetően, ami leginkább a körzeti alapszervezetek fegyelmi mutatóin mérhető le. A nagyzemai pártbizottságok magas fegyelmi esetszámai és kizárási mutatói ellenben a fegyelmezési törekvések kudarcaként foghatók fel, hiszen az MDP szövetségesének kikiáltott gyári munkások jelentős számban váltak a pártfegyelmi eljárások elszennvedőivé.

A kötet utolsó részében elemzésre kerülő egyes fegyelmi ügyek bemutatásával az volt a célom, hogy az eljárásokat emberközelí perspektívába helyezzem. Ehhez az összes pártfegyelmi ügy 10%-ából, a büntetés éve és típusa alapján képzett mintára támaszkodtam. A minta különféle összetételek szerinti vizsgálata leginkább más kutatásokhoz határozott meg vizsgálandó kérdéseket. Ilyen például, hogy vajon előítélet okozza-e, hogy a fővároson kívül születettek, illetve a nem józsefvárosi lakhellyel rendelkezők ellen több pártfegyelmi eljárás indult, mint a budapesti születésű, illetve a VIII. kerületi lakosok ellen.

A mintaadatbázist ezután a pártfegyelmi vétségekre koncentrálni vizsgáltam meg, arra a kérdésre keresve a választ, mely vétségeket tolerálta a legkevésbé, illetve a leginkább a kerületi pártszervezet, ami megmutathatja az adott vétséget eredményező magatartásmóddal vagy tettel kapcsolatos büntető vagy éppen nevelő attitűdöt. A mintába került fegyelmi ügyek vizsgálata során harmincöt vétséget sikerült felderítenem, amelyeket tíz különböző vétségtípusba soroltam be. Az adatokból megfigyelhető, hogy a VIII. kerületi párttagok leginkább azért kaptak pártbüntetést, mert hanyagolták a pártkötelezettségeik teljesítését, nem viselkedtek „kommunistához méltóan” és igen gyakran elhagyták a tagkönyveiket.

A vétségek évenkénti vizsgálata megmutatta, hogy az összességében leggyakoribb vétségtípus, a pártélet elhanyagolása 1952-től vált egyre meghatározóbbá, 1955–1956-ban pedig már az ügyek szinte felét adta. Ez azt mutatja, hogy a párttagok pártmunkáktól való elfordulása, a párt iránt érzett „közönyössége” előzetes ismereteimmel ellentétben nem 1953 után, hanem már 1952-ben megkezdődött. A párttól való elfordulás (lehetősége) tehát nem Nagy Imre hatalomra kerülésével hozható közvetlen összefüggésbe, hanem egyéb okokkal magyarázható, amelyeknek feltételezhetően közülük van például az 1952. évi katasztrofális gazdasági mutatókhoz és az életszínvonal folyamatos romlásához. Mindez az ekkortól csökkenő taglétszámmal együtt a kommunista pártban való csalódottság fokjelzőjeként értelmezhető. A korszak végének vétségstatisztikája pedig a pártélet elhanyagolásának olyan kiemelkedő mértékét mutatja, ami már egyértelműen túlmutat mintámon, és arra az általános tendenciára utal, miszerint a párttagok ekkorra már egyre inkább érzéketlenné váltak az MDP mondanivalója iránt. Érdekes, hogy e vétségnél az esetek több mint felében nőket vádoltak meg, ami mind a párttagsági, mind a fegyelmi arányait (mindkettő körülbelül 33%) jócskán meghaladja.

A közömbösséggel ellentétes irányú folyamatot figyelhettünk meg ugyanakkor a pártszerűtlen viselkedéssel és a politikai okokkal jellemzett vétségtípusok esetében. A korszak első éveiben e két típus adta a vétségek döntő többségét, majd ez az arány fokozatosan csökkent 1952-ig, aztán némi ingadozás után 1955-től kezdve mindkettő szerepe eljelentéktelenedett. Ez feltételezésem szerint azt mutatja, hogy a pártfegyelmi eljárások a korszak elején még kifejezetten „tisztogató” jellegűek voltak, és céljuk a politikailag nem megengedett nézetet vallók, „osztályidegenek”, hívók stb., illetve a nem kommunistához méltó módon viselkedők rendszabályozása volt.

Korszakunkban minden évben szerepelnek a pártfegyelmi vétségek között a különböző vagyon elleni és gazdasági bűncselekmények. Az 1951–1953 közötti kiugró értékek kapcsán feltételezhetjük a rossz életkörülményeket a háttérben. Az mindenesetre sokatmondó mutató, hogy a VIII. kerületi párttagok fegyelmi vétségei közül minden kilencedik valamilyen gazdasági jellegű bűncselekménnyel hozható összefüggésbe.

A vétségtípusok elemzése kapcsán megállapítottam, hogy a VIII. kerületi pártszervezet leginkább a pártéletet elhanyagolókat üldözte, a legnagyobb számban velük szemben hozott fegyelmi határozatot, ami az esetek háromnegyedében kizárással végződött. Ugyan jóval kevesebb eljárási számot figyelhettünk meg a vagyon elleni, gazdasági, korrupciós és egyéb bűncselekmények ügyében, de amikor ezekben eljárást indítottak, akkor azok döntő többségükben kizárással végződtek. Szintén magas számban indítottak politikai okokból eljárást a párttagok ellen, ami a közömbösökével szinte azonos, 75% körüli arányban végződött kizárással. E vétségekkel szemben tehát büntetően lépett fel a kerületi pártszervezet. Egészen más tendencia figyelhető meg a tagsági könyvkvet elvesztők és a pártszerűtlen magatartásukért felelősségre vontak esetében, ahol ugyan nagyszámban indítottak fegyelmi eljárásokat, de azok alig egynegyede végződött kizárással, a munkafegyelem megsértői pedig alig részesültek ebben a pártbüntetésben. Ezek esetében a fegyelmi eljárás nevelő jellegéről beszélhetünk.

Az összevont típusok vizsgálata után az egyes vétségfajtákat részletesebben is elemeztem konkrét esetek felidézésével. Az MDP ezen eljárások során a politika-történetből jól ismert, kiterjedt ellenségkategóriákkal dolgozott, de ítéleteket hozott a politikán túlmenően különféle gazdasági és munkaügyekben is, illetve a párttagok magánéletét szintén ellenőrzés alá vonta. Magyarán, tetten érhető az a szándék, hogy az állampárt behatoljon az élet minden területére, láthatóvá váljanak a sokat emlegetett foucault-i mikrohatalmak. Az egyes vétségekhez jól megállapítható szigor társult, így a politikai, a vagyon és közrend elleni, a gazdasági, a korrupciós és egyéb bűncselekmények igen magas arányban zárultak kizárással, de hasonló szigorúsággal lépett fel a pártszervezet a „pártélet elhanyagolóival” szemben is. Más vétségek esetében viszont azt láthattuk, hogy inkább a nevelő jellegű fegyelmezést alkalmazták, enyhébb ítéletek meghozatalával. Az egyes esetek kapcsán betekintést nyerhettünk a korabeli minden napokba, az egyének konfliktusaiba, illetve önálló döntéseik következményeibe. Azt láthattuk, hogy a „párttagok” arctalanságát felváltotta az „esendő emberek” képe, azaz kiderült, hogy az MDP tagjai ugyanúgy követtek el vétkeket, bűnöket, vagy éppen ugyanúgy rágalmazták meg őket, mint másokat a korszakban, és emiatt igen gyakran büntetésben részesültek. Továbbá azt is megfigyelhettük, hogy korántsem valósult meg a párttagok egyenlősége a pártfegyelmi eljárások során, hiszen ugyanazért a vétségért korántsem kapta mindenki ugyanazt a büntetést.

Az állampárt belső fegyelmezési rendszerének elemzéséből egyértelműen látható, hogy korántsem beszélhetünk egy minden részletében aprólékosan megtervezett, gördülékenyen működő rendszerről. A „fegyelmi munka” gyakorta inkább kaotikus jellegű volt, az első években még az sem dőlt el, ki foglalkozzon vele, de 1950 után is számos probléma kísérte az eljárásokat. Láthattuk, hogy az MDP párttagjai bizony korántsem voltak olyan engedelmes és fegyelmezett emberek, mint ahogyan azt a Rákosi-korszak leírásai alapján sokan gondolják: az egyes pártfegyelmi ügyek számos vétsége ráadásul az egyéni döntések széles – igaz, sok esetben tévesnek bizonyuló – választékát mutatja, amelyek között például ott szerepelt a pártból való kilépés vagy éppen a visszatérés szándéka is. Az egyes alapszervezetekre, illetve vétségekre irányuló büntetésekkel, a kizárások arányával jellemezhető büntető-nevelő hozzáállás pedig arra világított rá, mely társadalmi csoportok, illetve vétségek álltak leginkább a VIII. Kerületi Pártbizottság útjában. Ezek között találunk olyanokat, amelyeken nem lepődhetünk meg, de olyanokat is, amelyek a kerületi fegyelmezési kísérlet kudarcát testesítik meg.

Milyen tanulságokkal szolgálhatnak a bemutatott eredmények a kutatók és az olvasók számára? Reményeim szerint a kötetben ábrázoltak másokat is arra ösztönöznek, hogy ne ijedjenek meg az alap kutatásoktól, számos kérdésre találhatunk választ, sőt, számos új kérdést is megfogalmazhatunk a segítségükkel. A diktatórikus uralmat gyakorló vagy kívülről fegyelmeztettnak látszó szervezetek működése iránt érdeklődők pedig abban kereshetnek reményt és fogódzót, hogy a külsín alatt gyakorta káosz, szervezetlenség és emberi gyarlóság lapul.

FÜGGELÉK

Útmutató a pártfegyelmi ügyek intézéséhez (1950)

I. A pártfegyelmi ügyek intézésének jelentősége*

A Magyar Dolgozók Pártja marxista-leninista Párt. Feladatát mint a munkásosztály élcsapata, csak akkor töltheti be, ha a Pártban vasfegyelem van, amely tudatosságon és önkéntességen alapszik. E nélkül a fegyelem nélkül nincs marxista-leninista Párt. Ennek a megvalósításáért, megtartásáért és további erősítéséért állandó, szüntelen harcot kell folytatni. Pártunk Szervezeti Szabályzata a pártfegyelemmel külön fejezetben foglalkozik, és az alábbiakat teszi minden párttag kötelességévé a Párt egységének és tisztaságának megvédése, a pártfegyelem megszilárdítása érdekében:

„XIII. fejezet. Pártfegyelem.

47. pont. A Magyar Dolgozók Pártja csak akkor teljesítheti feladatát, ha a Párt maga a fegyelmezettség és a szervezettség megtestesülése. A Pártban vasfegyelem van, amelynek minden egyes párttag, pártszervezet köteles magát alávetni. A vasfegyelem a Pártban nem zárja ki, hanem feltételezi az alárendelés tudatosságát és önkéntességét, mert csak tudatos fegyelem lehet igazi vasfegyelem. A fegyelem a Pártban az akarat egységével, a Párt összes tagjainak teljes és feltétlen cselekvési egységével valósítható meg.

A Magyar Dolgozók Pártja csakis a megalkuvó, fegyelmezetlen elemek ellen vívott engesztelhetetlen harc útján őrizheti meg sorainak egységét és fegyelmezettségét.

48. pont. A Pártban nincs helye semmiféle külön csoportosulásnak vagy frakciónak, mert a csoportosulások és frakciók aláássák a Párt egységét és harckészségét.

Aki a Párton belül frakciót szervez, vagy ilyenben részt vesz, aki lazítja vagy megbontja a Párt fegyelmeztetését, azt mint ellenséget a Párt soraiból el kell távolítani.

49. pont. A fegyelmet és a Párt erkölcsi felfogását sértő, vagy a Párt politikai irányvonalával szembehelyezkedő tagok ellen a pártszervezetek, a helyi és felső vezetőségek és a Központi Ellenőrző Bizottság az általuk folytatott vizsgálat eredményeként pártbüntetést határozhatnak el és foganatosíthatnak.

A kiszabott pártbüntetés az eset súlyosságának megfelelően dorgálás, megrovás, szigorú megrovás, a Pártból való kizárás. A kiszabott pártbüntetés ellen a legfelsőbb pártszervekhez, egészen az Országos Pártkongresszusig lehet fellebbezni.

A pártbüntetés mindaddig érvényben marad, amíg a felsőbb szerv azt meg nem változtatja.

* Az Útmutatót szöveghűen adom közre a készítőik által használt tipográfiai eszközök (más szövegből történő idézet kurziválása, kiemelések fettelezése) megtartásával, azonban a helyesírási hibákat javítottam.

50. pont. A Központi Vezetőség a Párt érdekeit, vagy a fegyelmet sértő bármely párttag ellen indíthat eljárást, foganatosíthat rendszabályokat.

A Központi Vezetőség feloszthat olyan pártszervezeteket vagy helyi vezetőségeket, melyek a Párt célkitűzéseivel, irányvonalával vagy Szervezeti Szabályzatával ellentétes működést fejtenek ki.

51. pont. A Magyar Dolgozók Pártja Szervezeti Szabályzata a Párt alkotmánya: törvény minden párttag és pártszervezet számára."

A Szervezeti Szabályzat tehát világosan meghatározza, hogy milyen legyen a párttag magatartása, hogy milyen eszközökkel, mikor kell a Párt egyes szerveinek fellépni a pártfegyelem, a kommunista erkölcs, a Párt ideológiája ellen vétőkkel szemben. Azokkal szemben, akik nem hajtják végre, vagy megsértik a Párt utasításait, akik nem követik a Párt politikai irányvonalát, azokkal szemben, akik megalkuvók az ellenség elleni harcban, szemet hunynak a hibák fölött, azokkal szemben, akik megsértik a párton belüli demokráciát, akik nem veszik komolyan a kritikát és önkritikát, kiskirály módjára uralkodnak, akik ahelyett, hogy vonzanak a dolgozókat, eltaszítják őket a Párttól, kiszolgáltatják a kevésbé öntudatosakat az ellenségnek, azokkal szemben, akik bármilyen módon gyengítik a pártfegyelmet: a pártszervezeteknek megfelelő módon kell eljárni, figyelmeztetni, megbüntetni, vagy végső esetben ki kell őket zárni a Pártból.

"Aki csak valamelyest is gyengíti – mondja Lenin – a proletariátus pártjának vasfegyelmét (különösen a proletariátus diktatúrájának idején), az ténylegesen a burzsoáziának segít a proletariátus ellen." (Lenin válogatott művek II. kötet.)

A pártfegyelmi ügyek intézése fontos, nélkülözhetetlen része a pártmunkának, amelyet pártszervezeteinknek nem szabad mellékes feladatként kezelni, nem szabad elhanyagolni, hanem rendszeresen és lelkiismeretesen kell elvégezni. Akik pártfegyelmi ügyeket intéznek, csak akkor végezhetik jól feladatukat, ha szem előtt tartják, hogy a pártfegyelmi ügyek intézése is hozzátartozik a lenini–sztálini pártépítéshez. A pártfegyelmi ügyek helyes intézése segíti a pártszervezeteket az oktatási és szervezési munka mellett a tanulságok felhasználásával a párttagokat pártszerű, fegyelmezett munkára, a határozatok végrehajtásának betartására, a kommunista magatartásra rávezetni. Ahhoz azonban, hogy a pártfegyelmi ügyeket jól intézzük és a bonyolult kérdésekben el tudjunk igazodni, állandóan tanulmányoznunk kell Lenin–Sztálin–Rákosi elvtársak tanításait. Mint minden kérdésben, úgy a pártfegyelmi ügyek intézésében is irányt mutatnak nekünk.

II. A pártfegyelmi ügyek intézésének elvi szempontjai

Ahhoz, hogy a pártfegyelmi ügyek intézése pártszerű legyen, tisztában kell lennünk azzal a legfőbb elvi szemponttal, hogy a pártfegyelmi ügyek intézésének célja a Párt erősítése. Az a szempont döntő a pártfegyelmi ügyek elbírálásánál, hogy a határozattal a Pártot, a munkásosztály ügyét erősítsük. Amikor a Pártunkba befurakodott ellenséget leleplezzük és eltávolítjuk, a rendbontókat, a fegyelmezetleneket, a kommunista erkölcs ellen vétőket megfegyelmezzük, a Párt határozatait, ideológiáját sértő elemek ellen fellépünk, akkor megvédjük a Pártot, erősítjük a Pártot. Ezért ügyelnünk kell arra, hogy ne az egyénekhez fűződő érzelmi szempontok, rokonszenv vagy ellenszenv, hanem a kommunista elvszerűség, az ellenség gyűlölete, a munkásosztály, a Párt iránti szeretet vezessen itt is munkánkban. Ha ezt a legfőbb szempontot nem tévesztjük szem elől, ha ez lesz az az iránytű, amely a pártfegyelmi ügyek intézésében vezet bennünket, akkor az egyes esetek elbírálásánál lényegesen lecsökkentjük az ingadozás, a tévovás veszélyét, és a határozatok helyesek, pártszerűek lesznek.

A második döntő szempont a pártfegyelmi ügyek intézésénél, hogy a fegyelmi eljárás célja nem csupán megtorlás a Párttal szemben elkövetett sérelmekért, hanem a nevelés. Nevelő hatásúnak kell lenni azzal szemben, aki a pártfegyelmi büntetést kapja, hogy a jövőben ne ismétlődjön meg részéről hasonló ügy. De nevelő hatásúnak kell lenni a többi párttagokra is. Azt a tanulságot vonják le belőle, hogy ők is hasonló helyzetbe kerülnek, ha ugyanezt követik el, mint a pártfegyelmi eljárás alá vont párttag. Ha a pártfegyelmi határozat nevelő hatású, akkor eléri a döntő célt, a Párt erősítését. Amikor a pártfegyelmi eljárással megvédjük és erősítjük a Pártot, ugyanakkor a fegyelmi ügyek helyes intézése pártszerűségre, bírálatra és önbírálatra is nevel, a Párthoz való viszony megjavítását eredményezi.

Éppen a nevelő hatás miatt van fontos szerepe a taggyűlésnek a tanulságok értékesítésénél. Amikor az alapszerv határozatát döntés vagy a pártbizottság döntését bejelentés, tudomásulvétel végett visszük a taggyűlés elé, a tagságnak módot adunk arra, hogy tanuljon a fegyelmi esetből. Ne elégedjünk meg azzal, hogy a határozatot indokolás nélkül, vagy semmitmondó indokolással egyszerűen felolvassák a taggyűlés előtt, hanem ügyeljünk arra, hogy az helyesen, alaposan indokolt legyen.

Éppen ezért, mert ilyen nagy szerepe van a nevelő hatásnak, kell minden szempontot figyelembe venni az eljárás alá vont párttag ügyének elbírálásánál. Ezért nemcsak azt kell figyelembe venni, ami az ügyet súlyosbítja, hanem azt is, ami enyhítő körülménynek számít. Nemcsak a rosszat, hanem a jót is tekintetbe kell venni. Mindez előfeltétele annak, hogy a határozat a tagság igazságérzetének megfelelően, a tagságot nevelje, s így a Pártot erősítse.

Az ilyen pártfegyelmi eljárás szerepe a megelőzés, prevenció is. Feladata a nagyobb és ismétlődő bajt megelőzni azzal, hogy az egyes eseteket nevelő munkával elszigeteljük s egyrészt a pártfegyelmi alá vont párttagot óvjuk meg attól, hogy a

jövőben hasonló helyzetbe kerüljön, másrészt a többi párttagnak lehetőséget, segítséget nyújtunk ahhoz, hogy elkerülje a fegyelmi eljárást.

A nevelést segíti elő az, hogy a pártfegyelmi eljárás alá vont párttagot, mielőtt ügyében döntenek, személyesen meghallgatják. Az alapszervezet vezetősége, vagy a pártfegyelmi bizottság adjon alkalmat arra, hogy az érdekelt párttag személyesen mondja el a tényeket, valamint az okokat, amelyek a tények előidézői voltak, amelyek őt a pártfegyelmi testület elé juttatták. Igen gyakran történik meg, hogy a papír más mutat, mint a személyes meghallgatás. Másrészt csak a személyes meghallgatás adja meg a lehetőséget arra, hogy a párttag, aki pártfegyelmi eljárás alá kerül, védekezhessen a vádak ellen és cselekedetével szemben megfelelő kommunista bírálatban részesüljön. Ha erre gondolunk, akkor érezzük csak teljes súllyal, hogy mit jelentenek az olyan kizárási határozatok, amelyeket nem alapos vizsgálat után, esetleg a párttag távollétében, csupán papírokból hoznak.

Sztálin elvtárs a következőket mondja:

„A párttagok számára a Párt igen nagy és komoly dolog lett és a Pártba való felvétel, vagy a Pártból való kizárás egy ember életében nagyon fontos fordulópontot jelent. Az egyszerű párttagok számára a Pártban való megmaradás vagy a Pártból való kizárás élet-halál kérdés.”

Sztálin elvtárs arra utal, hogy a Pártban a legsúlyosabb büntetés a Pártból való kizárás, mint ahogy a hadseregben a legsúlyosabb büntetés az agyonlövés. („Az ellenzékről” c. gyűjteményes kötet 34. old. oroszul.) Ezért kell a párttagok ügyeivel szemben figyelmes magatartást tanúsítani és gondos vizsgálatot gyakorolni.

Mi is mondhatjuk, hogy a Pártba való belépés, vagy a kizárás a párttag életében fordulópontot jelent. A párttagok egyre jobban összenőnek a Párttal és minél inkább erősödik, fejlődik a Párt, minél fontosabb, minél nagyobb lesz szerepe az országnak, a nép életében, annál nagyobb jelentőséggel bír valaki részére, hogy a Párt tagja lehet-e vagy sem. Mindebből következik tehát, hogy a pártfegyelmi ügyek intézése nemcsak rendkívül fontos, hanem egyben felelősségteljes feladat.

Alaposan ki kell vizsgálni minden egyes ügyet. Védni kell a Pártot, de ugyanakkor védeni kell a párttagot is, ha lehet a Párt számára megmenteni, s csak ha feltétlenül szükséges, akkor zárjuk ki. A pártfegyelmi ügy elbírálásánál különbséget kell tenni, és aszerint kell megítélni a pártfegyelmi ügyet, hogy aki ellen a pártfegyelmi eljárás folyik, Pártunk soraiban meghúzódó ellenség-e, vagy olyan párttag, aki csupán tudatlanságból, vagy hanyagságból hibát követett el. Hogy a kettő közül melyik kategóriába tartozik, azt az összes szempontok figyelembevételénél állapíthatjuk meg. Súlyosabban kell elbírálni azoknak a pártfegyelmi ügyet, akik frakciót, klikket, ellenes csoportosulásokat szerveznek a Párton belül és ezzel a Párt egységét igyekeznek megbontani és harcokészégét gyengíteni. Ilyeneknek nincs helyük a Pártban.

Súlyosabban kell elbírálni azokat, aki a Párt ideológiáját meghamisítják, a Párt irányvonalától eltérnek, azokat, akik a Pártot félrevezetik, becsapják, azokat, akik egyéni érvényesülésüket, egyéni érdeküket a Párt érdekei fölé helyezik, vagy akik pártállami vagy gazdasági funkciójukkal visszaélve jogtalan előnyökhöz igyekeznek jutni, azokat, akik munkahelyükön meghonosítják az úgynevezett sógorság-komaságot és ezzel olyan egészségtelen helyzetet teremtenek, amelyben a káderek nem fejlődnek, nem a jó munka érvényesül, hanem a baráti, személyes kapcsolatok. Ezekről mondja Sztálin elvtárs:

„Érthető, hogy így felelős pártmunkások vezető csoportja helyett egymáshoz közelálló emberek kis családja alakul ki, egy szövetség, amelynek tagjai igyekeznek békében élni, egymást meg nem sérteni, a bajokat nem kikürtölni, egymást magasztalni és időről-időre tátongóan üres és émelyítő jelentéseket küldeni a Központba a sikerekről. Nem nehéz megérteni, hogy az ilyen családi környezetben nem jut helye sem a munkában előforduló hiányosságok bírálatának, sem a munkát vezető önbírálatnak.

Érthető, hogy az ilyen családiasság kedvező talajt teremt a talpnyalók, az olyan emberek kitenyésztésére, akikből kiveszett az emberi méltóság érzete és ezért nincs semmi közük a bolsevizmushoz.” (Sztálin elvtárs: a Bolsevik Párt Központi Bizottságának teljes ülésén, 1937-ben mondott beszédéből.)

A pártfegyelmi ügy elbírálásánál figyelembe kell venni, hogy a pártfegyelmi eljárás alá vont párttag hibáira, fogadtékosságára rámutatott-e előzőleg a pártszervezet vezetősége. Kapott-e figyelmeztetést, bírálatot, és ha igen, hogyan fogadta azt.

Meg kell nézni, volt-e előzőleg pártbüntetése, ha igen, milyen ügyből kifolyólag. Hasonló természetű-e azzal a pártszerűtlenséggel, amely miatt újból pártfegyelmi eljárás indult ellene. Természetes, hogy szigorúbban bíráljuk el annak a pártagnak az ügyét, aki már előzetesen több figyelmeztetésben, sőt pártbüntetésben részesült, mint azét, aki első ízben kerül pártfegyelmi eljárás alá.

A pártfegyelmi eljárás lefolytatása ne jelentse azt, hogy az illető párttagot minden komolyabb vizsgálat és körütekintés nélkül valamilyen pártfegyelmi büntetésben részesítjük, sőt egyes esetekben kizárjuk a Pártból.

Sztálin elvtárs erre vonatkozólag a következőkre tanít bennünket:

„Nem nehéz megérteni, hogy éppen az ilyen lélektelen politika következtében dobtak ki a Pártból valójában nagy tapasztalatokkal bíró munkásokat, nagyszerű sztahanovistákat. Hát nem lehetett volna, mielőtt kizárták őket a Pártból, figyelmeztetni az illetőket, ha ez sem segít, határidőt adni a javulásra... de nem kizárni egy kézlegyintéssel a Pártból?

Persze, hogy lehetett volna!

De ehhez figyelmesnek kell lenni az embernek a párttagok iránt, szívükön kell viselni a párttagok sorsát. Viszont éppen ez az, ami nincs meg minden elvtársunkban.” (Sztálin:

A pártmunka fogyatékoságai és a trockisták és egyéb kétkulacosok felszámolását célzó rendszabályokról.)

Figyelembe kell venni az elbírálásnál a pártfegyelmi eljárás alá vont párttag mozgalmi múltját. Azt a párttagot, aki már hosszabb idő óta vesz részt a munkásmozgalomban, súlyosabban bíráljuk meg, mint egy fiatal párttagot, mert egy régi párttagnak nagyobb tapasztalatai vannak, vele szemben fokozottabb követelményekkel lép fel a Párt.

Ugyanez a szempont akkor is, ha az érdekelt párttag ideológiailag képzett. Szigorúbban bíráljuk el egy olyan párttagnak a cselekedetét, aki nagyobb marxista-leninista képzettséggel rendelkezik, mert annak jobban kell tudnia elbírálni esetenként azt, hogy mi a Párt irányvonala, hol tér el attól.

És ugyanez áll arra a párttagra is, aki fontosabb beosztásban van. Akit a Párt fontosabb funkcióba állít, azzal szemben nagyobbak a Párt követelményei, mint egy olyan párttaggal szemben, akinek nincs funkciója, vagy csak alacsonyabb beosztásban van. Ez természetesen vonatkozik a pártfunkcionáriusokon kívül állami vagy egyéb funkcionáriusokra is.

Világos, hogy azt is megvizsgáljuk, hogy a pártfegyelmi alá vont párttagnak milyen érdemei voltak a múltban és a jelenben. Ezeket, mint enyhítő körülményeket vesszük figyelembe. Különösen figyelmesen kell megvizsgálni a felszabadulás előtti magatartást. A volt csendőrök, hortista [sic!], nyugatos katonatisztek, vezető fasiszták vagy munkásárulók, rendőrspiclik minden további nélkül a Pártból eltávolítandók, amennyiben a felülvizsgálat ellenére még sikerült bennmaradniuk. Egyébként a párttagok ügyének elbírálásánál egyike a döntő szempontoknak az, hogy a felszabadulás óta milyen magatartást tanúsítottak. Ha becsületes és szorgalmas munkát végzett azóta, aktívan részt vett a szocializmus építésében, tehát a demokráciához jó volt a viszonya, úgy a felszabadulás előtti magatartásában esetleg előforduló és kifogásolható cselekedetek enyhébb elbírálásban részesülnek, mint abban az esetben, ha kiderül, hogy 1945 után sem változtatott azelőtti helytelen és káros beállítottságán.

Különösen súlyosan kell elbírálni azokat az eseteket, ahol a pártfegyelmi alá vont párttagról kiderül, hogy hamis adatokat tartalmaz az önéletrajza és sem a felülvizsgálatnál, sem más alkalommal nem helyesbítette ezt a Párt előtt. Az olyan párttagok, akik a Párt előtt elhallgatnak bizonyos adatokat múltjukat illetően, félrevezetik a Pártot, nem őszinték a Párthoz. Akiknek titkolni valójuk van a Párt előtt, azok mindig alkalmas alanyok az osztályellenség részére. Az ilyeneket az osztályellenség zsarolhatja és beszervezheti kémnek. Ha azonban valamely párttag múltjára vonatkozó megbélyegző adatokat egy bizonyos idő után ugyan, de mégis önként jelenti be a Pártnak, ezt a szempontot természetesen enyhítő körülménynek kell betudni.

Tekintetbe kell venni az elbírálásnál, hogy az eljárás alá vont párttag hogyan végzi munkáját, mennyire veszi ki részét az 5 éves terv teljesítésében. Jó szakember-e, aki szaktudásával hozzájárul az 5 éves terv sikeréhez? Újító-e, munkamódszer-átadó, aki munkatársait és főként a fiatalokat tanítja jobb munkára?

Hasonlóképpen szempont az is, hogy vélekedik a pártfegyelmi eljárás alá vont párttagról környezete, munkatársai, milyen a magánélete? Környezetének véleményét figyelembe kell venni. Nem közömbös egy párttag elbírálásánál, hogy milyen hatással van a környezetére. Ő alakítja-e rossz környezetét, vagy a rossz környezet hatása alatt ő is megváltozik, és ezzel megváltozik a Párthoz való viszony is.

Nem mindegy az sem, hogy az érdekelt párttag kapott-e segítséget, megfelelő irányítást, ellenőrzést a pártszervezet részéről, vagy sem. Igen gyakran valamely pártszervezet, illetve vezetősége is felelős azért, hogy a pártszervezet tagja ellen pártfegyelmi eljárást kell lefolytatni.

A SzK(b)P-ban döntő szempont és nekünk is meg kell néznünk azt a pártszervezetet, ahol valamely párttagot pártfegyelmi elé állítanak, hogy mennyiben felelős annak cselekedeteiért az illetékes pártszervezet.

Fontos, hogy ne engedjük odáig fajulni valakinek a magatartását, hogy a pártfegyelmi bizottság már csupán kizárási határozatot hozhat ügyében, olyan súlyosan sértette meg a Párt Szervezeti Szabályzatát. Ezért kell már a kisebb fegyelemsértéseknél elővenni az illető párttagot és figyelmeztetésben, vagy más enyhébb fokozatú pártbüntetésben részesíteni.

A pártfegyelmi bizottságnak megfelelő súllyal kell elbírálni azokat a párttagokat, illetve pártfunkcionáriusokat, akik figyelmeztetések helyett gyűjtik valaki ellen az adatokat és megfelelő, esetenkénti pártszerű kritika helyett pártfegyelmi eljárást indítanak, amikor már csupán súlyos pártfegyelmi határozat lehet az eredmény.

Súlyt kell helyeznünk a tömegekkel való kapcsolat szorosabbá tétele szempontjából is az egyszerű párttagok, sőt pártonkívüli dolgozók bejelentéseire, amelyek sokszor igen komoly segítséget jelentenek valamely káros helyzet tisztázásához. Ezen a téren nem kell különbséget tenni névtelen, vagy névvel ellátott bejelentések között. Azon túlmenően, hogy meg kell válaszolni a névvel ellátottakat, ki kell vizsgálni, ha egy párttag, pártfunkcionárius vagy pártszervezet ellen különböző panaszokat, észrevételeket tartalmaznak.

Nem szabad túrni azt, hogy a bejelentőkkel szemben hajsza induljon, mert az ilyen hajsza, az esetleges bosszúállás azokkal szemben, akik a bejelentést teszik, igen alkalmas arra, hogy pártszervezeteinket az egyszerű emberektől, az egyszerű párttagoktól elszigetelje. Ilyen helyen, ahol a bejelentőket vonják pártfegyelmi alá, a pártfegyelmi tevékenység romboló és nem építő. Az egyes ügyek mögött gyakran az ellenség keze is szerepel. Bizonyos esetekben az ellenség rágalmazó hadjáratot szervez egy-egy vezető funkcióban levő becsületes párttag ellen, hogy ily módon elérje azt, hogy helyéről, ahol egyébként rendesen végzi dolgát, eltávolíthassa. Ha nem vagyunk elég éberek és alaposak, megtörténhetik, hogy egy helytelen pártfegyelmi határozat által egyenesen az ellenség kezére dolgozunk. A pártfegyelmi ügyek intézésével foglalkozó elvtársaknak egy pillanatra sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az osztályharc kiélesedése következtében az éberség szerepe a pártmunkában és így a pártfegyelmi ügyek intézésében is egyre fokozódik.

Minél erősebb a pártfegyelem valamely pártszervezetben, minél maradéktalanabbul hajtják végre a vezetőség határozatait, annál kevesebb rés kínálkozik az ellenség részére, amelyen keresztül kárt okozhat. És fordítva: minél lazább a pártfegyelem valamely pártszervezetben, annál nehezebb megakadályozni azt, hogy az ellenség terepet nyerjen. Így függ össze a pártfegyelem és az éberség.

Ha egy párttag üzemi vagy hivatali munkájában olyan magatartást tanúsít, amely üzemi vagy hivatali fegyelmit von maga után és cselekedete olyan természetű, hogy az csupán üzemi, vagy hivatali munkáját érinti, nem jár okvetlen azzal a következménnyel, hogy pártfegyelmi eljárás alá is kell vonni. Az üzemi, illetve hivatali fegyelmi tehát nem jár minden esetben együtt a pártfegyelmi eljárással, hanem csupán abban az esetben, ha az üzemi, illetve hivatali fegyelmi tárgya egyben a kommunista erkölcsöt sérti. Ha az üzemi vagy hivatali fegyelmi eljárás alá vont párttag cselekedetével a népgazdaság érdekeit, a dolgozók érdekeit súlyosan sérti.

Nem szabad megengedni, hogy a Pártból való kizárást automatikusan kövesse a munkahelyről való elbocsátás is. Egyes esetekben ez elkerülhetetlen, de ilyen esetekben gondoskodni kell arról, hogy a munkahelyről eltávolított, Pártból kizárt dolgozó megfelelő munkalehetőséget kapjon. Az, hogy a Pártból való eltávolítást összekapcsolják igen sok esetben a munkahelyről való elbocsátással, idézi elő sokakban és erősíti meg azt a hitet, hogy az élcspathoz, a kommunista párthoz való tartozás ad csupán megélhetési lehetőséget. Ez a helyzet káros a Pártra nézve.

Röviden néhány szót kell szólnunk még a visszavételek kérdéséről is. Ha egy párttagot pártfegyelmi úton távolítanak el a Pártból, egy idő múlva jó munkáján keresztül, és ha munkahelyén a pártszervezet is ajánlja, visszakerülhet a Pártba. Ennek előfeltétele azonban az, hogy mind a termelésben, mind a társadalmi munkában megbizonyítsa, hogy kiküszöbölte magából mindazokat a hibákat, amelyek következtében szembekerült a Pártnak, a Párt Szervezeti Szabályzatával. Ha nem követett el a Pártnak, a munkásosztállyal szemben valami rendkívül súlyos bűncselekményt, úgy módot adunk neki arra, hogy hibáját jóvátegye. Az ilyenek előtt nincsenek a Párt kapui örökre zárva. Amikor tehát a fegyelmi testület előtt megkapja cselekedetének bírálatát, meg kell neki mutatni az utat ahhoz, ahogyan hibáját jóváteheti.

A felsorolt elvi szempontokból látható, hogy igen körültekintő, alapos elmélyedést követel a pártfegyelmi testületektől olyan határozat hozatala, amely a Pártot erősíti. Az élet még sok egyéb szempontot is felvet a felsoroltakon kívül. Ahhoz, hogy a helyes, pártszerű pártfegyelmi tevékenységet megközelítsük, a szempontok egyikéről sem szabad megfeledkezni.

III. A pártfegyelmi ügyek intézésének gyakorlati szempontjai

A gyakorlati útmutatás célja az, hogy az elvi szempontok minden körülmények között érvényesüljenek. A helyes gyakorlati szempontok megkönnyítik a pártfegyelmi bizottság, az alapszervezet vezetőségének a munkáját.

A beérkezett pártfegyelmi ügyeket fontosságuk sorrendjében kell kivizsgálni és letárgyalni. Hogy valamely ügy mennyire fontos, azt maga az alapszervezet vezetősége vagy a Pártbizottság dönti el. Ennek elbírálásánál figyelembe kell venni pl. azt, hogy mennyire befolyásolja az a cselekmény a termelés folyamatosságát, mennyiben lazítja meg a fegyelmet, a cselekedet hatása milyen rétegekre terjed ki, vagy pedig az a szempont dönti el az ügy sürgősségét, hogy egyedül, vagy többedmagával követte-e el a fegyelmi alá vont párttag.

Előfordul az is, – ha azonnal nem vizsgálunk ki egy ügyet, hanem várunk vele – hogy elveszti aktualitását, azaz hatása egy későbbi időpontban már nem jár azzal az eredménnyel, hogy a pártszervezet fegyelmét, egységét erősítse.

Általában a pártfegyelmi ügyek sorrendjét elsősorban az határozza meg, hogy mennyiben függ össze annak tárgya a Párt előtt álló aktuális politikai és gazdasági feladatokkal. Így például, amikor egyes Pártbizottságaink a Párt parasztpolitikáját eltorzították és a kulákok korlátozása helyett több községben kuláklíkvidálást hajtottak végre, fontos volt ennek elharapódzását gyors pártfegyelmi határozatokkal is megakadályozni.

Az alapszerv vezetősége, illetve a Pártbizottság bírálja el azt is, hogy a beérkezett bejelentés, melynek alapján pártfegyelmi eljárást kell lefolytatni, odatartozik-e ahhoz a pártszervezethez, vagy sem. Az elv az, hogy minden párttag ott felelős pártfegyelmi szempontból, ahova pártszervezetileg tartozik. Ez alól kivétel, ha magasabb funkcionáriusról van szó, vagy olyan párttagról, akinek ügye egy magasabb funkcionáriussal vagy egy más pártszervezethez tartozó üggyel van szoros összefüggésben.

A kivizsgálásra kerülő pártfegyelmi ügy megállapítása után az első feladat az ügy ismeretéhez szükséges anyag összeszedése. A pártfegyelmi eljárás alá vont párttagról be kell szerezni információkat (káderanyag, felülvizsgálati anyag, jellemzések stb.) minden olyan területről, illetve pártszervezettől, ahol az illető lakott vagy dolgozott. Ha ilyen módon a pártfegyelmi eljárás alá vont párttagról beszereztük mindezeket az adatokat, megállapítjuk a bejelentésből, melyek azok a tények, amelyeknek a kivizsgálása döntő a pártfegyelmi ügy elbírálásánál.

Tekintettel arra, hogy a pártbizottság nem polgári bíróság, első követelmény az, hogy a kivizsgálás pártszerű, elvtársias legyen. A pártfegyelmi eljárás alá vont párttagnak éreznie kell a kivizsgálás folyamán azt, hogy elvtársak előtt, a Párt előtt áll, akikhez bizalommal kell lennie. A pártfegyelmi bizottságnak nem szabad azzal a tudattal megkezdeni a vizsgálatot, hogy annak a párttagnak, akinek az ügyét kivizsgálja, minden körülmények között pártfegyelmi büntetésben kell részesülnie. Igen

gyakran megtörténik az, hogy a bejelentésben szereplő vád nem felel meg a valóságnak, hanem rágalom, a vizsgálat alatt levő pedig ártatlan.

A vizsgálat helyes módszere az, ha először a bejelentőt, majd az esetleges tanúkat, s végül a pártfegyelmi eljárás alá vont párttagot hallgatjuk meg. Ez a sorrend azért helyes, mert így módon minden adat, ami a pártfegyelmi ügy tisztázásához szükséges, mielőtt a pártfegyelmi eljárás alá vont párttagot meghallgatjuk, birtokunkban van.

A kihallgatások lényegéről teljesen elegendő feljegyzéseket készíteni és helytelen az a módszer, amely aktagyártásra rendezkedik be, jegyzőkönyveket gyárt.

Amennyiben több párttagot kell az ügy kivizsgálásánál meghallgatni, célszerűbb a helyszínre történő kiszállás. Ez abból a célból is helyes, mert így közvetlenül ismerkedünk meg a pártfegyelmi eljárás alá vont párttag környezetével, ami sok kérdésre ad választ, megkönnyíti a pártfegyelmi ügy helyes elbírálását.

Fellebbezés esetén azt is meg kell állapítani, hogy a pártfegyelmi eljárás alá vont párttag a pártfegyelmi büntetés kihirdetése óta milyen magatartást tanúsított.

A kivizsgálás befejeztével a pártfegyelmi referens a kihallgatások, illetve a kivizsgálás lényegéről készítsen egy összefoglaló jelentést, amely röviden tartalmazza azokat a cselekményeket, amelyek a pártfegyelmi eljárás tárgyát képezik, tartalmazza ezen állításoknak bizonyítását is, tehát, hogy kiktől, illetve honnan szerezte a pártfegyelmi referens a tájékoztatást az ügy részleteiről. Végül a pártfegyelmi referens összefoglalójában javaslatot is terjeszt a pártfegyelmi bizottság elé.

Az alapszervezet vezetősége, illetve a pártfegyelmi bizottság a tárgyaláshoz személyes meghallgatás céljából behívja a pártfegyelmi eljárás alá vont párttagot. Tanúkat csak abban az esetben hív meg, ha a kivizsgálás során nem tisztázódott az ügy eléggé, tehát vitás esetekben. A pártfegyelmi ügy tanulságainak hasznosítása céljából azonban feltétlenül szükséges, hogy annak a pártszervezetnek a képviselője – amennyiben nem az illetékes alapszervezet vizsgálja ki az ügyet, hanem felettes szerv – legyen jelen, hogy így módon pártszervezetének tagjai között a tapasztaltakat értékesíthesse.

A pártfegyelmi ügy elbírálása szempontjából azt is figyelembe kell venni, hogy az érdekelt párttag a tárgyalás alkalmából milyen magatartást tanúsít. Megfelelő önkritikát gyakorol-e, vagy nem képes beismerni hibáját. Helyes módszer az, ha egyenesen felszólítjuk a pártfegyelmi eljárás alá vont párttagot, hogy ő maga mondja el azt, hogy mennyiben érzi magát felelősnek abban az ügyben, amely miatt a pártfegyelmi testület elé került.

A pártfegyelmi eljárás alá vont párttag meghallgatása után az alapszervezet vezetősége, illetve a pártfegyelmi bizottság az összes szempontokat megvitatja, és utána határozatot hoz. Sem az alapszervezet vezetőségének, sem a pártfegyelmi bizottságának a határozata nem döntés. Ezekből a határozatokból csak akkor lesz döntés, ha

- a) az alapszervezet vezetősége a határozatot taggyűlés elé terjeszti és a taggyűlés azt elfogadja,

- b) ha a pártfegyelmi bizottság határozatát a Pártbizottság jóváhagyja. A Pártbizottság döntését is az alapszervezet taggyűlése elé kell terjeszteni, de már nem szavazás, illetve döntés, hanem tudomásulvétel céljából.

A taggyűlés határozatát a fölöttes szervnek akkor is jóvá kell hagyni, ha a kizárt nem fellebbez. Mindkét esetben természetesen az ügy tanulságainak hasznosítása a döntő, tehát megfelelően politikusan kell ismertetni a párttagsággal az ügy összes körülményeit, a határozat indoklásával együtt.

A pártfegyelmi eljárás alá vont párttag az alapszervezet taggyűlésén részt kell vegyen, ahol a párttagok kérdéseket tehetnek fel és ő válaszol.

A Pártbizottság csak abban az esetben hívja meg a pártfegyelmi eljárás alá vont párttagot, – eltérően a pártfegyelmi bizottságtól – ha nem elég világos az ügy és a döntés előtt még szükségesnek tartja az érdekelt párttag meghallgatását. Döntés után be kell hívni az érdekelt párttagot és a határozatot közölni kell vele. Csak miután a taggyűlés, illetve a Pártbizottság meghozta a döntést, szabad elvenni – kizárás esetén – a pártfegyelmi eljárás alá vont párttagtól tagsági könyvét.

Az alapszervezet vezetősége, illetve a pártfegyelmi bizottság a pártfegyelmi ügy tárgyalásáról rövid jegyzőkönyvet készít, amely az ügy lényegét és a határozatot tartalmazza. Le kell szokni arról a helytelen módszerről, amely hosszú párbeszédessé teszi a jegyzőkönyvek gyártásával megnehezíti a pártfegyelmi ügy lényegének kihámozását.

A pártfegyelmi ügyek intézésénél is érvényes a kommunista pártok felépítésében döntő szerepet játszó **demokratikus centralizmus elve**. Ez jelen esetben azt jelenti, hogy az alsóbb szervek határozatát a felettes szervek bírálják el, hagyják jóvá, vagy módosítják. Másrészt jelenti azt, hogy a fölöttes szerv határozatát az alsóbb szerv nem változtathatja meg. Tehát az alapszervezet taggyűlése elé kerülő fölöttes szervi határozat felett nem szavazhatnak, nem határozhatnak, hanem azt csupán tudomásulvétel és tanulság céljából terjesztik a taggyűlés elé.

Kizárás esetén közölni kell a Pártból kizáráttal – amennyiben nem nyugszik bele a határozatba –, hogy melyik pártszervhez fellebbezhet. Közölni kell vele azt is, hogy a fellebbezést ahhoz a pártszervezethez nyújtsa be, ahol kizárása megtörtént.

A pártfegyelmi ügy kivizsgálása és elbírálása arra a pártszervezetre tartozik, ahol az illető párttagként van nyilvántartva, illetve amely pártszervezet keretén belül cselekedetét elkövette. Ebből következik az, hogy amennyiben az illető párttag időközben elköltözik máshova, az ügy vizsgálatát és letárgyalását annál a pártszervezetnél kell lebonyolítani – az eltávozás ellenére –, ahova tartozott akkor, amikor a fegyelemsértést elkövette.

Fellebbezés esetén – ha pl. egy párttagot valamelyik községben kizártak és kizárása után az illető Budapestre költözik – első ízben a községi pártszervezetnek megfelelő járási bizottsághoz, azután a Megye Bizottsághoz, majd a Központi Ellenőrző Bizottsághoz fordulhat. Közbeeső pártszerveket kihagyni a fellebbezésnél nem lehet. A fellebbezéstől eltekintve azonban minden párttag joga szükség esetén bejelentésével,

panaszával – közbeeső pártszervek kihagyásával – közvetlenül a legfelsőbb pártszervekhez is fordulni.

A pártfegyelmi határozatok gyakran tartalmaznak javaslatokat is a pártfegyelmi eljárás alá vont párttag beosztását, funkcióját illetően. Amennyiben ezen javaslatokat fölöttes vagy az illetékes szerv magáévá teszi, úgy a pártfegyelmi referensnek kell gondoskodni arról, helyesebben ellenőrizni azt, hogy azok valóban végre is legyenek hajtva.

Szükséges megfelelő pártfegyelmi nyilvántartásnak a felfektetése, illetve vezetése, amely név szerint tartalmazza a pártfegyelmi ügyeket. Ez a nyilvántartás lehet kartoték rendszerű vagy más formájú. A lényeg azonban az, hogy oly módon vezessék, hogy bármikor meg lehessen állapítani, valakinek mikor, milyen pártfegyelmi ügye volt.

Fontos ez azért, mert gyakran megtörténik, hogy ugyanannak a párttagnak más-kor is van pártfegyelmi ügye és az újabb pártfegyelmi ügy elbírálásánál szükséges a korábbi pártfegyelmi ügynek a figyelembevétele is. Nyilvántartás nélkül ez nem lehetséges. Amennyiben a pártfegyelmi eljárás alá vont párttag a pártszervezet egyik kádere, s így külön káderdossziéja van, a fegyelmi ügyről hozott határozat egy másolatát abban el kell helyezni.

A tagjelöltek pártfegyelmi ügyeit a párttagokhoz teljesen hasonló módon kell intézni. A Magyar Dolgozók Pártjának Szervezeti Szabályzata értelmében párttagnak tagjelöltté való visszaminősítése akkor következik be, ha a párttagsággal járó kötelezettségeinek nem tesz eleget. Tehát nem fizet tagdíjat, nem végez pártmunkát, nem képezi magát ideológiailag stb. A visszaminősítés tehát nem pártfegyelmi büntetés. Ezért tehát a visszaminősítést pártbüntetésként nem lehet alkalmazni.

Hosszú időn át az alapszervek a Szervezeti Szabályzatban biztosított pártfegyelmi jogukat nem gyakorolták. A Párt fejlődésének megfelelően azonban már eljutottunk ahhoz az időszakhoz, amikor az alapszerveknek önállóan kell gyakorolniuk pártfegyelmi tevékenységet a hozzájuk tartozó párttagok ügyeiben. A helyes pártfegyelmi tevékenység emeli az alapszervezet tekintélyét, növeli az éberséget, erősíti a pártfegyelmet. Ne igyekezzen tehát a pártfegyelmi bizottság, amennyiben nem feltétlenül hozzájuk tartozik valamely ügynek a kivizsgálása, elvenni az illetékes alapszervezettől a pártfegyelmi ügy intézését.

Az alapszervezetek vezetősége a pártfegyelmi ügyek kivizsgálásával megbízza a vezetőség egyes tagjait vagy egy-két aktívát.

Helytelen az a gyakorlat, hogy a fölöttes szerv, tehát a járási bizottság, vagy a megye bizottság egy tagja részt vesz a községi alapszervezet pártfegyelmi ülésén, vagy a kerületi pártbizottság egy tagja a körzeti vagy üzemi alapszervezet pártfegyelmi ülésén és ennek nyomán a határozat már úgy jelentkezik, mint a felettes szerv határozata. Így megakadályozzuk az alapszervezetek részéről az önállóságot a pártfegyelmi ügyek intézésében, másrészt figyelmen kívül hagyjuk a Szervezeti Szabályzatnak azt a pontját, amely a fölöttes szerveket bízza meg a pártfegyelmi ügyek jóváhagyásával, illetve

a fellebbezett fegyelmi határozat újra tárgyalásával. A fölöttes pártszerv jóváhagyó, illetve fellebbezést elbíráló szerepe így módon elsikkad.

A Pártbizottság titkárán keresztül irányítja a fegyelmi bizottság munkáját. A Pártbizottság titkára felelős elsősorban azért, hogy a pártfegyelmi ügyek fontosságuk, sürgősségük sorrendjében kerüljenek letárgyalásra és felelős általában a pártfegyelmi eljárás pártszerű lebonyolításáért.

A fegyelmi bizottság kivizsgálja, megtárgyalja az eléje kerülő pártfegyelmi ügyeket és határozatot hoz, amelyet a pártbizottság elé terjeszt jóváhagyásra. Szükség esetén a pártfegyelmi bizottság egy vagy két tagja a pártfegyelmi referenssel együtt kiszáll a helyszínre a vizsgálat megejtése céljából. A pártfegyelmi bizottság feladata az is, hogy az alsóbb pártszerveket segítse, ellenőrizze a pártfegyelmi ügyek vitelében. A pártfegyelmi bizottság időnként beszámolni tartozik működéséről a pártbizottságnak.

Az alapszervezetek pártfegyelmi ügyeinek jóváhagyásánál a pártfegyelmi bizottságoknak az a szerepük, hogy a fegyelmi referens az iratok áttanulmányozása után a pártbizottságon kívül, a pártfegyelmi bizottságnak is referálja az ügyeket, hogy módjában legyen ellenőrzést gyakorolni az alapszervezetek pártfegyelmi ügyintézésé fölött. Egyébként azonban a jóváhagyás a Pártbizottságokra tartozik.

A pártfegyelmi referens feladata az átadott pártfegyelmi ügy előkészítése, kivizsgálása. Ő referálja az ügyet a pártfegyelmi bizottság és a Pártbizottság ülésén. A pártfegyelmi referens gondoskodik a pártfegyelmi nyilvántartás rendszeres vezetéséről és időnként beszámolót készít a pártfegyelmi ügyekről a fölöttes szerv, illetve a Központi Ellenőrző Bizottság részére.

A Központi Ellenőrző Bizottság ellenőrzi a pártszervezetek pártfegyelmi tevékenységét és gondoskodik arról, hogy a közérdekű tapasztalatok, az egész Pártot érintő tanulságok a „Pártépítés” hasábjain keresztül az egész párttagság tudomására jussanak.

IV. A pártfegyelmi ügyek intézésének hiányosságai és a Politikai Bizottság határozata

Az elmúlt évek során, különösen a Pártfelülvizsgálat és a Rajk-banda leleplezése óta, a pártfegyelmi ügyek intézésében is volt javulás. A Központi Ellenőrző Bizottság és a Budapesti Pártbizottság az egyes pártszervezeteknek a helyszínen adott segítséget a pártfegyelmi ügyek helyes viteléhez. Tanfolyamot rendezett a pártfegyelmi referensek részére, sajtóban, brosúrában igyekezett a tanulságokat a pártszervezetek részére hasznosítani. De meg kell állapítanunk, hogy a pártfegyelmi munka hiányosságai még igen komolyak, ezért a pártépítés nagy munkájához nem képes elegendő támogatást nyújtani.

A pártfegyelmi ügyek gazdái sokáig a Pártbizottságok káderosztályai voltak. A Pártbizottságok csak az utóbbi időben kezdtek komolyabban foglalkozni a pártfegyelmi ügyekkel. Egyéb munkájuk mellett csak harmad- vagy negyedrangú ügyként kezelték – sok helyen – a „különfélék” között.

Pártszervezeteink nagy részében tapasztalható, hogy a pártfegyelmi munka területén a Párt Szervezeti Szabályzatát nem tartják be. Hol a pártdemokráciát sértik meg, hol a liberalizmus hibájába esnek, hol lélektelenül nem minden szempontot figyelembe véve intézik a pártfegyelmi ügyeket. Mások szemet hunynak a pártszerűtlenségek, elhajlások és a kommunista erkölccsel össze nem egyeztethető, a pártfegyelmet sértő magatartás felett. Számos esetben hagyják figyelmen kívül az éberség legelemibb szabályait és nem veszik észre az ellenség szerepét.

A pártfegyelmi munka egyik legnagyobb hiányossága az, hogy nem használják eléggé a tagság nevelésére, nem vonják be az alapszervezeteket a pártfegyelmi ügyek kivizsgálásába, nem tárgyalják meg a tagsággal, nem viszik taggyűlés elé azokat. Nem a nevelés, csupán a megtorlás eszközéül alkalmazzák.

A pártfegyelmi ügyek nagy többsége eddig általában gazdasági természetű vagy személyes ügyek kivizsgálása. Ritkán fordul elő, hogy a Párt egységét sértő, a Párt vonalától eltérő, a Párt politikáját eltorzító elvi-ideológiai elhajlók ellen lépnek fel.

Mindent el kell követni, hogy az anyagi vagy erkölcsi természetű ügyek mellett különös gondot fordítsunk a Párt ideológiai tisztaságát, politikai irányvonalát, szervezeti egységét megsértők elleni, a pártfegyelmet lazítók, bomlasztók elleni harcra.

Mindezen hibák tették szükségessé a Politikai Bizottság [1950.] június 29-ei határozatát, amelynek célja, hogy pártszervezeteink részére a pártfegyelmi ügyek helyes, pártszerű intézéséhez segítséget nyújtson.

„A Politikai Bizottság határozata a pártfegyelmi munka megjavítása céljából. (Pártmunkás, 1950. évi 13. számából.)

I.

Pártbizottságaink és alapszervezeteink fegyelmi tevékenységében általában a Párt Szervezeti Szabályzatától eltérő jelenségek mutatkoznak. Ennek okai a következők:

- A) Pártfunkcionáriusaink nem ismerik, nem tanulmányozzák eléggé a Szervezeti Szabályzatot és nem helyeznek súlyt arra, hogy a tagság azt megismerje.
- B) Pártszervezeteinkben a fegyelmi ügyeknek a gyakorlatban nincs gazdájuk. Jelenleg a káderosztályok feladata a fegyelmi ügyek intézése, azonban a káderosztályok a sokrétű és állandóan növekvő káderigények miatt sok munkájuk következtében eddig sem voltak képesek – és ma ez még fokozottabban áll – a fegyelmi ügyekkel megfelelően foglalkozni. Ennek következménye, hogy:
- C) a káderosztályok mint tizedrangú kérdést teljesen mellékmunkának kezelik, időt alig szentelnek neki, vagy ha káderekről van szó, igen gyakran azt a helytelen, opportunisták gyakorlatot követik, hogy inkább elkenik az ügyet.

- D) A fegyelmi referensek, miután a fegyelmi ügyek előkészítését társadalmi munkában végzik – amikor éppen egyéb elfoglaltságuk megengedi – igen gyakran változnak. Emiatt nem tudják elsajátítani a megfelelő módszereket és a szerzett tapasztalatokat nem adják tovább utódaiknak. Ez, bár kisebb mértékben, de vonatkozik a káderekre is.
- E) Az, hogy az alapszervezeteknek nem adják meg az önállóságot a fegyelmi ügyek intézésében, hogy a Pártbizottságok nem tudják alaposan kivizsgálni, előkészíteni az ügyeket, hogy igen sok esetben helytelen határozatokat hoznak, – mindez maga után vonja, hogy a megyei, kerületi pártbizottságok elé nagy mennyiségű ügy kerül. A pártbizottságok ülésén sok egyéb és sürgős pont mellett, mint utolsó pont szerepelnek a fegyelmi ügyek, amelyeken igyekeznek gyorsan túlesni.

A Központi Ellenőrző Bizottság fennállása óta a pártszervezeteink fegyelmi tevékenységében mutatkozó hiányosságokon különböző időben és módon igyekezett segíteni. Így tájékoztató előadások, körlevelek és sajtó útján, de különösen oly módon, hogy az egyes ügyek tanulságait az érdekelt pártszervezetek vezetőségével megbeszélte. Ezen túlmenően egy egész sor pártszervezetben megvizsgálta az egész fegyelmi tevékenységet és ennek a Központi Ellenőrző Bizottság előtti megtárgyalásához meghívta az illető pártszervezet titkárát, illetve káderesét. Ezekben a munkákban a Budapesti Pártbizottság is részt vett. Mindezek ellenére a beavatkozások hatása az egyes pártszervezetek fegyelmi tevékenységében csupán átmeneti javulást hozott.

II.

Pártszervezeteink fegyelmi tevékenységében a Párt Szervezeti Szabályzatától eltérő főbb jelenségek a következők:

1. Pártbizottságaink az alapszervezeteknek nem adnak lehetőséget az önálló fegyelmi tevékenységhez, azok csak kivizsgálják a fegyelmi ügyeket és javaslatként továbbítják a felsőbb pártszervhez.
Gyakori eset, hogy a felsőbb pártszerv egy tagja pl. megyebizottsági, vagy járási bizottsági tag, – részt vesz az alsóbb pártszervezet fegyelmi határozatának meghozatalában. Az így hozott határozatot, mint a felsőbb szerv határozatát kezelik. Így a fölöttes pártszerv, mint fellebbezési fórum kiesik.
A fölöttes pártszerv fellebbezések esetén gyakran nem vizsgálja meg újból a fegyelmi ügyeket, hanem formálisan, minden bírálat nélkül magáévá teszi az alsóbb pártszervezet határozatát.
2. Az esetek többségében a fegyelmi eljárás alá vont párttagokat egyáltalán nem hallgatják meg, s csupán papírokból határoznak. Vagy csak a fegyelmi referens hallgatja meg, de már a döntést hozó pártszerv nem idézi maga elé személyes meghallgatás céljából.

Gyakori eset, hogy egy párttag könyvét minden indoklás, magyarázat nélkül elveszik. Hogy egy párttagtól mikor lehet elvenni a tagkönyvét, illetve, hogy mikor

érvényes egy fegyelmi határozat, különböző pártszervezetekben különbözőképpen értelmezik és gyakorolják.

Más esetekben megtörténik, hogy az érdekelt párttaggal a határozatot még kizárás esetén sem közlik, tagkönyve nála marad és ő nyugodtan végez pártmunkát más alapszervezetben.

3. Egyes pártszervezetek nem vonják felelősségre azokat a párttagokat, akik a Párt szervezeti vagy ideológiai egységét megsértik.

Nagyfokú liberalizmus mutatkozik meg különösen abban, hogy a lazaságot, amely a párthatározatok végrehajtásának elmulasztásánál jelentkezik, nem torolják meg, hanem napirendre térnek fölötte.

Általános jelenség a fegyelmi ügyeknél olyan liberális határozatok hozatala, amelyeknél a nevelő hatás nem érvényesülhet, vagy a másik végletbe esnek és kisebb pártserűtlenség miatt kizárják, sok esetben az állásából is eltávolítják az illetőt.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy pártszervezeteinkben a fegyelmi ügyek döntő többsége gazdasági és erkölcsi kérdésekkel (korruptió, nőügyek) vagy fasiszta múlttal foglalkozik. Gyakori eset, hogy a fegyelmi határozatot nem vizik sem döntés, sem tanulság céljából a taggyűlés elé, s így annak nevelő hatása nem érvényesül.

Sok pártszervezet hanyagul és felületesen intézi és elhúzza a fegyelmi ügyeket. Így a pártfegyelmit előidéző események feledésbe merülnek és a nevelő hatás elmarad.

4. Gyakori eset, hogy a hivatali és pártfegyelmi összefonódik. Ugyanazon szervek vizsgálják ki az egyiket és a másikat is.

Gyakori eset, hogy súlyos esetekben a Pártszervezet megelégszik a hivatali fegyelmmel. Így nem folytatnak le pártfegyelmit olyan esetekben, amikor súlyosan megsértik a Szervezeti Szabályzatot, a kommunista erkölcsöt és magatartást.

5. Egyes pártbizottságok még mindig nem figyelnek fel az egyszerű párttagok bejelentéseire, panaszaira, sőt ahelyett, hogy azokat orvosolnák, a jelentést tevők ellen járnak el.

Pártszervezeteink gyakran nem veszik figyelembe, nem veszik észre, hogy egyes helytelen kizárásoknál az ellenség működik közre, amely arra törekszik, hogy az útjában álló akadályokat kiküszöbölje.

6. Sok pártszervezetben semmiféle, vagy csak áttekinthetetlen nyilvántartás van a fegyelmi ügyekről, illetve határozatokról, s így előfordul, hogy nem találni semmi nyomát annak, hogy valaki fegyelmi büntetésben részesült. Ilyen módon csupán az emlékezetre bízák annak megállapítását.

III.

A pártfegyelmi munka megjavítása céljából a Politikai Bizottság a következő határozatot hozta:

1. Azoknál a pártszervezeteknél, ahol választmányok nincsenek, továbbra is – a Szervezeti Szabályzatnak megfelelően – a pártszervezet vezetősége, illetve a taggyűlés dönt a fegyelmi ügyekben. Az alapszervezetek vezetősége a határozatot köteles a taggyűlés elé terjeszteni döntés céljából.

Csak a taggyűlés által elfogadott határozatot lehet jóváhagyás céljából fölöttes pártszervezethez továbbítani.

Azoknál a pártszervezeteknél, ahol választmányok vannak, a választmány tagjai közül küldjön ki fegyelmi bizottságot, így a járási 3, megyei, városi, kerületi és önálló nagyüzem 5, a budapesti választmány 7 tagú fegyelmi bizottságot. A fegyelmi bizottságok feladata: az egyes fegyelmi ügyeket kivizsgálni, letárgyalni és azokban határozatot hozni. Ez a határozat azonban csak a pártbizottságok jóváhagyása után lép érvénybe.

A fegyelmi bizottság köteles az ügy tárgyalása alkalmával a fegyelmi alá vont párttagot személyesen meghallgatni és a jóváhagyott határozatot vele közölni.

A pártbizottság a fegyelmi bizottság jelentése alapján jóváhagyja, módosítja vagy elutasítja a hozott határozatot, a fegyelmi alá vont párttagot szükség esetén meghallgatja.

2. A fegyelmi bizottság részére az előkészítő munkát egy függetlenített fegyelmi referens végezze, pártaktívák bevonásával.

A járási bizottságoknál, kisebb városok pártbizottságainál, illetve kisebb létszámú önálló pártbizottságokkal rendelkező üzemekben a megyei bizottság, illetve a Budapesti Pártbizottság dönti el, – a Párt és Tömegszervezetek Osztálya, valamint az Országos Gazdasági Osztály jóváhagyásával – hogy függetlenített fegyelmi referens szükséges-e, vagy sem.

A Budapesti Pártbizottságnál szükség szerint több fegyelmi referens állítható be.

3. A fegyelmi bizottságok közvetlenül a pártbizottságok, illetve a titkár irányítása alatt dolgoznak. Ezzel megszűnik a Kádérosztály fegyelmi ügyintézése.

A fegyelmi bizottságok munkáját a Központi Ellenőrző Bizottság ellenőrzi. Ez lehetővé teszi a Szervezeti Szabályzat elvi szempontjainak egyöntetű érvényre juttatását összes pártszervezeteinkben, a fegyelmi tevékenység területén is.

4. A Központi Ellenőrző Bizottság és a Pártmunkás szerkesztősége biztosítsa, hogy rendszeresen jelenjenek meg cikkek a Központi Ellenőrző Bizottság gyakorlati tapasztalata alapján a közérdekű, tanulságos esetekről.

A Politikai Bizottság megbízza a Központi Ellenőrző Bizottságot útmutató (brosúra) összeállításával, amely pártszervezeteink részére a fegyelmi tevékenység elvi és gyakorlati szempontjait tartalmazza."

A Politikai Bizottság határozata a pártfegyelmi munkában mutatkozó főbb hiányosságokra mutat rá. Egyben intézkedik azok kiküszöbölése érdekében. A Politikai Bizottság határozata az eddigi helyzettel szemben:

- a) az alapszervezetekben kötelezővé teszi, hogy a taggyűlés határozzon a fegyelmi ügyekben.
- b) Pártbizottsággal rendelkező pártszervezeteket utasítja, hogy fegyelmi bizottságot hozzanak létre.
- c) Előírja a nagyobb pártszervezeteknél függetlenített fegyelmi referens beállítását.
- d) Kiveszi ezen pártszervezeteknél a fegyelmi munkát a Káderosztály hatásköréből és a Pártbizottság, illetve a titkár irányítása alá helyezi.
- e) Kötelezővé teszi a fegyelmi eljárás alá vont párttag személyes meghallgatását.
- f) A fegyelmi bizottságok munkájának ellenőrzésével a Központi Ellenőrző Bizottságot bízta meg.

Ezek a változások a pártfegyelmi munkában igen komoly segítséget jelentenek a hiányosságok kiküszöbölésére. A Politikai Bizottság határozatának helyes és következetes végrehajtása hathatósan segíti pártszervezeteink pártfegyelmi munkájának pártserű intézését és lehetővé teszi, hogy a pártépítés ezen területe is lépést tartson Pártunk egész fejlődésével.

A kötet alábbi ábráinak nagyobb felbontású verzióját, illetve az alább jelzett három táblázatát lásd a Korall Társadalomtörténeti Folyóirat honlapjának E-FÜGGELÉK rovatában: http://korall.org/efg_

1. ábra. A Budapesti Bizottság szervezeti felépítésének sematikus ábrája
2. ábra. A pártfegyelmi eljárásrend algoritmusai
 1. táblázat. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottsága hatáskörébe tartozó alapszervezetek pártfegyelmi ügyei az esetszámok sorrendjében, 1948–1956 (N=6114)
 2. táblázat. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottsága hatáskörébe tartozó alapszervezetek pártfegyelmi ügyek összesített arányszámának sorrendjében, 1948–1956 (% , N=6114)
 3. táblázat. A legmagasabb kizárási arányú VIII. kerületi alapszervezetek (fegyelmi szám>20)

Rövidítésjegyzék

ÁVH	Államvédelmi Hatóság
ÁVO	Államvédelmi Osztály
BFL	Budapest Főváros Levéltára
BRFK	Budapesti Rendőr-főkapitányság
ELTE BTK	Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Gestapo	Geheime Staatspolizei (Titkos államrendőrség)
KEB	Központi Ellenőrző Bizottság
Ker./ker	Kerület/kerületi
KSH	Központi Statisztikai Hivatal
KV	Központi Vezetőség
MÁV	Magyar Államvasutak
MÁVAG	Magyar Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
MKP	Magyar Kommunista Párt
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MSZDP	Magyarországi Szociáldemokrata Párt
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt
MTI	Magyar Távírási Iroda
NSZEP	Németország Szocialista Egységpártja
ONI	Országos Neveléstudományi Intézet
OTI	Országos Társadalombiztosító Intézet
őe.	őrzési egység
PB	Pártbizottság
PTO	Párt- és Tömegszervezetek Osztálya
SZB	Szervező Bizottság
SZDP	Szociáldemokrata Párt
SZKP	Szovjetunió Kommunista Pártja
SZTK	Szakszervezetek Társadalombiztosítási Központja
VB	Végrehajtó Bizottság

Felhasznált források

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

BFL XXIII.102.a.1. Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottsága iratai.

BFL XXXV.1.g. MSZMP Budapesti Bizottsága archívumi iratai.

56. őe. Adatgyűjtemény az MDP, illetve az MSZMP Budapesti Bizottsága szervtörténetének elkészítéséhez, 1969.

BFL XXXV.15.c. MSZMP X. Kerületi Bizottsága alapszervezeti iratai.

1956–1957. 76. őe. Az MSZMP Növényolaj- és Szappangyár alapszervezetének iratai, 1956–1957.

1958. 94. őe. Az MSZMP Növényolaj- és Szappangyár alapszervezetének iratai, 1958.

BFL XXXV.95.a. MDP Budapesti Bizottsága vezető testületi iratai.

1. őe. Az MDP 1950. június 24–25-ei fővárosi pártértekezleti ülésének jegyzőkönyve.

5. őe. Az MDP Budapesti Pártválasztmány 1950. június 25-ei és 1950. november 11-ei ülésének jegyzőkönyve.

12. őe. Az MDP Budapesti Pártbizottság 1948. június 4-ei ülésének jegyzőkönyve.

21. őe. Az MDP Budapesti Pártbizottság 1950. július 21-ei ülésének jegyzőkönyve.

28. őe. Az MDP Budapesti Pártbizottság 1950. december 15-ei ülésének jegyzőkönyve.

36. őe. Az MDP Budapesti Pártbizottság 1951. június 26-ai ülésének jegyzőkönyve.

52/b. őe. Az MDP Budapesti Pártbizottság 1952. április 28-ai ülésének jegyzőkönyve.

69. őe. Az MDP Budapesti Pártbizottság 1953. február 10-ei ülésének jegyzőkönyve.

76. őe. Az MDP Budapesti Pártbizottság 1953. május 19-ei ülésének jegyzőkönyve.

77. őe. Az MDP Budapesti Pártbizottság 1953. május 26-ai ülésének jegyzőkönyve.

82. őe. Az MDP Budapesti Pártbizottság 1953. augusztus 4-ei ülésének jegyzőkönyve.

111. őe. Az MDP Budapesti Végrehajtó Bizottság 1954. augusztus 24-ei ülésének jegyzőkönyve.

122. őe. Az MDP Budapesti Végrehajtó Bizottság 1955. május 3-ai ülésének jegyzőkönyve.

125. őe. Az MDP Budapesti Végrehajtó Bizottság 1955. június 28-ai ülésének jegyzőkönyve.

128. őe. Az MDP Budapesti Végrehajtó Bizottság 1955. szeptember 20-ai ülésének jegyzőkönyve.

133. őe. Az MDP Budapesti Titkárság 1948. október 12-ei ülésének jegyzőkönyve.

136. őe. Az MDP Budapesti Titkárság 1949. május 3-ai ülésének jegyzőkönyve.

139. őe. Az MDP Budapesti Titkárság 1949. szeptember 20-ai ülésének jegyzőkönyve.

142. őe. Az MDP Budapesti Titkárság 1949. december 8-ai ülésének jegyzőkönyve.

BFL XXXV.95.b. MDP Budapesti Pártbizottsága Párt- és Tömegszervezetek (1950-ig Szervezési) Osztályának iratai.

232. őe. Az osztály jelentései, feljegyzései a budapesti, kerületi és üzemi tag- és tagjelölt felvételtől, 1949–1950.

233. őe. Az osztály jelentései, feljegyzései a budapesti, kerületi és üzemi tag- és tagjelölt felvételtől, 1951–1952.

234. őe. Az osztály jelentései, feljegyzései a budapesti, kerületi és üzemi tag- és tagjelölt felvételtől, 1952–1955.

237. őe. Az osztály jelentései, javaslatai, feljegyzései a tagkönyvcseré előkészítéséről és végrehajtásáról, 1949–1953.

250. őe. Üzemi, intézményi pártbizottságok kérései, javaslatai pártszervezetek alakítására, összevonására: VIII. kerület, 1948–1954.

256. őe. Az osztály és a Budapesti Pártbizottság körlevelei, jelentései a párttagság statisztikai feldolgozásáról, 1950–1954.

257. őe. A kerületi és nagyüzemi pártbizottságok jelentései a párttagság statisztikai feldolgozásáról, 1950.

258. őe. Budapesti párttagságra vonatkozó statisztikák, 1948–1950.

259. őe. Budapesti párttagságra vonatkozó statisztikák, 1950–1952.

260. őe. Budapesti párttagságra vonatkozó statisztikák, 1948–1951.

261. őe. Budapesti párttagságra vonatkozó statisztikák, 1950–1952.

262. őe. Budapesti párttagságra vonatkozó statisztikák, 1948.

263. őe. Budapesti párttagságra vonatkozó statisztikák, 1948–1952.

264. őe. Budapesti párttagságra vonatkozó statisztikák, 1948.

265. őe. Budapesti párttagságra vonatkozó statisztikák, 1948–1954.

267. őe. A VIII. kerületi párttagságra vonatkozó statisztikák, 1949–1951.

BFL XXXV.95.f. MDP Budapesti Pártbizottsága Káderosztályának iratai.

164. őe. Kerületi és alapszervezeti jelentések, számszerű kimutatások a tagfelülvizsgálati munkáról, 1948–1949.

BFL XXXV.95.i. MDP Budapesti Pártbizottsága Fegyelmi Csoportjának iratai.

4. kisdoboz. X. kerületi pártfegyelmi ügyek, 1956.

136–187. kisdoboz. VIII. kerületi pártfegyelmi ügyek, 1948–1956.

BFL XXXV.103.a.2. MDP VIII. Kerületi Pártválasztmány (1954-től Pártbizottság) iratai.

3. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártválasztmány 1950. február 17-ei ülésének jegyzőkönyve.

4. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártválasztmány 1950. március 11-ei rendkívüli ülésének jegyzőkönyve.

7. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártválasztmány 1950. szeptember 1-jei ülésének jegyzőkönyve.

BFL XXXV.103.a.3. MDP VIII. Kerületi Pártbizottság (1954-től Végrehajtó Bizottság) iratai.

25. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság 1948. november 11-ei ülésének jegyzőkönyve.

41. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság 1949. február 24-ei ülésének jegyzőkönyve.

44. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság 1949. március 13-ai ülésének jegyzőkönyve.

56. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság 1949. június 4-ei ülésének jegyzőkönyve.

59. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság 1949. június 23-ai ülésének jegyzőkönyve.

85. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság 1949. december 13-ai ülésének jegyzőkönyve.

98. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság 1950. március 24-ei ülésének jegyzőkönyve.

106. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság 1950. május 19-ei ülésének jegyzőkönyve.

121. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság 1950. szeptember 1-jei ülésének jegyzőkönyve.

140. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság 1950. december 22-ei rendkívüli ülésének jegyzőkönyve.

170. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság 1951. augusztus 2-ai ülésének jegyzőkönyve.

194. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság 1952. február 5-ei ülésének jegyzőkönyve.

208. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság 1952. május 15-ei ülésének jegyzőkönyve.

229. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság 1952. október 30-ai ülésének jegyzőkönyve.

281. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság 1953. november 5-ei ülésének jegyzőkönyve.

295. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság 1954. február 11-ei ülésének jegyzőkönyve.

298. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság 1954. március 4-ei ülésének jegyzőkönyve.

330. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság 1954. november 11-ei ülésének jegyzőkönyve.

343. őe. Az MDP VIII. Kerületi Végrehajtó Bizottság 1955. február 10-ei ülésének jegyzőkönyve.

366. őe. Az MDP VIII. Kerületi Végrehajtó Bizottság 1955. július 14-ei ülésének jegyzőkönyve.

384. őe. Az MDP VIII. Kerületi Végrehajtó Bizottság 1956. január 26-ai ülésének jegyzőkönyve.

BFL XXXV.103.b. MDP VIII. Kerületi Bizottsága apparátusi iratai.

34. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság jelentései, 1949.

39. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság munkatervei, 1948–1949.

40. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság jelentései, 1949.

43. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottság jelentései, 1949.

385. őe. „A Párt: Élcsapat”. Az MDP VIII. kerületi szervezetének összesítése a tagrevízió során bekövetkezett változásokról, 1949.

392/3. őe. Az MDP VIII. kerületi Ószeres Pártcsoport felülvizsgálati névjegyzéke, 1949.

399/2–399/5. őe. Az MDP VIII. Kerületi Pártbizottságához beérkezett tagrevíziós jelentések, 1948–1949.

401/6. őe. Az MDP VIII. kerületi Ószeres Pártcsoport iratai, 1948–1949.

BFL XXXV.105.c. MDP X. Kerületi Bizottsága alapszervezeti iratai.

127. őe. Az MDP Növényolaj- és Szappangyár Nemzeti Vállalat pártvezetőségének iratai, 1948–1954.

212. őe. Az MDP Növényolaj- és Szappangyár Nemzeti Vállalat pártvezetőségének iratai, 1956.

BFL XXXV.108.a.3. MDP XIII. Kerületi Pártbizottság (1954-től Végrehajtó Bizottság) iratai.

187. őe. Az MDP XIII. Kerületi Pártbizottság 1952. január 5-ei ülésének jegyzőkönyve.

BFL XXXV.137. MDP Ganz Vagon- és Gépgyár Bizottsága iratai, 1948–1950.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

MNL OL M-KS 276-52. MDP Központi Vezetősége iratai.

33. őe. Az MDP Központi Vezetősége 1956. március 12–13-ai ülésének jegyzőkönyve.

35. őe. Az MDP Központi Vezetősége 1956. július 18–21-ei ülésének jegyzőkönyve.

MNL OL M-KS 276-53. MDP Politikai Bizottságának iratai.

8. őe. Az MDP Politikai Bizottság 1948. szeptember 2-ai ülésének jegyzőkönyve.

47. őe. Az MDP Politikai Bizottság 1950. március 9-ei ülésének jegyzőkönyve.

48. őe. Az MDP Politikai Bizottság 1950. március 23-ai ülésének jegyzőkönyve.

56. őe. Az MDP Politikai Bizottság 1950. június 29-ei ülésének jegyzőkönyve.

83. őe. Az MDP Politikai Bizottság 1951. szeptember 20-ai ülésének jegyzőkönyve.

94. őe. Az MDP Politikai Bizottság 1952. február 28-ai ülésének jegyzőkönyve.

126. őe. Az MDP Politikai Bizottság 1953. július 15-ei ülésének jegyzőkönyve.

155. őe. Az MDP Politikai Bizottság 1954. január 6-ai ülésének jegyzőkönyve.

171. őe. Az MDP Politikai Bizottság 1954. április 21-ei ülésének jegyzőkönyve.

223. őe. Az MDP Politikai Bizottság 1955. március 31-ei ülésének jegyzőkönyve.

237. őe. Az MDP Politikai Bizottság 1955. június 16-ai ülésének jegyzőkönyve.

274. őe. Az MDP Politikai Bizottság 1956. március 3-ai ülésének jegyzőkönyve.

MNL OL M-KS-276-54. MDP (Központi Vezetősége) Titkárságának iratai.

115. őe. Az MDP Titkársága 1950. augusztus 30-ai ülésének jegyzőkönyve.

193. őe. Az MDP Titkársága 1952. május 14-ei ülésének jegyzőkönyve.

216. őe. Az MDP Titkársága 1952. október 31-ei ülésének jegyzőkönyve.

224. őe. Az MDP Titkársága 1952. december 24-ei ülésének jegyzőkönyve.

236. őe. Az MDP Titkársága 1953. március 25-ei ülésének jegyzőkönyve.

253. őe. Az MDP KV Titkársága 1953. július 20-ai ülésének jegyzőkönyve.

280. őe. Az MDP KV Titkársága 1953. november 23-ai ülésének jegyzőkönyve.

283. őe. Az MDP KV Titkársága 1953. december 14-ei ülésének jegyzőkönyve.

388. őe. Az MDP KV Titkársága 1955. december 19-ei ülésének jegyzőkönyve.

389. őe. Az MDP KV Titkársága 1956. január 9-ei ülésének jegyzőkönyve.

395. őe. Az MDP KV Titkársága 1956. március 19-ei ülésének jegyzőkönyve.

MNL OL M-KS 276-55. MDP Központi Vezetősége Szervező Bizottságának iratai.

33. őe. Az MDP KV Szervező Bizottsága 1948. október 15-ei ülésének jegyzőkönyve.

41. őe. Az MDP KV Szervező Bizottsága 1948. november 15-ei ülésének jegyzőkönyve.

86. őe. Az MDP KV Szervező Bizottsága 1949. szeptember 5-ei ülésének jegyzőkönyve.

103. őe. Az MDP KV Szervező Bizottsága 1950. január 9-ei ülésének jegyzőkönyve.

145. őe. Az MDP KV Szervező Bizottsága 1950. november 20-ai ülésének jegyzőkönyve.

MNL OL M-KS 276-88. MDP Központi Vezetősége Párt- és Tömegszervezetek Osztályának iratai.

776. őe. Feljegyzések, javaslatok az ellenséges és a cionista elemek pártból való eltávolításával kapcsolatban, 1953.

843. őe. Az MDP Budapesti Bizottságának, a kerületi és az üzemi bizottságoknak az MDP KV PTO-hoz küldött jelentései; kimutatások a tag- és tagjelöltfelvételtől, kizárásokról, a taglétszám összetételéről, új alapszervezetek alakításáról. 1950. június–1952. december.

844. őe. Az MDP Budapesti Bizottságának, a kerületi és az üzemi bizottságoknak az MDP KV PTO-hoz küldött jelentései; kimutatások a tag- és tagjelöltfelvételtől, kizárásokról, a taglétszám összetételéről, új alapszervezetek alakításáról. 1953. január–1956. január.

845. őe. Az MDP budapesti, kerületi és üzemi tagnyilvántartásával kapcsolatos iratok. 1950. június–1952. december.

Kiadott források

- Aczél Tamás – Méray Tibor 1978: *Tisztító vihar. Adalékok egy korszak történetéhez.* 2. kiad. München. (http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/MERAY/merayooo46_kv.html – utolsó letöltés: 2018. július 24.)
- Baráth Magdolna – Feitl István (szerk.) 1993: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. III. kötet. 1957. április 5–1957. május 1.* Budapest.
- Baráth Magdolna – Ripp Zoltán (szerk.) 1994: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. IV. kötet. 1957. május 21–1957. június 24.* Budapest.
- Baráth Magdolna – Feitl István (szerk.) 1998: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. V. kötet. 1956. november 14–1957. június 26.* Budapest.
- Baráth Magdolna – Feitl István (szerk.) 2003: *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei: 1945–1947.* Budapest.
- Farkas Vladimir 1990: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam.* Budapest.
- Fehérné Bozsics Mária – Rácz Attila – Koltai Gábor (szerk.) 2007: *A Magyar Dolgozók Pártja Budapesti Bizottsága napirendi jegyzékei.* Budapest.
- Feitl István – Horváth Sándor – Majtényi György – Tóth Eszter Zsófia (szerk.) 2000: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Titkárságának jegyzőkönyvei, 1957. július 1–december 31.* Budapest.
- Forrai Attila – Rácz Attila – V. László Zsófia (szerk.) 2011: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Bizottsága vezető testületeinek napirendi jegyzékei, 1970. október 31–1980. március 5. III. kötet.* Budapest.
- Földes László 1984: *A második vonalban.* Budapest.
- Földvári Rudolf 2011: *Tiszta vizet a pohárba. Életútinterjú.* Készítette: Molnár Adrienne. Budapest.
- Gerhard Péter – Koltai Gábor (szerk.) 2010: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Bizottsága vezető testületeinek napirendi jegyzékei, 1957. június 8–1962. október 22. I. kötet.* Budapest.
- Gerhard Péter – Koltai Gábor (szerk.) 2011: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Bizottsága vezető testületeinek napirendi jegyzékei, 1980. március 8–1989. szeptember 24. IV. kötet.* Budapest.
- Gyulai Pál 1861: *Néhány szó a kritikáról. Szépirodalmi Figyelő (1.) 17. 257–261; 18. 273–276.*
- Háy Gyula 1990: *Született 1900-ban. Emlékezések.* Budapest.
- Hegedüs András 1988: *A történelem és a hatalom ígázatában.* Budapest.
- Izsák Lajos (főszerk.) 1998: *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai, 1948–1956.* Budapest.

- Horváth Ibolya et al. (szerk.) 1992–1996: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. I–V. kötet.* Budapest.
- Horváth Julianna – Ripp Zoltán (szerk.) 1997: *Ötvenhat októbere és a hatalom.* Budapest.
- Horváth Julianna – Szabó Éva – Szűcs László – Zalai Katalin (szerk.) 2003: *Pártközi értekezletek 1944–1948. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció.* Budapest.
- Kajári Erzsébet (összeáll.) 2001–2005: *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. I–II. kötet.* Budapest.
- Katona Csaba – Rácz Attila (szerk.) 2010: *Hangulatjelentések a fővárosból 1988 októberétől 1989 októberéig.* Budapest.
- Kocsis Piroska 2006: Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapjának megünneplése. *ArchivNet (6.) 2.* (http://www.archivnet.hu/politika/rakosi_matyas_hatvanadik_szuletesnapjanak_megunneplese.html – utolsó letöltés: 2018. július 24.)
- Koltai Gábor – Rácz Attila (szerk.) 2008: *A Magyar Szocialista Munkáspárt budapesti ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei, 1956. november 8.–1957. május 27. I–II. kötet.* Budapest.
- Kovács János Mátyás 1994: *Az ökonómia előtt. Beszélgetés Bródy András közgazdásszal.* 2000 (6.) 9. 3–13.
- KSH 1949: *Az 1949. évi népszámlálás fővárosi lakónépességre vonatkozó adatai.* (http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_01 – utolsó letöltés: 2018. július 24.)
- KSH 1950a: 1949. évi népszámlálás. 6. Foglalkozásstatistikai eredmények. Budapest. (https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1949_06/?pg=o&layout=s – utolsó letöltés: 2018. július 24.)
- KSH 1950b: 1949. évi népszámlálás. 8. A foglalkozási statisztika részletes eredményei. Budapest. (https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1949_08/?pg=o&layout=s – utolsó letöltés: 2018. július 24.)
- KSH 1952: *Az 1949. évi népszámlálás.* Budapest.
- KSH 1961: 1960. évi népszámlálás. 3. e. Budapestszemélyi és családiai adatai. Budapest. (https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1960_03e/?pg=29&layout=s – utolsó letöltés: 2018. július 24.)
- Marosán György 1988: *Nincs visszaút.* Budapest.
- MDP 1951: *A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusának jegyzőkönyve. 1951. február 24–március 2.* Budapest.
- MDP 1954: *A Magyar Dolgozók Pártja III. kongresszusának jegyzőkönyve. 1954. május 24–30.* Budapest.
- Némethné Vágyi Karola – Sipos Levente (szerk.) 1993: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet. 1956. november 11–1957. január 14.* Budapest.
- Némethné Vágyi Karola – Urbán Károly (szerk.) 1993: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. II. kötet. 1957. január 25–1957. április 2.* Budapest.

- Németh Jánosné (összeáll.) 1995: *Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei. I. kötet. 1956–1962.* Budapest.
- Németh Jánosné (összeáll.) 1998: *Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei. II. kötet. 1963–1970.* Budapest.
- Németh Jánosné (összeáll.) 2000: *Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei. III. kötet. 1971–1980.* Budapest.
- Németh Jánosné (összeáll.) 2001: *Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei. IV. kötet. 1981–1989.* Budapest.
- Rácz Attila – V. László Zsófia (szerk.) 2010: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Bizottsága vezető testületeinek napirendi jegyzékei, 1962. október 31–1970. október 23.* II. kötet. Budapest.
- Rákosi Mátyás 1945a: *Harc az újjáépítésért. Rákosi Mátyás beszámolója a Magyar Kommunista Párt országos pártértekezletének 1945. május 20-án tartott ülésén.* In: Rákosi Mátyás: *A magyar jövőért.* Budapest. (<http://mek.oszk.hu/04400/04456/04456.htm> – utolsó letöltés: 2018. július 24.)
- Rákosi Mátyás 1945b: *Föld, kenyér, szabadság. A Magyar Kommunista Párt debreceni nagygyűlésén, 1945. február 11-én tartott beszéd.* In: Rákosi Mátyás: *A magyar jövőért.* Budapest. (<http://mek.oszk.hu/04400/04456/04456.htm> – utolsó letöltés: 2018. július 24.)
- Rákosi Mátyás 1945c: *Budapest népéhez! A Magyar Kommunista Párt budapesti nagygyűlésén, 1945. február 25-én tartott beszéd.* In: Rákosi Mátyás: *A magyar jövőért.* Budapest. (<http://mek.oszk.hu/04400/04456/04456.htm> – utolsó letöltés: 2018. július 24.)
- Rákosi Mátyás 1948: *A fordulat éve.* Budapest.
- Rákosi Mátyás 1949: *Népi demokráciánk új feladatai. (Beszéd az MDP Központi Vezetőségének 1948. november 27-i ülésén.)* In: Rákosi Mátyás: *Építjük a nép országát.* Budapest. (<http://mek.oszk.hu/04600/04670/04670.htm> – utolsó letöltés: 2018. július 24.)
- Rákosi Mátyás 1951a: *Nagyobb munkafegyelemmel, fokozott egyéni felelősséggel a termelékenység emeléseért. (Felszólalás az MDP Nagybudapesti Választmányának 1949. augusztus 31-i értekezletén.)* In: Rákosi Mátyás: *A békéért és a szocializmus építéséért.* Budapest. (<http://mek.oszk.hu/04300/04351/04351.htm> – utolsó letöltés: 2018. július 24.)
- Rákosi Mátyás 1951b: *Pártunk egyik legbiztosabb pillére a bányászság. (Beszéd az Országos Bányászértekezleten, 1950. november 26-án.)* In: Rákosi Mátyás: *A békéért és a szocializmus építéséért.* Budapest. (<http://mek.oszk.hu/04300/04351/04351.htm> – utolsó letöltés: 2018. július 24.)
- Rákosi Mátyás 1951c: *Öt éves a „Társadalmi Szemle”. (Társadalmi Szemle, 1951. január.)* In: Rákosi Mátyás: *A békéért és a szocializmus építéséért.* Budapest. (<http://mek.oszk.hu/04300/04351/04351.htm> – utolsó letöltés: 2018. július 24.)

- Ságvári Ágnes 1989: *Mert nem hallgathatok. Egy jóházból való pártmunkás emlékei.* Budapest.
- Szabó Bálint (szerk.) 1982: *A szocializmus útján. A népi demokratikus átalakulás és a szocializmus építésének kronológiája, 1944. szeptember–1980. április. 2. jav. bőv. kiad.* Budapest.
- Szabó Ervin 1934 (1904): *Pártfegyelem és egyéni szabadság.* Budapest.
- Szász Béla 1989: *Minden kényszer nélkül. Egy műper története.* Budapest.
- Szász Károly 1861: *Még néhány szó a kritikáról. Szépirodalmi Figyelő* (1.) 21. 321–324.
- Tóth Pál 1954: *A pártfegyelemről. Propagandista* (3.) 12. 37–44.
- Útmutató [1950]: *Útmutató a pártfegyelmi ügyek intézéséhez.* Budapest, [1950].
- T. Varga György (összeáll.) 2005: *Az MDP Központi Vezetősége, Politikai Bizottsága és Titkársága üléseinek napirendi jegyzékei, 1948–1953. I. kötet.* Budapest.
- T. Varga György (összeáll.) 2007: *Az MDP Központi Vezetősége, Politikai Bizottsága és Titkársága üléseinek napirendi jegyzékei, 1953–1956. II. kötet.* Budapest.
- T. Varga György (összeáll.) 2008: *Az MDP szervező bizottsági és egyéb állandó bizottsági üléseinek napirendi jegyzékei, 1948–1953. III. kötet.* Budapest.
- Vas Zoltán 1990: *Betiltott könyvem. Életem III.* Budapest.
- Vass Henrik – Vida István (szerk.) 1992: *A koalíciós korszak pártjainak szervezeti szabályzatai, 1944–1948. Dokumentumok.* Budapest.
- Zalai Katalin – Horváth Julianna – Szabó Éva (szerk.) 2001: *A Magyar Kommunista Párt repertórium.* Budapest.

Magyar Közlöny, 1948–1956.

Népszava, 1948–1956.

Szabad Nép, 1948–1956.

Hivatkozott irodalom

- Apor Balázs 2008: Hagiográfia és kommunista vezérkultusz: Rákosi Mátyás életrajzi. In: Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. Budapest, 132–153.
- Apor, Balázs – Behrends, Jan C. – Jones, Polly – Rees, E. A. (eds) 2004: *The Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc*. Basingstoke–New York.
- Apor Péter 2008: A mindennapi élet öröme. In: Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. Budapest, 13–49.
- Apor, Péter – Iordachi, Constantin 2013: Studying Communist Dictatorships. From Comparative to Transnational History. *East Central Europe* (40.) 1–2. 1–35.
- Arendt, Hannah 1992: A totalitarizmus gyökerei. Budapest.
- Babbie, Earl 1996: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest.
- Balázs Gábor et al. (szerk.) 2006: *1956 Pest megyében*. I–II. kötet. Budapest.
- Balogh Sándor 1978: *A magyar népi demokrácia története 1944–1962*. [Budapest.]
- Bandy, Alex 2014: *A Csokoládé-gyilkosság. Egy filozófus másik élete*. Budapest.
- Baráth Magdolna 2014: *A Kreml árnyékában. Tanulmányok Magyarország és a Szovjetunió kapcsolatainak történetéhez, 1944–1990*. Budapest.
- Bartha Eszter 2003: A sztálinizmus a régi és új historiográfiában: a jelenség meghatározásának elméleti és módszertani problémái. In: Krausz Tamás (szerk.): *A sztálinizmus hétköznapijai. Tanulmányok és dokumentumok a Sztálin-korszak történetéből*. Budapest, 15–39.
- Bartha Eszter 2009: *A munkások útja a szocializmusból a kapitalizmusba Kelet-Európában, 1968–1989*. Budapest.
- Bartha Eszter 2011: *Magányos harcosok. Munkások a rendszerváltás utáni Kelet-Németországban és Magyarországon*. Budapest.
- Bartha Eszter – Varga Zsuzsanna (szerk.) 2012: *Határokon túl. Tanulmánykötet Mark Pittaway emlékére*. Budapest.
- Bartha Eszter – Bezsenyi Tamás (szerk.) 2017: *Egy másik Kelet-Európa. Munkás- és társadalomtörténeti tanulmányok Mark Pittaway emlékére*. Budapest.
- Belényi Gyula 1996: *Az alföldi városok és a településpolitikai, 1945–1963*. Szeged.
- Belényi Gyula 2009: *Az állam szorításában. Az ipari munkásság társadalmi átalakulása Magyarországon 1945–1965*. Szeged.
- Berger Viktor 2008: A cselekvés művészete. In: Némédi Dénes – Szabari Vera (szerk.): *Kötő-Jelek 2007. Az ELTE TáTK Szociológiai Doktori Iskola Évkönyve*. Budapest, 11–28.
- Berza László (főszerk.) 1993: *Budapest Lexikon*. I–II. kötet. 2. átdolg. kiad. Budapest.

- Bessel, Richard – Jessen, Ralph (Hgg.) 1996: *Die Grenzen der Diktatur. Staat und Gesellschaft in der DDR*. Göttingen.
- Best, Heinrich 2008: Parteierrschaft und Kaderpolitik. Ein kollektivbiographisches Porträt der Spitzenkader der SED in den Bezirken Erfurt, Gera und Suhl 1952–1989. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung* (20.) 211–236.
- Békés Csaba 2004: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztüztüében, 1945–1990*. Budapest.
- Béládi Olívia 2013: A kisipar és kiskereskedelem államosítása Pesterzsébeten. *Múltunk* (58.) 4. 63–101.
- Bihari Mihály 2005: *Magyar politika, 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok*. Budapest.
- Bogyirka Emil 1974: *A Józsefváros története II. (1873–1901)*. Budapest.
- Bolgár Dániel 2008: A kulák érthető arca. Fogalomtörténeti vázlat. In: Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. Budapest, 50–93.
- Borbándi Gyula 1985: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. Bern. (<http://www.elib.hu/03400/03472/html> – utolsó letöltés: 2018. július 24.)
- Borhi László 2000: *A Vaszfüggöny mögött. Magyarország nagyhatalmi erőterében 1945–1968*. Budapest.
- Borhi László 2005: *Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között*. Budapest.
- Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel 2014: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944). Parlament, pártok, választások*. Budapest.
- Botos János – Gyarmati György – Korom Mihály – Zinner Tibor 1988: *Magyar hétköznapiak Rákosi Mátyás két emigrációja között, 1945–1956*. Budapest.
- Bódy Zsombor – Czoch Gábor – Sonkoly Gábor 1995: Paradigmaváltás a francia történetírásban. *Aetas* (10.) 4. 131–141.
- Bódy Zsombor 1999: A mikrotörténelem haszna nagy társadalmi csoportok kutatásában. *Századvég (Új folyam 4.)* 15. 39–57.
- Bódy Zsombor 2004: Struktúrák és tapasztalatok. Politikai hatalom és társadalom az NDK társadalomtörténet-írásában. *Századvég (Új folyam 9.)* 32. 3–36.
- Bódy Zsombor 2008: Többpárti totalitarizmus? Politika és személyzeti politika néhány magyar nagyvállalatnál 1945 és 1948 között. In: Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. Budapest, 116–131.
- Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.) 2003: *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest.
- Bögre Zsuzsanna – Keszei András – Ö. Kovács József (szerk.) 2012: *Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől*. Budapest.

- Böhm Antal – Pál László 1985: *Társadalmunk ingázói – az ingázók társadalma*. Budapest.
- Christofis, Nikos 2017: Edward Cohn: The High Title of a Communist: Postwar Party Discipline and the Values of the Soviet Regime. *Europe-Asia Studies* (69.) 7. 1135–1136.
- Cohn, Edward D. 2007: *Disciplining the Party: The Expulsion and Censure of Communists in the Post-war Soviet Union, 1945–1961*. (PhD-disszertáció.) University of Chicago, Chicago.
- Cohn, Edward D. 2009: Sex and the Married Communist: Family Troubles, Marital Infidelity, and Party Discipline in the Postwar USSR, 1945–64. *The Russian Review* (68.) 3. 429–450.
- Cohn, Edward D. 2015: *The High Title of a Communist: Postwar Party Discipline and the Values of the Soviet Regime*. DeKalb.
- Corner, Paul (ed.) 2009: *Popular Opinion in Totalitarian Regimes. Fascism, Nazism, Communism*. Oxford–New York.
- Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.) 2013: *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Budapest.
- Czetz Balázs 2012a: Bűn és bűnhődés. Pártfegyelmik Fejér megyében az 1956-os forradalmat követően. In: Bögre Zsuzsanna – Keszei András – Ö. Kovács József (szerk.): *Az identitások korlátai: traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől*. Budapest, 203–215.
- Czetz Balázs 2012b: Az MDP Fejér megyei története 1948–1953. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica* (17.) 1. 189–210. (http://www.matarka.hu/koz/ISSN_1219-5448/tomus_17_fas_1_2012/ISSN_1219-5448_tomus_17_fas_1_2012_189-210.pdf – utolsó letöltés: 2018. július 24.)
- Czoch Gábor 1999: A társadalmi rétegződés mikro- és makrotörténeti vizsgálata. *Századvég* (Új folyam 4.) 15. 17–38.
- Czuczor Gergely – Fogarasi János 1870: *A magyar nyelv szótára*. V. kötet. Pest.
- Darnton, Robert 1987: *Lúdanyó meséi. A nagy macskamészárlás. Két epizód a francia kultúrhistoria köréből*. Budapest.
- Davies, Sarah 1997: *Popular Opinion in Stalin's Russia. Terror, Propaganda and Dissent, 1933–1941*. Cambridge.
- Dányi Dezső 2000: A 19. század végi hazai belső vándorlás néhány jellemzője. In: Faragó Tamás – Öri Péter (szerk.): *Történeti demográfiai évkönyv, 2000*. Budapest, 21–121.
- De Certeau, Michel 1984: *The Practice of Everyday Life*. Berkeley.
- Dövényi Zoltán 2001: A migráció szerepe Budapest és környéke népességfejlődésében a XVIII. század végétől az első világháborúig. In: Faragó Tamás – Öri Péter (szerk.): *Történeti demográfiai évkönyv, 2001*. Budapest, 251–264.
- Engelstein, Laura 1993: Combined Underdevelopment. Discipline and the Law in Imperial and Soviet Russia. *The American Historical Review* (98.) 2. 338–353.

- Erényi Tibor – Rákosi Sándor (szerk.) 1968: *Legyőzhetetlen erő*. [Budapest].
- Erős Vilmos – Takács Ádám (szerk.) 2012: *Tudomány és ideológia között. Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról*. Budapest.
- Éber Márk Áron 2012: *Megkülönböztetett különbségek. A „magyar társadalom” tagolódásának és tagolásának vizsgálatához*. (PhD-disszertáció.) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Farkas Gyöngyi 2003: „Gyertek lányok traktorra!” Női traktorosok a gépállomáson és a propagandában. *Korall* (4.) 13. 65–86.
- Farkas Gyöngyi 2006: Ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, kérvények. (A társadalomtörténet-írás lehetséges forrásai.) *Aetas* (21.) 4. 146–171.
- Farkas Gyöngyi 2008: „A moziban sok szépet láttam a termelőszövetkezeti csoportokról, és mégis a II. r. vádlottnak hittem.” Egy „kulák-per” és szereplői 1950-ből. In: Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. Budapest, 94–115.
- Farkas Gyöngyi 2016: *Lázadó falvak. Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon, 1951–1961*. Budapest.
- Figes, Orlando 2008: *The Whisperers. Private Life in Stalin's Russia*. London.
- Filep Tamás Gusztáv 2007: A szociáldemokrata alternatíva Surányi Lajos röpirataiban. In: Filep Tamás Gusztáv: *A humanista voksa. Írások a csehszlovákiai magyar kisebbség történetének köréből 1918–1945*. Pozsony, 56–64.
- Fitzpatrick, Sheila 1979: *Education and Social Mobility in the Soviet Union 1921–1934*. Cambridge.
- Fitzpatrick, Sheila 1982: *The Russian Revolution*. Oxford–New York.
- Fitzpatrick, Sheila 1984: The Russian Revolution and Social Mobility. A Re-examination of the Question of Social Support for the Soviet Regime in the 1920s and 1930s. *Politics & Society* (13.) 2. 119–141.
- Fitzpatrick, Sheila 1994: *Stalin's Peasants. Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization*. New York.
- Fitzpatrick, Sheila 1999: *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. New York.
- Fitzpatrick, Sheila 2007: The Soviet Union in the Twenty-first Century. *Journal of European Studies* (37.) 1. 51–71.
- Fitzpatrick, Sheila – Lüdtke, Alf 2008: Energizing the Everyday. On the Breaking and Making of Social Bonds in Nazism and Stalinism. In: Geyer, Michael – Fitzpatrick, Sheila (eds): *Beyond Totalitarianism. Stalinism and Nazism Compared*. New York, 266–301.
- Fitzpatrick, Sheila 2009: Popular Opinion in Russia Under Pre-war Stalinism. In: Corner, Paul (ed.): *Popular Opinion in Totalitarian Regimes. Fascism, Nazism, Communism*. Oxford–New York, 17–32.
- Fitzpatrick, Sheila – Gellately, Robert (eds) 1997: *Accusatory Practices. Denunciation in Modern European History, 1789–1989*. Chicago.

- Fitzpatrick, Sheila (ed.) 2000: *Stalinism. New Directions*. London–New York.
- Fitzpatrick, Sheila – Geyer, Michael (eds) 2008: *Beyond Totalitarianism. Nazism and Stalinism Compared*. New York.
- Fleck Zoltán 2001: *Jogszolgáltató mechanizmusok az államszocializmusban. Totalitarizmus-elméletek és a magyarországi szocializmus*. Budapest.
- Florath, Bernd 2002: Thomas Klein: „Für die Einheit und Reinheit der Partei“. Die innerparteilichen Kontrollorgane der SED in der Ära Ulbricht. *Horch und Guck: Zeitschrift zur kritischen Aufarbeitung der SED-Diktatur* (11.) 39. 69–71.
- Fodor Mihályné 1998: A feljelentés az újkori Európa történetében 1889–1989. *Klió* (7.) 1. 22–37.
- Foucault, Michel 1990: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Budapest.
- Friedrich, Carl J. – Brzezinski, Zbigniew K. 1965: *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Cambridge.
- Geertz, Clifford 2001: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Budapest.
- Gergely Gábor 2002: Budapest kerületeinek közigazgatási változásai. In: Holló Szilvia Andrea – Sipos András (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából XXX*. Budapest, 337–349.
- Gerhard Péter – Koltai Gábor 2010: Az MSZMP budapesti vezetése 1957 és 1962 között. In: Gerhard Péter – Koltai Gábor (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Bizottsága vezető testületeinek napirendi jegyzékei, 1957. június 8–1962. október 22. I. kötet*. Budapest, 11–36.
- Gerhard Péter – Koltai Gábor 2011: Az MSZMP budapesti vezetése 1980–1989 között. In: Gerhard Péter – Koltai Gábor (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Bizottsága vezető testületeinek napirendi jegyzékei, 1980. március 8–1989. szeptember 24. IV. kötet*. Budapest, 11–40.
- Gerhard Péter – Koltai Gábor – V. László Zsófia – Rácz Attila 2012: A Magyar Szocialista Munkáspárt fővárosi vezetése 1957–1989 között. A párt szervezete és tisztségviselőinek archontológiája. *Levéltári Közlemények* (83.) 1. 211–293.
- Germuska Pál 2004: *Indusztria bűvöletében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok*. Budapest.
- Germuska Pál 2013: A Honvédelmi Bizottság („Trojka”) 1950–1952. évi jegyzőkönyvei. *Hadtörténelmi Közlemények* (126.) 2. 613–644.
- Ginzburg, Carlo 1991: *A sajtó és a kukacok. Egy XVI. századi molnár világképe*. Budapest.
- Gyarmati György 1991: A káderrendszer és a rendszer kádere az ötvenes években. *Valóság* (34.) 2. 51–63.
- Gyarmati György 2011: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. Budapest.
- Gyarmati György 2013: Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon, 1945–1956. In: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József (szerk.):

- Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Pécs–Budapest, 405–432.
- Gyarmati György (szerk.) 1999: *Trezor 1. A Történeti Hivatal Évkönyve*. Budapest.
- Gyarmati György (szerk.) 2000: *Államvédelem a Rákosi-korszakban*. Budapest.
- Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József (szerk.) 2013: *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Pécs–Budapest.
- Gyarmati György – Palasik Mária (szerk.) 2013: *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara, 1953–1956*. Budapest.
- Gyáni Gábor 1997: A mindennapi élet mint kutatási probléma. *Aetas* (12.) 1. 152–161.
- Gyáni Gábor 2000: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest.
- Gyáni Gábor 2002: Történetírásunk az ezredfordulón. In: Gyáni Gábor: *Történetész-kurzusok*. Budapest, 35–55.
- Gyáni Gábor 2007: *Relatív történelem*. Budapest.
- Gyáni Gábor 2008: Levéltári kánon és történetírói tapasztalat. *Levéltári Szemle* (58.) 3. 4–9.
- Gyáni Gábor 2009: A mindennapi élet mint analitikus kategória. A társadalomtörténet-írás lehetséges új útja. *Történelmi Szemle* (51.) 2. 259–274.
- Gyekiczky Tamás 1989a: *A fegyelem csapdájában. Munkafegyelmi kampányok társadalmi hatásának elemzése*. Budapest.
- Gyekiczky Tamás 1989b: *A szó veszélyes fegyver. Adalékok az ötvenes évek ideológiai szerkezetének leírásához*. Budapest.
- Hajdu Tibor 2006: Hogyan alakult át a munkáspárt a bürokrácia pártjává? (1948–1956). *Történelmi Szemle* (48.) 3–4. 309–336.
- Halász Csilla 2011: *Agitáció és propaganda a népművelésben a Rákosi-rendszer idején*. (PhD-disszertáció.) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Halász Csilla 2013: *A nép művelése. Agitáció és propaganda a népművelésben a Rákosi-rendszer idején*. Budapest.
- Hegedűs B. András (szerk.) 1996: *1956 kézikönyve*. I–III. kötet. Budapest.
- Heinzen, James W. 2007a: The Art of the Bribe: Corruption and Everyday Practice in the Late Stalinist USSR. *Slavic Review* (66.) 3. 389–412.
- Heinzen, James W. 2007b: Informers and the State under Late Stalinism: Informant Networks and Crimes against “Socialist Property”, 1940–53. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* (8.) 4. 789–815.
- Heinzen, James W. 2013: Thirty Kilos of Pork: Cultural Brokers, Corruption, and the “Bribe Trail” in the Postwar Stalinist Soviet Union. *Journal of Social History* (46.) 4. 931–952.
- Hollós Ervin 1976: *Kik voltak, mit akartak?* 3. kiad. Budapest.
- Horváth Attila 2013: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*. Budapest.

- Horváth Sándor – Pethő László – Tóth Eszter Zsófia (szerk.) 2003: *Munkástörténet – munkásantropológia. Tanulmányok*. Budapest.
- Horváth Sándor 2004a: *A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros*. Budapest.
- Horváth Sándor 2004b: Thomas Lindenberger: Volkspolizei. Herrschaftspraxis und öffentliche Ordnung im SED-Staat 1952–1968. *Világtörténet* (26.) 3–4. 99–101.
- Horváth Sándor 2006: A mindennapi szocializmus és a jelenkortörténet. Nézőpontok a szocialista korszak kutatásához. *Századvég* (Új folyam 11.) 40. 3–30.
- Horváth Sándor 2009: *Kádár gyermekei. Ifjúsági lázadás a hatvanas években*. Budapest.
- Horváth Sándor 2012: *Két emelet boldogság. Mindennapi szociálpolitika Budapesten a Kádár-korban*. Budapest.
- Horváth Sándor 2017a: *Feljelentés. Egy ügynök mindennapjai*. Budapest.
- Horváth, Sándor 2017b: *Stalinism Reloaded. Everyday Life in Stalin-City, Hungary*. Bloomington.
- Horváth Sándor (szerk.) 2008: *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. Budapest.
- Horváth Sándor (szerk.) 2014: *Az ügynök arcai*. Budapest.
- Huhák Heléna 2013: „Ne higgy a kuláknak!” Nagygazdaellenes propaganda a Rákosi-korszakban. *Kommentár* (8.) 4. (http://kommentar.info.hu/iras/2013_4/_ne_higgy_a_kulaknak_nagygazdaellenes_propaganda_a_rakosi-korszakban_ – utolsó letöltés: 2018. július 24.)
- Huhák Heléna 2014: Népmvelők a Rákosi-korszakban. „Ahol a kommunisták elalsznak, ott az ellenség dolgozik”. *Múltunk* (59.) 2. 148–188.
- Huhák Heléna 2015: „Mutasd a faliújságodat – megmondom, ki vagy!” Vizuális meggyőzés a Rákosi-korszakban. *Médiakutató* (16.) 3. 7–20.
- Huhák Heléna 2016: Kicsapás a pártiskoláról. Két fegyelmi ügy a propaganda mikrovilágából. *Kommentár* (11.) 5. (http://kommentar.info.hu/attachment/0001/658_kommentar-1605-11-huhak.pdf – utolsó letöltés: 2018. július 24.)
- Huhák Heléna 2017: Házi agitáció Angyalföldön. *Múltunk* (62.) 3. 190–221.
- Huszár Tibor 2001–2003: *Kádár János politikai életrajza*. I–II. kötet. Budapest.
- Jobst Ágnes 2007: Ellenségkép a Szabad Nép 1946-os vezércikkeiben. *Kommunikáció, Média, Gazdaság* (5.) 1. 53–69.
- Jobst Ágnes 2010: *A nyelv kisajátítása. A második világháború utáni média elemzése szótárral és szövegmutatványokkal*. Budapest.
- K. Horváth Zsolt 1998: Historizált emlékezet mint „személyes történelem”. Az ötvenes évek kirekesztő mechanizmusai az emlékezet és a történelem szemszögéből. *Századvég* (Új folyam 3.) 8. 33–66.
- K. Horváth Zsolt 1999: Az eltűnt emlékezet nyomában. Pierre Nora és a történelmi emlékezetkutatás francia látképe. *Aetas* (14.) 3. 132–141.
- K. Horváth Zsolt 2011: *Kívül. Peremhelyzet és a habitus formálódása Mérei Ferenc élet-történetében*. (PhD-disszertáció.) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

- Kahler Frigyes 1993: *Joghalál Magyarországon 1945–1989*. Budapest.
- Kahler Frigyes 2008: *Jogállam és diktatúra II. Tanulmányok a koncepciók perék világából*. Budapest.
- Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor 1997: *Kinek a forradalma?* Budapest.
- Kalmár Melinda 1998: *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája*. Budapest.
- Kalmár Melinda 2014: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjet-rendszer (1945–1990)*. Budapest.
- Kardos József 2003: Fordulat a magyar iskolák életében: a Rákosi-időszak oktatáspolitikája. *Iskolakultúra* (13.) 6–7. 73–80.
- Karsai László 2016: *Szállasi Ferenc: politikai életrajz*. Budapest.
- Kende Tamás – Somorjai Lehel 2000: Adatok a kommunista párttagság kérdéséhez Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1945–1948 között. In: Dobrossy István (szerk.): *Levéltári évkönyv X. Miskolc*, 283–310.
- Kende Tamás 2014: *Az intézményes forradalom. Adatok a kommunista párt kulturális és társadalmi történetéhez Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (1945–1956)*. Miskolc–Budapest.
- Keresztes Csaba 2013: Krassó György kizárása a Közgazdaságtudományi Egyetemről 1955-ben. *Betekintő* (7.) 1. (http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2013_1_keresztes.pdf – utolsó letöltés: 2018. július 24.)
- Kharkhordin, Oleg 1999: *The Collective and the Individual in Russia. A Study of Practices*. Berkeley–Los Angeles–London.
- Klein, Thomas 2002: „Für die Einheit und Reinheit der Partei”. *Die innerparteilichen Kontrollorgane der SED in der Ära Ulbricht*. Köln–Weimar–Wien.
- Kocsis Péter Csaba 2007: Munkások a jobb oldalon? A diósgyőri vasgyár Fegyelmi Bizottságának peres jegyzőkönyvei. *Valóság* (50.) 10. 45–67.
- Kollega Tarsoly István (főszerk.) 1997: *Magyarország a XX. században. II. kötet. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság*. Budapest.
- Koltai Gábor 2006: A Magyar Dolgozók Pártja Budapesti Bizottságának párt- és tömegszervezeti információs rendszere (1948–1956). *Fons* (13.) 3. 355–396.
- Koltai Gábor 2007: Bevezető. In: Fehérné Bozsics Mária – Rácz Attila – Koltai Gábor (szerk.): *A Magyar Dolgozók Pártja Budapesti Bizottsága napirendi jegyzékei*. Budapest, 7–16.
- Koltai Gábor – Rácz Attila 2008: Bevezetés. In: Koltai Gábor – Rácz Attila (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt budapesti ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei, 1956. november 8.–1957. május 27. I. kötet*. Budapest, 15–30.
- Koltai Gábor 2009a: Egy pártszerűtlen aktfotós. Történetek egy fegyelmi ügy apropóján. *Sic Itur Ad Astra* (22.) 60. 205–224.
- Koltai Gábor 2009b: Távoli közelmúlt. *Korall* (10.) 35. 212–219.

- Koltai Gábor 2010: Az ószeres pártcsoporth tündöklése és bukása. *Budapesti Negyed* (18.) 68. 291–305.
- Koltai Gábor 2012: Agitátorok a vonaton. Vonatagitáció a Budapestre munkába járók között (1949–1953). *Korall* (13.) 50. 161–187.
- Koltai Gábor 2014: *Akik a „Párt” ellen vétkesek: pártfegyelmi eljárások Budapesten az MDP időszakában (1948–1956)*. (PhD-disszertáció.) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Koltai Gábor 2018: Fegyelem az állampártban az ötvenes években: szakirodalmi hiányok – feltáratlan források (kutatástörténeti áttekintés). In: Balázs Eszter – Koltai Gábor – Takács Róbert (szerk.): *Homoklapátolás Nemeséért. A 70 éves Stánszky Éva tiszteletére*. Budapest, 151–164.
- Kornai János 1980: *A hiány*. Budapest.
- Kornai János 1993: *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest.
- Kotkin, Stephen 1995: *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization*. Berkeley.
- Kotkin, Stephen 1998: Popular Opinion in Stalin's Russia: Terror, Propaganda and Dissent, 1934–1941 by Sarah Davies. *Europe-Asia Studies* (50.) 4. 739–742.
- Kotkin, Stephen 2003: A bolsevik Magnyitogorszk. In: Krausz Tamás (szerk.): *A sztálinizmus hétköznapijai. Tanulmányok és dokumentumok a Sztálin-korszak történetéből*. Budapest, 92–151.
- Kovács Éva (szerk.) 2008: *Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben*. Budapest.
- Kövér György 1998: *Losonczy Géza, 1917–1957*. Budapest.
- Krahulcsán Zsolt 2013: *A párt belülye. A politikai rendőrség és az MSZMP a korai Kádár-korszakban, 1956–1962*. Budapest.
- Krausz Tamás (szerk.) 2003: *A sztálinizmus hétköznapijai. Tanulmányok és dokumentumok a Sztálin-korszak történetéből*. Budapest.
- Krausz Tamás – Szigeti Péter (szerk.) 2007: *Államszocializmus: értelmezések, viták, tanulságok*. Budapest.
- Kunt Gergely 2010: *Kaviárkés a viaszosvászonon. Öfelsége pincérének mikrovilága*. (Kézirat.)
- Kunt Gergely 2012: *A kultuszteremtés társadalomtörténete. Szocializáció, előítélet, politikai propaganda kamasznaplók tükrében*. (PhD-disszertáció.) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Kunt Gergely 2017: *Kamasztükrök. A hosszú negyvenes évek társadalmi képzetei fiatalok naplóiban*. Budapest.
- Ladányi János 1992: Gondolatok a Középső-Józsefváros rehabilitációjának társadalmi összefüggéseiről. *Tér és Társadalom* (6.) 3–4. 75–88.
- Lenin, Vlagyimir Iljics 1979: *A pártfegyelemről*. Budapest.
- Lepetit, Bernard 1995: Építészet, földrajz, történelem. In: Czoch Gábor – Sonkoly Gábor (szerk.): *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Debrecen, 33–50.

- Lesti Árpád 2005: *A mai magyar pártok belső szervezeti szabályzatai*. Budapest. (<http://forumpoliticum.hu/uploads/File/A%20mai%20magyar%20partok%20belso%20szervezeti%20szabalyzatai.pdf> – utolsó letöltés: 2018. július 24.)
- Levi, Giovanni 2000: A mikrotörténelemről. In: Sebők Marcell (szerk.): *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. Budapest, 127–146.
- Levi, Giovanni 2001: *Egy falusi ördögűző és a hatalom*. Budapest.
- Lindenberger, Thomas (Hg.) 1999: *Herrschaft und Eigen-Sinn in der Diktatur. Studien zur Gesellschaftsgeschichte der DDR*. Köln.
- Lüdtke, Alf 2003: *Anyagosság, hatalom-vágy és a felszín varázsa. Az „Alltagsgeschichte”-perspektíváról*. *Aetas* (18.) 1. 147–156.
- Lüdtke, Alf (ed.) 1995 [1989]: *The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*. Princeton.
- Majtényi György 2001: „Uraltak” vagy „önfejük”? Diktatúrák mindennapjai a német társadalomtörténet-írásban. *Korall* (2.) 5–6. 242–252.
- Majtényi György – Szatucsek Zoltán 2001: *A szabó tüje és a cipész dikicse. Dokumentumok a kisipar és kiskereskedelem államosításának történetéből*. Budapest.
- Majtényi György 2003: Ön-fejűség. A másik Németország történelme. *Aetas* (18.) 1. 142–148.
- Majtényi György 2005a: *A tudomány lajtorjája. „Társadalmi mobilitás” és „új értelmiség” Magyarországon a II. világháború után*. Budapest.
- Majtényi György 2005b: Az „új kultúrtörténet”-ről. Nyelvi fordulat – kritikai fordulat – kulturális fordulat. *Aetas* (20.) 3. 162–169.
- Majtényi György 2009: *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban*. Budapest.
- Máthé Áron 2012: Hollós Ervin: kik voltak, mit akartak? *Kommentár* (7.) 4. (http://kommentar.info.hu/iras/2012_4/tizenket_teves_mitosz – utolsó letöltés: 2018. július 24.)
- Medick, Hans 2000: Mikrotörténelem. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest, 53–63.
- Müller Rolf 2010: „... előbb a Párt és csak aztán az Államvédelmi Osztály”. Egy államvédelmi főhadnagy esete a pártfegyelemmel. *Betekintő* (4.) 2. (http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2010_2_muller.pdf – utolsó letöltés: 2018. július 24.)
- Müller Rolf 2012: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*. Budapest.
- Nagy Ágnes 2013: *Harc a lakáshivatalban. Politikai átalakulás és mindennapi érdekérvényesítés a fővárosban, 1945–1953*. Budapest.
- Nagy József 2009: *A paraszti társadalom felszámolásának kezdetei 1945–1956*. Budapest.
- Nagy Richárd (főszerk.) 1970: *Józsefvárosi lexikon*. Budapest.
- Nagy-Csere Áron 2010: Nyomortelepéből mintalakótelep. Szocialista városrehabilitáció vagy a szegények fegyelmzése? *Korall* (11.) 2. 45–67.

- Nora, Pierre 1999: Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas* (14.) 3. 142–157.
- Nora, Pierre 2010: *Emlékezet és történelem között: válogatott tanulmányok*. Budapest.
- Otto, Wilfriede 2002: Klein, Thomas: "Für die Einheit und Reinheit der Partei". Die innerparteilichen Kontrollorgane der SED in der Ära Ulbricht. *H/Soz/Kult* (<http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/type=rezbuecher&id=986&view=pdf> – utolsó letöltés: 2018. július 24.)
- Ö. Kovács József 2003: A társadalomtörténet németországi útjai. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.) 2003: *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest, 167–186.
- Ö. Kovács József 2004: Egy politikai diktatúra társadalmi korlátai. Jelenkor-történeti kutatások az NDK-ról. *Korall* (5.) 15–16. 179–204.
- Ö. Kovács József 2012: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete, 1945–1965*. Budapest.
- Paksy Zoltán 2013: *Nyilas mozgalom Magyarországon, 1932–1939*. Budapest.
- Papp Gábor – Szijártó M. István (szerk.) 2010: *Mikrotörténelem másodfokon*. Budapest.
- Pesti Sándor 1999: Pártfegyelem a dualizmus kori Magyarországon. *Századvég* (Új folyam 4.) 14. 55–77.
- Péteri, György 2010: Nomenklatura with Smoking Guns. Hunting in Communist Hungary's Party-State Elite. In: Crowley, David – Reid, Susan E. (eds): *Pleasures in Socialism. Leisure and Luxury in the Bloc*. Evanston, 311–343.
- Pető Andrea 1998: *Nőhistóriák. A politizáló magyar nők történetéből 1945–1951*. Budapest.
- Pető Iván – Szakács Sándor 1985: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985. I. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka*. Budapest.
- Pető Iván 1998: A gazdaság „átpolitizálása”. In: Ständeisky Éva – Kozák Gyula – Pataki Gábor – Rainer M. János (szerk.): *A fordulat évei 1947–1949. Politika, képzőművészet, építészet*. Budapest, 95–110.
- Pilinyi Péter 2006: *Józsefváros története 1928–1948*. Budapest.
- Pittaway, Mark 2007: The Revolution and Industrial Workers: the Disintegration and Reconstruction of Socialism, 1953–1958. *Hungarian Studies Review* (34.) 1–2. 115–154.
- Pittaway, Mark 2012: *The Worker's State. Industrial Labor and the Making of Socialist Hungary, 1944–1958*. Pittsburgh.
- Plamper, Jan 2003: Archival Revolution or Illusion? Historicizing the Russian Archives and Our Work in Them. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* (Neue Folge 51.) 1. 57–69.
- Plamper, Jan 2009: Beyond Binaries: Popular Opinion in Stalinism. In: Corner, Paul (ed.): *Popular Opinion in Totalitarian Regimes. Fascism, Nazism, Communism*. Oxford–New York, 64–80.

- Plener, Ulla 2009: Über Parteidisziplin in der Arbeiterbewegung des 20. Jahrhunderts. *Jahrbuch für Forschungen zur Geschichte der Arbeiterbewegung*. (8.) 2. 56–67.
- Polyák Petra 2013: „Közösítsék ki, pellengérezzék ki!” Egyetemi-főiskolai hallgatók fegyelmi ügyei az ötvenes évek elején. In: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József (szerk.): *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Pécs–Budapest, 481–490.
- Polyák Petra 2016a: „Nagy tüzet kiált a tűzoltó”. Az 1956-os forradalommal összefüggő hallgatói fegyelmi eljárások a pécsi jogi karon és a pedagógiai főiskolán. *Per Aspera ad Astra* (3.) 2. 7–37.
- Polyák Petra 2016b: „Osztályidegenek” az egyetemen. *Korall* (17.) 64. 5–25.
- Polyák Petra 2016c: A „szegedi 9-ek”, avagy fegyelmi eljárás megrendelésre. In: Slachta Krisztina – Bánkúti Gábor – Vonyó József (szerk.): *Sed intelligere. Tanulmányok a hatvanöt éves Gyarmati György tiszteletére*. Pécs, 341–354.
- Polyák Petra 2018: Egyetem és fegyelem. Szempontok a hallgatók 1956 előtti magatartásának megítéléséhez. *Korall* (19.) 71. 175–196.
- Port, Andrew I. 2011: Love, Lust, and Lies under Communism. Family Values and Adulterous Liaisons in Early East Germany. *Central European History* (44.) 3. 478–505.
- Püski Levente 2015: *A Horthy-korszak parlamentje*. Budapest.
- Püski Levente 2016: *A Horthy-korszak parlamentje*. (MTA-doktori disszertáció.) Debrecen. (real-d.mtak.hu/949/7/dc_1245_16_doktori_mu.pdf – utolsó letöltés: 2018. július 24.)
- Rainer M. János 1996: *Nagy Imre. Politikai életrajz, 1896–1953*. I. kötet. Budapest.
- Rainer M. János 1999: *Nagy Imre. Politikai életrajz, 1953–1958*. II. kötet. Budapest.
- Rainer M. János 2005: Bevezető. In: Rainer M. János – M. Topits Judit – Ulrich Mähler (szerk.): *Vademecum – Jelenkortörténet Magyarország. / Vademecum – Contemporary History Hungary*. Budapest, 9–12.
- Rainer M. János 2008: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989*. Budapest.
- Rainer M. János 2011: *Bevezetés a kádárizmusba*. Budapest.
- Rainer M. János – Valuch Tibor (szerk.) 2017: *Munkások '56. Évkönyv XXII. 2016–2017*. Budapest.
- Rácz Attila – V. László Zsófia 2010: Az MSZMP budapesti vezetése 1962 és 1970 között. In: Rácz Attila – V. László Zsófia (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Bizottsága vezető testületeinek napirendi jegyzékei, 1962. október 31–1970. október 23*. II. kötet. Budapest, 11–37.
- Rácz Attila – V. László Zsófia 2011: Az MSZMP budapesti vezetése 1970 és 1980 között. In: Forrai Attila – Rácz Attila – V. László Zsófia (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Bizottsága vezető testületeinek napirendi jegyzékei, 1970. október 31–1980. március 5*. III. kötet. Budapest, 11–48.

- Rácz Attila 2013: Az elit professzionalizációja a Kádár-rendszerben. A budapesti pártiskolák. *Múltunk* (58.) 1. 178–217.
- Rácz Attila 2014: A budapesti hatalmi elit prozopográfiai vizsgálata 1956–1989 között. (PhD-disszertáció.) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Rácz Attila 2018: A budapesti hatalmi elit 1956 és 1989 között. Budapest.
- Rákosi Sándor 1964: Az MKP és az MDP szervezeti felépítése 1944–1956. Budapest.
- Rákosi Sándor 1968: A Magyar Dolgozók Pártja. In: Erényi Tibor – Rákosi Sándor (szerk.): *Legyőzhetetlen erő*. [Budapest], 191–227.
- Revel, Jacques 1996: Mikroszintű vizsgálat és társadalmi jelenségek konstruálása. *Aetas* (11.) 4. 217–237.
- Rigó Róbert 2014: *Elitváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948)*. Pécs.
- Romsics Ignác 2005: *Magyarország története a XX. században*. 3., jav., bőv. kiad. Budapest.
- Romsics Ignác 2011: *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest.
- Ságvári Ágnes 1988: A főváros „államosítása”. *História* (10.) 2–3. 54–55.
- Sauerland, Karol 2001: *Harminc ezüst. Besúgások és árulások*. Budapest.
- Scheibner Tamás 2013: Könyvkiadás a koalíciós években. A Szikra Nyomdai, Irodalmi és Lapkiadó Vállalat és a politikai fordulat. *Magyar Könyvszemle* (129.) 4. 456–476.
- Schlumbohm, Jürgen 2000: Mikrotörténelem – makrotörténelem. *Aetas* (15.) 4. 170–179.
- Schwabe, Klaus 1995: Die Allmacht der Funktionärshierarchie in der SED. *Horch und Guck: Zeitschrift zur kritischen Aufarbeitung der SED-Diktatur* (4.) 15. 21–25.
- Schwabe, Klaus 1998: *Die Zwangsvereinigung von KPD und SPD in Mecklenburg-Vorpommern*. Schwerin.
- Schwabe, Klaus 2009: *SED-Landesvorstand bzw. Landesleitung Mecklenburg, 1946–1952*. Schwerin. (http://startext.net-build.de:8080/barch5/MidosasSEARCH/10_34-1/index.htm – utolsó letöltés: 2014. november 27.)
- Simon Attila 2013: A magyar szociáldemokrácia útkeresése a húszas évek Csehszlovákiájában. *Múltunk* (58.) 1. 36–64.
- Sipos Levente 2006: Nagy Imre „pártügyéről”. *Múltunk* (51.) 4. 136–185.
- Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.) 2010: *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Tanulmánykötet*. Budapest.
- Standeisky Éva 1976: Adalékok a Magyar Kommunista Párt falusi politikájához. A Szabad Föld Téli Esték mozgalom. *Párttörténeti közlemények* (22.) 2. 144–167.
- Standeisky Éva 1988: Kassák Lajos belső száműzetése (1948–1956). Egy kizárás politikai háttere. *Mozgó Világ* (14.) 12. 60–71.
- Standeisky Éva 1996: *Az írók és a hatalom, 1956–1963*. 2., jav. kiad. Budapest.
- Standeisky Éva 1997: Az 1955. december 6-i „lincs”-aktíva. Forrásközlés bevezetővel. *Múltunk* (42.) 1. 131–210.

- Standeisky Éva 1998: A kígyó bőre. Ideológia és politika. In: Kozák Gyula et al. (szerk.): *A fordulat évei 1947–1949. Politika – képzőművészet – építészet*. Budapest, 151–170.
- Standeisky Éva 2005: *Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom*. Budapest.
- Standeisky Éva 2012: Tétova újraértelmezések. Magyarország második világháborút követő évei a rendszerváltozás utáni történetírásban. In: Erős Vilmos – Takács Ádám (szerk.): *Tudomány és ideológia között. Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról*. Budapest, 134–150.
- Standeisky Éva – Kozák Gyula – Pataki Gábor – Rainer M. János (szerk.): 1998: *A fordulat évei 1947–1949. Politika, képzőművészet, építészet*. Budapest.
- Strassenreiter Erzsébet 2006: Az SZDP gazdálkodása és felszámolása (1945–1948). *Múltunk* (51.) 2. 92–139.
- Studer, Brigitte – Unfried, Berthold 2001: *Der stalinistische Parteikader. Identitätsstiftende Praktiken und Diskurse in der Sowjetunion der dreißiger Jahre*. Köln–Weimar–Wien.
- Szabó Ágnes 1986: A magyar kommunista párt az illegitimitás szorításában. *Társadalmi Szemle* (41.) 6. 42–52.
- Szabó Bálint 1986: *Az „ötvenes évek”. Elmélet és politika a szocialista építés első időszakában Magyarországon, 1948–1957*. Budapest.
- Szabó Dániel 1992: A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. *Történelmi Szemle* (34.) 3–4. 199–230.
- Szabó Éva 1968: A Magyar Kommunista Párt. In: Erényi Tibor – Rákosi Sándor (szerk.) 1968: *Legyőzhetetlen erő*. [Budapest], 155–190.
- Szabó Éva 1980: Bárd András (1900–1967). *Pártélet* (25.) 2. 86–87.
- Szabó Miklós 1988: Hétköznapi sztálinizmus Magyarországon. *Századvég* (4.) 6–7. 160–167.
- Szakadát István 1992: Káderfo(r)gó. A hatásköri listák elemzése. *Társadalmi Szemle* (47.) 8–9. 97–120.
- Szakács Sándor – Zinner Tibor 1997: *A háború „megváltozott természete”. Adatok és adalékok, tények és összefüggések 1944–1948*. Budapest.
- Szakolczai Attila 2014: *A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata*. (PhD-disszertáció.) Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Szakolczai Attila 2016: *Gyilkosság különös kegyetlenséggel. A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata*. Budapest.
- Szekeres András 1999: Mikrotörténelem és általános történeti tudás. *Századvég* (Új folyam 4.) 15. 3–16.
- Szekeres András 2006: A fegyelmezés technikáitól az elsajátítás taktikáig. Foucault és De Certeau a modernitás térbeli alakzatairól. *Híd* (69.) 3. 37–48.
- Szenes Iván 1976: *A kommunista párt újjászervezése Magyarországon, 1956–1957*. Budapest.
- Szereda, Vjacseszlav – Rainer M. János (szerk.) 1996: *Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Budapest.

- Szijártó M. István 2003: Mikrotörténelem. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.) 2003: *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, mód-szerek*. Budapest, 494–513.
- Szijártó M. István 2011: *Tapasztalatok, cselekvő egyének, felelősség. Oroszország mikro-történelmének tanulságai*. Keszthely.
- Szijártó M. István 2014: *A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata*. Budapest.
- Szolláth Dávid 2008: *A kommunista aszketizmus esztétikája. Kontextuális vizsgálatok a huszadik századi magyar irodalom néhány munkásmozgalom-történeti vonatkozásáról*. (PhD-disszertáció.) Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Szőnyi Tamás 2005: *Nyilván tartottak. Titkos szolgák a magyar rock körül 1960–1990*. H. n.
- Szőnyi Tamás 2012: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet, 1956–1990*. I–II. Budapest.
- Szűts István Gergely 2012: „Ott van a munkaerő az orruk előtt, csak nem tudják rendben tartani őket.” Munkafegyelmi problémák és fegyelmezési eszközök a Várpalotai Szénbányánál 1950 és 1953 között. In: Bögre Zsuzsanna – Keszei András – Ö. Kovács József (szerk.) 2012: *Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztaltattörténetek a II. világháború kezdetétől*. Budapest, 69–80.
- T. Varga György – Szakadát István 1992: Íme, a nómenklatúrák. *Társadalmi Szemle* (47.) 3. 73–96.
- T. Varga György 1998: Adalékok és szempontok a Magyar Dolgozók Pártja hatalmi helyzetéhez. *Múltunk* (43.) 2. 175–182.
- T. Varga György 2005: Bevezető. In: T. Varga György (összeáll.): *Az MDP Központi Vezetősége, Politikai Bizottsága és Titkársága üléseinek napirendi jegyzékei, 1948–1953*. I. kötet. Budapest, 7–19.
- Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián 2008: *Elhallgatott múlt. – A pártállam és a belügy. – A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990*. Budapest.
- Tabajdi Gábor 2013: *A III/III. krónikája*. Budapest.
- Takács Ádám 1998: Michel Foucault és a történelem tapasztalata. *Századvég* (Új folyam 3.) 11. 143–166.
- Takács Ádám 2005: A történelem ereje: Módszer és tematika Michel Foucault-nál. *Zempléni Múzsza* (5.) 3. 18–28.
- Takács Tibor 2012: A párt és a politikai rendőrség Pest megyében 1956 után. Havasi László politikai nyomozó osztályvezető fegyelmi ügye. *Betekintő* (6.) 2. (http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2012_2_takacs.pdf – utolsó letöltés: 2018. július 24.)
- Titov, Alexander 2017: Edward Cohn: The High Title of a Communist: Postwar Party Discipline and the Values of the Soviet Regime. *The Soviet and Post-Soviet Review* (44.) 3. 362–366.
- Tomka Béla 2009: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Budapest.

- Tóth Eszter Zsófia 2007: „Puszi Kádár Jánosnak”. *Munkásnők élete a Kádár-korszakban mikrotörténeti megközelítésben*. Budapest.
- Tóth Eszter Zsófia 2008: A fekete vonat, Cséplő Gyuri, A pártfogolt. Ingázók a dokumentumfilmekben. *Eszmélet* (20.) 77. 50–75.
- Tóth Eszter Zsófia 2010: *Kádár leányai. Nők a szocialista időkben*. Budapest.
- Tóth Eszter Zsófia 2013: Az esztergályos, a vasutas, a feleség meg a szeretője. Magánélet és pártfegyelem az 1960-as évek fordulóján. In: Ólmosi Zoltán – Szabó Csaba (szerk.): *Amikor „fellazult tételben fogalmazódott meg a világ”. Magyarország a hatvanas években*. Budapest, 262–285.
- Trencsényi, Balázs – Apór, Péter 2007: Fine-Tuning the Polyphonic Past. Hungarian Historical Writing in the 1990s. In: Sorin, Antohi – Trencsényi, Balázs – Apór, Péter (eds): *Narratives Unbound. Historical Studies in post-Communist Eastern Europe*. Budapest–New York, 1–99.
- Turányi Kornél 1963: A Józsefváros kialakulása. In: Gerevich László – Tarjányi Sándor (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából XV*. Budapest, 329–362.
- Ungváry Krisztián (szerk.) 2013: *Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989*. Budapest.
- Valuch Tibor 2001: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest.
- Valuch Tibor 2004: *A lódentől a miniszoknyáig. A XX. század második felének magyarországi öltözködéstörténete*. Budapest.
- Valuch Tibor 2006: *Hétköznapi élet Kádár János korában*. H. n.
- Valuch Tibor 2012: Munkás – társadalom – történet. Közelítések és fogalmi kérdések. *Korall* (13.) 49. 5–16.
- Varga Balázs 2009: *Az 1945–1956 közötti győri politikai és közigazgatási vezetőréteg társadalmi összetétele és életútjai*. (PhD-disszertáció.) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Varga Balázs 2010: *Az 1945–1956 közötti győri politikai és közigazgatási vezetőréteg származási-foglalkozási összetétele és mobilitási tendenciái. Tér és Társadalom* (24.) 2. 45–61.
- Varga Zsuzsanna 2001: *Politika, paraszti érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon, 1956–1967*. Budapest.
- White, Hayden 1997: *A történelem terhe*. Budapest.
- Zinner Tibor 2001: *A kádári megtorlás rendszere*. Budapest.

Képek jegyzéke

1. kép Sztálin-idézet egy Károlyi-kerti politikai rendezvényről, 1950 (FORTEPAN 16 610, *Magyar Rendőr* című lap felvétele) 22
2. kép Politikai dekoráció 1949-ből (FORTEPAN 16 542, *Magyar Rendőr* című lap felvétele) 23
3. kép 1946. május 1-jei felvonulás, a József körút a Népszínház utca torkolata felől nézve (FORTEPAN 79 261, Berkó Pál felvétele) 58
4. kép Május 1-jei felvonulók az Andrássy úton a Kodály köröndnél, 1949 61
5. kép Hősök tere, 1947. május 1-jei ünnepség. A tribünön elől balról Rákosi Mátyás, Szakasits Árpád, Rajk László, Marosán György (FORTEPAN 79 084, Berkó Pál felvétele) 62
6. kép 1950-es plakát a Szabad Nép-félóráról. A felvétel az Állami Mélyépítéstudományi Tervező Intézet irodaházában (Rákóczi út 58.) készült (FORTEPAN 79 612, UVATERV-felvétel) 64
7. kép Ünnepség a MÁVAG-ban, 1949. április 25-én a gyár dolgozói által az Államvédelmi Hatóságának adományozott csapatzászló átadása kapcsán. A civilek balról jobbra: Zöld Sándor, Donáth Ferenc, Farkas Mihály, Kádár János, Hidas István (szónok), Péter Gábor és a zászlóanya, Farkas Mihályné (FORTEPAN 128 485, Bauer Sándor felvétele) 70
8. kép A Köztársaság (ma: II. János Pál pápa) tér 26., az MDP Budapesti Pártbizottság székháza az 1956. október 30-i ostrom után (FORTEPAN 6402) 79
9. kép Csepel, Szent Imre tér, Marosán György a Szikra kiadó pultjánál, 1949 (FORTEPAN: 33 105, Kovács Márton Ernő felvétele) 90
10. kép Ülészék az MDP II. kongresszusa, 1951 (Dózsa György út 84., MÉMOSZ-székház nagyterme) (FORTEPAN 126 952, Bauer Sándor felvétele) 101
11. kép Az enyhülés szele? Szemközt az Astoriával, a Rákóczi út – Múzeum körút sarka 1953-ban (FORTEPAN 3557, UVATERV-felvétel) 128
12. kép Múzeum körút 6–8., az ELTE BTK épülete, távolban az Astoria kereszteződésben álló MTA-lakóház (FORTEPAN 10 641) 147
13. kép 1956. május 1-jei felvonulás a Ruggyaáruháza munkásaival (FORTEPAN 67 302, *Magyar Rendőr* című lap felvétele) 158
14. kép Fiumei út a Teleki László térenél, háttérben az OTI-székház tornya, 1942 (FORTEPAN 94 390, „Vaskapu utca”-felvétel) 163
15. kép Italbolt a Déri Miksa utcában 1946-ban (FORTEPAN 8969) 165
16. kép A Józsefvárosi pályaudvar 1951-ben (FORTEPAN 5304, UVATERV-felvétel) 169
17. kép A Dobozi utca 1953-ban (FORTEPAN 3565, UVATERV-felvétel) 170

18. kép Orczy tér, jobbra a Józsefvárosi pályaudvar, a háttérben az OTI-székház (azóta lebontott) tornya (FORTEPAN 17 960, *Magyar Rendőr* című lap felvétele) 171
19. kép A Dobozi utca 1945-ben a Magdolna utcától a Baross utca felé nézve (FORTEPAN 30 873, Military Museum of Southern New England felvétele) 174
20. kép A Kun utcai Kórház rendelőintézete választási, illetve május 1-jei dekorációval (FORTEPAN 32 955, Kovács Márton Ernő felvétele) 176
21. kép 1949. május 1-je, dísztribün a Hősök terén – még Rajk Lászlóval. A képen látható még balról Rákosi Mátyás, Marosán György, Kovács István, Vas Zoltán, Dobi István és Szakasits Árpád (FORTEPAN 32 920, Kovács Márton Ernő felvétele) 208
22. kép Kocsmai életkép 1949-ből (FORTEPAN 16 513, *Magyar Rendőr* című lap felvétele) 212
23. kép Kulich Gyula (ma: Kálvária) tér, a háttérben Kulich Gyula mellszobra (1955) (FORTEPAN 79 305, Berkó Pál felvétele) 214
24. kép Díszünnepség a hat hónapos szocialista munkaverseny alkalmából az MDP Marhavágóhídi Pártszervezeténél (1949) (FORTEPAN 33 592, Kovács Márton Ernő felvétele) 221
25. kép Feketézőktől lefoglalt áru (FORTEPAN 16 599, *Magyar Rendőr* című lap felvétele) 227
26. kép 1950-es plakát a brigádmunkáról. A felvétel az Állami Mélyépítéstudományi Tervező Intézet irodaházában (Rákóczi út 58.) készült (FORTEPAN 79 606, UVATERV-felvétel) 230

X 292129

A KORALL Társadalomtörténeti Monográfiák sorozat eddig megjelent kötetei:

1. Fél Edit – Hofer Tamás: *„Mi, korrekt parasztok...” Hagyományos élet Átányon*
2. Granasztói György: *A városi élet keretei a feudális kori Magyarországon. Kassa társadalma a 16. század derekán*
3. Ö. Kovács József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965*
4. Sasfi Csaba: *Gimnazisták és társadalom Magyarországon a 19. század első felében*
5. Nagy Ágnes: *Harc a lakáshivatalban. Politikai átalakulás és mindennapi érdekérvényesítés a fővárosban, 1945–1953*
6. Farkas Gyöngyi: *Lázadó falvak. Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon, 1951–1961*
7. Kunt Gergely: *Kamasztükrök. A hosszú negyvenes évek társadalmi képzetei fiatalok naplóiban*
8. Keszei András: *A középfokú oktatás felekezeti változatai és társadalmi háttere a 19. század első felében Pesten*

A kötetek megrendelhetők a terjesztes@korall.org e-mail címen,
vagy a www.korall.org honlapon.

Koltai Gábor monográfiájában azt vizsgálja, miként épült ki, s miként működött az állampárt fegyelmi eljárásrendszere 1948 és 1956 között. Többdimenziós megközelítése révén az olvasó megismerkedhet a Magyar Dolgozók Pártja vezető testületei által felállított pártfegyelmi apparátussal és annak eljárásrendjével, amit a fővárosi szint bemutatása követ, a párttagság körülbelül egyharmada ugyanis Budapesten összpontosult. A részletes vizsgálat színteréül a szerző a főváros második legnagyobb taglétszámú kerületét, a Józsefvárost (VIII. kerületet) választotta, ahol a főszereplők már a lakóterületi és munkahelyi pártszervezetek voltak.

A szerző a Budapest Főváros Levéltárában őrzött VIII. kerületi pártfegyelmi ügyekből egy több mint 6000 esetet magába foglaló adatbázist épített, amely tartalmazza a fegyelmi eljárás alá vont nevét, a pártszervezet nevét, a kerületi pártbizottság által kiszabott fegyelmi büntetést és annak dátumát. Ezen adatbázisból a szerző kialakított egy 10%-os mintát, további adatokat is beemelve az elemzésbe. Ezek sokrétű statisztikai elemzése révén az egyedi pártfegyelmi ügyek részletes bemutatásával valóban sikerült emberközelbe hoznia vizsgálati témáját, és az ideológiai elvárásokat ütköztetni tudta a párttagok egyéni taktikaival, túlélési stratégiáival. Egyúttal a másik oldalt, a fegyelmi eljárások kezdeményezőit is igyekezett árnyaltan bemutatni.

Koltai Gábor e téma történeti feldolgozására elsőként vállalkozott. A monográfiában alkalmazott léptékváltásokkal kialakított egy olyan módszertant, amely példaként szolgálhat arra, miként lehet és érdemes mikrotörténeti vizsgálódást alkalmazni a pártállami rendszer vizsgálata során.

Varga Zsuzsanna

3500,- Ft

ISBN 978-615-81156-0-5

9 786158 115605